T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE DESTAN DİLİ İNCELEMESİ; ÖRNEK METİN POLKEN'DEN DERLENEN ÇEMBİL KAMALI ADLI ÖZBEK RİVAYETİ (131-172)

Mediha Sena ÖZCAN
(Yüksek Lisans Tezi)

İstanbul - 2019

T.C.
Marmara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ ÇERÇEVESİNDE DESTAN DİLİ İNCELEMESİ; ÖRNEK METİN POLKEN'DEN DERLENEN ÇEMBİL KAMALI ADLI ÖZBEK RİVAYETİ (131-172)

Mediha Sena ÖZCAN
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Prof. Dr. Mesut ŞEN

İstanbul - 2019

Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir. © 2019

ONAY

Mediha Sena ÖZCAN tarafından hazırlanan "Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Destan Dili İncelemesi; Örnek Metin Polken'den Derlenen Çembil Kamalı Adlı Özbek Rivayeti (I31-I72)" konulu bu çalışma, 17 Haziran 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı Soyadı	İmza
TEZ DANIŞMANI	Prof. Dr. Mesut ŞEN	.....
JÜRİ ÜYESİ	Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA	.....
JÜRİ ÜYESİ	Doç. Dr. Uğur GÜRSU	.....

ÖZGEÇMİŞ

2011 Nuri Cıngıllıoğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

2016 Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Ana Bilim Dalından mezun olma

2016 Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına giriş

2017 Mardin Ömerli Anadolu İmam Hatip Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Görev Yaptığı Kurum: Mardin Ömerli Anadolu İmam Hatip Lisesi

E-Posta : msenaozcan@gmail.com

ÖN SÖZ

Tarih boyunca her milletin kendine ait millî bir kültür oluşturma isteği, bu kültürün muhafaza edilip sonraki nesillere aktarılma çabasını da beraberinde getirmiştir. Toplumlar kendilerini millet hâline getiren kültür kaynaklarından eğer doğru bir şekilde beslenemezlerse ya tarih sahnesinden silinir ya da sömürgeleşir. Bu kültürel değerlerin başında hiç şüphesiz, dil ve edebiyat kavramları gelmektedir. Dil ve edebiyat, hem milletlerin manevi değerlerinin başında gelmekte hem de bu değerlerin taşıyıcılığı görevini üstlenmektedirler. Bu amacın gerçekleştirebilmeleri için yine millî kültür üzerine inşa edilen eğitim-öğretim faaliyetlerinden yararlanmaktadırlar.

Bireylerin davranışlarını etkileyerek onlarda istendik değişiklikler oluşturma süreci olarak tanımlanan eğitim, özellikle sosyal bilimlerdeki kavramların öğretilmesinde edebî metinleri aracı olarak kullanmaktadır. Tarih ve kültürle derin bir bağa sahip olan bu edebî türler, öğrenimin kolaylaşmasını sağladıkları gibi dersleri zevkli hâle getirerek bilgilerin kalıcılığını arttırır. Bu bağlamda özellikle Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına ve öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk topluluklarının bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte üzerinde en çok araştırma yapılan ve eğitim-öğretimdeki işlevi tartışılan destan türünün Türk dili ve edebiyatı derslerindeki önemi de gittikçe artmaktadır. Beslendikleri kaynakların tamamen millî olması destanların yaratıldığı toplumu derinden etkileme, değiştirme ve eğitme gibi özelliklere sahip olmasını sağlamıştır. Tarihte destan anlatıcısı olarak karşımıza çıkan şaman, kam ve bahşi ve ozanların günümüzde öğretmen kavramının yerini tutması milletlerin destan türünün eğitici işlevinin farkında olduklarını göstermektedir. Bu yüzden destanı, toplumların hayatında derin izler bırakan olayların ve kişilerin anlatıldığı uzun bir edebî tür olarak tanımlamak son derece yetersiz ve eksik kalmaktadır.

Destanların eğitim hayatındaki işlevini, Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısını ve millî kültürün aktarılmasındaki rolünü göstermek amacıyla 19. yüzyılda bilim insanlarının dikkatini çeken Köroğlu Destanı'nın Özbek varyantı olan Çämbil Ḳamäli örnek metin olarak seçilmiştir. Köroğlu, yıllar boyu eskimeden Türk sözlü kültürü

içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu yüzden Türk kültürünün bir bütün olarak algılanması ve benzer türlerin diğer Türk topluluklarında da yaratıldığını göstermek adına bu metnin seçildiğini söylemek gerekmektedir.

Araştırmaya konu olan Nurata destancılık mektebine mensup olan Polkän Şair rivayeti Çämbil Ḳamäli, Zübeyde Hüseyinova tarafından derlenmiştir. Bu çalışma, destanın 131-172 sayfalarını kapsamaktadır. Yetmiş bir sayfadan oluşan söz konusu destanın 101-131 sayfaları yine Prof. Dr. Mesut ŞEN'in danışmanlığını yaptığı, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı öğrencilerden Selin Gözde TOPÇU tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Çalışma, giriş, ilgili araştırmalar, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynakça olmak üzere altı başlıktan oluşmaktadır.

İlk bölüm olan girişte, araştırmanın temel problemleri, amaçları ve katkı sağlayacağı alanlar üzerinde durulmuştur.

İlgili araştırmalar bölümünde dil, ana dil, eğitim, kültür gibi kavramların birbirleriyle olan ilişkisine ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanında yapılan bibliyografya çalışmalarına yer verilmiştir.

Yöntem bölümünde ise, literatür taraması modeli ve doküman analizi tekniklerinin önemi vurgulanmıştır.

Bulgular bölümünde, destan türü hakkında yapılan çeşitli tanımlar verildikten sonra destanların ortaya çıkış sürecinden kısaca bahsedilmiştir. Köroğlu'nun kimliği, Türk edebiyatındaki yeri ve varyantları üzerinde durulup incelemeye konu olan Çämbil Ḳamäli hakkında bilgiler verilmiştir. Eser hakkında belli başlı noktalara değinildikten sonra 131-172. sayfalarda geçen olaylar özetlenmiştir. Sonrasında eserde yer alan imla, ses ve şekil özellikleri metinden örneklerle tespit edilerek dil incelemesi yapılmıştır. Bu kısımda özellikle Muharrem ERGİN'in *Türk Dil Bilgisi*, Zeynep KORKMAZ'ın *Türkiye Türkçesi Grameri*, Mustafa Volkan COŞKUN'un *Özbek Türkçesi Grameri* ve Rıdvan ÖZTÜRK'ün *Özbekçe El Kitabı* isimli eserlerinden sıklıkla istifade edilmiştir. Eserin ilgili sayfalarının Latin harflerine aktarılmış hâline yer verilerek Kiril harfli

tıpkıbasımı da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bunların yanında eserin kelime hazinesi ve anlatım zenginliğini göstermek amacıyla metinde geçen bütün kelimelerin bulunduğu alfabetik açıklamalı dizin yapılmıştır. Bu kısımda kelimelerin yanı sıra, kelime grupları ve birleşik yapılar da bulunmaktadır. İfadelerin bağlam içinde kazandıkları anlamlar tespit edilmeye çalışılmış, farklı anlamlar taşıyan kelimeleri belirtmek üzere her biri farklı sıra numarası ile gösterilmiştir.

Sonuç kısmında destan türünün eğitimdeki işlevi, Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı ve millî kültürün aktarılmasındaki rolü hakkında çeşitli yargılara yer verilerek bu bağlamda yapılması gerekenler öneriler bölümünde açıklanmıştır.

Kaynakça bölümünde de çalışmada yararlanılan geçerliliği ve güvenilirliği ispatlanmış araştırmalar bulunmaktadır.

Sadece akademik anlamda değil; aynı zamanda öğretmenlik konusunda da kendisini örnek aldığım, dil alanına yönelmemde tamamen etkisi olan, çalışma disiplini, anlayışı, güleryüzü ve farklı düşüncelere karşı hoşgörülü yapısıyla hiçbir zaman desteğini bizden esirgemeyen pek kıymetli tez danışmanım, hocam Prof. Dr. Mesut ŞEN'e teşekkürü borç bilirim.

Yüksek lisans dersleriyle tanıdığım, tez yazma konusunda kendisinden çok şey öğrendiğim ve bilgisi, nezaketi, alçakgönüllülüğüyle örnek teşkil eden çok değerli hocam Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ'ye ve hazırlamış olduğu dizin programıyla araştırmamıza büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Ceval KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Sorduğum her soruya bıkmadan cevap veren ve hazırladıkları tezlerle çalışmama ışık tutan Yunus SAYINER'e ve Selin Gözde TOPÇU'ya, son olarak sadece bu zorlu süreçte değil hayatımın her anında yanımda olan ve beni her konuda yüreklendiren, asla pes etmememi sağlayan hayatımdaki iki çok önemli insana; ilk öğretmenim olan annem Meliha GÜRERGENE'ye ve can dostum Kübra KARACA'ya çok teşekkür ederim.

Mediha Sena ÖZCAN

Artuklu/Mardin, Mayıs 2019

ÖZET

"Şiirle Öğretim", 1990'lı yıllardan itibaren sosyal bilimlerdeki kavramların öğretilmesinde oldukça yararlanılan bir yöntem hâline gelmiştir. Bu yöntemde, edebî eserlerin eğitimdeki işlevi ve derslere olan katkısı ön plana çıkmıştır. Özellikle şiir ve şiir biçiminde oluşturulmuş türler, farklı çağrışımlara açık oluşu, kolay ezberlenişi ve akılda kalıcılığı ile bilgilerin aktarılmasında daha çok tercih edilmektedir. Bu türlerden bir tanesi de nazım-nesir karışık olsa da nazım bölümlerinin ağırlıklı olduğu destandır.

Türk dilinin 15-20. yüzyıllar arasında Orta Asya'da hâkim olduğu dönem olan Çağatay Türkçesi, yerini 1921'den itibaren Özbek Türkçesine bırakmıştır. Bu araştırmada, Özbek destan anlatıcısı ve halk şairi Mühämmädḳul Cämurād Oġli Polkän'in rivayeti, Mänsur Äfzälov'un Kiril alfabesiyle yazdığı ve Zubäydā Hüsäinovä ve Mühämmädnādir Säidov'un baskıya hazırladığı, Köroğlu kollarından biri olan Çämbil Ḳamäli adlı destanın 131-172 sayfaları incelenmiştir.

Bu çalışma, giriş ve kaynakçayla birlikte ilgili araştırmalar, yöntem, bulgular ve sonuç olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. En önemli kısım, bulgular bölümüdür. Bu bölümde; destan, Türk edebiyatında destan, Köroğlu Destanı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Araştırmaya konu olan Çämbil Ḳamäli Destanı'ndan bahsedilerek çalışmaya konu olan sayfaların özeti yapılmıştır. Dil incelemesi başlığı altında metinden örnekler verilerek ses ve şekil özellikleri gösterilmiştir. Eserin, Latin harflerine aktarımı sağlanarak açıklamalı dizini oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde ise, destan ve destan dili kavramlarının Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı ve millî kültürün aktarılmasındaki rolü hakkında çeşitli tespitlerde bulunulmuştur.

Köroğlu Destanı'nın bir kolu olan ve karışık saha dil özellikleri gösteren Çämbil Ḳamäli, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına sağlayacağı katkılar sebebiyle önemli bir destandır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Köroğlu, Çämbil Ḳamäli Destanı, Özbek Türkçesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Millî Kültür

ABSTRACT

"Teaching with poetry" has become a method which has been used in teaching the concepts in social sciences since 1990s. In this method, the function of the literary works in education and its contribution to the lessons came to the fore. Genres that are formed especially in the form of poetry are more preferred while transfering information because this genre is open to different connotations and easy memorization. One of these genres-even if the poetry-prose is mixed with the prose- is the epic.

Chagatay language which was the name of the period between 15th-20th centuries in which Turkish language was used in Central Asia has started to replaced by Uzbek. In this study, 131-172 pages of the epic called Çämbil Ķamäli, narrated by Uzbek epic narrator and folk poet Mühämmädķul Cämurād Oġli Polkän, written by Mänsur Äfzälov using Cyrillic alphabet, prepared to be printed by Mühämmädnādir Säidov and Zubäydā Hüsäinovä have been examined.

This study consists of six chapters including related studies and literature, methods, findings and results with the introduction and bibliography parts. The most important part is the findings section. In this chapter, information has been given on epic, epic in Turkish literature, Epic of Koroghli and its variants. A summary of the related pages of Çämbil Ķamäli Epic, which is the subject of this research was made. Within the scope of language analysis, the characteristics of sound and morphology have been emphasized by giving examples from the text. Annotated index was created by transferring the letters from the original text to Latin letters and using the transcription alphabet. In the conclusion part, various findings have been made about the contribution of the concepts of epic and language of epic to Turkish language and literature courses and their role in the transfer of national culture.

Çämbil Ḳamäli which is a narrative of Koroghli Epic and shows mixed field characteristics, is an important epic due to its contribution to the field of Turkish Language and Literature Education.

Key words: Epic, Koroghli, The Epic of Çämbil Ḳamäli, Uzbek Turkish, Turkish Language and Literature Education, National Culture

İÇİNDEKİLER

ONAY ..... **i**

ÖZGEÇMİŞ ..... **ii**

ÖN SÖZ ..... **iii**

ÖZET ..... **vi**

ABSTRACT ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ ..... **xx**

KISALTMALAR ve İŞARETLER LİSTESİ ..... **xxi**

BÖLÜM I: GİRİŞ **1**

1.1. Problem 1

1.2. Amaç 2

1.3. Önem 3

1.4. Sınırlılıklar 4

1.5. Sayıltılar 4

1.6. Tanımlar 4

1.6.1. Dil 4

1.6.2. Şive 5

1.6.3. Edebiyat 5

1.6.4. Destan 5

1.6.5. Eğitim 5
1.6.6. Öğretim 5
1.6.7. Öğretmen 5
1.6.8. Örgün Eğitim 6
1.6.9. Kültür 6
1.6.10. Şaman 6
1.6.11. Kam 6
1.6.12. Baksı/Bahşi 6
1.6.13. Ozan 6
BÖLÜM II: İLGİLİ ARAŞTIRMALAR 7
2.1. Dil, Ana Dil ve Edebiyat Eğitimi, Kültür İlişkisi 7
2.2. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle İlgili Bazı Bibliyografya Çalışmaları 10
BÖLÜM III: YÖNTEM 13
3.1.Araştırmanın Modeli 13
3.2. Evren ve Örneklem 13
3.3. Veri Toplama Araçları 13
3.4. Verilerin Toplanması 13
3.5. Verilerin Çözümlenmesi 14
BÖLÜM IV: BULGULAR 15
4.1. Destan 15

4.1.1. Destanın Tanımı ve Ortaya Çıkış Süreci 15

4.1.2. Türk Edebiyatında Destan ve Köroğlu'nun Yeri 16

4.1.2.1. İşledikleri Konulara Göre Destanlar 17

4.1.2.2. Coğrafî, Tarihî ve Kavmî Dairelere Göre Destanlar 18

4.1.3. Köroğlu Destanı, Derleme Çalışmaları ve Varyantlar 19

4.1.4. Köroğlu Destanının Özbek Rivayetleri ve Çämbil Ḳamäli 21

4.1.5. Destanın 131-172 Sayfalarının Özeti 23

4.1.6. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Destan ve Destan Dili 27

4.2. Dil İncelemesi 34

4.2.1. Yazılış (İmla) Özellikleri 34

4.2.1.1.1. a ünlüsünün yazılışı 34

4.2.1.1.2. e ünlüsünün yazılışı 35

4.2.1.1.3. ı, i ünlülerinin yazılışı 35

4.2.1.1.4. u, ü ünlülerinin yazılışı 35

4.2.1.1.5. o, ö ünlülerinin yazılışı 36

4.2.1.2.1. k ünsüzünün yazılışı 37

4.2.1.2.2. g ünsüzünün yazılışı 37

4.2.1.2.3. h ünsüzünün yazılışı 37

4.2.1.2.4. ‘ kesme işaretinin yazılışı 37

4.2.1.3. Bazı Ek ve Şekillerin Yazılışı 37

4.2.2. Ses Bilgisi……..38

4.2.2.1. Ünlüler 38

4.2.2.1.1. Ünlü Değişmeleri 39

4.2.2.1.1.1. e > é değişmesi 39

4.2.2.1.1.3. e > ü değişmesi 40

4.2.2.1.2. Ünlü Uyumları 41

4.2.2.1.2.1. *Kalınlık-İncelik Uyumu* 41

4.2.2.1.2.2. *Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu* 43

4.2.2.1.3. Ünlü Düşmesi..... 46

4.2.2.1.4. Ünlü Türemesi..... 46

4.2.2.1.5. Ünlü Birleşmesi..... 47

4.2.2.2. Ünsüzler 47

4.2.2.2.1. Ünsüz Değişmeleri 47

4.2.2.2.1.1. b > p değişmesi..... 47

4.2.2.2.1.2. b > m değişmesi..... 48

4.2.2.2.1.3. b > v değişmesi..... 48

4.2.2.2.1.4. t > d değişmeleri..... 49

4.2.2.2.1.5. k > g ve ķ > ġ değişmesi..... 50

4.2.2.2.1.6. g > k ve ġ > ķ değişmesi..... 50

4.2.2.2.1.7. ġ/g > v değişmesi..... 50

4.2.2.2.1.8. ġ/g > y değişmesi 51

4.2.2.2.1.9. d > y değişmesi 51

4.2.2.2.1.10. z > s değişmesi 51

4.2.2.2.1.11. m > n değişmesi 52

4.2.2.2.2. Ünsüz Düşmesi 52

4.2.2.2.2.1. r düşmesi 52

4.2.2.2.2.2. l düşmesi 52

4.2.2.2.2.3. g/ġ düşmesi 52

4.2.2.2.2.4. h düşmesi 52

4.2.2.2.3. Ünsüz Türemesi 53

4.2.2.2.3.1. y türemesi 53

4.2.2.2.3.2. d türemesi 53

4.2.2.2.3.3. h türemesi 53

4.2.2.2.4. Ünsüz ikizleşmesi 53

4.2.2.2.5. Tekleşme 53

4.2.2.2.6. Ünsüz Yumuşaması 54

4.2.2.2.7. Ünsüz Benzeşmesi 54

4.2.2.2.8. Metatez (Göçüşme) 55

4.2.2.2.9. Hece Düşmesi (Haploloji) 55

4.2.3. Şekil Bilgisi 55

4.2.3.1. İsim (Ad) 55
4.2.3.1.1. Çokluk Eki 56
4.2.3.1.2. İyelik Ekleri 56
4.2.3.1.3. İsimlerde Tamlama 57
4.2.3.1.3.1. Belirtili İsim Tamlamaları 58
4.2.3.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlamaları 58
4.2.2.1.3.3. Zincirleme İsim Tamlamaları 58
4.2.3.1.4 İsim Hâl Ekleri 58
4.2.3.1.4.1. Yalın (Nominatif) Hâl 59
4.2.3.1.4.2. İlgi (Genitif) Hâli 59
4.2.3.1.4.3. Yönelme (Datif) Hâli 59
4.2.3.1.4.4. Yükleme (Akkuzatif) Hâli 59
4.2.3.1.4.5. Bulunma (Lokatif) Hâli 60
4.2.3.1.4.6. Uzaklaşma (Ablatif) Hâli 60
4.2.3.1.4.7. Eşitlik (Ekvatif) Ekleri: 60
4.2.3.1.4.8. Yön (Direktif) Ekleri: 61
4.2.3.1.4.9. Vasıta (İnstrumental) Hâli Ekleri 61
4.2.3.1.4.10. Sınırlama Hâli Ekleri: 61
4.2.3.1.5. Aitlik Eki +ki/+gi 61
4.2.3.1.6. Soru Ekleri +mi 62

4.2.3.1.7. Sayı İsimleri 62

4.2.3.1.8. İsim Yapım Ekleri 62

4.2.3.1.8.1. İsimden İsim Yapma Ekleri 62

4.2.3.1.8.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri 65

4.2.3.1.9. İsimlerde Bildirme 66

4.2.3.1.9.1. İsimlerde Şimdiki Zaman 66

4.2.3.1.9.2. İsimlerde Görülen Geçmiş Zaman 67

4.2.3.1.9.3. İsimlerde Duyulan Geçmiş Zaman 67

4.2.3.1.9.4. İsimlerde Şart 67

4.2.3.2. Sıfat 67

4.2.3.2.1. Niteleme Sıfatları 68

4.2.3.2.2. Belirtme Sıfatları 68

4.2.3.2.2.1. İşaret Sıfatları 68

4.2.3.2.2.2. Sayı Sıfatları 68

4.2.3.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları 69

4.2.3.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları 69

4.2.3.2.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları 69

4.2.3.2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları 69

4.2.3.2.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları 70

4.2.3.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları 70

4.2.3.2.2.4. Soru Sıfatları 70

4.2.3.3. Zarflar 70

4.2.3.3.1. Durum Zarfları 70

4.2.3.3.2. Zaman Zarfları 71

4.2.3.3.3. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları 72

4.2.3.3.4. Yer-Yön Zarfları 72

4.2.3.3.5. Soru Zarfları 72

4.2.3.4. Zamir 72

4.2.3.4.1. Şahıs Zamirleri 72

4.2.3.4.2. Dönüşlülük Zamiri 73

4.2.3.4.3. İşaret Zamirleri 74

4.2.3.4.4. Belirsizlik Zamirleri 74

4.2.3.4.5. Soru Zamirleri 74

4.2.3.5. Edat 74

4.2.3.5.1. Son Çekim Edatları 75

4.2.3.5.1.1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları 75

4.2.3.5.1.2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları 75

4.2.3.5.2. Bağlama Edatları 76

4.2.3.5.2.1. Sıralama Edatları 76

4.2.3.5.2.2. Denkleştirme Edatları 76

4.2.3.5.2.3. Karşılaştırma Edatları 76

4.2.3.5.3. Cümle Başı Edatları 76

4.2.3.5.4. Sona Gelen Edatlar 77

4.2.3.5.5. Ünlem Edatları 77

4.2.3.5.5.1. *Duygu Edatları* 77

4.2.3.5.5.2. *Seslenme Edatları* 77

4.2.3.5.5.3. Gösterme Edatları 77

4.2.3.5.5.4. *Soru Edatları* 77

4.2.3.5.5.5. *Cevap Edatları* 77

4.2.3.6. Fiil 77

4.2.3.6.1. Fiil Yapım Ekleri 78

4.2.3.6.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri 78

4.2.3.6.1.2. Fiilden Fiil Yapma Eki 79

4.2.3.6.1.2.1. *Fiil Çatısına Etki Etmeyen Fiilden Fiil Yapma Ekleri* 80

4.2.3.6.1.2.2. *Fiil Çatısına Etki Eden Fiilden Fiil Yapma Ekleri* 80

4.2.3.6.2. Fiillerde Olumsuzluk 81

4.2.3.6.3. Fiil Çekimi 82

4.2.3.6.3.1. Şahıs Ekleri 82

4.2.3.6.3.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri 82

4.2.3.6.3.1.2. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri 83

4.2.3.6.3.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri 83

4.2.3.6.3.2. Fiil Kipleri 83
4.2.3.6.3.2.1. Bildirme Kipleri 84
4.2.3.6.3.2.1.1. Geniş Zaman 84
4.2.3.6.3.2.1.2. Şimdiki Zaman 84
4.2.3.6.3.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman 85
4.2.3.6.3.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman 85
4.2.3.6.3.2.1.5. Gelecek Zaman 86
4.2.3.6.3.2.2. Tasarlama (Dilek) Kipleri 87
4.2.3.6.3.2.2.1. Emir Kipleri 87
4.2.3.6.3.2.2.2. Şart Kipi 88
4.2.3.6.3.2.2.3. İstek Kipi 89
4.2.3.6.3.2.2.4. Gereklilik Kipi 89
4.2.3.6.4. Cevherî Fiil ve Bildirme Ekleri 90
4.2.3.6.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri 90
4.2.3.6.6. Fiillerde Soru 91
4.2.3.6.7. Birleşik Fiiller 92
4.2.3.6.7.1. Yardımcı Fillerle Yapılan Birleşik Fiiller 92
4.2.3.6.7.2. Tasvir Fiilleri 93
4.2.3.6.7.2.1. Yeterlik (İktidar) Fiili 93
4.2.3.6.7.2.2. Tezlik Fiili 93
4.2.3.6.7.2.3. Süreklilik (Devamlılık) Fiili 94

4.2.3.6.7.2.4. Yaklaşma Fiili 94

4.2.4.7. Sıfat Fiiller (Partisipler)……..95

4.2.3.7.8. Zarf Fiiler (Gerundiumlar) 95

4.2.3.8.1. Asıl Zarf Fiil Ekleri 96

4.2.3.8.2. Zarf fiil fonksiyonundaki birleşik ekler 96

4.3. Metin……..……97

4.4. Açıklamalı Dizin…….167

4.5. Tıpkıbasım 260

BÖLÜM V: SONUÇ 302

5.1. Yargı ve Tartışmalar 302

5.2. Öneriler 304

BÖLÜM VI: KAYNAKÇA 307

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

а	a, ä
б	b
в	v
г	g
д	d
е	é, yé
ё	yå, yā
ж	c
з	z
и	ı, i
й	y
к	k
л	l
м	m
н	n
о	å, ā, o
п	p
р	r
с	s
т	t
у	u, ü
ф	f
х	ḫ
ц	ts
ч	ç
ш	ş
ъ	‘
э	é
ю	yu, yü
я	ya, yä
ў	o, ö
қ	ķ
ғ	ġ
ҳ	h

KISALTMALAR ve İŞARETLER LİSTESİ

Ar.	: Arapça
Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fars.	: Farsça
hzl.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
mec.	: Mecaz, mecazen
Moğ.	: Moğolca
R.	: Rusça
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
YTA	: Yeni Türk Ansiklopedisi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
+	: İsim tabanına gelen ekleri göstermek için kullanılır.
-	: Fiil tabanına gelen ekleri göstermek için kullanılır.
/	: Eklerdeki şekilleri gösterir. Dizinde sayfa numaraları ile satır numaralarını ayırmak için kullanılır.
<	: Kelimenin kaynağını gösterir.

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Problem

Bir toplumu millet yapan unsurların başında şüphesiz maddi ve manevi değerler gelmektedir. Bu değerlerin içinde önemli bir yer tutan dil ve edebiyat kavramları, kültürün hem yaratıcısı hem de taşıyıcısıdır. Nesilden nesile çeşitli kültür unsurlarının aktarımında birer köprü vazifesi görmekte olan bu değerler, aynı zamanda toplumlar için tarihî birer vesikadır. Milletlerin tarihî süreçleri içerisinde hangi dönemlerden geçtiğini, nasıl bir yol izlediğini, hangi uluslarla etkileşim içinde olduğunu ve toplum içinde derin sevinç ya da acı yaşatan sosyolojik olayları yüzyıllar sonrasına duyurabilecek güce sahiptir. Toplumların kültürleri, dil ve edebiyat kökleriyle millî özlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu gibi insanları ortak bir paydada buluşturup bir arada tutar. Bu ortak değerler, zamanla bir arada yaşayan insanlardan birer "millet" yaratır.

Millî kültürün inşası için vazgeçilmez ögelerden olan dil ve edebiyatın etkileri edebî eserler aracılığıyla günümüze kadar gözlemlenebilmiştir. Özellikle şiir, anlatım olanağının zenginliği sebebiyle toplumların en çok tercih ettiği tür olmuştur. Şiir, hayata bakış açısının dildeki ritim ve ahenk özelliklerinden yararlanarak estetik bir zevkle buluştuğu edebî türdür. Bireyler ninni, masal, bilmece, atasözü ve tekerleme gibi ürünler sayesinde daha çocukluk yıllarından itibaren şiir diliyle tanışmaktadırlar. Şiir dili hafızada uzun süre kalışı, ezberlenmesinin kolay oluşu ve insanları etkileyici anlatımı ile birçok kültür unsurunu bünyesinde toplayıp taşıyabilecek potansiyeldedir. Tüm bu özellikleriyle şiir ve şiir diliyle yaratılmış türler, değerlerin aktarılmasında eğitim-öğretim faaliyetlerinde sıkça kullanılmaktadır.

İlk ve ortaöğretim öğrencilerine sosyal bilimlerin öğretilmesinde yararlanılabilecek yöntemlerden biri de "şiirle öğretim"dir. Düz metne dayalı, uzun ifadelerden oluşan edebî ürünlerin anlaşılması zor olabilmektedir. Bu yüzden akılda kalması kolay, daha kısa ve anlatımı öz olan, estetiğin imkânlarından yararlanan şiir türünün tercih edilmesi çok doğaldır. Çoğunlukla nazım nesir karışık yaratılsalar da etkili bir şiir diline sahip olan edebî türlerden biri de destandır.

Destanlar, yaratıldıkları toplumların bütün dil özelliklerini bünyesinde taşır. Bir toplumun kelime hazinesi ve anlatım zenginliklerine ulaşılmak isteniyorsa mutlaka başvurulması gereken kaynakların başında destanlar gelmektedir. Çünkü destan dili, aynı zamanda toplumların bizzat kendilerinin yarattığı ve kendi benliklerini oluşturduğu bir dildir. Destanların sahip olduğu bu dil imkânlarıyla birçok bilgi ve değer, öğrencilere edebî zevk katarak aktarılabilir. Bu bağlamda destanların toplumları eğitici ve yönlendirici özellikleri olduğu unutulmamalıdır.

Destan türü ayrıca milletlerin kültürel özelliklerini, özellikle manevi değerlerini muhafaza edip sonraki nesillere aktarmada kullanılan türlerin başında gelmektedir. Toplumların yaşayış ve düşünüş biçimi, örf ve âdetleri, yaşadıkları siyasî ve sosyal olaylar destanların arka planını oluşturur. Kısaca destan, toplumların millî kültüründen beslenen ve yine bu millî kültüre katkı sağlayan edebî bir türdür. Bu bağlamda, Türk dili ve edebiyatı derslerinde destan türünün üzerinde özellikle durulması gerektiği düşünülmektedir. Hatta "Türk" kültürünün bir bütün olarak algılanabilmesi için farklı Türk toplumlarına ait destan örneklerine de derslerde yer verilmesine ihtiyaç vardır. Bu amaçla, çalışmada Özbek destanlarından Polkän rivayeti olan Çämbil Ķamäli incelenecek olup eserin dil özellikleri üzerinde ayrıca durulacaktır. Destanın eğitim-öğretim faaliyetlerine, Türk dili ve edebiyatı derslerine ve millî kültürün aktarılmasına katkısı açıklanacaktır.

"Destan türünün eğitimdeki işlevleri nedir, incelenen metinden hareketle destan dilinin Türk dili ve edebiyatı derslerine katkıları nedir, milletlerin kültürlerinin aktarılmasında destan türünün rolü nedir, Özbek Türkleri ile Türkiye Türklerinin kültürleri karşılaştırıldığında dil açısından ne gibi farklar vardır?" vb. sorular, çalışmanın temel problemlerini oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

İncelemeye konu alan Polkän rivayeti Çämbil Ķamäli Destanı'ndan hareketle, toplumların kültürlerinin aktarılmasında destanların rolü, destan türünün eğitimdeki işlevi, incelenen metnin dilinin Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı, Türk dilinin

farklı şiveleri arasındaki dil benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilerek bu ilişkilerin gelecek nesillere kazandırılmasında öğretmenin rolünün açıklanması hedeflenmiştir.

Bu amaçla, farklı bir Türk toplumundan ve Türk dilinin farklı bir şivesinden örnek metin seçilmesine dikkat edilmiştir. Yukarıda verilen problemlere çözüm önerisi getireceği düşünülen Özbek destanlarından Çämbil Ḳamäli tercih edilmiştir. Bu tercih yapılırken Polkän Şair'in eğitimci kimliği ve destan anlatıcılığı göz önünde bulundurulmuştur. Özbekistan'da Bulungur, Harezm, Nurata, Korgan, Şehr-i Sebz, Narpay, Şerâbâd, Kamay olmak üzere sekiz destancılık mektebi bulunmaktadır. Polkän Şair'in Nurata Mektebi'ne mensup olan ve destan anlatıcılığı ile birlikte toplumu yönlendiren bir eğitimci olduğu unutulmamalıdır.

1.3. Önem

Araştırmadan elde edilen bulguların,

a. Sürekli güncellenen Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'nın hazırlanmasına katkı sağlayacağı,
b. MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun yıllık plan, ders kitabı ve kılavuz kitap hazırlama çalışmalarına ışık tutacağı,
c. Hazırlanacak Özbekçe-Türkçe sözlükler ve Özbekçe Dil Bilgisi kitapları için başvurulabilecek bir kaynak olacağı,
d. Türk kültürü ve şiveleri arasındaki bağın güçlenmesine yardımcı olacağı umulmaktadır.

Ayrıca bu çalışmanın, alanında yapılacak yeni araştırmalar için zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Çalışma;

a. Konu açısından, Özbek destanlarından seçilen Polkän rivayeti olan Çämbil Ķamäli Destanı'nın (131-172) dil incelemesi ile sınırlıdır.
b. Zaman açısından, Sovyetler Birliği döneminde derlenen Çämbil Ķamäli Destanı ile sınırlıdır.
c. Örneklem açısından, kahramanlık temalı bir Özbek destanı ile sınırlıdır.

1.5. Sayıltılar

a. İncelemeye konu olan destandaki dil özellikler ile Sovyetler döneminde derlenen çoğu destanın özellikleri benzer olduğu için, örneklem olarak seçilen metin evreni temsil edecek niteliktedir.
b. Destanların kültürün taşıyıcısı olduğu, değerlerin aktarılmasında önemli rol üstlendiği, Türk eğitim tarihine katkı sağladığı, Türk dilinin şiveleri arasında benzerlik ve farklılıkları gösterdiği kabul edilmiştir.
c. Araştırmaya konu olan eserin incelenmesinde objektif olunacağı söylenmiştir.
d. Faydalanılan kaynakların geçerli ve güvenilir olduğu düşünülmektedir.

1.6. Tanımlar

1.6.1. Dil

İnsanlık tarihinin herhangi bir çağında belli bir topluluğun veya toplulukların içinde kamunun kullanılmasıyla evrim geçirerek saymaca değer kazanmış ve taşınabilir duruma gelmiş telâffuz edilen boğumlu seslerden meydana gelmiş bir anlatma ve anlaşma aracıdır (Dilaçar, 1968, s.3).

1.6.2. Şive

Bir dilin, bilinen tarihî seyri içinde ayrılmış olup bazı ses ve şekil ayrılıkları gösteren kolları, bir kavmin bir ayrı kabilelerinin birbirinden farklı konuşmalarıdır (Ergin, 2011, s.10).

1.6.3. Edebiyat

Duygu, düşünce ve hayallerin sözlü veya yazılı olarak güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sanatı, yazın (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.322).

1.6.4. Destan

İlkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü ve mitolojik kahramanları maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan edebiyat eseri (Oğuz, 2004, s.5-7).

1.6.5. Eğitim

Kişliğin gelişimine yardım eden ve onu temel alan bireyi yetişkin yaşamına hazırlayan, gerekli, bilgi, beceri, tutum ve davranışlar elde etmesine yarayan bir süreçtir (Tezcan, 1991, s.4).

1.6.6. Öğretim

Öğrenmenin gerçekleşmesi ve bireyde istenen davranışların gelişmesi için uygulanan örgün süreçlerin tümüdür (Küçükahmet, 2002, s.3).

1.6.7. Öğretmen

Devletin eğitim politikasını uygulamaya koyan, uygulama sonuçları ile bu politikayı etkileyen, eğitimde uzmanlık çalışmalarından yararlanan, aynı zamanda bu çalışmalara sorun sağlayan önemli kişidir (Varış, 1973, s.48).

1.6.8. Örgün Eğitim

Örgün eğitim, kişilerin yaşama atılmadan, diğer bir deyişle iş ve meslek kollarında çalışmaya başlamadan önce okul ya da okul niteliği taşıyan yerlerde genel ve özel bilgiler bakımından yetişmelerini sağlamak amacıyla belli yasalara göre düzenlenen eğitimdir (Demirel ve Kaya, 2012, s.11).

1.6.9. Kültür

Bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddi ve manevi değerlerinin bütünü, hars. (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.726).

1.6.10. Şaman

Şamanizm inanışında ayinleri yöneten ve ruhlarla ilişki kurduğuna, bu yolla hastaları iyi ettiğine, işlerde istenilen sonuçları aldığına inanılan kimse, kam. (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.1153).

1.6.11. Kam

Şaman (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.613).

1.6.12. Baksı/Bahşi

Eski Türk inanç sisteminin "Kam" veya "şaman" adı verilen temsilcilerinin devam ettirdikleri özellikle Türkmen, Özbek ve Karakalpak Türkleri arasındaki destan anlatıcılarına verilen isimdir (Açа, Ekici ve Yılmaz, 2014, s.167-168).

1.6.13. Ozan

Asıl anlamı "çok konuşan, çenesi düşük kimse" olup "saz şairi" manasını sonradan kazanmıştır (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2011, s.659).

BÖLÜM II: İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Dil, Ana Dil ve Edebiyat Eğitimi, Kültür İlişkisi

Dil, insanın yarattığı ve onunla var olduğu canlı bir varlıktır. Hatta var oluş dünyasına attığı ilk adımdır, demek yanlış olmaz. Milletler dil kavramına ne kadar önem verirlerse öz kültürlerini yaratmada da o kadar başarılı olur ve tarih sahnesinde uzun süre yerlerini alır. Bugün dünya üzerinde etkisini hâlâ geniş bir coğrafyada sürdüren kültürler incelendiğinde hepsinin zengin bir dil ve edebiyat kaynağına sahip olduğunu görülmektedir. Arap, İran, Türk ve İngiliz kültürleri yüzyıllar boyunca dünyanın siyasî, sosyal ve kültürel alanlarına yön veren milletler olmuştur. Bunun en büyük nedeni, millî kültürlerini oluşturma ve aktarmadaki başarılarıdır. Bir milletin dil malzemesi ne kadar kuvvetli ise bu, edebiyat dünyalarını da zengin kılar. Edebiyat dünyası zenginleştikçe millî kültür zaten kendiliğinden yaratılır ve yüceltilir. Kendi dil ve edebiyat kaynaklarını oluşturamayan toplumlar, kısa sürede tarih ve kültür haritasından silinir.

Dil üzerinde çalışan birçok araştırmacı farklı tanımlarla karşımıza çıkmıştır. Mehmet Kaplan, dili genel anlamıyla: "Bazı ses ve ses gruplarının o şeylerin hayalini uydurması süreci." olarak tanımlamıştır. "Dil, işlevi bakımından vasıtadan başka bir şey değildir, manevi bakımdan ise hayatın aldığı bir şekil ve milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihtir." (Kaplan, 2001, s.135). Dil ve edebiyat kavramlarının öneminin farkında olan devletler millî eğitim planlarını, bu bilinci topluma aşılamak amacıyla hazırlar. Bunu yaparken de üzerinde durdukları en önemli hususlar; ana dil ve dil eğitimidir.

İnsanların öğrendiği ilk dil; ana dili, millî dilidir. Ana dil, bir kişinin içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendikleri dildir. Ana dilin öğrenilmediği; sonradan kazanıldığı kabul edilir (Vardar, 1988, s.20). Doğan Aksan, dünyayı anadilimizin penceresinden görürdüğümüzü ve ana dilimizin kavramlarıyla evreni biçimlendirdiğimizi ifade eder (Aksan, 1999, s.15).

Kültür ve dil üzerinde özellikle duran Mehmet Kaplan, Türk kültürünün ancak Türk dilinde yaşatılabileceğinin bilincinde olunması gerektiğini belirtir. Bu da ancak sağlıklı

bir dil eğitimi süreciyle gerçekleştirilir. Dil bilinci ve ana dilini kaybedenler sömürge toplumu hâline gelir. Dil eğitiminin sadece örgün eğitim sürecinde okullarda yapıldığını söylemek yanlıştır. Çocuğun konuşmaya başladığı andan ibaret dil eğitimi de başlar. ”Bir dili bilmek, konuşulanı, yazılanı anlamak ve bizzat konuşmak ve yazmak değildir. İdeal, bir dilde kullanılan bütün kelime ve deyimleri bilmektedir. İşte o zaman, insan geniş duygu ve düşünce dünyasına rahatça açılabilir. Bundan dolayı okullarda büyük önem verilmesi gerekir. Yalnız öğretmenlerin değil ana babalarının da çocuklarının diline önem vermeleri, onlara bütün kelimelerin doğru söyleniş ve yazılışlarını öğretmeleri gerekir. Çünkü dil, bizi hayatta başarılı kılar. Bir insanın bildiği kelimelerin sayısı ne kadar çok olursa onun, anlama ve anlatma yeteneği de o kadar kuvvetli olur.” (Kaplan, 1985, s.9)

Dil eğitimi ile ilişki olarak üzerinde durulması gereken diğer bir konu da edebiyat eğitimidir. Çünkü bir dil, zenginliğini en iyi şekilde edebiyat eserlerinde gösterir. “Edebiyat; insanlara hoş vakit geçirtici, eğlendirici bir olgu, ruha canlılık veren, yaşama gücünü arttıran, hayatı keşfe yardımcı olan, bir rehberlik kaynağı, yaratıcı etkinlikleri teşvik eden, güzel bir dil, söz söyleme sanatıdır.” (Oğuzkan 2001, s.5-7). Edebiyat ve eğitimin kesiştiği nokta ise insandır. Edebiyatın da eğitimin de konusu, insandır. İnsanın düşünüş biçimi, iç dünyası, doğal ve toplumsal çevresiyle kurduğu ilişkiler bu iki alan için de ortaktır.

Eğitim ve edebiyatın ortak bir paydada buluştuğu edebiyat eğitiminin temelde iki amacı vardır (Güzel, 2006):

a. Güzel sanatın bir dalı olan edebiyatı merkeze alarak, bireye estetik bir bakış açısı kazandırmak; edebiyat, dil bilgisi ve yazılı-sözlü anlatım şeklindeki üç başlık altında bireyin okuma, yazma, sözlü iletişim becerilerini geliştirmek.

b. Edebiyatı bir araç şeklide değerlendirip bireyin eğitimine katkı sağlayan temel alanlardan biri olarak kullanmak. (Güzel, 2006)

Eğitimin farklı yöntem ve tekniklerinden yararlanarak şu kazanımların gerçekleştirilmesi beklenir:

1. Öğrencilere estetik bakış açısı kazandırmak ve geliştirmek.
2. Öğrencilere; bilgi, duygu-düşünce ve hayal bakımından katkılar sağlamak.
3. Edebiyat eğitimi ile öğrencilerin yaratıcı güçlerini ve problem çözme becerilerini geliştirmek.
4. Öğrencilerin duygu ve ruhsal zekâlarının gelişmesini sağlamak.
5. Öğrencilerin kişiliklerinin gelişmesine yardımcı olmak.
6. Öğrencilerin topluma uyumlarını sağlamak.
7. Öğrencilere kültürel değerleri kazandırmak.
8. Millî bilinç düzeyini geliştirmek.
9. Öğrencilerin tarih bilincini pekiştirmek.
10. Öğrencilere okuma becerisi ve alışkanlığı kazandırmak.
11. Öğrencilerin anlama becerilerini sağlamak.
12. Öğrencilerin dinleme disiplinini sağlamak.
13. Öğrencilere anlatım becerisi kazandırmak.
14. Türkçeyi sevdirmek.
15. Öğrencilerin söz varlığını zenginleştirmek.
16. Öğrencilere kütüphane kullanma alışkanlığı kazandırmak.

Edebiyat eğitimi, bu kazanımlarla birlikte en nihayetinde bireylerin gizil güçlerini ortaya çıkararak kendilerini gerçekleştirme sürecine yardımcı olmayı amaçlar. Ayrıca kendilerinden sonra gelen kuşaklarla ortak bir iletişim dili oluşturmak, Türk edebiyatının kültürel zengin mirasını onlara aktarmada oldukça katkı sağlayacaktır. Edebiyat eğitimi bu işlevleriyle 1739 Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan "Türk Millî Eğitiminin Amaçları"na ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

2.2. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle İlgili Bazı Bibliyografya Çalışmaları

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına yönelik araştırmalar ilk Tanzimat Döneminde başlamışsa da bu çalışmaların sistemli ve bütüncül hâle gelmesi Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Dönemi; öğretim ve ders planları ile ders kitaplarının değerlendirilmesiyle bu alanın dönüm noktasıdır. Bu dönemin ilk yıllarında alfabe değişikliğinin yapılması, özellikle Türkçe eğitimi ve öğretiminin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'de ilk defa 1922 yılında Gazi Üniversitesinde Türkçe Öğretmenliği Anabilim Dalı açılırken, bu bölümün Türkiye genelinde yaygınlaşması 1997 yılından sonra olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren üniversite sayısının artışına bağlı olarak bu alanda tez, makale, bildiri, kitap gibi akademik çalışmaların da arttığı görülmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ile ilgili ilk tez çalışmalar ise, Kavcar (1973)'ın "II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim" adlı doktora tezi ile Kantemir (1974)'in "Türkiye'de Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi" adlı çalışmalarıdır (Keklik ve Savran 2015, s.599-658).

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili kaynaklar çoğu zaman Türkçe, dil ve eğitim konularıyla birlikte alındığından yetersiz kalmaktadır. Bu alanda yapılan bazı akademik çalışmalar şunlardır:

Beşir Göğüş (2003)'ün "Cumhuriyet Döneminde Türkçe ve Yazın Eğitimi Üzerine Seçme Kaynakça" isimli makalesinde "ilk okuma-yazma, kompozisyon, edebiyat/yazın tarihi, el yazısı, çocuk edebiyatı, ansiklopedi-sözlük" şeklinde kaynaklar sıralanmıştır. Kısmen de olsa Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi konusuna değinilmiştir.

Osman Mert (2002)'in "Türkçe'nin Eğitim ve Öğretimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" adlı makalesi, ilk okuma yazma, okul öncesi-ilkokul ve ortaokullar için Türkçe eğitimi, çocuk edebiyatı, yabancı dil olarak Türkçe Eğitimi ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanlarında yapılmış çalışmaları gösteren geniş bir kaynakça niteliğindedir.

Bahadır Gücüyeter (2002)'in, "1950-2000 Yılları Arasında Yayımlanan Çeşitli Dergilerdeki Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı Öğretimi İle İlgili Makalelerin İncelenip Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinde, ilgili yıllar arasındaki müfredat ve ders

kitaplarını eleştiren makaleler yer almıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi'ne yönelik kaynaklar ise sınırlıdır.

Murat Özbay (2003)'ın "Türkçe Öğretimi Bibliyografyası" adlı kitabı; okul öncesi, ilkokul, ortaokul ve liseyle ilgili Türkçe öğretimini bir bütün olarak ele almıştır. Eserde Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili kaynaklar da bulunmaktadır.

Hülya Sav Aksungur (2009)'un "1923-1973 Yılları Arasında Yayınlanan Türkçe Eğitimi İle İlgili Yazılar Üzerinde Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinde belirtilen yıllar arasında yazılmış makaleler yer almaktadır.

Bircan Eyüp, Serap Uzuner Yurt ve M. Zeliha Stebler (2012)'in "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimine Yönelik Yapılan Akademik Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme" isimli makalesinde, 2000-2010 yılları arasında Türkiye'deki 20 hakemli dergide bulunan 34 makale incelenmiştir. Kapsam bakımından sınırlı olan bu çalışmada, yeterli kaynak bulunmamaktadır.

Adem Arslan ve Mehmet Güngör (2013)'ün "Türk Dili ve Edebiyatı Sahasında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme" adlı bildirisinde yüksek lisans ve doktora tezleri, "roman ve hikâye, süreli yayınlar (gazete, dergi ve mecmua), biyografi, şiir, tiyatro, eleştiri, hatıra ve mektup, edebiyat tarihi ve tarihçiliği" başlıkları altında değerlendirilirken Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi için ayrı bir başlık açılmamıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili çeşitli araştırmalara; Türk Dili ve Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı bibliyografyalarında (Aynur, 2005, 2007; Çeri, 2006; Çeri ve Büyükarman, 2009, Kazan, 2002a; 2002b) yer verilse de bunlar yeterli kapsam geçerliliğine sahip değildir.

Saadettin Keklik ve Ömer Savran (2015), "Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" (1923- 2014) isimli araştırmalarında çeşitli tez, makale, bildiri ve kitap gibi akademik çalışmaları bir araya getirerek Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanıyla ilgili müstakil bir bibliyografya çalışması denemişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda bu alandaki akademik kaynakların yeterli olmadığını tespit edilmiştir.

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimiyle ilgili bibliyografya çalışmalarının belirli aralıklarda yenilenmesi, zaman ve emek kaybına uğramamak açısından önemlidir. Bu şekilde yapılan bibliyografya çalışmalarıyla tekrara düşülmesinin de önüne geçilecektir.

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma; Özbek anlatılarından Çämbil Ķamäli Destanı, dil özellikleri açısından incelenerek Türk dili ve edebiyatı dersi bağlamındaki yeri tespit edileceği için "literatür taraması" modeline uygun hazırlanmıştır. Bu sebeple geçerliliği ve güvenilirliği ispat edilmiş kaynaklar taranmış, konuyla ilgili çeşitli tez, makale, kitap ve bildiri gibi akademik çalışmalar incelenmiş ve örnek metin olarak seçilen destan belli hususlarla ilişkiledirilerek değerlendirilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreninde, destan türü; örnekleminde ise kahramanlık konulu Özbek destanı Çämbil Ķamäli bulunmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma konusu ile ilgili önceden hazırlanmış kitap, makale, tez, bildiri, sözlük vb. kaynaklar incelenmiş ve gerekli bölümlerden alıntılara çalışma içinde yer verilmiştir. Daha uygun görüldüğü için veri toplama aracı olarak "doküman incelemesi" tekniğinden yararlanılmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Literatür taramasıyla elde edilen kaynaklardan gerekli görülen bilgiler, doküman incelemesi tekniğinin süzgecinden geçirilerek analiz edilmiştir.

3.5. Verilerin Çözümlenmesi

Literatür taraması sonucu elde edilen bilgiler, doküman incelemesi tekniğine uygun olarak analiz edilmiş ve Polkän rivayeti olan Çämbil Ḳamäli Destanı'na ait dil özellikleri incelenmiş, ulaşılan bilgilerin Türk dili ve edebiyatı öğretimine katkısı tartışılmıştır.

BÖLÜM IV: BULGULAR

4.1. Destan

4.1.1. Destanın Tanımı ve Ortaya Çıkış Süreci

Milletlerin kültürünü oluşturan sözlü ve yazılı kaynaklar incelendiğinde toplumlar için birer ayna görevi üstlenen ve millî benliğin oluşmasında en büyük katkıyı sağlayan türün, hiç şüphesiz, destanlar olduğu görülmektedir. Bundandır ki, bir topluma ait destanlar sadece o milletin bilim insanları tarafından incelenmekle kalmamış yabancı halkbilim çalışanlarının da araştırmalarına konu olmuştur.

Farsça bir kelime olan destan kavramı hemen hemen bütün Türk lehçelerinde ortaktır. Çeşitli Türk lehçeleri arasında bu kavramın kullanımında "Destan", "Dastan", "Dästan","Dessan" gibi sadece fonetik farklar ortaya çıkmaktadır (Levend, 1980, s.145-170).

Destan terimi, özellikle Batı dillerinde "şiir şeklinde yaratmak" anlamına gelen *epopee* ve "efsane" demek olan *lejand* tabirleriyle karşılanmaktadır. Epope, daha çok tarihî dönemlerdeki kahramanlık hikâyelerini anlatırken; lejand tarih öncesi ya da tarihin başlangıç dönemlerine ait daha eski, daha çok efsane ve masal unsurları karışmış hikâyeler için kullanılmaktadır (YTA, 1985, s.652). Epopee, Türk lehçelerine hem "epos" veya "epope" hem de "epik" şeklinde geçmiştir. Epos kelimesi daha çok Rusça etkisinde kalmış olan Orta Asya'daki Türk boylarının lehçelerinde kullanılırken 'epope' ise Fransızca ile ilişkili olan ve "epik" ise İngilizce ile ilişkili Türk lehçelerine girmiştir. (Ekici, 2002, 28). Ayrıca mensur şekilde yazılan destanlar için Farsça *nâme* kavramı da kullanılmıştır.

Destanın tanımı veya diğer türlerle çizgilerinin ayrılması konusunda tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Şükrü Elçin destan kavramını; "Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini elinde tutan 'Kahraman-Bilge' şahsiyetlerin menkabevi ve hakiki hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir." (Elçin, 1998, s.72) şeklinde tanımlamıştır. Öcal Oğuz ise; "İlkel

ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü ve mitolojik kahramanları maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından edebiyat eseri" olarak destanı nitelendirmiştir (Oğuz, 2004, 5-7). O hâlde tanımlardan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki, bir destandan söz edebilmek için elimizde bir edebî metin bulunmalıdır.

Destanların ortaya çıkış süreci; doğuş, yayılış ve yazıya geçiriliş olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır:

a) Doğuş: Destanların teşekkül etmeleri için ilk önce toplumu derinden etkileyen ve değiştiren büyük bir olayın gerçekleşmesi gerekmektedir. Göç, doğal afet, kuraklık, savaş, din değiştirme gibi olaylar destanların oluşumu için zemin hazırlar.

b) Yayılış: Toplumun şuurunda derin izler bırakan bu olayları ve bu olaylarda etkin rol alan, olağanüstü özelliklere sahip şahsiyetleri ihtiva eden uzun şiirler, sözlü ortamda halk diliyle ve ezgi eşliğinde bölgeden bölgeye nesilden nesle aktarılarak yayılır.

c) Yazıyı Geçiriliş: Sözlü kültürden yetişmiş ve destan geleneğini çok iyi bilen bir şair tarafından anlatmaya dayalı bu şiirler yazıya geçirilir.

Öcal OĞUZ, destanın oluşum safhalarını beş başlık altında toplamıştır: Mitolojik unsurların ön planda olduğu ve alp tipinin toplumu yönlendirdiği *destan devri*; kültür ve edebiyat verimlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı *sözlü gelenek ortamı*; toplumu derinden etkileyen ve destanın oluşmasına imkân veren bir çekirdek olay *vak'a;* hangi nedenle olursa olsun toplum üzerinde etki bırakan ve kuşaktan kuşağa anlatılmaya başlanan olayı edebiyat ürününe dönüştüren *ozan;* toplum destan devrini tamamlamadan sözlü gelenek ortamında yaşayan bu metnin yazıya geçirildiği *tespit* olarak adlandırılan dönemlerdir (Öcal, 2004, s. 5-7).

Diğer Türk lehçelerinde "cır, alıptığ nımah, comok, olongho" gibi kavramlarla isimlendirilen destan, toplumun canlı tarihini bünyesinde barındıran ve birçok edebî ürüne kaynaklık eden türlerin başında gelmektedir.

4.1.2. Türk Edebiyatında Destan ve Köroğlu'nun Yeri

Türklerin sözlü edebiyat kültürü içerisinde destanların oldukça önemli bir yeri vardır. Destanların yazıya geçiriliş süreci, yazılı edebiyatın tamamen oluşması için büyük bir ehemmiyet arz etmiştir. Hatta İslamî Dönemde ortaya çıkan halk hikâyesi de varlığını destan kültürüne borçludur. Edebiyatımıza bu kadar katkı sağlayan bir türün ilk örnekleri; Çin, Arap, Fars ve Hint kaynaklarında tespit edilmiştir. Ancak bu ilk destanların hiçbiri bir bütün olarak günümüze ulaşamamıştır. Bunun en büyük sebebi, Türklerin yazılı edebiyat ile geç tanışmalarıdır. Firdevsî'nin Şehnâme'si, Reşîdüddin'in Câmi'u't Tevârih'i, Melik Atâ Cüveynî'nin Târih-i Cihângüşâ'si, Mes'ûdî'nin Mürûcü'z Zeheb'i Türk destanlarına ait en eski kayıtları taşıyan eserlerdir. Bunların dışında Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü lugâti't-Türk, Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknâme'si, Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türk ve Şecere-i Terâkime adlı eserleri de destanlar için önemli diğer kaynaklardır (Yetiş, tarihsiz, s.203).

Türk destanlarını işledikleri konulara ve ait olduğu kültür dairesine göre tasnif etmek mümkündür:

4.1.2.1. İşledikleri Konulara Göre Destanlar

a) Millî Destanlar: Toplumların tarih öncesi çağlarında başta din, ahlak ve kahramanlık konuları olmak üzere; aşk, merhamet, vatan sevgisi gibi duygulardan her birinin bir kahraman aracılığıyla yaşatıldığı destanlardır. Bu tür destanlarda millî tarih, duygu ve düşüncelerin ön plana çıktığı görülür. Şu an bile teşekkül eden ve dünyanın en uzun destanı olan Manas Destanı, millî destanların en güzel örneklerinden biri kabul edilir.

b) Dinî Destanlar: Millîlikten ziyade dinî özelliklerin ve konuların baskın olduğu destanlardır. İslamiyet'in kabulü ile birlikte eski Türk kültüründe ve toplumlarında ideal insan olarak gösterilen alp tipi artık yerini gazi tipine bırakmıştır. Gaza düşüncesiyle özellikle sınır boylarında mücadele eden askerleri ve muhafızları temsil eden gazi tipleri etrafında olağanüstü olayların meydana geldiği bu destanlara; Battal Gazi, Dânişmend Gazi, Satuk Buğra Han Destanları örnek verilebilir.

c) Kahramanlık Destanları: Kahramanlık, vatan ve millet sevgisi gibi duyguların yüceltiliği bu destanlarda milletine derin duygularla bağlı ve her koşulda milletini savunan, yer yer olağanüstü özelliklere sahip lider bir kahraman idealize edilir.

İslamiyet'in kabulünden önce Alp Er Tunga ve Mete Han'ı temsil ettiğine inanılan Oğuz Kağan; İslamî Dönemde ise Köroğlu, kahramanlık destanlarının en tanınmış isimleridir.

d) Halk Destanları: Milletin bilinci ve hayal gücünde derin izler bırakan ve toplumu değiştiren deprem, kuraklık, doğal afet, savaş, salgın hastalık, göç gibi sosyal olayların neticesinde genellikle ezgi eşliğinde ortaya çıkan destanlardır. Bu destanlar; halkın o dönem kullandığı dille, atasözü ve deyimlerle yaratılır. Taşlama (yergi) mahiyetindeki destanlar, atasözü (öğüt) destanları, yas destanları halk destanlarından birkaçıdır.

4.1.2.2. Coğrafî, Tarihî ve Kavmî Dairelere Göre Destanlar

a) İslamiyet'ten Önceki Türk Destanları: Yaratılış Destanı (Altay-Yakut), Alp Er Tunga Destanı, Saka-Şu Destanı (İskit-Saka), Oğuz Kağan Destanı (Hun), Ergenekon Destanı, Bozkurt Destanı (Göktürk), Türeyiş Destanı, Göç Destanı (Uygur), Manas Destanı (Kırgız), Cengiznâme (Moğol).

b) İslamî Dönem Türk Destanları: Satuk Buğra Han Destanı (Karahanlı)**,** Battal Gazi Destanı**,** Dânişmendnâme (Danişmend)**,** Saltuknâme**,** Köroğlu Destanı (Yetiş, tarihsiz, s.202-205).

Köroğlu, İslamiyet'in kabulüyle ortaya çıkmış dinî niteliği olmayan bir kahramanlık destanıdır. Tüm Türk toplumlarında birçok kolu bulunan Köroğlu hem yiğit bir savaşçı hem de saz çalıp türkü söyleyen bir halk ozanıdır.

İslamî Dönem destanlarından olan Köroğlu'nun dinî bir öze sahip olduğunu söylemek yanlış olur. Bazı musannif ve nâkilciler dinî görüş, mezhep ve tarikat özelliklerini eserin içine yerleştirdikleri öğütlerle, dualarla ve peygamber kıssalarıyla yansıtmaya çalışmışlardır. Bu da esere İslâmî bir nitelik kazandırmışsa da Köroğlu, dinî bir destan değildir (Yetiş, tarihsiz, s.268-270).

Köroğlu ile ilgili tartışmalardan biri de; onun destan mı yoksa halk hikâyesi mi olduğuna yöneliktir. Pertev Naili Boratav'ın da içinde bulunduğu birçok araştırmacı Köroğlu'nu destan değil, kahramanlık konusunu işleyen bir halk hikâyesi olarak görmüşlerdir.

4.1.3. Köroğlu Destanı, Derleme Çalışmaları ve Varyantlar

Yüzyıllar boyunca tüm Türk toplumlarının sahiplendiği, yaşattığı ve katkı sağlayarak günümüze ulaştırdığı destanlardan biri de Köroğlu Destanı'dır. Orta Asya'dan Kafkaslara, Balkanlar'dan Araplar ve Anadolu Türklerine kadar birçok millet ve halk tarafından sevilerek anlatılan Köroğlu; Dede Korkut, Arzu ile Kamber, Tahir ile Zühre ve Alpamış gibi geniş topraklarda yaşama imkânı bulmuştur.

Köroğlu'nun kim olduğu, nerede ve kaçıncı yüzyılda yaşadığı ile ilgili görüş birliği sağlanamamıştır. Rus şarkiyatçısı İ.P Petruşevskiy: "XVI. yüzyılda Osmanlı padişahı III. Murat'ın asker başı Mustafa Paşa, yüz bin askeriyle Azerbaycan'ın güneyindeki Kafkasyalılarla savaşmıştı. Bu savaşa, Kafkasyalıların tarafına Ermeniler, Azeriler, Gürcüler, Güney Azerbaycan ve Türkmen topraklarında yaşayan kavimler de katılmıştı. Bu savaşta adı efsaneleşen, yabancı istilalara karşı mücadele eden 'Köroğlu' isminde bir kahraman vardı." (Petruşevskiy,1949, s.273) ifadeleriyle Köroğlu'nun kimliğine yönelik açıklamalarda bulunmuştur.

Fuat Köprülü, Köroğlu'nun Batı Göktürklerinin Harezm'deki sınır boylarını koruyan ve Oğuz-Sasani savaşına katılan yiğit bir savaşçı olduğunu işaret etmektedir (Köprülü, 1981, s.58). Köroğlu'nun Astrabatlı olduğunu öne süren Köprülü, ayrıca destanın oluşumunun XVI. yüzyıldan önce tamamlanmış olması gerektiğini vurgular. Rıza Nur da Köroğlu'nun Astrabatlı olduğu görüşüne iştirak eder. Zeki Velidi Togan, *Türk Yurdu* dergisinde Köroğlu'nun X. yüzyıldan önce Batı Afganistan'da yaşam sürdüğü görüşündedir.

Ziya Gökalp, Evliya Çelebi, Ümit Kaftancıoğlu, Cafer Cabbarlı; Köroğlu'nun Anadolu'da yaşadığını ileri sürerken Fahreddin Kızıloğlu ve Tahir Alangu gibi isimler ise Köroğlu'yu II. Abbas zamanında Horosan'da yaşayan bir kahraman olarak gösterirler (Uzun, 1997, s.86-87).

Köroğlu'yu Batı dünyasına ilk kez tanıtan Polonya asıllı Aleksander Chodzko, Köroğlu'nun Erzurum-Hoy arasında eşkiyalık yaptığının ve aslen Türkmenlerin Teke boyundan olduğunun altını çizmektedir (Alptekin ve İçel, 2011, s.91).

Köroğlu Destanı'nın etrafında Türk-İran Savaşları, Türkmen-Kızılbaş mücadeleleri, Celâlî İsyanları gibi birçok tarihî olay toplanmıştır. Özbekler onu "sultan" olarak nitelendirirken Anadolu halkı zulüm gören halkın koruyucu bir "haydut" olarak tasavvur etmişlerdir (Boratav, 1931, s.6).

Tüm bu görüşlerle beraber Köroğlu için "muhayyel bir kişi" ifadesi de kullanılmaktadır. Destan kollarındaki anlatım ve zaman farklılıkları, Köroğlu'nun yaşadığı coğrafyanın tam tespit edilememesi, birçok Türk toplumunun onu kendi milletlerindenmiş gibi sahiplenmesi bu sonucun çıkarılmasına sebep olmuştur.

Köroğlu isminin nereden geldiği de tartışmalara konu olmuştur. En yaygın görüş, Köroğlu'nun babasının gözüne mil çektirildiği için bu ismi aldığına yöneliktir. İkinci görüş ise, ilkinden oldukça farklıdır. Türkmen, Özbek ve Uygur varyantlarında kadın motifi hamile iken vefat eder ve karnındaki çocukla beraber gömülür. Bir süre sonra mezardan çocuk sesinin geldiği fark edilir. Çocuğun mezarda doğması sebebiyle, Farsçada "mezar" anlamına gelen "Gor" kelimesinden "Göroğlu" ismi oluşturulmuştur.

Komratbaev, "Kör" kelimesinin mezar anlamında olmadığını ve kaynağının Oğuz boylarının etnonimlik isimleri olduğunu belirtmiştir: "Kör-Oğız (Oğır) denilen söz (Gorhan), uğıl- kelimesi de Türkçe 'kahraman' (batır) denilen bir sözdür. Bu yüzden biz 'Köroğlu' kelimesinin etnonimlik aslı 'Oğuz kahramanı', 'Ulu kahraman' anlamında diye düşünüyoruz." (Komratbaev, 1987, s.131).

1721, 1804'de ve 18.-19. yy.da düzenlenen ve daha sonra Ermeni, Gürcü ve Arap harfleriyle yazıya aktarılan müstakil Köroğlu şiirlerini saymazsak; Köroğlu ile ilgili ilk derleme çalışmaları, XIX. yüzyılda ortaya konmuştur. 1830'da Tiflis'te yayımlanan Tiflis Haberleri gazetesinin 68. sayısı Köroğlu ile ilgili ilk bilgiyi ve destan parçasını ihtiva etmiştir. Bu ilk destan örneğinde kahraman şimdiki Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın (o zaman Azerbaycan şehri idi) serdarı (başı) olarak nitelendirilir (Bayat, 2009, s.16).

Bu çalışmanın ardından Aleksander Chodzko'nun Âşık Sadık'tan derlediği Köroğlu Destanı gelmektedir. 13 koldan oluşan bu derleme, İngilizce olarak 1842'de yayımlanmıştır.

Türkiye'de ilk Köroğlu metnine, 1829 yılında yazıldığı tahmin edilen ve Sabri Köz'ün arşivinde bulunan bir cönkün (94a-110a) içinde rastlanılmıştır. Köroğlu'nun halk arasından derlenmiş ilk Türkçe yayını, Mir Babaoğlu Hasan Molla tarafından yapılan ve "Hikâyat-ı Köroğlu Sultan" ve "Hikâyat-ı Gayvazhan" adı ile Kazan'da yayımlanan Özbek rivayetidir (Sakaoğlu, 2011: 63). İlk bilimsel çalışmayı ise Pertev Naili Boratav, mezuniyet tezi olarak hazırlamış ve "Köroğlu Destanı" ismiyle 1931'de yayımlamıştır.

Köroğlu Destanı; zaman, coğrafya ve anlatıcıdan kaynaklı birçok farklılaşma sürecinden geçmiştir. Bu sürecin sonunda bugün her biri müstakil olarak kabul edilen 200 kadar (bir rivayete göre 777) kolu ortaya çıkmıştır. Bu kollardan 60 kadarı Türkiye'de bilinmektedir. Azerbaycan, Anadolu ve Türkmenistan, Köroğlu'nun en çok anlatıldığı coğrafyalardır. Prof. Dr. Dursun Yıldırım, Köroğlu'nun Türkmen ve Karakalpaklar arasında 41, Özbekler arasında 14-16, Ortaasya'da 43, Kazaklar arasında 62, Tacikler arasında 52 versiyonunun olduğunu tespit etmiştir (Yıldırım, 1983, s.107).

Köroğlu Destanı'nın kolları, yayıldığı coğrafî bölgelere göre şu şekilde tasnif edilir:

a) Orta Asya'da, Doğu Türkistan'da ve Horasan'da (Türkmen, Özbek, Kazak, Karakalpak, Tacik, Kalmık, Arap, Afgan, Uygur varyantları)

b) Kafkaslar'da (Azerbeycan, Kumuk, Ermeni, Gürcü, Gürcüce icra edilen Acar varyantı, Abaza (Laz), Kürt varyantları)

c) Anadolu ve Balkanlarda (Türk, Irak Türkmenleri, Gagauz, Balkan Türkleri, Kırım Tatarları varyantları)

d) Sibirya'da (Tobol Tatarları varyantı)

e) Kuzey Rusya'da (Kazan Tatarları ve Başkurt varyantları)

f) Avrupa'da (Karaim varyantı, Ancak Karaim varyantı) (Boratav, 1984, s.98)

4.1.4. Köroğlu Destanının Özbek Rivayetleri ve Çämbil Ḳamäli

Köroğlu, tüm Türk dünyasının büyük bir sevgiyle ve saygıyla yaşattığı, sahiplendiği destanlardan biridir. Özbekler arasında da Köroğlu, "dombıra" isimli müzik aletiyle icra edilmiş, rivayetleri bahşiler tarafından yüzyıllarca söylenmiştir. Bu kadar önemli bir

yere sahip olan bu destanla ilgili çalışmalar oldukça geç başlamış, ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında varyantları inceleme çalışmaları hız kazanmıştır. Jirmunskiy, Zarifov, Kerimi, Afzalov, Saidov, Mirzayev, Sarımsakov, Mirzayeva gibi halkbilim çalışanları destan üzerinde araştırmalar yapmışlardır (Kırbaşoğlu, 1997, s.31).

Köroğlu'nun Özbek rivayetleri, farklı içtimai-iktisadi şartlarda yaratılmasından ötürü prensip olarak ikiye ayrılarak incelenebilir:

a) Harezm Göroğlu Destanları: Sayısı yirmiden fazla olan bu destanlar; mazmunları, metinleri ve icra edilişleriyle ayrı bir grup oluştururlar. Bu gruptaki destanlar, Türkmen Köroğlu'suna benzer.

b) Harezm coğrafyası dışında farklı bir grubu oluşturan destanlardır. Hacimleri ve farklı şekillerle icra edilişleriyle müstakil bir yer tutarlar (Kırbaşoğlu, 1997, s.31).

Çämbil Ḳamäli Destanı'nın anlatılış biçimi, olay örgüsü, tip ve motifleri incelendiğinde destanın Köroğlu'nun Özbek varyantlarından olduğu anlaşılmaktadır. Destan Özbekistan Ssr Fenler Akademisi A. S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde (Özbekistan'ın bağımsızlığından sonra Ali Şir Nevaî Dil ve Edebiyat Enstitüsü ismini almıştır.) bu zamana kadar saklanan eserlerin kayıtlarından oluşmaktadır. Köroğlu'nun Doğuşu, Äväzḫån, Çämbil Ḳamäli, Gülnar Peri, Hasanhan, Miskal Peri, Hurşidey ve Yunus Peri olmak üzere 8 ciltten müteşekkil olan eser, 1965-1967 yılları arasında Taşkent'te çalışılmıştır. Fen Neşriyatı ve Gafur Gulam Bediyy Edebiyat Neşriyatı öncülüğünde destanı; Mänsur Äfzälov Kiril alfabesiyle yazıya aktarmış, Zubäydä Hüsäinovä ise baskıya hazırlamıştır.

İncelemeye konu olan Çämbil Ḳamäli, Köroğlu Destanları'nın Mühämmädḳul Cämurād Oğli Polkän'in rivayeti olan bir Özbek varyantıdır. Bu yüzden eserde Özbek Türkçesinin dil özellikleri ağır basmaktadır. Yer yer karışık saha özellikleri gösteren esere, çağdaş şivelerden Kırgız Türkçesi ile Kuzey Özbekçenin, kuzey şivelerinden Kıpçak Türkçesinin, Batı lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinin tesir ettiği de tespit edilmiştir. Bu hususlara çalışmanın "Dil Özellikleri" kısmında yer verilecektir.

Özbekistan'da çalışılan Köroğlu Destanları içerisinde özellikle Polkän Şair ve Rahmetullah Yusufoğlu tarafından derlenmiş metinler incelendiğinde, bahsedilen metinlerin Rusya Sankt Petersburg Şarksinaslık Enstitüsünde saklanan ve 1936-1937

yıllarında Mirza Halil Yüzbaşıyev Karabağî tarafından istinsah edilen Köroğlu'nun Çağatay varyantı "Kitâb-ı Köroğlu" adlı eserdeki metinlerle büyük oranda benzeştiği tespit edilmiştir.

Nazım-nesir karışık yazılan destanda, nazım bölümleri daha fazla yer tutmaktadır. Eserde kahramanların konuşmaları ve öğütleri bu kısımda bulunmaktadır. Nesir kısımları ise asıl hikâyenin anlatıldığı bölümlerdir.

4.1.5. Destanın 131-172 Sayfalarının Özeti

Çembilbel, Çendibel, Çembuli Mestan ya da yaygın ismiyle Çembil; Eski Turan bölgesinde, günümüzde ise Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Özbekistan topraklarında bulunan efsanevi bir yurttur. Hatta bugün Özbekistan'ın Surhanderya ve Kaşkaderya vilayetlerinde Çembil isminde yerler vardır. Çembil, Köroğlu ile ilgili kırk destanı birleştiren uç noktalardan (Köroğlu, Kırat, Çembil) biridir.

Destanın temelini Turan-Arap mücadelesi oluşturmaktadır. Çembil ili, Türklerin yurdudur ve Köroğlu buraya liderlik etmektedir. Arap ülkesinin merkezi ise Şirvan'dır ve Reyhan Arap tarafından yönetilmektedir. Köroğlu; halkı için bütün fedakârlıkları yapan, ülkesini refah içinde yaşatan, yurdunu korumak için her şeyi göze alan kahraman bir liderdir. Ülkede başta kadın, asker ve çocuklar olmak üzere tüm halk Köroğlu'ya derin bir sadakat ve sevgi ile bağlıdır. Reyhan Arap ise Arap yurdunun padişahıdır. Reyhan Arap iyi bir savaşçı olduğu kadar attan anlayan bir seyistir. Kadınlara düşkünlüğü ile de bilinir. Türkmen yurduna yaptığı seyahatlerden birinde Köroğlu'nun manevi annesi Halcuvan'ı görür ve ona âşık olur.

Destanın başında Köroğlu'nun kendisine Hasan Han'ı evlatlık edinmek için Veyengen'e gitmesi ve bunu fırsat bilen Reyhan Arap'ın Çembil iline saldırması anlatılır. Celmen Kızıl, Reyhan Arap'ın yanına varıp Köroğlu'nun Veyengen'de olduğunu, Çembil'de ise hiç erkek bulunmadığını, halkın fakirlikle boğuştuğu söyleyerek Reyhan Arap'ı adeta Çembil'e saldırtır. Reyhan Arap, Şahman ve Kapkan gibi Arap olanlar birleşip Çembil'e baskın düzenlemeyi planlarlar. Bu esnada, Reyhan Arap tarafından kaçırılan Halcuvan tüm bunları duyar ve sırdaşına altın vererek Köroğlu'nun yanına gitmesini, Araplar'ın Çembil'i harap edeceğini haber vermesini tembihler. Ancak sırdaşının bir

şartı vardır. Halcuvan'ın kendisiyle evlenmesini ister. Halcuvan; onu, kendisiyle evleneceğini ve Şirvan'a padişah yapacağını söyleyerek kandırır. Sırdaşı, bu sözlere inanarak Veyengen'e gider ve Köroğlu'na her şeyi anlatır.

Haberi alan Köroğlu, Ahmedbek, Hasan Han, Gülçehre, Hasan Çapsan Şirvan'a doğru yola çıkarlar. Bu arada Temirhan Padişah, Köroğlu'na hem Hasanhan'ı hem de Gülçehre'yi evlatlık verdiğini açıklar.

Reyhan Arap'ın Çembil'e girdiğini haber alan Askar, Çembil'de sadece kadınların olduğunu bilmektedir ve bu duruma endişelenir. Yunus Peri, Çembil'deki bütün kadınları etrafına toplar ve şehri bir erkek gibi savunur. Hepsi erkek askerlerin kıyafetlerini giyer, böylece Araplar şehirde erkek olduğunu zanneder ve Celmen Kızıl'ın kendilerini kandırdığını düşünürler.

Köroğlu bu esnada beraberinde birçok askerle Şirvan'a gelir. Şirvan şehrinde kalan kadınlar korku içinde Köroğlu'nun karşısına çıkar. Halcuvan, Reyhan Arap'ın Çembil'i işgal etmek için yola çıktığını bildirir. Köroğlu'na vakit kaybetmeden Çembil'e gitmesi ve Reyhan Arap'ı yakalaması gerektiğini söyler. Böylelikle Şirvan yağmalanmaktan kurtulur. Köroğlu da hemen Çembil'e gitmek için yola düşer.

Köroğlu, intikamını almak ve Çembil'e ulaşmak için on gün yol yürür. Onuncu günün seher vakti Eskar Dağı'na varır. Azığını yiyip sabah namazını kıldığında şafak söker. Şehre vardığında görür ki, kadınlar hâlâ erkeklerin asker kıyafetlerini giymiş savaşmaktadırlar. Köroğlu, kadınların zor durumda kaldıklarını görünce çok üzülür ve Araplar'a hiddetlenir. Askerlerine dönerek mutlaka intikam almaları gerektiğini söyler ve Araplar'a lanet okur. Özbek-Türkmen tüm Turan yurdu birleşir, neyze ve hançerlerine sarılarak Araplar'a saldırır. Çok büyük bir savaş olur, adeta toz dumana katılır. Asker nidalarıyla yer ve gök bir olur. Özbek ve Türkmenler acımadan Araplar'ı ya öldürürler ya da hâkimiyetleri altına alırlar. Yunus Peri'nin önderliğinde kadınlar da savaşa katılarak büyük başarı elde ederler. Hasan Çapsan da Hasan Han'ın boyunda savaşarak İlsarı Çölü'nde birçok Arap'ı öldürür.

Savaşta Reyhan, Tohman ve Şahman Arap üçü birden Köroğlu'nu sıkıştırıp onu tam öldürecek iken Hasan Çapsan yetişip Köroğlu'nu kurtarır. İki gün sonra Araplar tekrar saldırırlar. Bu sefer, Türklere oldukça zorluk çıkarır ve zalimce onları katletmeye

başlarlar. Kadınlar içerisinden şehit düşenlerin sayısı da fazladır. Bunu duyan Gülçehre, vezir Sahman'a savaşa katılmak ve Araplarla mücadele etmek istediğini söyler. Böylece savaşa dâhil olan Gülçehre, Tohman Arap'ı, vezir Sahman ise Şahman Arap'ı öldürür.

Savaşı tam Araplar kazanacak iken Özbek ve Türkmenlerin birlikte kahramanca mücadele etmeleriyle Türkler tekrar galip gelir. Savaşın sonunda her iki taraf da birçok kayıp verir. Araplar ve Reyhan Arap Şirvan'a kaçarlar. Hasan Çapsan ve Sahman, Araplar'ı kovalayıp Şirvan iline kadar gelirler. Hasan Çapsan, Arapların askerî kalelerini zapt etmeye başlar. Köroğlu ise Çembil'den asker toplayıp Şirvan'a baskın yapar. Türkleri Şirvan'da gören Arap halkının korkudan akılları başlarından gider ve hepsi Halcuvan'ın başına toplanır. Ona, Türklerin Şirvan ilinden çekilmesi için yalvarırlar. Halcuvan'ın Şirvan ilinden Zerrin adında bir dostu, Türklerin Araplara merhamet etmesini ve memleketlerini kendilerine bağışlamasını rica eder. Halcuvan, kendisini esir tuttukları için Araplar çok kızgın ve kırgındır. Bu yüzden onlara bela okur. Yine de gönlü bol ve merhametli olduğundan bu yalvarma ve ricalara kayıtsız kalamaz. Bunun üzerine, Araplar bağışlanmak için Halcuvan'ı ve hazine olarak yüz hatunu Köroğlu'ya yollarlar. Halcuvan'dan önce genç ve güzel bir hatun, elçi olarak Köroğlu'nun huzuruna çıkar. Elçi, Köroğlu'ndan af dileyerek Arapların ve Şirvan ilinin bağışlanmasını ister. Elçiden sonra manevi oğluna kavuşan Halcuvan, Köroğlu ile hasret giderip ona tüm olanları anlatır. Celmen Kızıl'ın Arapları kışkırtıp Çembil'e saldırttığını ve kendisinin bir sırdaşını Veyengen'e gönderip onları uyardığını bildirir. Ardından Araplara acıdığını, başta kadınlar ve çoluk çocuk olmak üzere tüm Arap halkının perişan olduğunu, kendisine gelip affedilmek üzere yalvardıklarını söyler.

Halcuvan, üzüntü ve merhamet içinde oğlundan Arapları bağışlamasını ister. Köroğlu ise Araplara güvenmez. Onları affetse bile tekrar arkasından bıçaklanacağını düşünür. Tek bir şartı vardır: Şirvan, Çembil'e bağlı olursa ve düzenli olarak vergisini öderse Köroğlu ancak o zaman Şirvan'ı işgal etmekten vazgeçeceğini açıklar. Halcuvan, Şirvan'a geri döner ve Köroğlu'nun kararını Reyhan Arap'a iletir. Eğer Araplar, Köroğlu'nun bu taleplerini yerine getirmezse Sahman Palvan ve Hasan Çapsan'ın Şirvan'ı tekrar yağmalayacağını, Arap halkına zulüm edeceklerini, genç kızları alıp Çembil'e götüreceklerini bildirir. Reyhan Arap korkusundan Köroğlu'nun boyunduruğu altına girmeyi kabul eder. Hazinesinden altını, büyükbaş hayvanlarını ve değerli araç-

gereçlerini savaş ganimeti olarak Köroğlu'na sunar. Reyhan Arap'tan intikam alan Köroğlu, Gülçehre'ye padişah otağı hazırlatır ve Hasanhan'a saltanat kıyafetleri giydirir. Zaferinin müjdesini vermek için Temirhan'ın liderliğinde on adamı Çembil'e gönderir. Temirhan, Köroğlu'nun sancağını alarak Çembil'e varır ve şehrin muhafızına Köroğlu'nun ve askerlerinin kahramanlıklarını anlatarak Araplar'a boyun eğdirdikleri, Veyengen'e gaza yaptıkları müjdesini verir.

Muhafızın kapıyı açmasıyla Köroğlu'nun sancağını gören halk, savaşın bittiğini ve Türklerin zafer kazandığını anlarlar. Sevinçten akılları başlarından giden kadınlar, savaş kıyafetlerini çıkarıp süslenmeye başlarlar. Yunus Peri, Temirhan'a kaftan sunar ve elçilerin hepsine kar gibi bembeyaz renkte pamuklu kaftan elbise dikilir. Halkın içinde Ahmedbey ile evlenen Reyhan Arap'ın kız kardeşi Zeydin de vardır.

Tüm bunlar olurken Kaf Dağı'nda ava çıkan Yunus Peri'nin Hasan Kölber, Hasan Yekdeste ve henüz yedi yaşında olan Semender isimli üç erkek kardeşi ülkelerine geri dönerler. Av sonrası kız kardeşleri Yunus Peri'ye rastlayınca üçü birden ona hatır sorar. Yunus Peri, ilkin konuşmak istemez, onlara cevap bile vermez. Sadece yüzünü asmaya devam eder. Hasan Kölber, kardeşinin bu hâlini görünce derdini anlatması için ısrar etmeye başlar. Bunun üzerine Yunus Peri, onlara beddua ederek olanları hiddetle anlatmaya başlar. Köroğlu'nun Hasanhan'ı evlat edinmek için Veyengen'e gittiğini, aradan beş ay geçtiğinde şehrin erkeksiz kaldığını duyan Celmen Kızıl'ın Reyhan Arap'a haber saldığını, Arapların Tecen Nehri'ni geçip Çembil'e baskın yaptığını, kadınların asker kıyafetleri giyip şehri erkek gibi savunduklarını, kendisinin komutanlık ettiğini, bir ay boyunca gece gündüz demeden savaştıklarını tek tek anlatır. Yedi ay sonra Hasan Çapsan'ın Çembil'e ulaştığından; fakat Araplarla savaşırken güçsüz düştüğünden üzüntüyle bahseder. Kadınlar çaresizlik içinde ağlarken Köroğlu, Veyengen'den yetişir, Araplar'a karşı şehri savunur. İki gün iki gece savaştan sonra Araplar üstün gelir. Tam Türklerin perişan olacağı sırada Rüstem gibi kuvvetli bir asker yanında ise sakalsız bir çocuk, Türklerin tarafında savaşa girer. Güç ve meziyetleriyle görenleri kendilerine hayran bırakan bu iki asker savaşın kaderini değiştirir. Yunus Peri'nin bahsettiği cesurca savaşan bu askerler; Sahman ve Gülçehre idi. Bu iki kahraman askerin savaşa dâhil olmasından sonra Araplar yenilirler ve Şirvan'a kaçarlar. Türkler ise onları yurtlarına kadar kovalar ve şehri yağmalamakla tehdit eder. Çaresiz

kalan Araplar, Halcuvan'a Köroğlu'yu ikna etmesi için yalvarırlar. Halcuvan'ın çabaları sonucunda Köroğlu, Araplardan vergi almak şartıyla onları bağışlar.

Yunus Peri, bütün bu olanları üç erkek kardeşine hem üzüntüyle, sitemle hem de kızgınlıkla nakleder. Yunus Peri'yi şaşkınlıkla dinleyen erkek kardeşler, ona ve Çembil halkına eziyet ettikleri için Reyhan Arap ve askerlerine çok hiddetlenirler. Silahlarını hazırlayıp Reyhan Arap'tan intikam almaya Şirvan şehrine yola koyulurlar. Reyhan Arap'ın Çembil'de bulunan kız kardeşi Zeydin, bu durumu öğrenip ağabeyi ve Şirvan halkı için çok endişelenir. Perişan bir hâlde Köroğlu'nun huzuruna çıkarak bütün olanları ona anlatır. Üç erkek kardeşin Şirvan'a doğru yol aldıklarını iletir. Çok üzgün olan Zeydin, Reyhan Arap ve Şirvan için merhamet diler. Reyhan Arap'ın oğlu olmadığı için çok perişan olduğunu, bu yüzden birçok şehre baskın yaptığını itiraf eder. Erkek kardeşler Şirvan'a varmadan önce onları durdurması için yalvarır. Zeydin'in söylediklerine kulak veren Ahmedbek, Köroğlu'ya Zeydin'i dinlemesini ve hemen Şirvan'a doğru gidip kardeşleri durdurması gerektiğini öğütler. Köroğlu, Kırat'a binerek Hasan Çapsan ile birlikte şimşek hızıyla Şirvan'a at sürer. Tecen Nehri'ne vardıklarında onlara yetişen Hasan Çapsan, üç erkek kardeşin önünü kesse de onlar Hasan Çapsan'ı devirerek yollarına devam ederler. Bunu gören Köroğlu, bu sefer onları kendisi durdurarak Çembil'e döndürür ve tekrar İlsarı'ya giderek ordusunun başına geçer.

Çembil şehrine dönen Yunus Peri ise, Hasanhan'a hükümdarlık tacını sunarak onu padişah yapar. Orduyu onun hâkimiyetine verir. Gülçehre de güllerle bezenmiş saltana tahtına oturur.

Köroğlu, tıpkı bir padişah gibi zenginlerin mallarını yağmalayıp halka eşit bir şekilde dağıtmayı her zaman sürdürür. Destan da bu şekilde sona erer.

Kahramanlık, yurt sevgisi, fedakârlık gibi konuların ön plana çıktığı Çämbil Ḳamäli Destanı, bahşi tarafından "Témirḫån Pādşā" ismiyle anlatılmıştır.

4.1.6. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Çerçevesinde Destan ve Destan Dili

Tarih boyunca her ulusun millî bir benlik oluşturma ve kendi kültürüne sahip çıkma isteği, maddi ve manevi kültür miraslarını muhafaza etme çabasını da beraberinde getirmiştir. UNESCO bünyesinde 17 Ekim 2003 tarihinde "Somut Olmayan Kültürel

Mirasın Korunması Sözleşmesi"nin imzalanması da bu amaca yöneliktir. Meddahlık Geleneği, Âşıklık Geleneği, Karagöz, Nevruz, Mevlevi Sema Törenleri, Alevi-Bektaşi Ritüel Semah, Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali, Geleneksel Tören Keşkeği, Mesir Macunu Festivali, Türk Kahvesi ve Geleneği, Ebru Sanatı, İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşım Geleneği, Geleneksel Çini Sanatı, Bahar Bayramı Hıdırellez, Dede Korkut-Korkut Ata Mirası vb. Türklerin bu listeye eklenmiş kültür unsurlarıdır. İşte kendi kültürüne ait bu unsurları saklayıp gelecek nesillere aktarmayı başaran toplumların bunu başarmalarındaki en büyük etken, eğitimdir.

Kavcar, eğitimi; Çocuk olsun, genç olsun, yaşlı olsun, insanlarda sosyal hayata ve çağa uygun tutum ve davranış değişikliği sağlamak (Kavcar, 1982, s.1) şeklinde açıklar. En genel anlamıyla öğrencilerin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci (Ertürk, 1997, s.12) olarak tanımlanan eğitim, bireylerin davranışlarını şekillendirerek Türk Millî Eğitiminin politikaları doğrultusunda toplumu amaçlanan hedeflere ulaştırmayı ilke edinir. Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri ve Genel Amaçları, eğitim-öğretim faaliyetlerinin temelini oluşturur. Bu eğitim-öğretim faaliyetlerinin amaçlarından biri de şüphesiz, millî bir kültür oluşturmaktır.

Millî kültürün inşasında eğitim içinde edebiyata çok büyük bir görev düşmektedir. Hatta kültür ile edebiyat arasında en büyük köprüyü eğitimin kurduğu da söylenebilir. Edebiyat hem kültürün bir parçası hem de taşıyıcısıdır. Çeşitli dil imkânlarından yararlanarak kültürel mirası yüzyıllar boyunca nesilden nesle aktaran edebiyatın bu işlevinin bilincinde olan devletler, özellikle eğitim politikalarında dile ve edebiyata ayrı bir önem vermişlerdir. Bir toplumun dilini, edebiyatını, yaşayış biçimini, zevklerini, folklorunu, sanatsal etkinliklerini vb. içeren millî kültürün en başta gelen ögelerinden birinin dil, diğerinin edebiyat olduğu dikkate alındığında edebiyat eğitiminin bu anlamda önemi ortaya çıkmaktadır.

Millî kültürün oluşturulmasında Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin önemi göz ardı edilemez. Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı ve 1739 Sayılı Millî Eğitimin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri bu doğrultuda düzenlenmiştir. "Türk kültürünü ve Türkçenin inceliklerini tanımaları", "Türkçeyi özenli ve bilinçli şekilde kullanmaları", "Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlâki, kültürel ve evrensel

değerleri tanımaları ve benimsemeleri" gibi maddeler Türk edebiyat tarihinin gelişimine, eserler aracılığıyla kültürel mirasımızın tanınmasına ve benimsenmesine yönelik olduğundan dikkat çekicidir (MEB, 2015, s.3). Bu yüzden ders kitaplarında Türk kültür dünyasını yansıtan metinlere yer verilmiş ve bunlar üzerinde özenle durulmuştur.

Bu anlayıştan hareketle değişen öğretim programı ve ders kitaplarında sadece Türkiye coğrafyasından yazar ve eserler değil, tüm Türk coğrafyasından ve kültüründen edebî ürünler bulunmaktadır. 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı MEB tarafından ders kitabı olarak kabul edilen 11.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı kitabının "Şiir" ünitesinde Azerî edebiyatından Şehriyar'ın *Heyder Baba'ya Selam* ve Bahtiyar Vahapzade'nin *Menim Anam* şiirlerine yer verilmiştir. Bulgaristan Türkleri edebiyatında Recep Küpçü, Kazan Türkleri edebiyatında Mağcan Cumaybayulı, Kıbrıs Türkleri edebiyatında Osman Türkay, Özbekistan Türkleri edebiyatında Abdülhamit Süleyman Çolpan, Türkmenistan Türkleri edebiyatında Ata Atacanoğlu, Irak Türkleri edebiyatında ise Ata Terzibaşı gibi şairlerin Türkçe şiirler söylediği ifadesi geçmektedir (Yerlikaya, 2018, s.102).

Farklı kültür coğrafyalarından bu eserleri okuyup yazarları tanıyan bireyler, "Türk" kültürüne bir bütün olarak bakma fırsatı yakalarlar. Türk kültürünün sadece Türkiye sınırları içerisindeki alandan ibaret olmadığını anlayarak benzer ürünlerin diğer Türk toplumları tarafından da yaratıldığını fark ederler. Türkçenin diğer şivelerini inceleme imkânı bulduğu gibi çeşitli toplumların yaşayış ve düşünüş biçimi, gelenek ve görenekleri, estetik anlayışları hakkında fikir sahibi olurlar. Bu şekilde nesiller ancak millî kültürlerini muhafaza ederek Türk edebiyatının gelişim sürecine katkı sağlayabilirler.

Yazıyla henüz tanışmamış olan ilk uygarlıklar, çeşitli olay ve durumlar karşısında içinde bulundukları psikolojik durumu, hayal ve özlemlerini, istek ve arzularını ya da üzüntü ve kaygılarını iç dünyalarından dış dünyalarına sesler aracılığıyla yansıtmışlardır. Bu sesler çeşitli ritim ve ahenk unsurlarıyla birleşerek şiir hâlini almıştır. Şiir şeklinde yazılmış ürünlerin hafızada daha uzun süre yaşaması; tarihe ve kültüre kaynaklık eden destanlarda, atasözlerinde, ağıtlarda, kitabelerde şiir dilinin kullanılmasına olanak sağlamıştır.

Toplumların çeşitli duygu, düşünce ve hayallerini dil aracılığıyla emanet ettiği halk edebiyatı ürünlerinden biri de destanlardır. Destanlar, millî kültüre ait unsurları sözlü olarak bünyesinde saklamış ve sonraki kuşaklara aktarmıştır. Özellikle şiir biçiminde sözlü kültürün hece ölçüsü imkânlarından yararlanarak yaratılması ve uzun bir tür olduğundan toplumsal olayları rahatça ihtiva edebilmesi destanları millî kültürün taşıyıcılığında önemli bir konuma getirmiştir.

Destanların anlatım tutumları (eda) açısından güldürmeye/eğlendirmeye yönelik işleyiş (mizah), övmeye (methiye/güzelleme), yermeye (taşlama/eleştiri), şikâyet etmeye (şikâyetnâme/dilekçe), öğüt vermeye (atasözü destanları), bilgilendirmeye yönelik (didaktik/haber destanları), yas tutturmaya yönelik (ağıt destanlar), hüner göstermeye öğünmeye yönelik işleyişlerinden (Çobanoğlu, 2000, s.92-111) söz etmek mümkündür. Destanların fonksiyonları açısından ise kamuoyu oluşturma, reklamcılık, eğitim, habercilik, eğlendirme (Çobanoğlu, 2000, s.112-122) amaçları vardır. Destanlar eğitim fonksiyonlarıyla, sadece millî kültürün aktarılmasına değil; örgün eğitimde okullarda, yaygın eğitimde halkın eğitim-öğretim hayatına da büyük katkılar sağlayacak konumdadır.

“Destanların yerine getirdiği yegâne işlev, halkın yaygın eğitiminin sağlanmasıdır. Bu eğitiminin iki boyutundan söz edilebilir. Birincisi toplumda yerleşik olan bilgi ve inançların destanlar tarafından güncelleştirilerek topluma döndürülmesidir. Geleneksel değerleri âşıklar güncelleştirerek tekrar edip güçlendirmeleri konusunda destanların dolayısıyla kendilerinin yaptıkları yaygın eğitimin farkındadırlar.” (Çobanoğlu, 2000, s.119).

Ozanlık geleneğinin İslamiyet’in kabulünden sonra yerini âşık kültürüne bırakmasıyla âşıklar; yaşadıkları dönemin tarihî-sosyal olaylarını ve kişilerini, toplumun duyuş ve düşünüş biçimini, halkın gelenek ve göreneklerini, yörenin fizikî ve coğrafî özelliklerini saz eşliğinde müzikle birleştirip dile getirmeye devam etmişlerdir. Aşk konulu destanlar ve halk hikâyeleri incelendiğinde anlatının arka planında yoğun bir kültürün ezgileri işitilmektedir. Beşerî aşkı işleyen âşıklar bile aynı zamanda tarihî-millî konulara, tabiat olaylarına, dinî-tasavvufi kültüre, siyasi-sosyal problemleri dile getirmişlerdir. Hatta yapılan haksızlıkları ve adaletsizlikleri de eleştirmişlerdir. İşte destanlar bu nitelikleriyle

hem örgün hem de yaygın eğitimde insanların tarih ve kültürlerini doğru bir şekilde anlamalarını ve işlemelerini kolaylaştırmaktadır.

Destanların bir diğer eğitici yönü de içlerinde muhafaza ettikleri atasözleridir. Atasözleri, "Atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeler sonucunda vardıkları hükümleri hikmetli düşünce, öğüt ve örneklemeler yolu ile veren; birçoğu mecazi anlam taşıyan; yüzyılların oluşturduğu biçimde kalıplaşmış bulunan; daha çok sözlü gelenek içinde nesilden nesile geçerek yaşayan, anonim nitelikteki özlü sözdür." (TDEA, 1986, s.1977). İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren sosyokültürel yaşantılar sonucu ortaya çıkan ve eğitici, nükteli, zihinde kalıcı, nasihat içerikli bu sözler, birçok edebî tür içerisinde kendine yer bulabilmiştir.

Özkul Çobanoğlu destanları anlatım tutumlarına göre tasnif ederken öğüt vermeye yönelik olan atasözü destanlarından söz eder. Destan anlatıcıları kendi hayat tecrübelerinden ya da toplumda yaşanan çeşitli olaylardan hareket ederek öğüt vermeye yönelik atasözleri kullanmışlardır. "Nasihatname" ve "atasözü destanları" olarak bilinen destanlar başta olmak üzere pek çok destan öğüt verme amacına yönelik bir anlatım tutumuyla (eda) oluşturulmuştur. Böylelikle verilmek istenen mesaj, daha etkili ve uzun süre akılda kalıcı bir şekilde iletilmektedir.

"Halk şairleri, içerisinde toplumu iyiye, doğruya, dürüstlüğe yönlendirmek amacıyla, halkın önemsediği ve değer verdiği konularda öğüt verici destanlar yazarlar. Öğüt ve nasihat niteliğinde olan bu destanlarda çoğu zaman halk kültürünün ve düşüncesinin ürünü olan klişeleşmiş söz, deyim ve atasözü kullanılır." (Aslan, 1978, s.203).

Âşık şiirinde yer alan bazı atasözlerine şu şekilde örnek verilebilir:

"Bal tutan parmağını yalar"

âdetu'llah budur ezel ü âbâd

Kul kula sebeptir ey dil-i nâ-şâd

Baya gedâ hizmet etmeden murâd

Bal tutan parmağın yalar demişler. (Dilçin, 2004, s.328.).

"Dağdan gelen bağdakini kovar"

Gerçi çok cihanda boşa yelenler

Kanda bilmeyenler kanda bilenler

Böyledir kaide dağdan gelenler

Bağda olanları kovar demişler (Dilçin, 2004, s.328).

"Gün doğmadan neler doğar"

Gerek şakî olsun gerekse saîd

Kereminden Kerîm eylemez baîd

Böyledir Mevlâ'dan kesme sen ümîd

Gün doğmadan neler doğar demişler (Dilçin, 2004, s.329).

Görüldüğü gibi, destanlar da dâhil olmak üzere daha birçok halk şiirinin içerisinde bulunan atasözleri, insanlara çeşitli konularda öğütler vererek onları doğruya ve iyiye yöneltme amacıyla kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları; toplumu yönlendirme, harekete geçirme ve yol gösterme gibi görevler üstlenmişlerdir. Bu anlamda İslamiyet'in kabulünden önce şaman, kam, baksı ve ozanlar; İslamî dönemde âşıklar o dönemlerde toplumu eğitici ve bilgilendirici özellikleriyle modern dönemdeki öğretmenlerin yerini tutmaktadırlar.

Genellikle kahramanlığı, yurt sevgisini, fedakârlığı, cesareti ve pes etmemeyi işleyen destanlar, örtük eğitim kapsamında bireylere birçok değer kazandırmaktadır. Son yıllarda eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde özellikle "değerler eğitimi" kavramının ön plana çıkmasıyla öğrencilerin duyuşsal yönden de belli niteliklere sahip olmaları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Değerler; bir sosyal grup veya toplumun kendi varlık, birlik, işleyiş ve devamını sağlamak ve sürdürmek için üyelerinin çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli oldukları kabul edilen ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke ya da inançlar olarak tanımlanmaktadır (Özden, 1998, s.167).

Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte çeşitli dizilerde, reklam filmleri ve internet sitelerinde öğrenciye rol modeli olacak birçok etmen bulunmaktadır. Bunların içerisinde kötü alışkanlıklar kazandıracak zararlı örneklerin sayısı da az değildir. Bu durumun önüne geçmek amacıyla tarihte "ideal insan" ya da "örnek insan" olarak gösterilen

tiplerin öğrenciye sunulması gerekmektedir. Destanlardaki tiplerin idealize edilmiş olmaları da bu konuda oldukça yarar sağlayacağı kaçınılmazdır. Çembil Kamalı Destanı; Köroğlu ile yiğitlik, liderlik, fedakârlık, adil olmak; Hasan Çapsan ile cesaret, gözü karalık; Kırat ile sadık olma; Halcuvan ile merhametli olmak gibi manevi ve insani değerleri öğrencilere örnek sunması açısından önemlidir. Ayrıca Gülçehre ve Yunus Peri gibi kadın tiplerinin de gerektiğinde yurtlarını bir asker gibi savunup liderlik etmeleri kadınların toplumdaki yerini ve önemini göstermesi adına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bir ulusun millî kültürü, Türk Dili ve Edebiyatı dersi bağlamında bireylere kazandırılmak isteniyorsa destanın da içinde bulunduğu halk edebiyatına ve halk edebiyatı ürünlerine gereken önem verilmelidir. Halk kültürünün eğiticilik ve öğreticilik yanını vurgulayan Ziya Gökalp, kültürün kaynağını halkbilimi olarak görür. Halk biliminin üstüne gidilmedikçe de eğitime ait sorunların çözülemeyeceğini düşünür (Savaşkan, 2017, s.1707).

4.2. Dil İncelemesi

4.2.1. Yazılış (İmla) Özellikleri

Çämbil Ķamäli isimli destan, Mühämmädķul Cämurād Oġli Polkän'ın rivayeti esas alınarak Mänsur Äfzälov tarafından Kiril kullanılarak yazılmıştır. Destanın incelemeye konu olan 131-172 sayfalarında hem eski hem de yeni Özbek imlasının özellikleri görülmektedir.

Özbek alfabesinde, 29 harf, 4 birleşik harf (yåläşgän härf) ve 2 de işaret (äyiriş ve yumşätiş belgisi) vardır. Özbek Alfabedeki 20 harf, 33 sesi karşılamaktadır (Coşkun, 2017, s.33).

4.2.1.1. Ünlülerin Yazılışı

4.2.1.1.1. a ünlüsünün yazılışı

Metinde yer alan a ünlüleri, a ve o olarak yazılırken a, ä, å, ā olarak gösterilmiştir. A sesinin imlasında kendisinden önce ve sonra gelen harflere dikkat edilmiştir. Kalın Ķ, Ғ, Х, (ķ, ġ, ḫ) harflerinden önce veya sonra gelen a sesi kalın olarak; diğer tüm hâllerde ä şeklinde ince okunmuştur:

aķl **ақл** (141/01), aġdäril- **ағдарил-** (160/03), ḫabär **хабар** (155/10), äyål **айол** (153/22).

o şeklinde yazılan sesin imlasında kelimenin kökenine dikkat edilmiştir. Bu ses, Türkçe kökenli kelimelerde å olarak okunurken, Arapça ve Farsça sözcüklerde ā, Batı kökenli -özellikle Rusça- kelimelerde o şeklinde okunması tercih edilmiştir:

åyåқ **ойоқ** (135/24), āzādä **озода** (160/15), Äfzälov **Афзалов** (Yazarın soyadı).

Özbek imlasında yer alan çift sesli я harfi de kalınlık-incelik durumuna göre farklı şekillerde gösterilmiştir. Harf, kendisinden önce veya sonra kalın ünsüz bulunan kelimelerde ya, bulunmayan kelimelerde yä olarak okunmuştur:

yaḫşi **яхши** (137/27), yäşin **яшин** (136/10).

Çift sesli ë harfinin ise Arapça ve Farsça kelimelerde yā, Türkçe kelimelerde ise yå şeklinde okunması tercih edilmiştir:

yåruġ **ёруғ** (131/21), yåppä **ёппа** (132/37), yārānlär **ёронлар** (141/10), däryā **дарё** (142/25).

4.2.1.1.2. e ünlüsünün yazılışı

Çağatay Türkçesinde kök hecede görülen kapalı e (é) ünlüsü Özbek Türkçesinde de korunmuştur (Şen, 2016, s.163). İncelemeye konu olan metinde, e ve э olmak üzere iki farklı e sesi yer almaktadır. Her iki sesin de kapalı e (é) şeklinde okunması tercih edilmiştir:

étäk **этак** (150/20), ér **эр** (131/12).

e sesi kelime başında yer alıyorsa yé olarak okunması uygun görülmüştür:

yélkä **елка** (137/02), yédir- **едир-** (150/10).

4.2.1.1.3. ı, i ünlülerinin yazılışı

Metinde и şeklinde gösterilen ı ve i ünlülerinin okunmasında sesin önünde ve arkasında kalın Қ, Ғ, Х, (ķ, ġ, ḫ) harflerinden birinin olup olmamasına dikkat edilmiştir. Bu harflerden biri varsa ı, diğer tüm hâllerde i olarak gösterilmiştir:

ıḫtiyār **ихтиёр** (156/01), ipäk **ипак** (133/19), izzätli **иззатли** (148/14).

4.2.1.1.4. u, ü ünlülerinin yazılışı

Metindeki u, ü sesleri Kiril alfabesindeki y harfi ile gösterilmiştir. Ses; kendisinden önce ya da sonra ince к, г, х (k, g, h) harflerinden biri gelirse ince (ü) olarak okunurken diğer tüm hâllerde kalın (u) şeklinde transkribe edilmiştir:

ulä- **ула-** (144/32) uriş- **уриш-** (156/29), gül **гул** (172/06), hürmät **ҳурмат** (144/29).

Bazı kelimelerde y harfi, Türkiye Türkçesine uygun olması amacıyla yukarıda yazılan kuraldan farklı olarak okunmuştur:

üçåv **учов** (169/31), ümid **умид** (145/08), üst **уст** (131/24).

Çift sesli ю harfi, yine kelimelerin Türkiye Türkçesindeki okunuşlarına uygun olması amacıyla bazı sözcüklerde yu (kalın), bazı sözcüklerde ise yü (ince) olarak gösterilmiştir:

yulduz **юлдуз** (171/29), yügürik **югурик** (148/11), yüriş **юриш** (138/04).

4.2.1.1.5. o, ö ünlülerinin yazılışı

Metindeki o, ö sesleri ў harfi ile karşılanmıştır. Bu sesler, ince к, г, ҳ (k, g, h) harflerinden önce veya sonra geldiğinde ö (ince) olarak okunmuş, diğer hâllerde o (kalın) şeklinde gösterilmiştir.

onġaril- **ўнғарил-** (139/24), gödäk **гўдак** (155/24), kökäy **кўкай** (158/26).

Bazı durumlarda Türkiye Türkçesine daha uygun olması açısından bu kuralın dışında bir okuma tercih edilmiştir:

Özbék **ўзбек** (133/05), öç **ўч** (157/30), ölik **ўлик** (140/25).

4.2.1.2. Ünsüzlerin yazılışı

Metinde kullanılan 6 tane ünsüz, ünlü harflerin önüne ya da arkasına gelişiyle kelimenin okunuşunu etkilemiştir. Bu harflerden 3 tanesi kalın ünsüz (қ / ķ, ғ / ġ, х / ḫ), 3 tanesi de ince ünsüz (к / k, г / g, ҳ / h) olarak geçmektedir. Metin içindeki kalın ünsüzlerden önce ya da sonra gelen a-ä ve ı-i ünlüleri kalın olarak okunmuştur. İnce ünsüzden bir önceki ya da sonraki o-ö ve u-ü ünlüleri ince şekilde gösterilmiştir:

ķullik **қуллик** (171/24), kül- **кул-** (133/09), ġunçä **ғунча** (160/19), gümb **гумб** (142/29), ḫancär **ханжар** (132/12), häftä **ҳафта** (167/05).

Bu kuralara istisna olarak yazılan kelimeler de söz konusudur. Bunlar, çoğunlukla tek heceli kelimelerdir:

üy **уй** (157/06), öz **ўз** (145/13).

Metinde ayrıca äyiriş belgisi diye adlandırılan kesme işareti (ъ / ‘) de Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde tespit edilmiştir:

hä‘yät **ҳаъят** (166/17), nāma‘ķul **номаъқул** (157/11).

4.2.1.2.1. k ünsüzünün yazılışı

Metinde k ünsüzü, kalın (ĸ) ve ince (к) olmak üzere iki şekildedir. Kalın olan ķ ile gösterilirken ince olan k şeklindedir:

ķamçi **ҡамчи** (152/21), ķoy- **ҡуй-** (163/21), köç- **кӱч-** (153/15), kişi **киши** (139/11).

4.2.1.2.2. g ünsüzünün yazılışı

Metinde g ünsüzü kalın ғ ve ince г olarak iki şekilde gösterilmektedir. Kalın olan ġ ile gösterilirken ince olan g şeklindedir:

Göroġli **Гӯрӯғли** (134/17), ġırç **ғирч** (140/16), gör **гӯр** (167/21), gürkirä- **гуркира-** (137/11).

4.2.1.2.3. h ünsüzünün yazılışı

Metinde h ünsüzü kalın х ve ince ҳ olarak iki gösterilmektedir. Kalın olan ӈ ile gösterilirken ince olan h şeklindedir:

āӈır **охир** (170/16), haķlä- **ҳақла-** (166/25), häybät **ҳайбат** (133/04) himmät **ҳиммат** (163/28).

4.2.1.2.4. ‘ kesme işaretinin yazılışı

Metinde Arapça ve Farsça kelimelerin bazıları ъ şeklinde yazılmış ‘ olarak transkribe edilmiştir. Arap alfabesinde yer alan ve Türkçe telâffuz edilemeyen ayın sesi kendisinden önce gelen ünlü sesin uzatılarak söylenmesini sağlar.

hä‘yät **ҳаъят** (166/17), nāma‘ķul **номаъқул** (157/11) ķal‘ä **қалъа** (153/15).

4.2.1.3. Bazı Ek ve Şekillerin Yazılışı

a) Metinde bazı sözcüklere gelen edatlar, diğer kelimelerden farklı olarak sözcüğün sonuna eklenen (-) işareti ile gösterilmiştir. Bu edatlar çoğunlukla ä, çi, dä olarak bilinen kuvvetlendirme edatlarıdır:

cān-ä **жон-а** (139/19), suyäginimiz-dä **суягинимиз-да** (154/13), ķoysäng-çi **қўйсанг-чи** (162/04).

b) Bulunma hâli olan +dä eki de bazı kelimelerin sonuna (-) işaretiyle eklenerek gösterilmiştir:

süyäginimiz-dä **суягинимиз-да** (154/13), yétgäy-dä **етгай-да** (154/28), kétgäy-dä **кетгай-да** (154/29).

c) Metinde yer alan -mi soru eki tek şekillidir. Bu yüzden ünlü uyumuna tâbi değildir ve kelimelere daima bitişik yazılmıştır:

soldimi **сўлдими** (138/27), kéldimi **келдими** (138/30) åzmidi **озмиди** (145/14).

4.2.2. Ses Bilgisi

4.2.2.1. Ünlüler

Günümüz Özbek dilinde ünlüler a,e,é, i(ı), (ö),o, u,(ü) olarak gösterilir. Ancak bu harflerden yazıda yer almayanlar parantez içinde gösterilmiştir. (Avcı, 1997, s.167). Özellikle Farsçanın yoğun etkisinden dolayı bugün Özbek Türkçesinde altı ünlü bulunmaktadır. Bunlar, şu şekilde gösterilebilir:

å: o (yuvarlak a, a ile o arası bir ünlüdür.)

ä: a (a ile e ünlüleri tek harfle gösterilir.)

é: e, э (kapalı *e*).

ı-i: и (tek harfle gösterilir.)

o-ö: ў (tek harfle gösterilir.)

u-ü ; y (tek harfle gösterilir.) (Şen, 2016, s.163)

Özbek Türkçesinde, ayrıca 4 tane de yåläşgän harf adı verilen çift sesli Kiril harfleri söz konusudur:

E e: й+e (Ye, ye/e seslerini karşılar.)

Ë ë: й+o (Yå, yå seslerini karşılar.)

Ю, ю: й+y (Yu, yu/ Yü, yü seslerini karşılar.)

Я, я: й+а (Ya, ya / Yä /yä seslerini karşılar.) (Coşkun, 2017, s.34).

4.2.2.1.1. Ünlü Değişmeleri

Ses ve insan bir arada yaşayan iki canlı varlıktır ve anlamlı yaşayabilmek için birbirlerine muhtaçtırlar. O yüzden, birinde meydana gelen en ufak değişiklik, mutlaka diğerini de etkilemektedir. Dil içinde görülen değişimlerin sebeplerine; yerleşim bölgelerinin tabiat özellikleri ve olayları, toplumdaki iç kültür değişimleri, oluşumları ve dış kültürlerin etkileri örnek gösterilebilir. Ayrıca insan ve toplum fizyolojisi, psikolojisi, tabiat özellikleri ve olayları, iç ve dış kültür unsurlarıyla çok yönlü etkileşim dil içindeki değişimlerin en büyük etkenleridir. Sadece Türkçenin değil, daha birçok dilin gelişim dönemleri incelendiğinde hiçbir dilin ilk zamanki hâli gibi kalmadığı hemen fark edilir. Bu, muhakkak ki dilin canlı bir varlık olmasından kaynaklanır. Dil değişmeleri içerisinde, ses olayları oldukça önemli bir yer tutar. İncelemeye konu olan metinde de birçok ses olayı, özellikle ünlü değişmeleri, bulunmaktadır:

4.2.2.1.1.1. e > é değişmesi

"Eski Türkçe kök hece e'si Hakaniye ve Harezm Türkçelerinde korunmakla birlikte yer yer kapalı e (é) ya da i'ye çevrilmektedir. Çağatay Türkçesi ise tamamen kapalı e(é) ya da i tarafındadır." (Şen, 2016, s.155). Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesi de bu kuralı uygulamaya devam etmiştir.

Eski Türkçe kök hece e'sinin kapalı e (é) ya da i olarak okunması konusunda Türkologlar arasında görüş birliğine varılamamıştır. W. Radloff, Anadolu Türkçesi için yalnızca e (ön geniş) ünlüsünü kabul etmiş ve bu ünlünün daha sonra farklı diyalektlerde i,e, é olarak biçiminde geliştiğini veya e biçiminde korunduğunu öne sürmüştür. V.Thomsen, Orhun Yazıtları'ndaki beş, yer, yeti gibi sözcüklerin ilk hecelerinde görülen i sesinin bazen yazılıp bazen yazılmayışının e/i arasındaki dokuzuncu bir ünlüyü (é) gösterebiliyor olabileceğini belirtmiştir (Ceylan, 1991, s.151-165).

Metinde, bu kök hece vokalleri Çağataycanın devamı olan Özbekçedeki ä sesinin telaffuzu göz önünde bulundurularak (Eckmann 2014, s.112) kapalı e (é) şeklinde okunmuştur.

Eski Türkçede e olup metinde kapalı e (é) şeklinde okunan kelimeler şunlardır:

kél- кел- "gelmek" (132/28), Özbék Ўзбек "Özbék" (132/26), bér- бер- "vermek" (147/12), érkäk эркак "erkek" (166/03).

4.2.2.1.1.2. *ı>i, o > u ve ö > ü değişmesi*

Kiril harfli metinlerde ı-i, o-ö ve u-ü aynı harfle gösterilir. Bu sesleri ayırt etmek için kelimede bu seslerden önce veya sonra gelen ünsüz harflere dikkat etmek gerekir. Yukarıda belirtildiği üzere, kalınlık-incelik uyumuna göre ı'yı i'den, o'yu ö'den, u'yu ü'den ayırt edilebilir. Fakat bu durum, Özbek Türkçesinde +ni, +dä, +im, +ning, -sä, +däy gibi gibi eklerin tek şekilli olması ve ünlü uyumunun olmaması sebebiyle bazı kelimelerde farklılık göstermektedir. Örneğin, kural gereği устида şeklinde yazılan kelime ustidä biçiminde okunursa ünlü uyuma dışına çıkılacaktır. Aynı ikilem, çol/çöl ve yuri-/ yüri- kelimelerinde de söz konusudur. Bu farklı okumalardan hangisinin doğru olup olmadığı bilinemeyeceğinden kalın ya da ince ünlü okumak tercihe bırakılmıştır.

Çämbil Ḳamäli Destanı'ndaki incelenen bölümde çoğunlukla kalınlık-incelik uyumu kuralına uyulmuş, istisna olarak da bazı kelimelerin okunuşunda Türkiye Türkçesindeki söylenişleri dikkate alınmıştır:

çöl чўл "çöl" (150/12), yüriş юриш "yürüyüş, hamle" (138/04), öz ўз "öz, kendi" (140/10), orin ўрин "yer" (148/08) ikki икки "iki" (154/04).

Dilimize bazı yabancı dillerden girmiş kelimelerde de bu değişim söz konusudur:

ḫuş хуш < Far. hoş "hoş" (159/27), tupråḳ тупроқ < E.T toprak "toprak" (161/10).

4.2.2.1.1.3. e > ü değişmesi

Çeşitli ses olaylarına bağlı olarak bu değişim iki yönlü olarak incelenebilir:

"1. ü'nün etkisiyle e > ö değişimi

2. ü'nün etkisiyle i > ü değişimi" (Sertkaya, 2014, s.112).

İncelenen metinde e< ü değişiminin olduğu tek bir örnek vardır:

sév- > süy- **суй**- "sevmek" (148/12).

4.2.2.1.2. Ünlü Uyumları

Dildeki ses olaylarının çoğunluğu seslerin birbirlerini çekmesi ve itmesi neticesinde oluşmaktadır. Seslerin birbirini çekmesi, benzeşmeyi sağlamakta; seslerin birbirini itmesi aykırılaşmaya (benzeşmezliğe) sebep olmaktadır. Tahsin Banguoğlu, kalınlık-incelik uyumu ve düzlük-yuvarlaklık uyumunu benzeşme başlığı altında toplayarak bunlara dil benzeşmesi ismini vermiştir.

"Benzeşme, kelimelerde seslerin nitelik ve nicelik bakımından benzer durumda olduğunu veya benzer duruma geldiğini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Benzeşme, kelimenin içinde bir sesin, kelimedeki diğer bir sesin yerine, kendisine nitelik ve/veya nicelik bakımından benzeyen başka bir sesi davet etmesi olayıdır." Bu tanıma göre ünlü uyumları için de şunu söyleyebiliriz: Kelimenin içindeki ünlü harfler, kendilerinden önce ya da sonra gelen diğer ünlü harflerden kalınlık-incelik veya düzlük-yuvarlaklık açısından kendilerine benzer olanları seçmektedir. Benzer uyum sadece kelime köklerinde değil, kelime kökleri ile ekler arasında da bulunmaktadır. (Ergin, 2011, s.70).

Ünlü uyumu, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir:

4.2.2.1.2.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Kalınlık-incelik uyumunun, Türkçenin aslî fonetik kanunlarından biri olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. Eski Türkçe devrinden beri bütün Türk şiveleri için umumî olan bu hususiyet, bazı istisnalar dışında bugüne kadar devam etmektedir (Erarslan, 1970, s.113-124).

Kalınlık incelik uyumu, bir kelimedeki seslerin kalınlık-incelik bakımından birbirlerine uygun olmasıdır. Türkçe bir kelimede ilk ünlü harf kalın ise ardından gelen ünlü harfler

de kalın olmalıdır, eğer kelime ince bir ünlü harf ile başlamışsa sonrasında gelen ünlü harfler de ince olmalıdır.

“Dilimizde kalınlık-incelik uyumuna büyük ünlü uyumu da denmektedir. Ancak bu ses olayına kalınlık-incelik uyumu veya damak uyumu denmesi daha doğrudur. Çünkü kelimeye tâbi olan ekin kalın ya da ince olmasında, ön veya arka damaktan çıkarılan ünlüler yanında, ön veya arka damaktan çıkarılan kalın/ince k ve ince l gibi ünsüzler de belirleyici konumdadır.” (Şen, 2000, s.1695).

Batı Türkçesi dışında kalan sahalara ait metinler incelendiğinde, bazı eklerin istinsah hataları aşan bir ölçüde kalınlık-incelik uyumuna aykırı olarak kullandığı görülür. Yabancı kelimelerde ünlü uyumuna bakılmazsızın yaygın şekilde kalın ünlülü ek getirme temayülü dikkat çekmektedir. Harezm ve Kıpçak sahası metinleri ile klasik Çağatay öncesi metinlerde de bu duruma rastlanmakla beraber, onların hiçbiri klasik Çağatay yazı dilindeki kadar yaygınlaşmış ve mühim bir hususiyet hâlini almış değildir (Erarslan, 1970, s.113-124).

Klasik Çağatay yazı dilinde görülen bu ek uyumsuzluğu imla ile alakalı olduğu kadar, Çağatay yazı dilinin teşekkül ve inkişafı ile de alakalıdır. Bu inkişaf içinde Arapça ve Farsça kelimelere telaffuz bakımından bir hususiyet gösterdiği muhakkaktır. Arapça ve Farsça kelimelere kalın ek getirme temayülünü onların daha ziyade kalın telaffuz edilişleriyle izah etmek mümkündür. Ancak aynı kelimeye bazen kalın, bazen ince ünlülü ek getirilmesi, imla istikrarsızlığı yanında, tereddütlü telaffuz durumunun mevcudiyetini de düşündürmektedir. Yabancı kelimelerde ortaya çıkan bu durum müstensihler tarafından zamanla Türkçe kelimelere de teşmil edilmiş olmalıdır (Erarslan, 1970, s.113-124).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Doğu Türkçesinde, özellikle Çağatay Türkçesi ve devamı olan Özbekçede ünlü uyumu kuralı dışına çıkıldığı görülmektedir. Kalınlık incelik uyumu, Özbek Türkçesinde Türkçe kökenli kelimelerde de alıntı kelimelerin tabanlarında da görülmemektedir. Özbek yazı dilinin esasını teşkil eden Taşkent ağzının Tâcik ve İran dillerinin yoğunun etkisi altında kalması, birçok ekin tek şekilli olması, Türkiye Türkçesinde eklerin uyumuna göre en az iki sesle oluşturulması

ve ünlülerin bu konuda işlek olmasına rağmen Özbek Türkçesindeki eklerin hepsinin bu konuda işlek olmaması kalınlık-incelik uyumunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Metinde kalınlık-incelik uyumu olmayan birçok kelime tespit edilmiştir:

bolmänglär **бўлманлар** (132/02), Dāvudni **довудни** (133/33), Şirvāngä **ширвонга** (163/03), fuḳarāning **фуқаронинг** (169/24), ḳılgin **қилгин** (146/08), kéläyåtir **келаётир** (148/03), suvsiz **сувсиз** (148/20), åzmidi **озмиди** (145/14).

4.2.2.1.2.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu, Türkçe kelimedeki düz ünlülerden (a,e,ı,i) sonra düz ünlülerin, yuvarlak ünlülerden (o,ö,u,ü) sonra ise düz-geniş (a,e) ya da dar-yuvarlak (u,ü) ünlülerinin gelmesi durumudur. Düzlük-yuvarlaklık uyumu, Türkçenin hiçbir döneminde kalınlık- incelik uyumu kadar yaygın olmamıştır. Bu uyum, ancak Türkiye Türkçesinde kuvvetli bir şekilde kendini hissettirmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde böyle bir uyum mevcut değildi. Batı Türkçesi, ancak Osmanlıcanın sonundan sonra bu uyuma bağlı bulunan bir nizama sahip olmuştur. Eski Türkçede de bugünkü şekilde bir düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktu. Diğer Türk şivelerinde de bu uyum sağlam bir duruma sahip değildir (Ergin, 2011, s.72). Özbek Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu olmadığı gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunun da bulunmadığı rahat bir şekilde görülmektedir.

Metinde, kelimelere gelen eklerde de bu uyumların olmadığını ispat eden birçok örnek söz konusudur. Bu eklerin uyuma tâbi olmama nedenlerinden biri de, Eski Türkçedeki aslî şeklilerini devam ettirmelerdir.

Ünlü Uyumlarına Tâbi Olmayan Ekler

1. İyelik Eki +(i)m; +(i)ng; +i, +si; +(i)miz; (i)ngiz; +läri:

pärvärdigārim (133/17), yüzing (155/27), yürägi (163/23), hämmäsi (131/08), singlimizgä (169/17), åtingizni (139/17) , békläri (159/28).

2. İlgi durumu eki +ning:

duşmänlärning (148/16), vicdānsizning (152/17), Göroğlining (160/01).

3. Yükleme durumu eki +ni:

Çämbilbélni (160/09), cānni (165/10), buni (131/31).

4. Yönelme durumu eki: +gä, +kä, +ķa:

éligä (142/12), ādämgä (149/12), kélmåķlikkä (166/04), haķķa (159/10).

5. Bulunma durumu eki +dä:

bāģdä (160/19), tänädä (162/09), uruşdä (168/04).

6. Çıkma durumu eki +dän:

bundän (146/15), ŋudäydän (147/11).

7. Eşitlik ve benzerlik durumu eki +çä, +däy:

sunçä (167/18), Yunuscāndäy (167/24).

8. İsimden isim yapma eki +çi:

yåvgärçilik (144/19), kältäkçi (156/04).

9. İsimden isim yapma eki +li, +lik:

yåmånlikni (153/27), cunlilär (155/06).

10. İsimlerde bildirme eki +dir ve fiilden fiil yapma (faktitif) eki -dir:

toldirdim (150/02), bårdir (139/13).

11. Fiilden fiil yapma (faktitif) eki -gir:

ölgir- (146/26).

12. Zamir kökenli fiil şahıs ekleri -män; -sän; -miz:

turärmän (155/09), åçmäysän (164/21), ķılämiz (166/11).

13. İyelik kökenli fiil şahıs ekleri -m; -ng; -k; -ngiz, -nglär:

ķåldim (149/13), boldingmi (151/25), öldik (131/06), béringiz (137/34), åtmänglär (161/26).

14. Emir eki -äy, -äyin; -gin; -sin; -(i)ngiz; -(i)nglär:

nétäyin (148/21), ķıläy (152/25), sålgin (154/24), ķursin (163/13), béringiz (137/34), köringlär (160/07).

15. Görülen Geçmiş Zaman Eki -di:

öldim (140/09), bolding (145/35), körsätdi (148/08).

16. Birinci tip gelecek zaman eki -ä, -äy:

ulämän (132/01), sålämän (149/22), kiräy (138/06).

17. İkinci tip şimdiki zaman eki -äyåtir:

kéläyåtir (147/13).

18. Birinci tip istek kipi -gäy:

ķutulgäymiz (161/23), ķılgäy (137/30).

19. Şart kipi -sä:

bolsä (146/34), ķılsäng (152/34).

20. Geniş zaman eki ve sıfat fiil eki –r/-är ile olumsuzu -mäs:

ķonär (131/01), ålärmi (132/05), bolmäs (139/12).

21. İkinci tip duyulan geçmiş zaman ve sıfat fiil eki -gän, -kän, -ķan:

uçgän (134/06), ķåçgän (135/01), hürkkän (158/23), ķorķķanidän (158/25).

22. Beşinci tip gelecek zaman ve sıfat fiil eki -ädigän:

kirädigän (144/04).

23. Zarf-fiil eki -ä:

ķåçävérdi (141/20), ķuvävérdi (143/06).

24. Zarf-fiil eki -gäni:

uruşgäni (167/19), yåtgäni (142/15).

25. Olumsuz zarf-fiil eki -mäyin:

yıġlämäy (143/26), tåpmäyin (134/36).

26. Zarf fiil eki ve birinci tip duyulan geçmiş zaman eki -(i)b:

ķaytärib (161/02), çıķıb (172/03).

27. Zarf-fiil fonksiyonundaki birleşik şekil -gändä:

turgändä (169/07), bolgändä (131/04), yåtgändä (134/31).

28. Soru eki -mi, +mi:

boldingmi (164/27), bårmi (166/20).

4.2.2.1.3. Ünlü Düşmesi

Kelimede bir seslinin düşmesi bir hecenin ortadan kalkması demektir. Bunun sonucu olarak da o seslinin birleştirdiği sesteşler komşu hecelere mal olur. Türkçede en önemli ve yaygın sesli düşmesi olayı da üç heceli kelimelerde orta hece düşmesidir.

Türkçede üç ya da daha fazla heceli kelimelere getirilen ekler sayesinde orta hecenin düştüğü görülür. Bu ekler, çoğunlukla isimlere getirilen iyelik ekleridir. Orta hecede dar ünlülerin düşmesi geniş ünlülere göre daha sık olmaktadır.

Türkiye Türkçesinde daha çok organ adlarında görülen bu ses olayı, Özbek Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır. Metnimizde ünlü düşmesine uğramış kelimeler şunlardır:

köngil+i < köngli (133/09), åġiz+igä < åġzigä (136/15), ķayin+im < ķaynim (154/08).

Özbek Türkçesinde ayrıca, zarf fiil (gerundium) ve birinci tip duyulan geçmiş zaman fonksiyonunda kullanılan -(i)b ekini alan kelimelerde de ünlü düşmesi tespit edilmiştir:

ķıl-ib < ķıp (152/20), ål-ib < åp (155/23), bol-ib < bop (158/23), ķål-ibdi < ķåpti (144/26). ål-ib kél-ib < åpkép (149/29).

4.2.2.1.4. Ünlü Türemesi

Kelime içindeki sesler, birleşme şartlarını sağlayamadıklarından bazen doğrudan yan yana gelemezler. Bunun neticesinde bu iki ses arasına bu şartı sağlayacak bir ünlü ses eklenir. Bu ses olayına, ünlü türemesi denir. Yardımcı sesler, Türkçede ses türemesinin en iyi misalleridir (Ergin, 2011, s.51).

Metinde, ünlü türemesi Arapça-Farsça kelimelerde görülmektedir. Arapça-Farsça kelimelerde iki ünsüz harfin bir araya gelebilmesi Türkçenin ses bilgisi kurallarına aykırıdır. Bu yüzden alıntı kelimelerde, iki ünsüz harf arasına özellikle dar ünlülerin girdiği görülmektedir.

Metinde ünlü türemesi olayının görüldüğü örnekler aşağıdadır:

Ar. ṭabl > dābil (159/11), Ar. asl > äsil (160/16). Fars. şehr > şähär (153/33).

4.2.2.1.5. Ünlü Birleşmesi

Ünlü harfle biten bir sözcük yine ünlüyle başlayan başka bir sözcükle birleştiğinde yan yana gelen ünlüler, tek bir ünlü oluştururlar. Oluşan bu yeni ünlü ya önceki ya da sonraki ünlüye benzer. Bu ses olayına, ünlü birleşmesi (kontraksiyon) adı verilir.

Metinde ünlü birleşmesine örnek teşkil eden kelime aşağıda verilmiştir:

närsä < ne+erse (138/28), ikkåvi < iki+ égüsi (168/04).

4.2.2.2. Ünsüzler

Özbek Kiril alfabesinde 25 ünsüz harf bulunmaktadır. İncelenen metinde, bu harflerin 23'ü yer almaktadır: ***b, c, ç, d, f, g, ġ, h, ḫ, k, ķ, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z, (ʻ)***

Metinde bulunmayan ancak Özbek Kiril alfabesinde yer alan iki ünsüz daha söz konusudur: ***j*** ve ***ts***. Özbek Türkçesi alfabesinde j sesini karşılayan herhangi bir işaret yoktur, fakat nadiren de olsa bazı sesler c yazıldığı hâlde j okunur (Coşkun, 2017, s.39).

Standart Özbek Türkçesinde ***ñ*** sesi de yoktur. Kiril alfabesinde n ve g şeklinde iki ayrı harf olarak gösterilir.

4.2.2.2.1. Ünsüz Değişmeleri

Metinde yer alan ünsüz değişmesi olarak nitelendirilen ses olayları aşağıda verilmiştir:

4.2.2.2.1.1. b > p değişmesi

Tonlu bir ünsüz olan b sesi, harflerin boğumlanma esnasında tonsuzlaşarak p sesine dönüşür. Bu ses değişimi, tonsuzlaşma olarak adlandırılır: piçåķ < E.T bıçak.

Türkiye Türkçesinde b-p değişmesi kelime başlarında görülür. Bugün Türkiye Türkçesinde p olarak gösterilen kelime başındaki ses, Eski Türkçede b şeklindeydi. Eski Anadolu Türkçesi döneminde de çoğunlukla b şeklini korurken Osmanlı Türkçesine gelindiğinde b sesi, p sesiyle karıştırılmıştır. Bunun en büyük sebebi, Osmanlıca yazılırken b ve p seslerinin birbirine benzemesidir.

Özbek Türkçesinde ise kelime başında -b sesi korunmuştur. Metinde kelime başında b > p ses değişimine örnek bir kelime yoktur ancak kelime sonunda bazı fiillere gelen zarf fiil ve birinci tip duyulan geçmiş zaman -(i)b ekinin yardımcı ünlüsünün düşmesiyle b > p ses değişimine sebep olduğu tespit edilmiştir:

sål-ib < såp (140/33), bol-ibdi < bopti (153/34), ål-ib < åp (156/35), bol-ib < bop (164/20).

4.2.2.2.1.2. b > m değişmesi

b-m ses değişikliği de b-p değişimi gibi kelime başında görülmektedir. Patlayıcı bir dudak ünsüzü olan b, yine başka bir dudak ünsüzü olan m'ye çevrilir. Bu ses değişiminin nedeni, genizde oluşan n ünsüzünün etkisiyle kelime başındaki b sesinin gerileyici benzeşmeyle m'ye dönüşmesidir. Bu ses değişimine uzak nazal benzeşme ismi de verilmektedir.

Eski Türkçeden itibaren tespit edilen bu değişim, Özbek Türkçesinde de görülmektedir. Metinde yer alan b > m ses değişiminin bulunduğu kelimeler şu şekildedir:

bin > ming mingtä-mingtä (132/28), bin- > min- mindi (132/37), ben > mén méning (133/22).

İstisna olarak, geniz ünsüzü (n) bulunmayan bazı kelimelerde de bu ses değişimine rastlanmaktadır:

ķılämiz (166/11), ķutulgäymiz (161/23).

4.2.2.2.1.3. b > v değişmesi

Eski Türkçe döneminde kelime ortası ve sonunda yer alan -b-, -b sesleri, Uygur Türkçesinde -v-, -v seslerine dönüşürken Karahanlıcada (Orta Türkçede) çift dudak v'si ismi verilen -w-, -w'ye çevrilmiştir. Çağatay Türkçesi ve devamı niteliğindeki Özbek Türkçesinde ise b-, -v-, -y- temayülü devam etmiştir.

Metinde b > v ses değişimi birçok kelime ve ekte mevcuttur. Bunlardan en sık rastlananı vér- tasvirî fiilidir:

bér- > vér- äytävér- (131/33), ķåçävér- (141/20), bérävér- (157/36).

Kelime ortasındaki b > y ses değişimine de bir örnekte rastlanılmıştır:

tebe > tuyä tuyädäy (169/15).

Kelime başında ve ortasında b > v ses değişimi olduğu gibi sonunda da bu değişiminin bulunduğu kelimeler tespit edilmiştir:

sub > suv (133/11).

Bu örneklerin dışında Özbek Türkçesinde eb > ew ve sév- > süy- gibi örneklerde de bu ses değişimi görülmektedir:

eb (Köktürkçe) > ev (Uygurca) > ew (Karahanlıca) > év (Çağatayca) > öy (Özbekçe).

seb- (Köktürkçe) > sev- (Uygurca) > sew- (Karahanlıca) > sév- (Çağatayca) > süy- (Özbekçe).

İncelenen metinde, süy- (sevmek) fiilinde bu ses değişimi söz konusudur:

seb- > süy- süysä (148/12).

4.2.2.2.1.4. t > d değişmeleri

Eski Türkçede kelime başında yer alan diş damak ünsüzü t- sesi özellikle Batı Türkçesine gelindiğinde yerini diş damak ünsüzü olan d- 'ye bırakmıştır. Bu değişimin nedeni, Oğuz Türkçesidir. Oğuz Türkçesinin etkisiyle t- sesi tonlulaşarak d- sesine dönüşmüştür. Patlayıcı ünsüz olarak kabul edilen bu iki ses, ton bakımından karşılıklı harflerdir.

Özbek Türkçesinde t- sesi umumiyetle korunmuştur; fakat bazı kelimelerde d'ye çevrildiği tespit edilmiştir: dé- < té-, dégrü < tegürü, dék < teg, dағı < taқı, dengiz < teniz.

Metinde t > d ses değişimine rastlanan kelimeler şunlardır:

té- > dé désäng (138/31), Ar. ṭabl > dābil (154/32).

4.2.2.2.1.5. k > g ve ķ > ġ değişmesi

Kelime sonunda bulunan ķ ve k ünsüzlerinin, birer ek almak suretiyle iki ünlü arasında kalmaları, bu ünsüzlerin tonlulaşmasında etkili olan asıl unsurdur (Coşkun, 2017, s.37). Bu ses değişimi, esas itibariyle bir tonlulaşma olayıdır.

Metinde ķ > ġ ses değişimine uğramış kelimeler aşağıdadır:

ķåvåķ+ı < ķåvåğı (164/17), ķır < ġır Ġırkök (133/31), téräķ+ı < térägi (136/06), ölik+i < öligi (168/17), yüräk+i < yürägi (159/08).

4.2.2.2.1.6. g > k ve ġ > ķ değişmesi

Tonlu olan bir ünsüz harfin boğumlanma sırasında tonsuzluk özelliği kazanmasına tonsuzlaşma denir. Metinde yer alan tonsuzlaşma olayına g > k ve ġ > ķ ses değişimleri örnek gösterilebilir:

ķatıġ > ķattıķ (135/04), ölig > ölik (159/22).

4.2.2.2.1.7. ġ/g > v değişmesi

Özbek dilinde damak ünsüzü olan ġ/g sesleri dudak ünsüzü olan v'ye dönüşmektedir. Bu ses hadisesi, Orta Türkçe devresinde gerçekleşen -aġu/-egü > -åv, -ev değişikliği sonucu oluşmuştur (Coşkun, 2017, s.43). Bu ses değişimine, dudaksıllaşma denmektedir.

Metinde bu ses değişimine örnek teşkil eden kelimeler mevcuttur:

biregü > biråv héç biråvni (171/21), ikegü > ikkåv (168/01), üçegü > üçåv (171/34), törtegü > törtåv béşegü > béşåv törtåv-béşåv (132/30).

4.2.2.2.1.8. ġ/g > y değişmesi

Güney Harezm şivelerinde ġ/g ünsüzü çok yumuşak olup nitelik olarak y ünsüzüne yakınlaşır. Hive şivesinde ise y ünsüzüne değişir (Reşetov ve Şaabdurahmanov, 1978, s.108). Bugün Kırgız Türkçesinde de bazı kelimelerde bu ses olayına rastlanılmaktadır.

Metinde bu ses değişimine çok fazla rastlanmasa da örnekler aşağıdaki gibidir:

baġla- > båylä- båyläydi (156/06), eglen- > äylän- äylänsin (133/25).

4.2.2.2.1.9. d > y değişmesi

Eski Türkçenin son dönemlerinden itibaren görülmeye başlanan bu hadise, kelime ortası ve sonundaki -d-, -d sesi önce Harezm Türkçesinde peltek d'ye (-ḏ-, -ḏ), ardından Çağatay Türkçesi ve devamı Özbek Türkçesinde -y'ye çevrilmiştir. Batı Türkçesinde de yine aynı şekilde y şeklindedir. Bu sesin, Özbek Türkçesinde olmasa da -z sesine dönüştüğü de tespit edilmiştir: adaḳ > ayaḳ > azaḳ.

Metinde bu ses değişimi birçok örnekte söz konusudur:

adrıl- > aḏrıl- > äyril- äyrildim (169/25), adaḳ > aḏaḳ > åyåḳ (135/27), boḏ > boy boyindä (136/03) ḳaytadın > ḳaytäyin (147/10), ḳadġu > ḳaḏġu > ḳayġu (169/28), ked-> kéḏ- > kiy- kiyämän (154/33), kédin > kéyin (171/29), ḳod- > ḳoḏ- > ḳoy- ḳoymäy (132/14).

Eski Türkçedeki -d sesi ince vokallerin etkisiyle bazı kelimelerde -g sesine dönüşür:

idi > iḏi > ägä ägäsi (169/24).

4.2.2.2.1.10. z > s değişmesi

Eski Türkçede geniş zamanın olumsuzu olan -maz, -mez eki, Orta Türkçeden itibaren yer yer -mas/-mes şeklini almıştır. Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesinde ise ek, tamamen sedasızlaşmıştır. Nadiren -mäz şekli bulunan ekin, metinde hiç bu şekilde örneği yoktur. Daima -mäs biçimi tercih edilmiştir:

émäs (133/22), ḫorlämäs (154/13), ḳuvanmäs (164/02).

4.2.2.2.1.11. m > n değişmesi

Bir dudak ünsüzü olan m, yerini bazı kelimelerde diş-damak ünsüzü olan n'ye bırakmıştır:

ET. amtı, ämti > éndi (139/26).

4.2.2.2.2. Ünsüz Düşmesi

Metinde yer alan ünsüz düşmesi örneklerini aşağıda gösterilmiştir:

4.2.2.2.2.1. r düşmesi

Akıcı ve titrek bir ses olan r ünsüzü, bu özelliği ile düşmeye en müsait olan ünsüzlerden biridir. Bu sesin, Özbek Türkçesinden önceki dönemlerde de düştüğü tespit edilmiştir.

Metinde r sesinin düştüğü örnekler şu şekildedir:

birle > bilän (142/04), er- > é- édi (155/13).

4.2.2.2.2.2. l düşmesi

Akıcı bir ses olan l sesi de, r sesi gibi düşmeye meyilli seslerden biridir.

l sesinin düştüğü başka bir örnek de aşağıda verilmiştir:

ul > u (169/11).

4.2.2.2.2.3. g/ġ düşmesi

Klasik öncesi ve klasik dönem Çağatay Türkçesinde kendini koruyan g/ġ ünsüzü, klasik sonrası eserlerde düşme eğiliminde olan seslerden biri hâline gelmiştir. Metinde sadece bir örneği vardır:

ḳulġaḳ > ḳulåḳ (169/16).

4.2.2.2.2.4. h düşmesi

Sızıcı bir özelliği sahip olan h ünsüzü, Arapça-Farsça kelimelerde düşmeye uğramıştır.

Metinde h sesinin düştüğü örnekler şunlardır:

Ar. bārek'allāh > bäräkällä (139/07), Ar. inşāa'llāh > inşäällā (150/13), Fars. pādşāh > pādşā (150/37), Fars. gunāh > günā (153/13).

4.2.2.2.3. Ünsüz Türemesi

Metinde ünsüz türemesi örnekleri şu şekilde tespit edilmiştir:

4.2.2.2.3.1. y türemesi

Metinde genellikle y sesinin Arapça ve Farsçadan Özbek Türkçesine girmiş kelimelerde türediği görülmektedir:

Ar. ḳā'il > ḳāyil (158/20), Ar. ḥile > hiylä (136/30), Fars. virān > väyrān (152/30).

4.2.2.2.3.2. d türemesi

Metinde d sesi birçok yerde ål "huzur, mevki'' kelimesine getirilen eklerden önce türeyerek karşımıza çıkar:

ål+igä > åldigä (155/14), ål+idä > åldidän (171/33).

4.2.2.2.3.3. h türemesi

Metinde kelime başında h harfinin türediği örnekler şunlardır:

ET. öküz > hökiz hökizdäy (141/03), Ar. akik > haḳıḳ (148/18).

4.2.2.2.4. Ünsüz ikizleşmesi

Kelime içinde iki ünlü harf arasında bulunan ünsüz harfin tekrarlamasına ünsüz ikizleşmesi denir. Metinde ünsüz ikizleşmesi hadisesine uygun kelimeler mevcuttur

Fars. heme > hämmä (142/01), ikki (154/04), üççåvi (169/34), yétti (167/139).

4.2.2.2.5. Tekleşme

Arapça kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin tek ünsüze dönüşmesi olayıdır (Coşkun, 2017, s.51). Metnimizde örnekleri şunlardır::

Ar. sirr > sir sirni (137/26), Ar. ḥaḳḳ > Haḳ (142/10), Ar. ġamm > ġam (148/16).

4.2.2.2.6. Ünsüz Yumuşaması

Tonsuz ünsüzlerin kendilerinden sonra ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında karşılıklı bulundukları tonlu sese dönüşmeleri hadisesine ünsüz yumuşaması denir. Bu ses olayına, aynı zamanda sedalılaşma, tonlulaşma gibi isimler de verilmektedir.

Karşılıklı ünsüzler:

Tonlular	Tonsuzlar
b	**p**
c	**ç**
d	**t**
g	**k**
ġ	**ḳ**
v	**f**
z	**s**
j	**ş**

Metinde ünsüz yumuşamasına uğramış örnekler şu şekildedir:

suyäk+ini < suyägini (154/12), yüräk+imdän < yürägimdän (154/10), böläk+i< bölägi (134/21), soråḳ +ı < soråġı (136/05).

4.2.2.2.7. Ünsüz Benzeşmesi

“Bir gramer birliğinde bir kelimede bazen yan yana gelen veya biraz aralıklı olarak bir arada bulunan iki sesten birinin diğerine tesir ederek onu kendisine benzettiği, böylece iki sesin birbirine benzeştiği görülür. Bu ses olayına benzeşme adı verilir.” (Ergin, 2011, s.52).

Özbek Türkçesi tek şekilli eklerden oluştuğu için, bu ses olayını birkaç ekin dışında görmek mümkün değildir:

taḳḳan (148/18), båḳḳanning (154/21), ḳorḳḳan (157/28), ortälıḳḳa (132/29), yåġ+ḳan < yåḳḳan (164/05).

4.2.2.2.8. Metatez (Göçüşme)

Metin içinde yakın ya da uzak seslerin yer değiştirmesi olayıdır. Göçüşme çoğu zaman açıklığı daha yüksek olan bir sesin kelime başına, daha düşük olanın kelime sonuna doğru kayması şeklinde olur. Metinde metatez örneği bulunmamaktadır.

4.2.2.2.9. Hece Düşmesi (Haploloji)

"Bir gramer birliğinde arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden birinin bazen eridiği, düştüğü görülür. Böylece o iki hece bir hece hâline gelir." (Banguoğlu, 2007, s.70).

Metinde bulunan hece düşmesi örnekleri çoğunlukla *l* sesinin olduğu fiillere geçmiş zaman zarf fiil eki olan -b sesinin geldiği kelimelerde görülmektedir. Bu durumda l sesi kendisinden sonra gelen ünlü harf ile birlikte düşmektedir. Düşmenin etkisiyle b sesi de p'ye dönüşmektedir.

Özellikle zarf fiil ve beşinci tip geçmiş zaman eki olan -b ekini alan fiillerde l sesinin düştüğü söylenebilir:

bol-ib < bop (170/16), ål-ib < åp (142/31) , sål-ib > såp (140/33), ål-ib kél-ib > åpkép (149/29).

Söyleyişi kolaylaştırmak için iki sözcüğün birleşimi sırasında oluşan haploloji örnekleri de metinde mevcuttur:

buy étib < buytib (145/29), şuy étib < şuytib (171/08).

4.2.3. Şekil Bilgisi

4.2.3.1. İsim (Ad)

İsim, evrende bulunan somut ve soyut bütün varlıkları tek tek ya da tür olarak karşılayan kelimelerdir. İsimlere getiren ekler aşağıdaki gibidir:

4.2.3.1.1. Çokluk Eki

Türkiye Türkçesinde isimlerin, zamirlerin, adlaşmış sıfatların sonuna getirilerek sayıca birden fazla olduğu anlamı katan çokluk eki, +ler, +lar şeklindedir. Özbek Türkçesinde ise +lär olmak üzere tek şekli bulunmaktadır. Dolayısıyla, ünlü uyumuna tâbi değildir.

Metinde çokluk eli almış birçok isim bulunmaktadır. Bazıları şöyledir:

ḳurtlär (132/15), kélinçäklär (147/03), sizlär (150/36), Äräblär (151/33).

4.2.3.1.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, adın karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren, adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir. İyelik ekleri, bir nesnenin ben, sen, o, biz, siz, onlar gibi şahıslara ait olduğunu, daha doğrusu o şahısların sahipliğini gösteren eklerdir (Korkmaz, 2009, s.259).

Özbek Türkçesindeki iyelik eklerinin fonksiyonu Türkiye Türkçesindeki gibidir. Tek fark, Özbek Türkçesinde bu eklerin tek şekilli olup karşımıza genellikle düz ünlülü olarak çıktığı için düzlük-yuvarlaklık uyuma tâbi olmamasıdır. Her şahsa göre farklı bir iyelik eki söz konusudur:

Teklik 1. şahıs +m, +(i)m

Teklik 1.şahıs iyelik eki, ünlü ile biten kelimelere doğrudan getirilirken ünsüz harfle biten kelimelere sadece i yardımcı ünlüsüyle birlikte gelir. Bu ek, düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi değildir:

pālvānim (166/35), åtäcānim (169/25), äkäm (155/29).

Teklik 2. şahıs +(i)ng

Teklik 2.şahıs iyelik eki, +(i)ing şeklindedir. Sadece düz şekliyle karşımıza çıkan bu ek, ünlü uyumuve düzlük-yuvarlaklık tâbi değildir:

tilingdän (155/31), tāḫtingni (156/05).

Teklik 3. şahıs +i, +si

Bu iyelik eki; ünlü ile biten kelimelere +si, ünsüz harf ile biten kelimelere +i olarak gelir. Metinde sadece düz şekli bulunmaktadır:

ési (146/34), hämmäsi (161/01), mulläsi (159/21).

Çokluk 1. şahıs +(i)miz

Ünsüz ile biten kelimelere eklendiğinde +miz, ünlüyle biten kelimelere eklendiğinde ise +imiz şeklindedir:

singlimizgä (169/17), işimiz (139/08).

Çokluk 2. şahıs +(i)ngiz

Metnimizde çokluk ikinci şahıs iyelik eki ünlü ile biten kelimelerde +ngiz, ünsüz ile biten kelimelerde ise yardımcı ünlü ile yazılmıştır:

åtingizni (139/17), işingiz (153/19).

Çokluk 3. şahıs +läri

Çokluk 3.şahıs iyelik eki +läri tek şekilli olup ünlü uyumlarına tâbi değildir:

békläri (159/28), ķızläri (188/31), rängläri (131/31).

4.2.3.1.3. İsimlerde Tamlama

Aralarında anlam ilişkisi bulunan iki ya da daha fazla kelimenin ilgi eki alarak ya da almadan birbirine bağlanması ile ortaya çıkan kelime grubuna isim tamlaması denir. "Bir belirtme, bir yardım, bir tamamlama esası üzerine kurulan kelime gruplarında umumiyetle belirten-belirtilen, tamamlayan-tamamlanan, tâbi olan-tâbi olunan, asıl-yardımcı olmak üzere iki unsur bulunur. (Ergin, 2011, s.375). Bu unsurlara yaygın olarak tamlayan-tamlanan denilmektedir.

"Arada ilgi durumu ekinin kullanılıp kullanılmamasına veya tamlayanın da bir ad tamlaması olup olmamasına göre isim tamlamaları, belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması ve zincirleme isim tamlaması olmak üzere üç gruba ayrılır." (Korkmaz, 2009, s.270):

4.2.3.1.3.1. Belirtili İsim Tamlamaları

Tamlayan olarak nitelendirilen kelimenin sonuna ilgi eki, tamlanan sonuna ise iyelik eki getirilerek oluşturulan isim tamlamalarıdır. Tamlayan ve tamlanan arasında mutlak bir aidiyet ilişkisi vardır:

Şirvānning éli (143/17), Çämbilning ķızi (166/37), fuķarāning égäsi (169/24), tåġning üstidä (131/24), ķıliçimning såpini (133/14), coyķånsizning özigä (152/16).

4.2.3.1.3.2. Belirtisiz İsim Tamlamaları

Tamlayanın eksiz, yalın durumdayken tamlananın iyelik eki aldığı isim tamlamalarıdır. "Belirtisiz isim tamlamalarında, tamlayanın tamlanana bağlılığı belirsiz fakat süreklidir. Anlamca da tamlananın ayrılmaz bir parçasıdır. Bundan dolayı tamlananın iki ögesi arasına bir başka gramer ögesi giremez." (Korkmaz, 2009, s.272).

Metinde belirtisiz isim tamlamalarına örnek şu şekilde verilebilir:

āläm äbini (133/11), Çin tulpårläri (141/08), Şirvān şährigä (143/06).

4.2.2.1.3.3. Zincirleme İsim Tamlamaları

"Zincirleme ad tamlaması, bir ad tamlamasının başka bir adla oluşturduğu ikinci bir ad tamlamasıdır. Böylece, tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de ad tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş yeni bir tamlama türü ortaya çıkmaktadır." (Korkmaz, 2009, s.275).

Metinde yer alan bazı zincirleme isim tamlaması örnekleri aşağıda verilmiştir:

Bulbul bāġning gülidä (141/33), Turkmän élning båtiri (143/28), Şirvān élining çölidä (161/22).

4.2.3.1.4. İsim Hâl Ekleri

Cümlede, isimleri başka kelimelerle çeşitli anlam ve görevler bakımından ilişkiye sokan eklere hâl eki denir. Bu ilişki eksiz olarak kurulabileceği gibi özellikle iyelik eklerinden sonra gelen çeşitli eklerle de sağlanabilir.

Türkçede isimlerin şu hâlleri vardır:

4.2.3.1.4.1. Yalın (Nominatif) Hâl: eksiz

İsim, hiçbir hâl eki almadan ve başka hiçbir kelimeye bağlanmadan kullanılmıştır.

Metinde yalın hâlde kullanılan örnekler şunlardır:

åt (134/07), näyzä (138/16), lālä (152/28), äkä (165/27).

4.2.3.1.4.2. İlgi (Genitif) Hâli : +ning

İlgi hâl eki, eklendiği isim ile başka bir isim arasında, görevi itibariyle ilgi bağı kuran ektir. Bu hâlin eki +ning'dir (Coşkun, 2017, s.84). Metinde ilgi eki bulunduran kelimeler:

Äräblärning (144/01), ḳarindåşning (150/02), körgänlärning (162/24), uning (171/17).

İlgi hâl eki ayrıca, iyelik eklerinden sonra da kullanılabilir: ḳarisining (132/24), élining (161/22).

4.2.3.1.4.3. Yönelme (Datif) Hâli: +gä; +ḳa, +kä

Yönelme ve yaklaşma görevindeki ismi cümlede fiile bağlayan eklerdir. Yönelme eki çoğunlukla +gä şeklinde karşımıza çıkmaktadır, +kä ve ḳa şekilleri ise k ve ḳ ile biten kelimelerden sonra eklenmektedir Bu ekler, birleştikleri kelime sonlarındaki g ve ğ'leri gerileyici benzeşmeyle k ve ḳ'ya çevirirler. İyelik eklinden sonra gelen yönelme hâli zamir n'si almaz.

Metinde datif eki almış kelimelerden bazıları şunlardır:

méngä (162/28), göştigä (142/18), Väyängängä (150/01), yaḫşilikkä (154/08), ölikkä (159/13), miltıḳ+ḳa > miltıḳḳa (166/24), tåġ+ḳa > tåḳḳa (131/30), ortälıḳḳa (132/29).

4.2.3.1.4.4. Yükleme (Akkuzatif) Hâli : +ni

İçinde geçişli fiil olan bir cümlede, fiilin doğrudan etkilediği ismin içinde bulunduğu hâli gösteren ektir. Eski Türkçede isimlerden sonra +ġ/+g (sonradan +ıġ/+ig, +uġ/+üg); iyelik ekli kelimelerden sonra +n; zamirlerden sonra +nı/+ni olmak üzere üç türlü

akkuzatif eki kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde genel akkuzatif eki ise +ı/+i, +u/+ü'dür.

Özbek Türkçesinde ise sadece +ni olmak üzere tek şekilli akuzatif eki vardır. Metin incelendiğinde akkuzatif ekinin kullanımında hem Doğu hem de Batı Türkçesinin izleri görülebilir. 3.şahıs iyelik ekinden sonra yükleme hâl eki geldiğinde ise +n şeklinin kullandığı tespit edilmiştir. 1930'lu yıllardan sonra bu ek tamamen +ni hâlini almıştır.

Metinde yükleme hâl eki almış kelimeler şunlardır:

huşimni (133/24), dérvāzäni (143/13), sözlärni (155/11), cānin (159/36), båşin (163/03), otin (168/32).

4.2.3.1.4.5. Bulunma (Lokatif) Hâli: +dä

Bulunma hâli, fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve durumu göstermek için kullanılan ektir. Lokatif eki, Özbek Türkçesinde tek şekilli olup +dä şeklindedir:

şundä (171/24), yürägidä (131/11), ḫazinädä (158/23), ḳavätidä (162/24).

4.2.3.1.4.6. Uzaklaşma (Ablatif) Hâli: +dän

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ektir. Özbek Türkçesinde ve metnimizde ablatif eki +dän şeklindedir:

ḫuşvaḳtlikdän (164/03), Täcändän (155/35), bundän (158/02), åtişmåḳdän (167/08).

4.2.3.1.4.7. Eşitlik (Ekvatif) Hâli: +çä, +däy, +däyin, +dék

Eşitlik-benzerlik hâli eki, isimlerde ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırma görevi üstlenen bir ektir (Coşkun, 2017, s.86).

Eşitlik eki metinde +çä, däy, däyin, dék gibi farklı şekillerde bulunmaktadır. Bu ekler kelimeye eşitlik, görelik, benzerlik ve miktar anlamları katmaktadır.

Metinde eşitlik ekine örnek teşkil eden kelimeler şunlardır:

şunçä (167/18), néçä (148/06).

Özbek Türkçesinde eşitlik aynı zamanda “gibi” anlamlarını veren ték > dék edatından ekleşmiş +däy ekiyle de yapılır:

böridäy (168/06), ḳandäy (169/14), güpdäy (136/19), tuyädäy (137/11).

Metinde nadir olarak +däyin şekli de karşımıza çıkmaktadır:

şundäyin (163/07), Rüstämdäyin (167/35).

4.2.3.1.4.8. Yön (Direktif) Hâli: +gäri

Fiildeki oluş ve kılışın yeri, yönü ve zamanı hakkında bilgi veren ektir. Yön (direktif) ekleri; +rä, +gäri, +käri, +ḳari şeklindedir. Metinde sadece +gäri şekli bulunmaktadır. Bu ek, zamanla kalıplaşarak yapım eki olmuştur:

ilgäri (138/10).

4.2.3.1.4.9. Vasıta (İnstrumental) Hâli: bilän

Fiilin neyle, ne vasıtasıyla, ne aracılığıyla yapıldığını gösterir. Vasıta hâli, genellikle bilân edatı ile yapılır. Edebî metinlerde az da olsa ilä ve birlä şekillerine de rastlanır (Öztürk, 2016, s.35).

miltıḳ bilän (166/17), bâltä bilän (140/05), kältäk bilän (145/04).

Metinde seyrek de olsa billä şekli de bulunmaktadır:

özing billä (171/22).

4.2.3.1.4.10. Sınırlama Hâli: +gäçä

Genellikle zaman ifade eden kelimelerden sonra gelen bu ek, kelimeye “-e kadar” anlamı katmaktadır. Herhangi bir zamanı sınırlama, kısıtlama gibi işlevleri vardır.

Metinde sadece iki yerde bu ek karşımıza çıkmaktadır:

häftägäçä “haftaya kadar” (167/05), şu vaḳtgäçä “şu vakte kadar” (171/07).

4.2.3.1.5. Aitlik Eki +gi +ki

İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik görevleri taşıyan ektir. Özbek Türkçesinde aitlik eki +gi veya +ki'dir. Ünlülerden, tonlu ünsüzler ve bulunma hâl eki +dä'den sonra +gi eki; ilgi hâli ekindeki +ng'nin düşmesiyle geriye kalan +ni ve tonsuz ünsüzlerden sonra ise +ki eki getirilir (Coşkun, 2017, s.83).

+gi: İsimlerden sıfat yapan aitlik ekidir. Yer bildiren, bulunma hâli olan +dä ekinden sonra kullanılır: cännätdägi ((138/12), Çämbildägi (134/13), tändägi (168/09).

+ki: İsimlerden zamir yapan aitlik ekidir. İşlek olarak kullanılan bir ek olmamakla birlikte örneği tespit edilememiştir.

4.2.3.1.6. Soru Ekleri +mi

Özbek Türkçesinde +mi soru eki tek şekilli olarak kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılır:

bårmi (166/18), ḳattıḳmi (135/04).

4.2.3.1.7. Sayı İsimleri

Metnin incelenen kısmında karşımıza çıkan sayı isimleri şöyledir:

bir (166/29), ikki (154/04), üç (169/10), béş (169/10), yétti (167/13), on (131/03), on tört (163/32), yüz bir (147/02), üç yüz (169/10), ming (172/09).

Görüldüğü gibi sayı isimleri, ses değişimleri göz önüne alınmadığında, Türkiye Türkçesindekilerle oldukça benzerdir.

4.2.3.1.8. İsim Yapım Ekleri

İsim kök ve gövdelerine gelerek onlara yeni ve farklı anlamlar katan eklerdir. Bu ekler, kelimeden ya yeni bir isim üretirler ya da kelimeyi fiilleştirirler. İsim yapım eklerini, isimden isim yapma ekleri ve isimden fiil yapma ekleri olarak ikiye ayırmak mümkündür.

4.2.3.1.8.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsim kök ve gövdelerinden yeni anlamlar içeren farklı isimler türeten eklerdir:

+år: Sayı isimleri yapan ektir. İşlek olmayan bir ek, umumiyetle bir sayısına eklenir: birår närsä (138/18).

+åv: Sayı isimleri yapan bu ek, beraberlik anlamı taşır. On sayısına kadar getirilebilir: héç biråvni (171/21), ikkåvi (139/32), üçåvi (164/11), törtåv (132/30), béşåv (132/30).

+çi: Bu ek, getirildiği kelimeye meslek ve uğraş anlamı katar: kémäçi (155/34), kältäkçi (156/04), pådäçi (146/32).

+çäk: Kelimeye küçültme ve sevgi anlamlı katan ektir: kélinçäk (147/03).

+dåş: Birliktelik ve ortaklık bildiren ektir: ķarindäş (161/24).

+tıķ: İşlekliği az olan bu ek, yer ve alet ismi yapar: miltıķ (155/21), ķoltıķ (165/25).

+düz: Sadece bir örneğine rastlanmıştır: kündüz (167/03).

+ķa, kä: Metinde sadece iki örnekte tespit edilmiştir: båşķa (154/33), tikkä (172/04).

+ginä, +kinä: Özbek Türkçesinde çok işlek olan bu ek, kelimeye küçültme ve sevgi anlamı katar: köngilginäm (150/15), bädänginäläri (155/12), båşginänggä (156/09), yüräkkinäm (170/09). Bu ek aynı zamanda sayı anlamı ifade eden kelimelerden sonra gelebilmektedir: üççåvginäng (165/32).

+käk: İşlek olmayan bir ektir. Metinde bir kelimede karşımıza çıkmaktadır: érkäk (166/03).

+li: Türkiye Türkçesindeki gibi Özbek Türkçesinde de çok işlek olan bu ek, bir şeye sahip olma anlamı katmaktadır. Aynı zamanda sıfat görevinde kelimeler de türetebilir: ķutli (145/22), sütli (145/24), tumänli (147/30), därdli (168/30).

+lik: Eski Türkçeden beri görülen en işlek eklerden biridir. İsimlere gelerek yer, âlet, topluluk isimleri, mücerret isimler ve sıfat yapmaktadır. Metinde sıkça karşımıza çıkmaktadır: ķarindåşlik (171/01), ésånlik (133/10), mänmänlik (143/32), künlik (163/32) mücerret ismi; ķåçmåklikkä (134/39), kélmåklikkä (166/04) yer ismi; çoyän båşlik (137/12) âlet ismi; pādşālik çåtir (161/02) sıfat fonksiyonlarında kullanılmıştır.

+(i)n: Metinde iki kelimede tespit edilmiştir: érkin (154/14), åldin (164/33).

+råḳ: Sıfatlara eklenen bu ek, karşılaştırma fonksiyonunda fazlalık anlamı katmaktadır: åzråḳ (143/36), tézråḳ (139/17).

+siz: İsimlerden isim ve sıfat türeten +li ekinin olumsuz şeklidir. Tek şekilli bir ek olduğu için düzlük-yuvarlak uyumuna aykırıdır: suvsiz (148/20), sånsiz (150/17), vicdānsizning (152/17).

+tä: Sayı isimlerine gelerek kelimeye tane anlamı katan ektir: ḳırḳtä (164/32), mingtä (132/28).

+tåy: Küçültme ve sevgi anlamı katan ektir: såkåltåyning (149/21).

Özbek Türkçesinde ayrıca Arapça ve Farsça kökenli yapım ekleri de söz konusudur:

bā+: Farsça olan bu ön ek, kelimelere +li anlamı katmaktadır: bāmäzä "Tatlı, şirin, eğlenceli." (160/14).

+bäççä < Fars. beççe: "İnsan yavrusu" anlamındaki Farsça kelime, Özbek Türkçesinde ek hâline gelmiştir: békbäççä (160/24).

+bän: Farsça meslek ismi yapan bir son ektir: yılkıbāngä (150/09), därvāzäbāngä (161/13).

+bāz: Farsça oynayan, oynatan anlamlarında sıfattır. Özbek Türkçesinde kelimelere gelerek isim türetir: särbāz (163/12).

+bin: Bakan, bakıcı anlamlarına gelen Farsça bir ektir: tāmāşäbin (134/19).

bé+: Farsça bî olarak bilinen bu ön ek, +li ekinin olumsuzu olan +siz anlamı katmaktadır: bévähm (133/22), béçärälärning (131/30), bécäy (137/14).

+cān: Farsça can anlamında kullanılan kelime, Özbek Türkçesinde sevgi, yakınlık anlamları veren bir ek olarak karşımıza çıkar: Yunuscängä (135/05), Häsäncän (136/03), äkäcänimdän (138/10).

+dār: Tutan, sahip anlamlarına gelen Farsça sıfat, Özbek Türkçesinde mülkiyet ve meslek bildirir: göştdār (152/23), cilāvdār (162/14), särdār (172/05).

+gär: Farsça meslek ve meslek erbabını bildiren ektir: firibgärlär (151/30), bäççägaring (157/18).

+gär+çi+lik: +gär eki ile Türkçe +çi ve +lik ekleriyle birleşik olarak karşımıza çıkar: yåvgärçilik (163/14).

+ẖānä: Farsça "ev" anlamında kullanılan isim, Özbek Türkçesinde karşımıza ek olarak çıkmaktadır: cévaẖānä (135/06).

+ẖor: Farsça "yiyen" anlamındaki sıfat, Özbek Türkçesinde ek şekilde olup geldiği kelimeyi sıfat ve isim yapar: süyinçiẖorgä (163/26).

+ḳın: İsim ve sıfat türeten Farsça bir son ektir: şåvḳın (134/20).

+nāmä: Farsça "yazı" anlamına gelen kelime, Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır:

lä'nätnāmä (153/35).

nā+: Farsça olumsuzluk bildiren bir ön ektir: nāmärddäy (146/09), nāçār (149/20), nåiläc (167/25).

+zādä: Farsça oğul anlamına gelen kelime, Özbek Türkçesinde ekleşmiştir: békzädä (160/18).

4.2.3.1.8.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiil kök ve gövdelerinden farklı anlamlarla isim türeten eklerdir.

-ä: Zarf fiil eki olan -ä, kalıplaşarak yapım eki fonksiyonunda kullanılmaya başlanmıştır: tol-ä (137/22).

-äk, åḳ: Bir hareketin yerini veya sonucunu bildiren bu ek, aynı zamanda alet isimleri ve sıfatlar da türetir. (Coşkun, 2017, s.67): ḳuçåḳlåmåḳḳa (155/11), bölägi (134/21), ḳorkåġı (131/16). Kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıkları için ekteki ḳ sesi sedalılaşarak ġ sesine dönüşmüştür.

-ån: İşlek olmayan bir ektir. Metinde bir örneğine rastlanmıştır: tozån (134/11).

-är, -r: Sıfat ve isim yapan bir ektir: yäşär (164/07).

-ġ: İşlek olmayan bir ektir. Sadece bir örneği vardır: yäråġ < yärå-ġ (136/08).

-ġa: Fiil kök veya gövdelerine gelerek isim ve sıfat yapan ektir: yorġa (150/01).

-ġån: Sıfat- fiil eki olan bu ek, kelimelere gelerek kalıcı isim yaparsa yapım eki fonksiyonunda kullanılmış olur: ķorġån (161/10).

-ķ/-k; -(ı)ķ/-(i)k: Soyut ve somut isimler yapan bu ek, Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılmaktadır: årtıķ (166/18), ölik (136/18), suyägini < suyäk+ini (154/12).

-ä- ünlüsüyle biten fiil kök ve gövdelerine –ķ yapım eki getirildiği zaman, kök veya gövde sonundaki ä ünlüsü å ünlüsüne dönüşür (Coşkun, 2017, s.70): sorå-ķ < sorä- (136/05).

Metinde ekin Eski Türkçede görülen sadalı şekline de rastlanılmaktadır: yåruġ (131/21).

-kir: Sıfat yapan eklerdendir: ötkir (140/14).

-(i)m: Soyut bir iş, hareketi ve sonucu bildiren ektir: bilim (154/02), ölim (154/04), kiyim (163/12).

-måķ: Türkçede masdar eki olarak kabul edilen bu ek, fiillerden hareket isimleri yapar: éşitmåķ (144/08), åtişmåķdän (167/08), kuçåķlämåķķa (155/11).

-(i)n, -(ı)n, -(ü)n: Somut ve soyut adlar türeten ektir. Klasik Çağatayca döneminde kullanım sahası oldukça yaygındır: kélinçäklär (147/03), tügün (154/10).

-ş, -(i)ş, -(ı)ş: Fonksiyon bakımından -mä eki gibidir. İş ifade eden fiiller yapar: uruş (164/16), yürişgä (138/04).

-(u)v: Fiilden isim yapan bir ektir, -mä ekiyle benzer işlevi vardır: ķåluvdi (137/16), kéluvdi (137/15).

-z: Yaygın bir ek olmayıp birkaç örnekte karşımıza çıkar. Topluluk ya da ikilik bildirir: köz (145/02).

4.2.3.1.9. İsimlerde Bildirme

İsimlerde bildirme şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört kiple kurulur:

4.2.3.1.9.1. İsimlerde Şimdiki Zaman

Teklik ve çokluk 1. ve 2.şahıslarda zamir menşeli şahıs ekleriyle oluşturulurken teklik ve çokluk 3.şahıslarda *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesinde oluşan *–dir* bildirme eki

kullanılır. Olumsuzu émäs kelimesiyle sağlanır: äräbmän (167/16), bädävlätsän (153/30), därkārdir (154/08), äyb émäs (153/24).

4.2.3.1.9.2. İsimlerde Görülen Geçmiş Zaman

é- ek fiiline -di görülen geçmiş zaman ekinin getirilmesiyle teşkil edilir. İyelik menşeki zamir ekleriyle çekimlenir. Olumsuzu şekli de émäs kelimesiyle yapılır: yåş édi (160/21), yoḳ édi (171/07).

Bazen é- yardımcı fiilinin düştüğü veya i'ye dönüştüğü de tespit edilmiştir. Bu örneklerde bildirme eki kelimeye bitişik olarak yazılır: dāddi (149/11), nävbätdi (149/12), äräbdi (149/16).

4.2.3.1.9.3. İsimlerde Duyulan Geçmiş Zaman

Duyulan geçmiş zamanda bildirme ékän ile yapılır. Zamir menşeli şahıslarla çekimlenir. Olumsuzu da émäs ile kurulur: āmān ékän (157/35), bäländ ékän (163/28), ildäm ékän (166/22).

4.2.3.1.9.4. İsimlerde Şart

İsimlerde şart, ésä ve bolsä ile sağlanır: yaḫşi bolsä (155/05).

4.2.3.2. Sıfat

Türkçenin her döneminde geniş bir yeri olan sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten sözcüklerdir (Korkmaz, 2009, s.334). Bir kelimenin sıfat olarak kabul edilebilmesi için mutlaka bir isimden önce gelmesi ve onu çeşitli yönleriyle niteleyip belirtmesi gerekmektedir. Sıfatlar hiçbir zaman, herhangi bir çekim eki alamazlar. Sıfatlarla bir isimle bir araya gelip kelime grubu oluştururlarsa sıfat tamlaması hâline gelmiş olur.

Sıfatlar, fonksiyonlarına göre 2'ye ayrılmaktadır:

a) Niteleme Sıfatları

b) Belirtme Sıfatları

4.2.3.2.1. Niteleme Sıfatları

İsimlerden önce gelip onların renk, şekil, durum, biçim gibi özelliklerini ortaya koyan sıfatlara niteleme sıfatları denir. Bu sıfatlar, simlere sorulan "Nasıl?" sorusuna cevap verir. Metinde yer alan niteleme sıfatlarına örnek şunlardır:

kättä pirini (132/21), åydin köldä (133/02), ḳårä källäm (133/25), ildäm åtlär (140/21), tāzä gül (146/18), sülüv ḳélinçäk (147/08), årtıḳ zulm (166/18), ḳåttıḳ cävr (166/20).

4.2.3.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, niteleme sıfatlarından farklı olarak isimlerin çeşitli özelliklerini ortaya koymak yerine onları işaret, sayı, soru gibi yollarla belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları kendi içerisinde dörde ayrılır:

a) İşaret Sıfatları

b) Sayı Sıfatları

c) Belgisiz Sıfatlar

d) Soru Sıfatları

4.2.3.2.2.1. İşaret Sıfatları

İsimlerini yerini işaret yoluyla gösteren sıfatlara işaret sıfatları denir. "Hangi?" sorusuna cevap veren sıfatlardır. Metinde işaret sıfatları karşımıza, bu, şu, şundäy, sunçä örnekleriyle çıkar:

bu dästän (172/10), bu Häsän Çåpsån (131/29), bu säfär (152/29), şu pällä (164/06) şu aççıġdä (170/24), şundäy gäp (146/35), sunçä gäp (167/18).

4.2.3.2.2.2. Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını belirten sıfatlardır. Sayı sıfatları varlıkların sayılarını belirtme biçimlerine göre beş alt tanedir:

4.2.3.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Varlıkların âdetlerini tam sayılarla belirten sayı sıfatlardır. Bu sıfatlar isimlere sorulan "kaç?" sorusuna cevap verirler. Metinde karşılaşılan asıl sayı sıfatları örnekleri aşağıda verilmiştir:

bir top téräk yäråğı (136/08), bir dävlät (145/12), yüz bir yorġa (147/02), bir ölim (154/04), ikki közginäng (164/28), ikki nāmus (154/04), üç båtmån (169/10), béş båtmån (169/10), on on (131/03), tört künlük (163/32).

İki sayısı birkaç örnekte ik şeklinde de karşımıza çıkmaktadır: ik kéçä ik kündüz (167/32).

4.2.3.2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını içinde bulundukları sıra ile belirten sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarına +(i)nçi ekinin getirilmesiyle oluşur. "Kaçıncı?" sorusuna cevap vermektedirler. Metinde örneğine rastlanılmamıştır.

4.2.3.2.2.2.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Asıl sayı isimlerine getirilen bu ekler bölüştürme, paylaştırma, dağıtma anlamı katar."Kaçar?" sorusuna cevap verirler. Özbek Türkçesinde üleştirme sayı sıfatı +tä ve +dän eklerini getirilmesiyle oluşur. Bu eklerle oluşturan sıfatlar metnimizde yoktur.

+år eki de üleştirme sayı sıfatı meydana getirir ve ''bir'' sayı ismine eklenerek belirsizlik anlamı katar: birår närsä (138/28).

4.2.3.2.2.2.4. Kesir Sayı Sıfatları

Varlıkların sayılarını tam değil, belli bir oranda belirten sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarına +dän ekinin getirilmesiyle oluşturulur. "Kaçta kaç?" sorusuna cevap verirler. Metinde örneği tespit edilememiştir.

Metinde yårim sıfatı da bir bütünün yarısı ifade ettiği için kesir sayı sıfatı grubuna girer: bir yårim båtmån (169/11).

4.2.3.2.2.2.5. Topluluk Sayı Sıfatları

Sayı isimlerine +älä, +läb, +täçä, +åvlån, +älåvi eklerinin ilave edilmesiyle yapılır. Metinde örneği yoktur.

4.2.3.2.2.3. Belirsizlik Sıfatları

İsimlerin sayı, miktar gibi özelliklerini açıkça belirtmeyen, belirsiz olarak ifade eden sıfatlardır. Metinde belgisiz sıfat olarak tespit edilen örnekler şunlardır.

bir söz (165/24), hämmä ādām (163/09), här nimä bårini (172/08), härnä sirni (148/34), héç iş (147/11), båşḳa şähär (153/33), köp närsälärini (159/25), néçä ḫātin (167/03).

4.2.3.2.2.4. Soru Sıfatları

Soru sıfatları isimleri soru yoluyla belirtir: ḳåndäy, nä, né, nimä metinde yer alan soru sıfatlarıdır:

ḳåndäy bidaḫat (169/14), né iş (155/06), némä iş (150/03), nä hädding (145/34).

4.2.3.3. Zarflar

Fiillerin, fiilimsilerin, sıfat ve zarflardan önce gelerek onların anlamlarını nitelik, miktar, zaman, yer-yön gibi özelikler açısından belirten ya da sınırlayan kelime türüdür. Zarflar görevleri bakımından beş başlık altında incelenir:

4.2.3.3.1. Durum Zarfları

Hareket ve kılışların ortaya çıkış biçimini, yapılış tarzını, sıfat ve zarfların da niteliklerini belirten zarf türüdür. Durum ve tavır bildiren isimlerin yanında birçok isim de eşitlik ve vasıta hâli eki alarak durum zarfı durumuna geçer (Coşkun, 2017, s.107). Metinde durum zarfı örneği çokça bulunmaktadır. Bazıları şu şekildedir:

ändäk “Öylece, o şekilde”

ändäk ḳıl- (137/08).

bädtär “beter, çok çirkin”

bädtär bol- (146/17).

bir bir “Tek tek”

bir-bir äyt- (166/36).

cortta-porttä “Tereddüt etmeden, kesinlikle”

corttä-porttä şåşir- (141/01).

yaḫşi-yåmån “İyi-kötü”

yaḫşi-yåmån äyt- (155/01).

yänä “Yine, gene, yeniden”

yänä ål- (162/13).

şundäyin “Şöyle, şunun gibi”

şundäyin tiklä- (163/07).

sirä “Asla”

sirä (166/34).

şuytib “Şu şekilde”

şuytib äytävér- (171/09).

taġı ‘’yine, tekrar’’

taġı kél- (150/23).

4.2.3.3.2. Zaman Zarfları

Fiilin karşıladığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirginleştiren ya da sınırlayan zarflardır. Metinde karşımıza çıkan belli başlı zaman zarfları şunlardır:

åldin “önce” (171/29), ävväl “önce” (146/08), äslā “hiçbir zaman” (152/02), därråv “hemen” (155/21), éndi “şimdi” (158/32), häli “hâlâ, henüz, daha” (137/07), hāzir “hâlâ, henüz” (152/11), hämişä “her zaman” (149/09), héç “hiçbir zaman” (170/33), kéyin “sonra” (171/29).

4.2.3.3.3. Azlık-Çokluk (Miktar) Zarfları

Bir oluş ve kılışın, sıfat ya da başka bir zarfın miktarını ortaya koyan, azlık-çokluk derecesini gösteren zarflardır. Tespit edilen azlık-çokluk (miktar) zarfları şu şekildedir:

köp "çok" (141/08), cüdä "çok, fazla" (172/10), bittä (132/14), mol "bol" (145/20), käm-käm "az".

4.2.3.3.4. Yer-Yön Zarfları

Fiillerin gösterdiği oluş ve kılışı yer ve yön açısından tayin eden zarflardır. Metinde yer-yön anlamı taşıyan ifadeler vardır; fakat bunlar hâl eki aldıkları için artık isimleşmişlerdir, zarf durumunda değillerdir: bäländ-pästigä (132/04), åldigä (140/12).

4.2.3.3.5. Soru Zarfları

Fillerin durum, zaman, yer-yön, miktarını soru yoluyla ortaya koyan, belirginleştiren zarflardır.

Soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarflara soru zarfları denir (Coşkun, 2017, s.116). Metinde bulunan soru zarfı şu şekildedir:

négä (164/35), ķandäy bol- (170/26).

4.2.3.4. Zamir

Zamir, isimlerin yerini tutan, varlıkları temsil ya da işaret ederek karşılayan kelime türüdür. Zamirler cümlede ismin yerini tuttukları için isimler gibi çekim, çokluk ve iyelik ekleri alarak çekime girebilir ve tamlama kurabilirler. Yalnız isimlerden farklı olarak bazı zamirlerin çekim sırasında bir gövde değişikliğine uğradıkları, köklerinde bir kırılmanın meydana geldiği görülür (Korkmaz, 2009, s.400).

Zamirleri beş başlık altında toplayabiliriz:

4.2.3.4.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak karşılayan ve kişi isimlerinin yerine geçebilen zamirlerdir. Bu zamirler; teklik ve çokluk başlığı altında altı şahıstan oluşur. Bazı şahıs

zamirlerinin çekim eki almaları durumunda kökte değişime uğradıkları tespit edilmiştir. Ben ve sen şahıs zamirleri yönelme eki aldıkları zaman, *bana* ve *sana* şekline dönüşürler. Metinde tespit edilen şahıs zamirleri ve aldıkları eklere aşağıdaki gibidir:

mén: Teklik 1.şahıs zamiridir. Konuşanı bildirir: mén (149/31), méngä (150/35), méni (151/10), méning (158/04). méndäy (132/20),

sén: Teklik 2.şahıs zamiridir. Dinleyeni bildirir: sén (165/17), séngä (152/01), séni (152/03), séndän (171/20), séning (138/29).

u: Teklik 3.şahıs zamiridir. Adı geçen şahsı bildirir: u (169/10), ungä (148/08), uni (168/22), uning (157/20).

biz, bizlär: Çokluk 1.şahıs zamiridir. Konuşanları bildirir: biz (159/06), bizgä (162/03), bizdäy (165/07).

siz, sizlär: Çokluk 2.şahıs zamiridir. Kibar bir söyleyiş olup dinleyenleri bildirir: siz (137/36), sizlär (150/36), sizgä (165/31), sizni (170/30), sizdän (150/27), sizdäy (170/01).

ulär: Çokluk 3.şahıs zamiridir. Adı geçenleri bildirir: Metinde örneği tespit edilememiştir.

4.2.3.4.2. Dönüşlülük Zamiri

Asıl şahıs zamirlerinin yerini tutan ya da onlardan önce gelerek anlamlarını kuvvetlendiren zamirlerdir. Bunlar "asıl, öz" mânâlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibarettir (Ergin, 2011, 272).

Türkiye Türkçesinde "kendi" kelimesine çeşitli çekim eklerinin getirilmesiyle dönüşlülük zamiri oluşturulur. Özbek Türkçesinde ise "öz" ve "ẖod" kelimelerinin çekimlenmesiyle meydana getirilir. Metinde dönüşlülük zamiri için öz zamiri tercih edilmiştir:

öz (146/35), özginämdän (146/16), özginäng (164/27), özim (166/39), özidän (140/10), özigä (145/13), özimä (138/24), özimdän (170/17), özing (171/22), özi (137/07), özin (135/18), özinggä (171/15), özini (172/07).

4.2.3.4.3. İşaret Zamirleri

Varlıkların yerini işaret yoluyla tutan zamirlerdir. İşaret zamirleri, işaret sıfatlarından farklı olarak ek alıp çekime girebilirler. Metinde karşımıza çıkan işaret zamirleri ve aldıkları ekler şöyledir:

bu: bulär (158/32), bundä (148/13), bundän (155/34), buni (146/41).

bolär: bolärdi (148/25).

şu: şulär (168/02) şundä (171/24), şuni (154/13).

u: undän (155/04), uning (171/17).

4.2.3.4.4. Belirsizlik Zamirleri

Varlıkları açıkça değil belirsiz olarak karşılayan zamirlerdir. Metinde, belgisiz zamir örnekleri şu şekildedir.

bärini (132/20), hämmängiz (132/33), här kim (139/20), härnä (138/07), héç birâvni (171/21), héç kimgä (154/06), närsä (138/28), néçängiz (147/18).

4.2.3.4.5. Soru Zamirleri

Varlıkları soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. Metinde tespit edilen soru zamiri örnekleri aşağıdaki gibidir:

kim (164/02), nimä dé- (138/31).

4.2.3.5. Edat

Tek başına kullanıldıklarında bir anlamı olmayan, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle diğer kelimeler arasında zaman, yer, yön, tarz, benzerlik, başkalık vs. gibi bakımlardan ilişki kuran kelimelerdir. Edatlar, sadece gramer görevi bulunan sözcüklerdir. Herhangi bir kavramı ya da hareketi karşılamazlar. Çekime girmeyen edatlar, müstakil kelimelerdir. Yani dilin eksiz unsurlarıdır.

Edatları kendi içerisinde beşe ayırmak mümkündür:

a) Son Çekim Edatları

b) Bağlama Edatları

c) Cümle Başı Edatlar

d) Sona Gelen Edatlar

e) Ünlem Edatları

4.2.3.5.1. Son Çekim Edatları

Çekim edatları, işletme vazifesi gören edatlardır. İsimlerden sonra gelerek onların çeşitli zarf hâllerini yaparlar. Fonksiyonları bakımından bu edatları hâl eklerine benzetebiliriz (Ergin, 2011, s.365-366).

"İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı denir." (Hacıeminoğlu, 2015, s.119).

Metinde geçen son çekim edatlarını kullanılışlarına ve fonksiyonlarına göre şu şekilde gruplandırılır:

4.2.3.5.1.1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları

***Yalın hâl ile birleşenler*:** bilän (132/32), song (170/23), uçun (150/36).

Uzaklaşma hâli ile birleşenler: årtıḳ (166/18), böläk (134/21), buyån (146/15), ilgäri (138/10), ḳåttıḳ (166/20), song (155/04).

Genitif hâli ile birleşenler: uçun (171/17).

4.2.3.5.1.2. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları

***Vasıta ve beraberlik bildirenler*:** bilän (140/05).

Sebep bildirenler: uçun (150/36).

Başkalık bildirenler: böläk (134/21).

Benzerlik bildirenler: Metinde yoktur.

Zaman bildirenler: buyån (146/15), ilgäri (138/10), song (155/04).

Miktar bildirenler: Metinde yoktur.

Yer-yön bildirenler: täräf (146/39).

4.2.3.5.2. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri anlam ve şekil yönünden birbirine bağlayan edatlardır. Türkçede aslında bağlama edatı yoktu. Bağlama edatları Türkçede sonradan ve yabancı dillerin tesiri ile ortaya çıkmıştır. Türkçede olanlar da bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan edatlaşması ile ortaya çıkmıştır (Ergin, 2011, s.352).

Metinde tespit edilen bağlama edatlarını işlevleri bakımından şu şekilde ayırmak mümkündür:

4.2.3.5.2.1. Sıralama Edatları

Arka arkaya sıralanan kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan edatlardır. Son çekim edatı olup sonradan bağlama edatı olarak kullanılmaya başlanmıştır: bilän (152/35).

4.2.3.5.2.2. Denkleştirme Edatları

Birbirinin yerini tutabilecek olan iki kelimeyi, kelime grubunu ve cümleyi birbirine bağlayan edatlardır: Metinde örneği tespit edilememiştir.

4.2.3.5.2.3. Karşılaştırma Edatları

Karşılaştırılan kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan edatlardır: gāh..gāh (171/29), häm...häm (144/09), yå..yå (132/31).

4.2.3.5.3. Cümle Başı Edatları

Başında bulundukları cümleyi kendisinden önce ya da sonraki cümlelere bağlayan edatlardır. Cümle başı edatlar, fonksiyonlarına göre şu gruplara ayrılır:

Fakat anlamı taşıyanlar: lékin (156/28).

Eğer anlamı taşıyanlar: yå (164/27).

Gerçi anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur:

Çünkü anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur.

Mademki anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur.

Sonuç ve açıklama anlamını taşıyanlar: éndi (138/26).

Benzerlik anlamı taşıyanlar: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.5.4. Sona Gelen Edatlar

Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara, kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan edatlardır. Sona gelen edatların kuvvetlendirme fonksiyonu bağlama fonksiyonun daha baskındır. Bu edatlardan bazıları kelimelere bitişik yazılmak suretiyle ekleşmişlerdir (Coşkun, 2017, s.190). Bu edatların çoğu aynı zamanda kuvvetlendirme edatla

Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

ä: Ha, ya, ki anlamlarına gelen bu edat cümleye üzüntü, kızgınlık ve hayret anlamı katar. İsim ve fiillerden sonra gelebilir: cān-ä (139/19), gubār-ä (154/29).

bolsä: Hem pekiştirme hem karşılaştırma görevi olan bu edat "ise" anlamı katmaktadır: bolsä (155/03).

çi: Hem pekiştirme görevi üstlenir hem de soru anlamı taşır. Bu kuvvetlendirme edatı fiillerin şart ekiyle beraber kullanıldığı zaman nazik bir emri ifade eder: ḳoysäng-çi (162/04), kiysäng-çi (162/05).

dä: İfadeye de/da, ya anlamları katar: körgilik-dä (131/18), kétgäy-dä (154/29)

ésä: "İse" anlamı katan bir edattır. bérgin ésä (139/02), yüring ésä (147/04).

häm: İfadeye de/da anlamı katar: häm (139/15).

yü: Alay, aşağılama, küçümseme anlamları katan bu kuvvetlendirme edatı "ki, ya" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılır. Ünsüzlerden sonra *ü* şekli de kullanılır: kéçäyü (159/30).

4.2.3.5.5. Ünlem Edatları

Konuşanın sevinç, üzüntü, korku, heyecan, hayıflanma vs. her türlü duygusunu ifade etmeye ya da anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya, göstermeye yarayan edat türüdür.

Ünlem edatlarını, beş başlık altında inceleyebiliriz:

4.2.3.5.5.1. Duygu Ünlemleri: āh (154/28), bälli (135/05), dād (142/16), vây-vây (169/20).

4.2.3.5.5.2. Seslenme Edatları: é "ey" (146/03), hây (135/05), häyt (169/32), ḳani (146/07).

***4.2.3.5.5.3. Gösterme Edatları*:** änä (151/19), mänä (146/07).

4.2.3.5.5.4. Soru Edatları: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.5.5.5. Cevap Edatları: hä (164/11), ḫop (162/07).

4.2.3.6. Fiil

Karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut her türlü nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildiren kelime türüdür. Fiiller kök ve gövde durumunda iken isimlerle ilişkiye giremezler. Bu karşılıklı ilişki fiillerin çekime girmeleri ile sağlanır ve fiiller böyle şekillenebilir (Korkmaz, 2009, s.527) Çekime giren fiillerde fillere getirilen zaman ve kişi eklerini alırlar.

4.2.3.6.1. Fiil Yapım Ekleri

Fiil yapım ekleri, isimden fiil veya fiilden fiil yapma ekleri olarak iki başlık altında incelenebilir:

4.2.3.6.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

Çoğunlukla isim köklerine gelerek -nadiren isim gövdelerine gelirler- isimlerden fiiller türeten eklerdir. Metinde tespit edilen isimden fiil yapma ekleri şu şekildedir:

+ä-: Tek heceli isim köklerine gelerek hem geçişli hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir: oynä- (133/09), tilä- (168/32).

+ät-: İşlek bir ek olmayıp isim köklerine getirilerek fiiller türetir: boşät- (135/10)

+dä-: İşlek olmayan eklerden biridir: häydä- (141/13), indä- (146/40).

+dirä-: İşlek olmayan bir ektir: cåvdirä- (164/28).

+i-: Oluş bildiren fiiller türetir: çängi- (161/10).

+illä-/+ullä-: Genellikle tabiat taklidi kelimelere eklenerek geçişsiz fiiller türetir: ġızillä- (140/21), izillä- (140/20).

+ir-: İşlekliği az olan bir ektir: gäpir- (164/21).

+irä-: İşlekliği az olan ek, geçişsiz fiiller türetir: båcirä- (157/22).

+ķ-: Geçişsiz fiiller türeten ektir: yolıķ- (132/35).

+kirä-: İşlek olmayan bir ektir: gürkirä- (137/11).

+lä-: Eski Türkçeden itibaren bütün Türk şivelerinde işlek olan bu ek, isim ve isim soylu kelimelere gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller türetir: huşlä- (142/26), izlä- (160/19), oylä- (139/19), sözlä- (140/24), täşlä- (142/29), tişlä- (142/05), uşlä- (133/18), yåzlä- (160/05).

+lä-n-: Birleşik olan bu ek oluş bildiren geçişsiz fiiller türetir: äççıġlän- (170/03).

+lä-ş-: Geçişsiz ve işteş fiiller türeten birleşik ektir: bozläş- (163/21), çuvläş- (151/03), ġuvläş- (151/04), yaķınläş- (170/04).

+lä-t-: Geçişli fiiller türeten birleşik bir ektir: årälät- (157/01), bozlät- (166/21), dumälät- (150/12), våy-våylät- (140/17).

+sirä-: Eski Türkçeden itibaren Çağdaş Türk Lehçelerinde görülen bu eke, Özbek Türkçesinde de rastlanılmaktadır. Ancak anlam bakımından farklılık gösteren bu ekin fiiller üzerinde olumsuz bir tesiri vardır: érkinsirä- (154/14).

4.2.3.6.1.2. Fiilden Fiil Yapma Eki

Fiil kök ve gövdelerinden farklı anlamlara gelen fiiller türetmek için kullanılan eklerdir. Bu ekler, fiil köklerine, fiilden yapılmış fiil gövdelerine ve isimden yapılmış fiil gövdelerine eklenirler. Sayıları oldukça az olan bu eklerin işleklik dereceleri çekim eklerine yakın bir genişliktedir (Ergin, 2011, s.200). Fiilden fiil yapma eklerinden bazıları eklendikleri fiillerden büsbütün yeni anlamlar türetirken bazıları da fiillerin çatı özelliğini etkileyip sadece şekil ve durum değişikliği yaparlar. Metinde örnek gösterebileceğimi fiilden fiil yapma eklerini fiil çatısına etki edenler ve etmeyenler olmak üzere iki başlık altında inceleyebiliriz:

4.2.3.6.1.2.1. Fiil Çatısına Etki Etmeyen Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-ä-: Fiil kökünün anlamını pekiştirme özelliğine sahip olan bu ek, işlek değildir: burä- (165/06), sorä- (146/12).

-älä-: İşlek olmayan bir ektir: ḳuvälä- (168/07).

-lä-: Anlam değişikliği yaratmayan bu ek, eklendiği fiilin anlamı kuvvetlendirir. İşlek bir ektir değildir: ḳés-késlä- (171/34).

-mä-: Olumsuz fiiller falan bu ek, Türkçenin en işlek fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Bu ekten sonra sadece fiilden isim yapım ekleri ve çekim ekleri getirilebilir: işånmä- (146/11), ḳålmä- (132/09), särġaymä- (133/27), tårtmä- (161/29).

-tä-: İşlek olmayan bir ektir. Metinde bir örnekte tespit edilmiştir: ḳıstä- (136/28).

-y-: Eski Türkçedeki şekli -d- olan bu ek, işlek olarak kullanılmamaktadır: ḳoy- (153/27).

4.2.3.6.1.2.2. Fiil Çatısına Etki Eden Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Ettirgenlik

-är-: İşlek olmayan bu ek, ettirgenlik eki olmakla beraber geçişsiz fiillerden geçişli fiiller de türetir: ḳaytär- (136/01).

-dir-: Dédir- ve yédir- fiilleri istisna olmak üzere genellikle ünsüz harfle biten fiil köklerine getirilen ve ettirgenlik anlamı katan işlek bir ektir: bildir- (150/04), döndir- (167/02), ķåndir- (167/08), kiydir- (166/39), öldir- (158/25), toldir- (150/02), yédir- (150/10).

-käz-: İşlek olmayan bir ettirgenlik ekidir: kétkäz- (158/04), ötkäz- (162/16).

-gir-: İşlek olmayan bir ektir: ölgir- (166/26).

-giz-, -kiz- : Tek heceli kelimelere getirilen bu ek, ettirgenlik ekidir: étkiz (142/29), kiygiz- (161/04).

-kär-: Geçişli fiiller yapan ektir: ötkär- (158/26).

-(i)r-: Geçişsiz fiilleri geçişli fiil yapan bu ek, ettirgenlik ekidir: ķåçir- (133/23), şåşir- (168/19), yitir- (143/21).

-(i)t-: Ettirgenlik eki olup son derece işlektir: bérkit- (136/14), ķorķıt- (163/02), oŋşät- (136/17), yıķıt- (171/35).

Edilgenlik

-(i)l: Fiillere edilgenlik anlamı katan bu ek, en işlek fiilden fiil yapma eklerinden biridir: aġdäril- (160/08), åçil- (160/19), buzil- (144/01), çåpil- (143/01), uyil- (164/17), yıġıl- (171/06).

Dönüşlülük

-(i)n-: Fiil tabanlarına getirildiğinde dönüşlülük ve edilgenlik anlamları katan işlek bir ektir: orän- (147/01), tärän- (147/02), yuvin- (146/41).

İşteşlik

-(i)ş-: İşteşlik ekidir. Kendiliğinden oluş, karşılıklı ve birlikte yapma anlamları katar: déyiş- (131/06), ķuviş- (142/23), toġış- (136/21), tiziliş- (141/11), yéyiş- (131/10).

4.2.3.6.2. Fiillerde Olumsuzluk

Tüm fiil kök ve gövdelerine gelebilen, fillere olumsuzluk anlamı katan -mä- eki Eski Türkçeden beri işleklik derecesi en yüksek olan eklerden biridir. Özbek Türkçesinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Metinde fiillere gelen olumsuz eklerine şunlar örnek gösterilebilir: årälätmä (157/01), åtmänglär (161/26), démäsin (154/03), öldirmäymän (171/21), ķålmädi (138/05), uḫlämäy (134/12), uyulmäsin (133/28).

Geniş zamanın olumsuzu -mäs ekiyle yapılmaktadır: bolmäs (139/12), kétmäs (148/27).

émäk fiilinin olumsuzu da -mäs ekiyle oluşturulur: émäs (133/22).

4.2.3.6.3. Fiil Çekimi

4.2.3.6.3.1. Şahıs Ekleri

Şekil ve zaman belirten fiil kiplerinden sonra gelerek fiilin belirttiği kılış, oluş ve hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını gösteren eklerdir. Bu ekler, kendilerinden sonra sadece soru eklerini alabilirler.

Özbek Türkçesinde üç grup şahıs eki söz konusudur:

4.2.3.6.3.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Zamirlerden şahıs eki hâline gelmiş eklerdir. Bu yüzden bu tip eklere zamir kökenli denilmektedir. Şimdiki zaman bütün tiplerinde, duyulan geçmiş zamanın bütün tiplerinde, gelecek zamanın 1.,2.,3. ve 5. tiplerinde, istek kipinin 1. tipinde, geniş, şimdiki, duyulan geçmiş ve gelecek zamanın rivayetlerinde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır.

Teklik 1.şahıs: -män: häydäymän (146/24), mingänmän (133/31), sålämän (149/22), turärmän (155/09).

Teklik 2.şahıs: -sän: åçmäysän (164/21), kiyibsän (164/23), uyäsän (165/07).

Teklik 3.şahıs: Eki yoktur: äylägäy (133/01), kélär (155/06).

Çokluk 1.şahıs: -miz: ḳılämiz (149/30), ḳutulġaymiz (161/23), térgänmiz (144/23). **Çokluk 2.şahıs: -siz:** kélibsiz (148/13), körmäysiz (137/32).

Çokluk 3.şahıs: -lär: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.6.3.1.2. İyelik Eki Kökenli Şahıs Ekleri

İyelik menşeli olan bu ek, zamanla şahıs eki hâline gelmiştir. Görülen geçmiş zaman 1.tipinde, geniş ve şimdiki zamanın hikâyesinde, duyulan geçmiş zamanın hikâyesinin 1.ve 2.tiplerinde, şart kipinin hikâyesi ve rivayetinde, duyulan geçmiş ve gelecek zamanın şartında kullanılır.

Teklik 1.şahıs:-m: şäylädim (154/18), tåpmädim (149/24), uruşsäm (138/34).

Teklik 2.şahıs: -ng: bolding (164/18), ḳılsäng (146/15), kiring (139/22).

Teklik 3.şahıs: Eki yoktur: désä (167/09), yétdi (160/39).

Çokluk 1.şahıs: -k: bolmädik (165/30), kétsäk (138/12), sıġındik (153/08).

Çokluk 2.şahıs: -ngiz, -nglär: köringlär (160/07), ötsängiz (154/09), tärtmänglär (161/29).

Çokluk 3.şahıs: -lär: Metinde örneği yoktur.

4.2.3.6.3.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

Emir kipi menşeli olan bu ekler, emir kipi ekleriyle aynıdır. Emir çekimiyle aynı olduğu için kip ekinden sonra kişi eki almazlar ve her şahıs için farklı çekimlenirler. Bu ekler, *Emir Kipi* başlığı altında anlatılacaktır.

4.2.3.6.3.2. Fiil Kipleri

Bir oluş, bir kılışın yapıldığını, yapılacağını, yapılmakta olduğunu veya bir oluş, bir kılışın yapılmasıyla ilgili bir dileği, isteği bildiren fiillerin girdiği şekil *kip* olarak adlandırılır (Coşkun, 2007, s.121). Kip, şekil ve zaman kavramları aslında birbirinden oldukça farklıdır. Kipler, ancak zaman eklerini alarak kendilerini gösterebildikleri için

çoğu zaman birbirleriyle karıştırılır ya da aynı kavram olarak nitelendirilir. Kip, zaman ifade ettiği kadar fiilin yapılış şeklini de ortaya koyar.

Fiil kiplerini, bildirme ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür:

4.2.3.6.3.2.1. Bildirme Kipleri

Yapılmış, yapılmakta ve yapılacak olan fiillerin şekil ve zamanını haber veren adeta bildiren kiplerdir. Bildirme kipleri; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, gelecek zaman olmak üzere beş başlık altında incelenebilir:

4.2.3.6.3.2.1.1. Geniş Zaman

Adından anlaşılacağı üzere sadece belli bir zamanı değil, her üç zaman arasında gidip gelen "her zaman" diyebileceğimiz geniş bir zamanı karşılar. Genel geçer fikirlerin anlatılmasında, şarta bağlı zaman anlatımlarında veya alışkanlıkların ifade edilmesinde daha çok kullanılır (Öztürk, 2016, s.52).

Geniş zamanın olumlusu -r veya -är ekleriyle yapılmaktadır: ålärmi (132/05), ķålär (156/24), ķonär (131/01), kélär (150/03), sålär (156/21), urär (165/21).

Geniş zamanın olumsuzu ise -mäs ile oluşturulmaktadır: bolmäs (139/12), ḫorlämäs (154/12), ķuvånmäs (164/02). Geniş zamanın olumsuzundan sonra şahıs ekleri de gelebilmektedir. Ancak, metinde bunun örneği bulunmamaktadır.

4.2.3.6.3.2.1.2. Şimdiki Zaman

Sözün konuşulduğu anda ortaya çıkan, devam etmekte olan ve yakın geleceğe uzanacağı beklenen kılış ve oluşları anlatır. Özbek Türkçesinde şimdiki zaman dört tiple karşılanmaktadır:

Birinci Tip Şimdiki Zaman Kipi: Hâli hazırda konuşulurken devam eden kılış ve oluşları ifade eder. Bu tipin çekiminde -yäp veya -äyäp ekleri kullanılır. Olumsuz şekli ise -mä- eki ile yapılır. Üçüncü şahıslarda turur yapısının ekleşmiş kalıntısı olarak -ti eki de kullanılır (Öztürk, 2016, s.50). İşlek olmayan birinci tip şimdiki zaman kipine metinde tesadüf edilmemiştir.

İkinci Tip Şimdiki Zaman Kipi: Hareketin yakın geleceğe uzanacağını anlatan bu tip, -(ä)yåtir ekiyle oluşturulur. Olumsuzu -mä- ekiyle gösterilir. Daha çok gazete ve şiir dilinde kullanılan bu tipin metinde bir örneği vardır: kéläyåtir (147/13).

Üçüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi: Anlatımda edebîlik için tercih edilen bu tip ise -måḳdä eki ile oluşturulur. Olumsuzu ise émäs ile kullanılır. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Metinde örneği tespit edilememiştir.

Dördüncü Tip Şimdiki Zaman Kipi: Sürerlilik ifade eden bu kip, fiil tabanlarına -b tur-, -b åtir-, -b yür-, -b yåt- eklerinin getirilmesiyle sağlanır. Öğrenilen geçmiş zaman kipinin birinci tip çekimi gibidir. Metinde örneği bulunmamaktadır.

4.2.3.6.3.2.1.3. Görülen Geçmiş Zaman

Sözün söylendiği andan önce ortaya çıkan veya hemen o anda biten, tanık olunan iş ve oluşları ifade etmek için kullanılır. Görülen geçmiş zaman, iki şekilde karşımıza çıkar:

Birinci Tip Görülen Geçmiş Zaman Kipi: Yakın geçmişte gerçekleşen ya da tanık olunan olayları anlatmak için kullanılır. Ünlü ve ünsüz uyumu kurallarına uymaksızın -di eki ile tek şekilli olarak çekimlenir. Kendisinden sonra iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

Metinde tesadüf edilen örnekler şöyledir: conätdim (149/34), köngdingmi (151/28), tüşdi (153/10), bårdik (161/34).

Olumsuzu -mä- ekiyle karşımıza çıkar: tåpmädim (149/24), ḳålmädi (147/10), ålmädinglär (145/18).

İkinci Tip Görülen Geçmiş Zaman Kipi: Görülen geçmiş zamanın ikinci tipi, olumsuz bir kılışın ya da oluşun kuvvetli bir şekilde tasdik edilmesi amacıyla kullanılır. Bu zaman kipi -gän, -kän, -ḳan sıfat fiilleri + iyelik eki + yoḳ biçiminde kurulur. Bu zaman tipinin çekimi metinde bulunmamaktadır.

4.2.3.6.3.2.1.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Sözün konuşulduğu zamandan önce ortaya çıkan ama konuşanın görmediği, başkasından öğrendiğini kılış ve oluşları bildiren şekil ve zaman ekidir. Üç farklı öğrenilen geçmiş zaman kipi bulunmaktadır:

Birinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: Bu tip geçmiş zaman, fiillere -b ekinin getirilmesiyle yapılır. Ünlü ile biten fiillere ise doğrudan eklenir. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Üçüncü şahıslarda turur yapısının ekleşmiş şekli olan -di eki korunur (Öztürk, 2016, s.48). Bu kipin metinde tespit ettiğimiz örnekleri şöyledir: kiyibsän (164/23), ålibdi (165/03), kélibsiz (148/13).

Bu kipin olumsuzu -mä- ekiyle oluşturulur: Metinde örneği yoktur.

İkinci Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: İkinci tip öğrenilen geçmiş zaman -gän zarf fiil ekine zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle kurulur. Sonu ķ ve k ile biten fiillerde ekin -ķan, -kän şekilleri görülür. Birinci tipe göre daha yakın bir geçmiş zamanı anlatan bu kip Türkiye Türkçesine ancak -di ekiyle aktarılabilir. Metinde tespit edilen örnekler şu şekildedir: küygänmän (153/04), tolgän (159/13), térgänmiz (144/23).

Bu kipin olumsuzu hem -mä- eki hem de émäs kelimesiyle yapılır. Ya gän ekinden sonra émäs getirilir ya da bu ekten önce -mä- olumsuz ekiyle oluşturulur. Metinde bu kipin olumsuz şekline tesadüf edilmemiştir.

Üçüncü Tip Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi: Şüphe, tahmin, belirsizlik ifade eden bu kip, -gän-dir, -kän-dir, -ķan-dir ekleriyle teşkil edilir. Bu eklerden sonra zamir kökenli şahıs ekleri getirilir. Bu kullanımın örneği metinde yoktur.

4.2.3.6.3.2.1.5. Gelecek Zaman

Söylenilen iş ya da oluşun içinde bulunulan zamandan sonra gerçekleşeceğini gösteren şekil ve zaman ekidir. Özbek Türkçesinde beş farklı gelecek zaman bulunur ancak bunlardan bazılarına metinlerde nadiren rastlanılır.

Birinci Tip Gelecek Zaman Kipi: Ünsüz ile biten fiillere -ä, ünlüyle biten kelimelere -y eki getirilerek oluşturulur. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Üçüncü şahıslarda tur- yardımcı fiilinin ekleşmiş yapısı olan -di eki de getirilir.

Bu tipin ifade ettiği zamanı sadece gelecek zamanla sınırlamak doğru olmaz. Bu ekle yapılmış çekimlerin gelecek zamandan başka, şimdiki zamanı ve gelecek zamanı da karşıladığı görülür (Öztürk, 2016, s.43).

Metinde tespit edilen örnekler şöyledir: sålämän (149/22), uyäsän (165/07), tolädi (170/22), ḳılämiz (166/11), häydäymän (146/24), bäyläydi (156/06).

Bu kipin olumsuz şekli, -mäy + zamir kökenli şahıs eki şeklinde oluşturulmuştur: öldirmäymän (171/21), åçmäysän (164/21), kétmäydi (170/14), körmäysizmi (137/32).

İkinci Tip Gelecek Zaman Kipi: Bu tip, kesin gelecek zaman anlamı taşımaktadır. Edebî metinlerde karşımıza çıkan bu ek, -äcäk ekinin ardından zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle teşkil eder. Metinde örneği görülmemiştir.

Üçüncü Tip Gelecek Zaman Kipi: Yapılması düşünülen bir iş ya da oluşu ifade eden bu kip istek, niyet ve arzu ifade eder. -måḳçi/-mäkçi ekinden sonra zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır. Olumsuzu ise -måḳçi /-mäkçi + émäs + zamir kökenli şahıs ekleri şeklinde kurulur. Metinde bir örneği vardır: bérmäkçi (155/36).

Dördüncü Tip Gelecek Zaman Kipi: Kesin, gerekli bir gelecek zaman anlamı vardır. Arkaik bir çekim olan bu kip, -ġu/-gü +iyelik eki (+dir) şeklinde çekimlenir. Harezm Türkçesinde de rastlanılan bu kullanım Çağatay Türkçesinin en belirgin özelliklerindendir; fakat Özbek Türkçesinde arkaik bir çekim olarak kalmıştır. Metinde örneği bulunmamaktadır.

Beşinci Tip Gelecek Zaman Kipi: Beşinci tip gelecek zamanda -yåtgän veya ädigän ekleri kullanılır. Olumsuzu émäs ile yapılır. Nadiren rastlanılan bu gelecek zaman kipi metinde bir örnekte karşımıza çıkar: kirädigän (144/04).

4.2.3.6.3.2.2. Tasarlama (Dilek) Kipleri

Tasarlama kipleri, bildirme kiplerindeki gibi fiile ait bir zaman kavramı bildirmezler. Konuşanın henüz gerçekleşmemiş fiile yönelik niyet ve duygusunu taşıyan bu ekler; emir, istek, şart ve gereklilik olmak üzere dört tanedir.

4.2.3.6.3.2.2.1. Emir Kipleri

Emir ekleri, diğer fiil çekimlerinden farklı olarak hem şekil hem de şahıs ifade ederler. Her şahıs için farklı bir eki olan emir kiplerinde özellikle birinci şahıs çekiminde emir anlamıyla beraber hitap edilen kişiye saygı ve istek anlamları da ön plana çıkabilir.

Teklik 1. şahıs eki: -äy, -äyin: äylänäy (133/17), çåtäyin (152/21), ḳaytäyin (137/31), såläyin (138/08).

Teklik 2. şahıs eki: eksiz, -gin: ḳollä- (133/29), sål- (134/05), öldir- (136/27), ḳaç- (140/24), körsät- (152/26), äytgin (157/17), bérävérgin (157/36), ötgin (153/02), yäräştirgin (145/03).

Teklik 3. şahıs eki: -sin: bérsin (149/18), bolsin (168/08), ḳursin (148/24), oyilsin (155/26).

Çokluk 1. şahıs eki: -äylik: Metinde örneği bulunmamaktadır.

Çokluk 2. şahıs eki: -(i)ing, -(i)nglär: ḳoyinglär (132/02), sindiringlär (132/08), éşiting (170/17), yüring (165/13).

Çokluk 3. şahıs eki: -sinlär: Metinde örneği bulunmamaktadır.

Emir kipinin olumsuzu -mä /-mäy + şahıs ekleri şeklinde teşkil edilir: kélmägin (156/35), yolıḳmäsin (132/35), ḳorkmäsin (154/23), åtmänglär (161/26).

4.2.3.6.3.2.2.2. Şart Kipi

Ana cümlenin yükleminde belirtilen kılış ve oluşların gerçekleşmesini başka bir dileğe ya da şarta bağlayan eklerdir. Şart kipi -sä eki ile yapılır ve iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir.

Teklik 1. şahıs: -sä-m: äytävérsäm (168/10), gäpirsäm (164/17), uruşsäm (138/34).

Teklik 2. şahıs: -sä-ng: bilsäng (138/29), ḳılsäng (152/34), såġınsäng (164/25).

Teklik 3. şahıs: -sä: çåpilsä (141/08), minsä (133/15), tolsä (138/17).

Çokluk 1. şahıs: -sä-k: kétsäk (138/12).

Çokluk 2. şahıs: -sä-ngiz: ötsängiz (154/09).

Çokluk 3. şahıs: -sä-lär: Metinde örneği bulunmamaktadır.

Şart kipinin olumsuzu -mä- + -sä + şahıs ekleri ile kurulur: bérmäsäng (156/02), ḳılmäsä (154/32), bérmäsängiz (137/36).

4.2.3.6.3.2.2.3. İstek Kipi

Tasarlanmış bir işin gerçekleşmesinin istendiği, ona niyet edildiğini ifade eden kiplerdir. İstek kipinin kullanım sırasında gereklilik, yeterlik yetersizlik, imkân, güçsüzlük, kısıtlanma gibi anlamlara kaydığı görülmektedir.

Özbek Türkçesinde iki tip istek kipi bulunmaktadır:

Birinci Tip İstek Kipi: İstek kipinin birinci tipi, Eski Türkçeden beri kullanılan ama günümüz Özbek Türkçesinde artık pek rastlanılmayan sadece edebî metinlerde görülen -gäy eki ile yapılır. Zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuzu -mä- eki ile kurulur. Geniş zaman, tahmin ve istek anlamları da bulunan bu ekin Türkiye Türkçesindeki şekli -a/-e'dir.

Metinde birinci tip istek kipinin örnekleri şöyledir: äylägäy (133/01), bérgäy (166/01), ḳutulgäymiz (161/23).

İkinci Tip İstek Kipi: Arkaik bir şekil olan ikinci tip istek kipi, -gü ekine iyelik eklerinin getirilmesi ve bår/yoḳ kelimelerinin eklenmesiyle yapılır. Günümüz Türkçesinde -ası + iyelik eki + var /yok ya da –ası /-esi + iyelik eki + gel- kalıbına uygundur. Nadiren rastlanılan bu kipin metinde örneği yoktur.

4.2.3.6.3.2.2.4. Gereklilik Kipi

Fiilin karşıladığı iş ve oluşun gerçekleşmesinin gerekli olduğu belirten kiptir. Gereklilik kipinin müstakil bir eki yoktur. Lazım, zarurî, şart anlamlarına gelen kéräk kelimesiyle oluşturulur. Bu kelimeden önce fiil tabanlarına şart eki veya fiil isimleri yapan -(i)ş, -måḳ ekleri getirilir. Şart ekiyle kurulan gereklilik kipi, fiilin olasılığını ve tahmin edildiğini bildirir.

Metinde gereklilik kipi, Farsça ''lazım, zarurî'' anlamlarına gelen *därkār* kelimesiyle yapılmıştır: éşitmåḳ därkār (144/08).

4.2.3.6.4. Cevherî Fiil ve Bildirme Ekleri

İsim fiili, ek fiil, cevherî fiil, ana yardımcı fiil gibi isimleri olan ve tek başına bir anlamı bulunmayan i- fiili, Türkçedeki temel yardımcı fiildir. –i yardımcı fiilinin cümlede isim ve isim soylu kelimeleri yüklem yapmak ve fiillerin birleşik çekimlerini oluşturmak gibi iki işlevi vardır. Fiiller ile kullanıldığında görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerini oluşturur. İsimlere getirilen bildirme eklerine *İsimlerde Bildirme* bahsinde yer verilmiştir.

Eski Türkçede er- şekli olan i- fiilinin Batı Türkçesine geçerken r sesini düşürdüğü, e sesinin de daralarak i'ye tekabül ettiği görülmektedir. Batı Türkçesinde kullanım sahası da gittikçe daralarak dört çekim şekli içinde kullanılmaya devam etmiştir.

Metinde –i yardımcı fiili é- şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örnekleri şu şekildedir:

Görülen Geçmiş Zaman: édi: når édi (131/13), bårib édi (143/32), körär édi (136/32),

Birinci tip öğrenilen geçmiş zaman: ékän: ér ékän (139/34), iş ékän (171/01), yåmån ékän (156/37), ḳorḳḳan ékän (158/22).

Şart kipi: bolsä: bérmäkçi bolsäng (155/36).

-i fiilinin olumsuzu Batı Türkçesinde *değil* edatı ile oluşturulurken Özbek Türkçesinde émäs ile sağlanır: ḫayr émäsä (154/17), hiylä émäsmi (153/19), uyät émäsmi (153/16).

4.2.3.6.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Şekil ve zaman kavramı taşıyan birden fazla kip eki bulunan fiillerdir. Bildirme ve tasarlama kipleriyle anlatılan iş ve oluşun hikâye veya rivayet edildiğini ya da şarta bağlandığını ifade eder.

Birleşik kipli fiiller, olumlu ya da olumsuz bir esas fiilin genellikle yalnız kip eki almış ve çekime girmemiş biçimine, i- ek fiilinin çekimli şekillerinin eklenmesi ile oluşur (Korkmaz, 2009, s.732). Birleşik zamanlı fiiller kurulurken i- yardımcı fiiline sadece görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipi ekleri getirilebilir.

Özbek Türkçesinde birleşik zamanlı fiiller é- yardımcı fiilinin yardımıyla yapılır. Metinde yer alan birleşik çekimli fiillere şunlar örnek verilebilir:

Hikâye Tarzı

Geçmişte gerçekleşmiş, şu an gerçekleşmekte olan ve gerçekleşmesi tasarlanan bütün iş ve oluşların geçmişte olduğunu bildiren, onları hikâye eden bir birleşik kip türüdür (Korkmaz, 2009, s.733). Basit çekimli fiillerin sonuna -édi görülen geçmiş zaman kipinin getirilmesiyle kurulur. Ek fiilin (é-) düştüğü örnekler de vardır.

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi: bolib édim (138/04), déb édi (168/05), kélib édi (155/13), ķorkıb édi (156/28),

Geniş zamanın hikâyesi: ķoyär édi (169/12), körär édi (136/32).

Ek fiilin (é-) düştüğü örnekler de vardır. Bu durumda getirilen ek kelimeyle bitişik yazılır: buzibdi (145/05), ķırilibdi (144/31).

Rivayet Tarzı

Olmuş, olacak veya olması tasarlanan kılış ve oluşları duyuma ve rivayete dayanarak anlatan kiplerdir (Korkmaz, 2009, s.754). Rivayet tarzı, basit çekimli fiillere ékän getirilerek kurulur. İş ve oluşu rivayet etme, anlatma, bunların sonradan farkına varma gibi anlamları vardır. Metinde sadece öğrenilen geçmiş zamanın rivayet bulunmaktadır.

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti: dégän ékän (154/12), ķorķķan ékän (158/22), yürgän ékän (164/09), ålmägän ékän (145/38).

Şart Tarzı

Cümledeki iş ve oluşu belirten asıl fiilin gerçekleşmesi için bir şarta bağlandığı kiplerdir. Asıl fiilin tamamlayıcısı görevini üstlenir. Özbek Türkçesinde birleşik zamanlı şart kipi, asıl fillerden sonra gelen bol- yardımcı fiiline -sä şart ekinin eklenmesiyle kurulur.

Gelecek zamanın şartı: bérmäkçi bolsäng (155/36).

4.2.3.6.6. Fiillerde Soru

Fiillerde soru anlamı ünlü ve ünsüz değişimlerine uyulmaksızın her zaman – mi ekiyle sağlanır. Türkiye Türkçesindeki imladan farklı olarak kendinden önceki kelimeye daima

bitişi yazılır: äytämi (146/35), soldimi (138/27), yétmäymi (146/35), köndingmi (151/28), tökdimi (151/27).

4.2.3.6.7. Birleşik Fiiller

Bir ad ile bir yardımcı fiilin birleşmesinden ya da iki ayrı fiil şeklinin temel anlamlarından uzaklaşarak anlamca kaynaşmasından oluşan fiil türleridir.

Birleşik fiiller, iki başlık altında incelenebilir:

4.2.3.6.7.1. Yardımcı Fillerle Yapılan Birleşik Fiiller

Ad ya da sıfatlara ét-, äylä-, ķıl-, bol- gibi yardımcı fiillerin getirilmesiyle oluşan birleşik fiil türüdür. Bu yardımcı fiillerin görevi esas anlamı üzerinde taşıyan adları fiil durumuna getirmektir. Bu yardımcı fiiller hemen hemen her adla birleşik fiil meydana getirebilirler.

Özbek Türkçesinde kılış bildiren geçişli *ķıl-* ve oluş bildiren geçişsiz *bol-* en işlek yardımcı fiillerdir. Bunlar dışında işlek olmayan ancak adlarla bir araya gelip birleşik fiil oluşturan başka örnekler de mevcuttur. Yardımcı fiil olmasalar da bunların oluşturdukları kelime grupları da birleşik fiil olarak kabul edilir. Metinde yer alan birleşik fiillerden bazıları şu şekildedir:

ål- ile yapılanlar: duā ål- (154/07), ẖabär ål- (155/10), ẖırāc ål- (155/05).

åt- ile yapılanlar: çåpån åt- (163/26), miltıķ åt- (134/15), tång åt- (131/19

bår- ile yapılanlar: téz-téz bår- (139/25).

bér- ile yapılanlar: ämäl bér- (172/06), cävāb bér- (138/15), mäslähät bér- (137/25).

bil- ile yapılanlar: åtä bil- (165/08).

bol- ile yapılanlar: äyb bol- (153/34), bälā bol- (146/39), ķutli bol- (145/22).

äylä- ile yapılanlar: rähm äylä- (171/19), tāmāşä äylä- (134/02).

ét- ile yapılanlar: ġırç ét- (140/16), tänk ét- (131/19).

ķål- ile yapılanlar: mälāl ķål- (144/16), tāķat ķål- (138/13).

ḳıl- ile yapılanlar: cäbr ḳıl- (166/40), fuḳarā ḳıl- (159/06), ġayrät ḳıl- (140/03).

ḳél- ile yapılanlar: åççıġı kél- (137/20), iş kél- (150/03), rähmim kél- (151/09).

két- ile yapılanlar: köngli két- (144/01), özindän két- (140/10).

öt- ile yapılanlar: dunyādän öt- (142/03).

sål- ile yapılanlar: ḳulåḳ säl- (132/03), sävdā sål- (148/28), şāvḳın sål- (134/20).

såt- ile yapılanlar: cānlärni såt- (149/31).

ur- ile yapılanlar: āh ur- (154/28), coş ur- (140/38).

4.2.3.6.7.2. Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasıyla oluşan birleşik fiil türüdür. Bu fiillerden ilki zarf fiil eklerinden birini alır. Esas anlam zarf fiil yapısında olan ilk fiildedir. İkinci fiil ise esas fiil olmasına rağmen sözlük anlamından uzaklaşarak yardımcı fiil hâline gelir. Anlamca birbirine bağlı olan bu fiiller, tek bir kılış ve oluşu karşılar.

Tasvir fiillerini dört başlık altında incelemek mümkündür:

4.2.3.6.7.2.1. Yeterlik (İktidar) Fiili

Zarf fiilin karşıladığı iş ve oluşun gerçekleşmesinin mümkün ya da muhtemel olup olmadığını, gerçekleşme güç ve yeterliliğini gösteren yardımcı fiildir. Yeterlilik birleşik fiili, fiil kök ve gövdelerine -ä/-y zarf fiil ekleri ardından ål- yardımcı fiilinin getirilmesiyle yapılır. Bu yapıda yeterlilik ifadesi ål- yardımcı fiilinin üstündedir. Seyrek de olsa bil- yardımcı fiilinin de kullanıldığı görülür. Yeterlilik fiilinde -ä zarf fiil ekiyle -ål yardımcı fiili kaynaşır: ötålmäy- (154/16).

4.2.3.6.7.2.2. Tezlik Fiili

Esas fiillerin kök veya gövdelerine -(i)b veya -ä/-y zarf fiil eklerinin getirilmesinin ardından bér- /vér- yardımcı fiilinin eklenmesiyle kurulur.

Esas fiilin kök veya gövdesine -(i)b eklenirse, söz konusu iş veya oluşun ayrıntıları da

dâhil, en kısa süre içinde, çabucak gerçekleşmesi istenmektedir (Coşkun, 2017, s.159): äytib bér- (147/34).

Esas fiilin kök veya gövdesine -ä veya -y eklenirse, söz konusu iş veya oluştaki ayrıntıdan daha fazla çabuk, süratlilik ve anîlik önemlidir: äytävér- (171/10), bérävér- (157/36), ķåçävér- (141/20), ķuvävér- (143/06), turävér- (158/27).

4.2.3.6.7.2.3. Süreklilik (Devamlılık) Fiili

Esas fiilin bildirdiği kılış ve oluşun belli bir zaman içinde sürekli yapıldığı ya da gerçekleştiği anlamı veren birleşik fiildir. Süreklilik fiili tur-, yåt-, kél- yardımcı fiilleriyle oluşturulan yarı tasviri fiil şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya ait örnekler *Yarı Tasvir Filleri* bahsinde verilecektir.

4.2.3.6.7.2.4. Yaklaşma Fiili

Esas fiilin bildirdiği kılış ve oluşun neredeyse gerçekleşeceğini, gerçekleşmeye çok yaklaştığını ifade eden birleşik fiildir. Özbek Türkçesinde yaklaşma fiili Türkiye Türkçesindeki gibi yåz- yardımcı fiili ile oluşturulmaktadır. Eski Türkçede ‘’hata yapmak, günah işlemek’’ anlamlarına gelen bu fiil, zamanla asıl anlamından uzaklaşarak yardımcı fiil niteliği kazanmıştır. Metinde yaklaşma birleşik fiili örnekleri bulunmamaktadır.

Yarı Tasvir Fiilleri

Özbek Türkçesi tasvir ve yarı tasvir fiilleri bakımından zengin bir dildir. Tasvir fiilleri esas fiile -b veya -ä/-y zarf fiil ekleriyle bağlanır. Bu fiillerin çoğu yarı tasvirî fiili olup, belli ölçüde kendi anlamlarını korurlar (Öztürk, 2016, s.65).

Özbek Türkçesinde zarf fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiiller mevcuttur (Korkmaz, 2009, s.909).

Yarı tasvir fiilleri, esas fiile -ib zarf fiili ekinin getirilmesiyle kurulur. Dilimizde tek olarak kullanışı daralan -e zarf fiili yerini -ip zarf fiiline bırakmıştır. Metinde yer alan yarı tasvir fiilleri şöyledir:

ålib kél- (147/33), åşib ķåç- (141/06), ķılib bår- (161/36), bårib äyt- (155/07), båsib ķet- (164/05), däştläb bol- (137/22), solib ķål- (146/18), tåpib kél- (161/32), urib tur- (164/34), yıġıb bér- (157/33), yürib çärçäş- (131/07).

4.2.3.7. Sıfat-Fiiller (Partisipler)

Hem sıfat hem fiil özelliği gösteren sıfat-fiiller, sayı ve şahsa bağlı olarak çekime girmeseler de aldıkları eklerle hareket ve zaman bildirirler. Hareket ve zaman bildirme özelliklerini ad oldukları sıfata aktararak varlıkları hareket ve zaman gösterme özellikleri açısından nitelendirirler.

Sıfat fiiller kalıcı ad oluşturduklarında artık zaman kavramı taşımazlar, fiilden isim yapma eki işlevi görürler.

Metinde karşımıza çıkan iki sıfat-fiil örneği mevcuttur:

-äyåtgän:

Şimdiki zamanın baskın olduğu bu sıfat-fiil eki, bir işin uzun zamandır devam ettiğini ve sıklıkla tekrarlandığını ifade eder: söyläyåtgän (148/11).

-gän, -ķan:

Genellikle geniş zaman yer yer de geçmiş zaman ifade eden bu ek, en işlek sıfat fiil eklerindendir. Oğuz Türkçesinde kelime başında düşen g sesinin Özbek Türkçesinde muhafaza edildiğini görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki karşılığı -an/-en'dir: äytgän söz (154/24), båsgän tumän (157/24), körgän kün (150/18), ķåçgän yåv (153/17), yärätgän haķ (167/23.), çaķķan tuyädäy (141/26).

4.2.3.8. Zarf-Fiiller (Gerundiumlar)

Fiilin işaret ettiği oluş ve kılışı durum-tarz gibi çeşitli yönlerden etkileyen, şahıs ve zaman belirtmeyen kelimelerdir. Zarf-fiiller hem zarf hem de fiil özelliği taşırlar. Bir hareketi karşılamasıyla fiil, fiilin nasıl gerçekleştiğini belirtmesi açısından da zarf özelliği gösterirler. Zarf-fiiller, isim ya da fiiller gibi çekime giremezler.

Zarf fiiller, *asıl zarf fiil ekleri* ve *zarf fiil fonksiyonundaki birleşik ekler* şeklinde iki başlık altında toplanabilir:

4.2.3.8.1. Asıl Zarf Fiil Ekleri

-ä, -y: Tek başına kullanılamayan bu ekler sıklıkla ya tasvir fiillerinde ya da ikilemelerde karşımıza çıkar. Ünsüz ile kelimelere fiillere -ä, ünlü ile biten kelimelere ise -y şekli gelmektedir: ötålmäy- (154/16), ḳuvävér- (143/06), turävér- (158/27). åtä-åtä (131/31), yürä-yürä (160/37).

-(i)b: Oldukça işlek olan bu ek, genellikle yarı tasvirî fiillerde karşımıza çıkar. Ünlü ile biten fiillere doğrudan getirilirken ünsüz ile biten fiillerde "i" yardımcı ünlüsü geldikten sonra eklenir: åtilib (161/09), çıḳıb (152/16), äylänib (137/04), ḳuvib (150/14), yaḳınläb (161/08), yıġılib (171/06).

-(i)b eki bazı durumlarda *-ginä* daraltma ve küçültme ekiyle birleşebilir: boytibginä (146/13).

-gäni: Eski Türkçede "-mek için, -mak için; -meye, -maya" anlamları veren "-ġalı, -geli" eklerine dayanan bir ektir (Coşkun, 2017; s.171): uruşgäni (167/19).

-mäy, -mäyin: Türkiye Türkçesindeki karşılığı "-madan, -meden, -maksızın, -meksizin" olan olumsuz bir zarf fiil ekidir: ärälämäy (155/32), çıḳmäy (135/26), tältäymäyin (146/13), tinmäyin (134/15).

4.2.3.8.2. Zarf fiil fonksiyonundaki birleşik ekler

-gänçä: Sıfat fiil eki -gän ekine eşitlik hâl eki +çä'nin getirilmesiyle oluşturulan bu ek "-dığında, -diğinde" anlamlarını içerir. Metinde sadece bir örneği bulunmaktadır: kélgänçä (145/29),

-gändä: Sıfat fiil eki -gän ve bulunma hâl eki +dä'nin birleşmesiyle kurulmuştur. "-dığında/-diğinde" anlamı verir: bolgändä (141/05), ötgändä (167/13), turgändä (169/13).

-günçä: Türkiye Türkçesine "-ıncaya kadar, -inceye kadar, -ince, -ınca" şeklinde aktarılan -gü sıfat fiil ekine +n yardımcı sesiyle beraber +çä eşitlik ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur: bolgünçä (146/20), dégünçä (169/16), ölgünçä (138/23).

4.3. Metin

[131]

(1) Bulbul ḳonär zāġıgä,

(2) Päri éräm bāġıgä.

(3) Taḫt on kün yol yürib,

(4) Äyni sähär bolgändä

(5) Bårdi Äsḳar tåġıgä[1].

(6) Köp ḳoşin, öldik déyişdi,

(7) Ḳıstäb yürib çärçäşdi.

(8) Täppä, täppä hämmasi,

(9) Şu tåġdä åtdän tuşdi.

(10) Åvḳatini yéyişdi.

(11) Yürägidä çér édi,

(12) Gürkirägän ér édi,

(13) Ḳatārindä når édi.

(14) Äcäl yaḳınläb yétdi.

(15) Göroġlibék zor édi.

(16) Ḳorḳåġı vähm tärtdi.

(17) Båtir ḫuşvaḳt bop yåtdi.

(18) Körgilik-dä, yārānlär,

(19) Tänḳ étib tång åtdi.

[1] tåġıdä

(20) Oḳıb nämāz bāmdādni,

(21) Tång åtib yåruġ boldi.

(22) Bévähm sémiz boldi,

(23) Ḳorḳåḳlär årıḳ boldi.

(24) Äsḳar tåġning üstidä,

(25) Räyḫān äräb ḳasdidä,

(26) Göroġlibék ḳaräsä,

(27) Läşkär bülkülläb yåtir

(28) Çämbilbélning åstidä.

(29) Bu Häsän çåpsån ḳurġur, Häsänḫånni kötärib, Bälā (30) tåḳḳa ḳaçib kétdi. Ḫātin béçārälärning uruşä-uruşä, (31) miltıḳın åtä-åtä rängläri öçib kétdi. Änä éndi buni (32) körib Göroġlibékning här tüki çåpånini téşib ötib, (33) ḳoşiniga ḳaräb bir söz äytävérdi:

(34) Yaḫşi ādämning élgä köpdir ḫātiri,

(35) Pādşāhlärning cilāvidä şātiri,

[132]

(1) Ulämän, déb äslā ḫafā bolmänglär,

(2) Åt ḳoyinglär Çämbilbélning båtiri!

(3) Ḳuläḳ såling gäpning yålgån-rāstigä,

(4) Åt çåpilär ḳırning bäländ-pästigä!

(5) Tirik ādämning élini duşmän ålärmi?

(6) Åt ḳoyinglär, Räyḫān äräb üstigä!

(7) İtlärgä tårtdirib täşläng göştini,

(8) Bändi ḳılib, sindiringlär tişini!

(9) Héç ḳålmäsin, yåppä-yåvlıḳ åt ḳoying,

(10) Késib täşläng äräblärning båşini!

(11) Åtlärigni här täräfgä cildiring,

(12) Ḫancär, näyzä ḳollärıġa åldiring!

(13) Héç ḳålmäsin, åt ḳoyinglär, ḫalāyıḳ,

(14) Bittä ḳoymäy, äräblärni öldiring!

(15) Öldiringlär, ḳurtlär yésin göştini,

(16) Ḳızġaldåḳdäy ḳån ḳıng élning däştini!

(17) Äridäy åt ḳoying bärin üstigä,

(18) Ḳılib ḳoying äräblärning işini!

(19) Öldirib, tälänglär kirdikārini,

(20) Éşitinglär méndäy pādşā-zārini:

(21) Ävväl öldiringlär kättä pirini,

(22) Ḳılib täşläng bittä ḳoymäy bärini,

(23) Yåppä-yåvlıḳ åt ḳoyinglär ḫalāyıḳ,

(24) Öldiringlär ḳarisining bärini!

(25) Åt ḳoyinglär, yåppä-yåvlıḳ şérdäy bop,

(26) Çillädägi gürkirägän nårdäy bop.

(27) Tökilib åt ḳoying bäring birdäy bop!

(28) Här täräfdän mingtä-mingtä kélinglär,

(29) Ortälıḳḳa äräblärni ålinglär,

(30) Tänäsini törtåv-béşåv ḳılinglär,

(31) Yå ölinglär, yå ābroni ålinglär,

(32) Duşmän bilän bir şékilli bolinglär,

(33) Åt ḳoyinglär, yåppä-yåvlıḳ hämmängiz!

(34) Ḳulaḳ såldi äytgän sözning rāstigä,

(35) Héç kim yolıḳmäsin duşmän ḳastigä,

(36) Şérdäy bolib özbék élning båtiri,

(37) Yåppä mindi åt-åtining üstigä;

(38) Hämmä birdän Räyḫān äräb ḳastigä.

[133]

(1) Ḫudā rähm äylägäy särbāz hāligä,

(2) Ḳåräbåş ördäklär åydin kölidä.

(3) Çåḳ bop minib åtlärning béligä,

(4) Bängi häybät urib éndi turkmänlär,

(5) Özbék, turkmän näyzä åldi ḳoligä.

(6) Uruşmaḳḳa köngilläri taḳ boldi,

(7) Hämmä ālämning dimāḳläri çåġ boldi.

(8) Äncām äsbāb bäri ålib ḳoligä,

(9) Oynäb-külib vaḳti, köngli çåġ boldi.

(10) Änä éndi Göroġlibék ésånlikni tiläb bir söz äytävérdi:

(11) Suv tägidä, déydi āläm ābini,

(12) Ḳāyil ḳılib kéldim Köhi Ḳāfini.

(13) Åtingdän äylägän, ḳādir āllāyim,

(14) Kélib uşläng ḳılıçimning såpini.

(15) Kim minsä şu bilän åtning båpini,

(16) Säyis ålär ildäm åtning tåbini.

(17) Åtingdän äylänäy, pärvärdigārim,

(18) Özing uşlä ḫancärimning såpini…

(19) Şāl ipäkdän bolär åtlärning yåli,

(20) Héç kimgä tuşmäsin cudālik hili!

(21) Räyḫān äräb åpti, Çämbil élimni,

(22) Méning ḳolim émäs, pirlärning ḳoli.

(23) Äräb, déb ḳåçirdim båşdän huşimni,

(24) Ḫudāyā, onġargin ḳılgän işimni.

(25) Ḳårä källäm şu uruşdän äylänsin,

(26) Dāv tikdim uruşgä ḳårä båşimni.

(27) Särġaymäsin özbéklärning siyåġı,

(28) Uyulmäsin ḫafä bolib ḳåbåġı.

(29) Uruşdä ḳollä ādämning ärvāhi,

(30) Åtäm, uşläng ḫancärimning såpini!

(31) Uruş, déb mingänmän mén Ġırkök åtni,

(32) Āvāzäm İrämning bāġıgä kétdi.

(33) Åtäm, déb yād étdim häzrät Dāvudni,

(34) Åtäm, uşläng ḫancärimning såpini!

[134]

(1) Özbék-turkmän mindi bédåv åtigä,

(2) Tāmāşä äyläng ḫudāning ḳudrätigä,

(3) Hülkärdäy bop, hämmäläri top bolib,

(4) Āmin déb Fātihä tårtdi bétigä…

(5) Ḳuläḳ sål äytgän sözgä!

(6) Ḳarämäy uçgän ġāzgä,

(7) Āmin, dédi åt ḳoydi,

(8) Ḳalḳånni tutib yüzgä.

(9) Äytgän sözi ép boldi,

(10) Åt bitgänlär cuft boldi.

(11) Tozån āsmānni tutdi.

(12) Kéçä-kündüz uḫlämäy

(13) Çämbildägi ḫātinlär,

(14) Yunus päri båş bolib,

(15) Tinmäyin miltıḳ åtdi.

(16) Ḳalḳånni bétgä tutdi,

(17) Āmin dédi Göroġli.

(18) Gülçéhrä tåġdä ḳåldi,

(19) Ḫop tāmāşäbin boldi.

(20) Şåvḳın sålib hämmäsi,

(21) Gülçéhrädän bölägi

(22) Dästä-dästä bölinib,

(23) Bäländdän pästgä åldi.

(24) Hämmä yérni çäng tutib,

(25) Göroġlining läşkäri,

(26) Ādämning şåvḳınigä,

(27) Yéru āsmān bir boldi…

(28) Çämbil ortädä ḳåldi.

(29) Häsän çåpsån bir yåḳdä,

(30) Bu gäplärni häm bilib,

(31) Bälā tåġdä yåtgändä,

(32) Bir ḳoyin tåşni ålib,

(33) Bir téräkni suġurib,

(34) Kältäk ḳıp yétib kéldi.

(35) Äräblärning hämmäsi,

(36) Ḳåçärgä yol tåpmäyin.

(37) Közi kétdi ädiräyib.

(38) Äräblär gidiräyib.

(39) Ḳåçmåḳlikkä yol tåpmäy.

[135]

(1) Ḳulaḳdän[2] ḳåçgän otgä,

(2) Ḳåşi bilän zülfläri,

(3) Ot ḳåçib köyib kétdi.

(4) Båş ḳattiḳmi, tåş ḳattıḳ.

(5) Håy bälli Yunuscāngä,

(6) Cévaḫānädän tikläb,

(7) Élsåri çölni çåḳläb,

(8) Ḳorḳḳanidän hämmäsi,

(9) Közini yumib äyållär,

(10) Tinmäy miltıḳ boşätdi…

(11) Şāl kältäklär şaġırläb,

(12) Äräb ḳåldi vaġırläb.

(13) Ölgänläri bıġırläb,

(14) Ḳıyāmät-ḳāyim boldi.

(15) Åçilmäy güllär soldi.

(16) Göroġlibék gayrät kıp,

(17) Här täräfgä åt çåpib,

(18) Özin ortägä urdi.

(19) Äräläşib köp läşkär.

(20) Ḳılıçini sérmäydi.

(21) Källä bitgän doldäy bop,

[2] Miltıḳ ḳulåġıdän déyilmåḳçi.

(22) Şu uruşning içidä,

(23) Tåşdäy dumäläb ķåldi.

(24) Åyåķläri dingilläb,

(25) Şāli miltıķ zingilläb,

(26) Cāni çıķmäy tänädän,

(27) Åyåķ dingilläb ķåldi.

(28) Şirin cānlär såtildi,

(29) Tupråķķa ķån ķåtildi.

(30) Çämbilning ķorgånidän,

(31) Tinmäy miltıķ åtildi.

(32) İldäm åtlär ķutuldi,

(33) Yåmån çobir tutildi.

(34) Élsårining çölidä,

(35) Bécāy ādäm ķırildi.

[136]

(1) Ķaçgänini ķaytärib,

(2) Häsän çåpsån kés-késläb,

(3) Ḫån Häsäncān boyindä,

(4) Tinmayin uruş ķıldi.

(5) Héç bolmadi soråġı,

(6) Ķolidä tik térägi,

(7) Bårķıräydi şu çåpsån,

(8) Bir top téräk yäråġı.

(9) Térägimän urädi,

(10) Yäşindäy bop yürädi.

(11) Élsåridä äräbni,

(12) Tinmäy ķuvib ķırädi.

(13) Äräb özin toŋtätdi.

(14) Käm-käm işni bérkitdi.

(15) Cär åġzigä ķån ķåtdi.

(16) Bir-birigä åt ķoyib,

(17) Käm-käm işni oŋşätdi.

(18) Ölik ķåldi çälkäşib,

(19) Sémizi güpdäy işib,

(20) Bir-birni çåġın ålib,

(21) Bir-birigä toġışib,

(22)Yåmån köp uruş boldi.

(23) Tağı bir kün ötgändä,

(24) Çåşkä-çåşkä bolgändä,

(25) Räyŋān, Toŋmān, Şāŋmān äräb,

(26) Göroġlini üçåvi,

(27) Öldir, öldir, déyişib,

(28) Ķıstäb ortägä åldi.

(29) Térägini sérmäsläb,

(30) Äcälgä hiylä yoķdi,

(31) Şu Çåpsån yétib ķåldi.

(32) Körär édi ḫorlikni,

(33) Çåpsån yétmägänidä,

(34) Ķılär édi zorlikdi,

(35) Şu téräkni kötärib,

[137]

(1) Éndi Räyḫān pādşāning,

(2) Yélkäsigä bir såldi.

(3) Räyḫān äräb öldim déb,

(4) Miyä äylänib ķåldi.

(5) Göroġlibék özini,

(6) Ändäk çékkägä åldi.

(7) Häli özi yåş édi,

(8) Ändäk bäçälik ķıldi.

(9) Dämini rāstläb ålib,

(10) Såķålläri tirķıräb,

(11) Tuyädäy bop gürkiräb,

(12) Çoyän båşlik kältäkin,

(13) Şu Räyḫān ḳolgä åldi.

(14) Bécāy köp uruş boldi.

(15) Köp yol yürib kéluvdi.

(16) Åtlär çärçäb ḳåluvdi.

(17) Äyni ikkün ötgändä,

(18) Äräblär zörlik ḳıldi.

(19) Häsäncānning singlisin,

(20) Éndi äççıġı kéldi.

(21) Gülçéhrä päri Saḫmān pālvāngä ḳaräb bir söz äytdi:

(22) Mänä däştläb bolib kétdi tolä ḳån,

(23) Göroġlibék ölär boldi bégümān.

(24) Väyängändä söz häm pālvān kişisiz,

(25) Gülçéhrä mäslähät bér, Saḫmāncān!

(26) Sirni bildi äräb zorlik ḳılädi.

(27) Kim yaḫşi, kim yåmån ḫudāy bilädi.

(28) Åtämning väziri, béring mäslähät,

(29) Éslisiz, mäslähät ḳandäy bolädi!?

(30) Āllā ḳılgäy Gülçéhrä dälālät!

(31) Årttirdi äräblär ḳaytäyin külfät.

(32) Körmäysizmi, zorlik ḳıldi äräblär,

(33) Åtämning pālvāni, béring mäslähät!

(34) Mäslähät béringiz, bäri ölädi,

(35) Ḫātin bitgän ésir bolib ḳålädi!

(36) Mäslähätni éndi siz bérmäsängiz,

(37) Häsäncān äkäm häm ḳolli bolädi.

[138]

(1) Mäslähät bér Gülçéhrä, väzirigä,

(2) Väzircān mäslähät ḳandäy bolädi!

(3) Gayrät ḳılib, kirib ḳåldim ḫuruşgä,

(4) Rāzi bolib édim çöldä yürişgä.

(5) Héç tāḳatim méning, båbå, ḳålmädi,

(6) Cävāb béring mén häm kiräy uruşgä.

(7) Härnä bolsäm äkäm bilän boläydi,

(8) Bu källämni étägigä såläyin.

(9) Cävāb béring, kiräy özim mäydängä,

(10) Äkäcānimdän ilgäri öläyin!

(11) Éndi biz häm özbéklärmän tir boldik,

(12) Ölib kétsäk cännätdägi hür boldik,

(13) Äräb zorlik ḳıldi tāḳat ḳålmädi.

(14) Göroġlimän māl-cānlär bir boldik.

(15) Cävāb béring, kiräy özim uruşgä,

(16) Zorlärigä bårib näyzä såläyin,

(17) Ķazā tolsä şu uruşdä öläyin,

(18) Cävāb béring, kiräy éndi mäydängä,

(19) Äräb bilän bir şékilli boläyin.

(20) Zorlärining ķårä ķånini tökib,

(21) Källäsini tänäsidän åläyin,

(22) Yå ölåyin, yå ābroni åläyin,

(23) Äräblärmän ölgünçä ġaş boläyin,

(24) Cävāb béring, éndi méning özimä,

(25) Äräblärmän bårib şuyḫān ķıläyin.

(26) Änä éndi Saḫmān pālvān Gülçéhrägä ķaräb bir söz äytävérdi:

(27) Gülçéhräcāy, rängging güldäy soldimi,

(28) Özginänggä birår närsä boldimi?

(29) Göroġlibék bilsäng séning täräfing,

(30) Zorlik ķılsä ḫāmusginäng kéldimi?

(31) Nimä désäng äytgäningni ķıläydi,

(32) Öl désäng öläyin, ḫancär åläyin,

(33) Bårib äräblärgä zorlik ķıläyin,

(34) Mén uruşsäm işim uyät bolmäymi?

[139]

(1) Bårib turib, tilkä-tilkä ķıläyin.

(2) Åķ fātihä bérgin ésä özimä,

(3) Mén uruşsäm, işim uyät bolmäsä,

(4) Durust bolsä mén mäydāngä.

(5) Āmin déb, fātihä tårtgin bétinggä,

(6) Ķāyil boldim, Gülçéhrä himmätinggä,

(7) Bäräkällä, Çéhräcān sävlätinggä,

(8) İşimiz tağın-ä uyät bolmäsä,

(9) Āmin déb, fātihä tårtgin bétinggä.

(10) Änä éndi Gülçéhrä Saḫmān pālvāngä ķäräb bir söz äytäyåtgäni:

(11) Hängāmädä tişim åppāķ, dür kişi,

(12) Héç kim bilän bolmäs käm ġayrät işi.

(13) Älvä‘däyin bir gäp bårdir årädä,

(14) Göroġlimän ikkåvimiz bir kişi.

(15) Ķayġu külfät båbåmizgä sålmäsin,

(16) Räyḫān pādşā duşmän bolib ķålmäsin,

(17) Minib åling åtingizni tézråķ.

(18) Şāvķın såling, Göroġlibék ölmäsin.

(19) Āmānät, oyläsäm tändägi cān-ä,

(20) Här kim āmān-yürsin osgän mākändä.

(21) Vaḳtli minib âng dâl bédâv âtni,

(22) Ḫayâllämäy därrāv kiring mäydängä.

(23) Ḳıläsin tâġlärgä äräblärning lāşi,

(24) Onġarilsin Göroġlibékning işi.

(25) Téz-téz bâring häyällärgä vaḳt yoḳdir.

(26) Éndi bolsin Érälining säväşi!

(27) Gülçéhrä köp gäp äytdi,

(28) Ḳulâḳlär ġuvläb kétdi.

(29) Saḫmān bilän Gülçéhrä,

(30) Misli Rüstämdäy bolib,

(31) Bängi bähäybät tårtdi,

(32) Âç böridäy ikkâvi,

(33) Ḳıstäb mäydängä yétdi

(34) Saḫmān özi ér ékän,

(35) Gülçéhrä häm şér ékän.

[140]

(1) Toḫmān bilän Şāḫmängä

(2) İkkâvi ḳıstäb yétdi.

(3) Saḫmān ġayrätni ḳılib,

(4) Şāḫmān äräb ḳolini,

(5) Båltä bilän bir urib,

(6) Ķolni yulib kétdi.

(7) Éndi urgän båltäsi,

(8)Yoġån sånigä båtdi.

(9) Våy öldim déb, şu Şāḫmān,

(10) Çorttä özidän kétdi.

(11) Gülçéhrä ġayrät ķılib

(12) Toḫmān äräb åldigä,

(13) Bårib näyzä uzätdi,

(14) Otkir ékän näyzäsi,

(15) Çäkäläk tåmiridän,

(16) Ġırç étib téşib ötdi.

(17) Toḫmānni våy-våylätdi;

(18) Ķaddi yåydäy bükildi.

(19) Ķoçķıl ķåni tiziläb,

(20) Äräb ķåçdi izilläb,

(21) İldäm åtlär ġızilläb,

(22)Yåmån åtlisi bozläb,

(23) Köring éndi äräblär,

(24) Ķåç- ķåç déyişib sözläb,

(25) Ölik dumäläb ķåldi.

(26) Saḫmān pālvān zor édi.

(27) Äräblär ġālib kéldi.

(28) İkki yåḳ ḳoşinidän,

(29) Köp ādäm ölib ḳåldi.

(30) Ḳåçgän yåvdä ḳåruv yoḳ;

(31) Saḫmānning dämi bilän,

(32) Uşlä cunlini, déyişib,

(33) Turkmän, özbék şāvḳın såp,

(34) Éndi köring äräbni,

(35) Ḫarāb ḳılib täräfni,

(36) Köring éndi Göroġli,

(37) Ḳuvdi Räyḫān äräbni.

(38) Özbéklärning köngilläri coş urdi.

(39) Cunlärini yälpillätib äräbni,

[141]

(1) Ési-aḳlin çorttä-porttä şåşirdi,

(2) Såḳållari tirḳıräb ḳåçdi äräblär.

(3) Hökizdäy bürkiräb ḳåçdi äräblär,

(4) Tağı üç kün élsåridä uruşib,

(5) Äyni péşin, äyni péşin bolgändä,

(6) Äsḳar tåġdän åşib ḳåçdi äräblär.

(7) Körgänlärning yüräkläri ķaynädi,

(8) Çin tulpårläri köp çåpilsä oynädi.

(9) Saḫmän pälvän åy Gülçéhrä tinmädi.

(10) Göroġlibék ġayrät ķılib yärānlär,

(11) Şu Räyḫānni tizilişib uşlä, déb,

(12) Cunlärini cilvirätib äräbni,

(13) Uşlä déyişib, tåydän ķılib häydädi.

(14) Ölik tolib Élsårining çöligä,

(15) Rähm äylämäy äräblärning hāligä,

(16) Tizilişib çuvläb ķåçdi äräblär,

(17) Äsķar tåġdä cānni såtib häydädi.

(18) Såķåli tirķıräb, tåvuşi burķıräb.

(19) Cān dégäning şirin ékän ḫalāyıķ,

(20) Äräb ķåçävérdi Şirvān éligä.

(21) Köp ādäm ölib ķåldi,

(22) Ul åtägä båķmäyin,

(23) Ķız éligä båķmäyin,

(24) Şérdäy bolib turkmänlär,

(25) Güväläk ķuvgän biyädäy ķıp,

(26) Sonä çaķķan tuyädäy ķıp,

(27) Ķatälåķ bolgän hökizdäy ķıp,

(28) Uşlä äräbni déyişib,

(29) Turkmän, özbék şérdäy bop,

(30) Éndi sånsiz äräbni,

(31) Tinmäy ķuvib häydädi.

(32) Tuşmäy[3] äräb tiligä,

(33) Bulbul bāġning gülidä.

(34) Ķurtdäy ķaynäb äräblär,

(35) Ķåçdi Şirvān éligä.

[142]

(1) Hämmä yérni çäng tutdi,

(2) Uruş köp yåmån ékän,

(3) Ādäm dunyādän ötdi.

(4) Ġacir bilän ķuzġunlär,

(5) Ölikin tişläb tårtdi.

(6) Äräblärni turkmänlär,

(7) Uşlä-uşlä déyişib,

(8) Şirvāngä ķuvib kétdi,

(9) Ķaçdi suvsiz çöligä,

(10) Haķ kälmäsi tilidä,

(11) Äräb bitgän çuvilläşib,

(12) Ķaçdi Şirvān éligä.

[3] Tüşünmäy

(13) Otkir ḳılib ḳolidä,

(14) Uzun potä bélidä,

(15) Yåtgänini öldirib,

(16) Äräb bitgän dād, déyişib,

(17) Ḳaçdi Şirvān éligä.

(18) Ġacir ḳondi göştigä,

(19) Ḳāyil turkmän işigä,

(20) Göroġlibék, turkmänlär,

(21) Ḳuvä-kuvä çuvilläşib,

(22) Ölik dumäläb ḳålib,

(23) Tizilişib, ḳuvişib,

(24) Äräblär öldik déyişib,

(25) Ḳåçib bårdi Täcän däryā båşigä.

(26) Gülçéhrä, Saḫmān vaḳtin ḫuşlädi,

(27) Ḳılıçini mähkäm ḳolgä uşlädi.

(28) Våy öldik déb, såḳållär tirḳıräşib,

(29) Gümb étkizib şu däryāgä täşlädi.

(30) İldäm ätlär däryādän sürib ötdi.

(31) Äcällisin bälıḳ tişläb åp kétdi,

(32) Cān dégäning şirin ékän, yārānlär,

(33) Ḳorḳḳanidän täşläb Täcän däryāgä,

(34) Köplärini paḫang bälıḳ yéb kétdi.

(35) Ölgän öldi, ķålgän ķåldi ḫalāyıķ,

(36) Äcäli yétmägän däryādän ötdi.

(37) Téräkini tolġåb-tolġåb şu Çåpsån,

(38) Däryādän ķuväläb Şirvāngä kétdi.

[143]

(1) Ölik ķåldi åt çåpilgän çölidä,

(2) Ġacir ķondi öliklärning moligä.

(3) Saḫmān häm däryādän ötdi ġayrät ķıp,

(4) Häsän çåpsån, Saḫmān pālvān ikkåvi,

(5) Äräblärni izillätib, uşlä déb,

(6) Top ķıp ķuvävérdi Şirvān şährigä.

(7) Ķulå-çöldi, burķıllädi çäng tutdi.

(8) Saḫmānning ġayrät coş urib kétdi,

(9) Äräb bitgän åti térläb, çärçäşib,

(10) Şu ķåçgändän Şirvān éligä yétdi.

(11) Äräblärning bécāy aķlin şåşirdi,

(12) Şirvān éldän turkmän, özbék kéldi déb,

(13) Dérvāzäni mähkäm ķılib ķoşurdi.

(14) Ölik tutib ķåldi Élsåri çöli.

(15) Hängämädä söylär kättäning tili.

(16) Äräb bitgän bårdi Şirvān éligä,

(17) Tälätop bop ķåldi Şirvānning éli.

(18) Bålä-çaķa turkmän kéldi déyişib;

(19) Körgänlärning hisābläri yitişdi.

(20) Ḫālcuvān ḫuşvaķt bop ķåldi ķuturib,

(21) Äräb bitgän hisābini yitirib.

(22) Äräb bårib Ḫālcuvānning åldigä,

(23) Turkmäningni ķaytär, ķaytär, déyişdi.

(24) Häsän çåpsån şu Saḫmānning årtidän,

(25) Burķılläb yåv årķasidän yétişdi.

(26) Yıġlämäy näyläsin, gül rängi soldi,

(27) Äräblärgä ķattıķ bidaḫat boldi.

(28) Göroġlibék turkmän élning båtiri,

(29) Årķasidän läşkär tizilib kéldi.

(30) Ķorġån däläsigä läşkär top boldi.

(31) Mänmänlik yåmån ékän, yārānlär,

(32) Mänmänlikmän bårib édi Çämbilgä…

(33) Räyḫān äräb ķåçdi korġångä…

(34) Ölik bitgän Élsåridä cop boldi.

(35) Äräb bilän Göroġlibék uruşdi,

(36) Räyḫān äräbning dāstāni åzråķ,

(37) Äräb bitgän pādşālikdä top boldi.

[144]

(1) Äräblärning köngli kétdi buzilib;

(2) Läşkär kéldi Çämbil éldän tozilib.

(3) Änä éndi ḳıyāmät boldi, Häsän çåpsån ḳorġånni ādäm (4) kirädigän ḳılib buzib åldi. Ölding, äräblär, déb (5) şåvḳın såldi. Änä éndi Göroġlibék ḳaytärib, ādäm (6) bitgänni topläb, särbāz, nävkärläri cuftläb, åt (7) bitgänni däpläb, tézläb, ḳılıç-şåpni çåḳlädi. Änä (8) éndi gäpni äräblärdän éşitmåḳ därkār.

(9) Räyḫān pādşā åti häm ḳån, özi häm ḳån, ḫafä bolib (10) mükkä tuşib yåtdi. Äräb bitgän Ḫālcuvānning åldigä (11) top bop [bårdi]. Bir Zärrin (dégän) dosti bår (12) édi. Zärrin dosti bårib Ḫālcuvāngä ḳaräb bir söz (13) äytävérdi:

(14) Könglimdä köp édi méning häväsim,

(15) Ḳarindåşing bolib bizlärgä ḫasım[4],

(16) Bir sözim bår sizgä mälāl kélmäsä,

(17) Sözimä ḳulåḳ sång Ḫālcuvān dosim![5]

(18) Ḫudāy işini éndi nétäyin,

(19) Yåvgärçilik ḳåni – zärdāb yutäyin,

(20) Dugānä ḳulåḳ sång äytgän sözimä,

(21) İçki sirni özim sizgä äytäyin.

(22) Ölik tutib kétdi éndi däläni.

(23) Bāġlärdän térgänmiz tāzä lāläni,

[4] Ḳasd
[5] Dostim.

(24) Cān dostim, ķulåķ sång äytgän gäpima,

(25) Ķåytärib yubåring kélgän bälāni!

(26) Ölik tutib ķåpti yürgän däläni.

(27) Rähm äylängiz äräblärning hāligä,

(28) Ölik suläb Äsķar tåġning çöligä,

(29) Cān dostim hürmät ķıng méndäy åşnängni,

(30) Çämbilgä ķåytäring kélgän bälāni!

(31) Ķırilibdi péşānäsin siläb ål,

(32) Siz şāirsiz gäpni gäpgä uläb ål,

(33) Ķarindäşing ķuvib képti Çämbildän,

(34) Äräblärning ölim otin tiläb ål.

[145]

(1) Äräb bitgän çölni, tåġni kézib,

(2) Yıġläy-yıġläy közdän yåşin tizibdi.

(3) Äräblärni yäräştirgin dugānä,

(4) Bir özini kältäk bilän ķulätib,

(5) Şu ķorġånni ķarindåşing buzibdi.

(6) Åķsåķållik ķıling éndi Ḫālcuvān,

(7) Şirvān éli bir ḫudāygä yåzibdi,

(8) Cānidän äräblär ümid uzibdi.

(9) Ölgänlärgä bopti çorttä ķıyāmät,

(10) Turkmän képti Çämbil éldän bénähät[6].

(11) Bårib tiläng äräbning günähini,

(12) Turkmän éli Şirvān şähri bir dävlät!

(13) Änä éndi Ḫālcuvān, ḫayr, dédi. Öz küygäni özigä (14) åzmidi. Räyḫān pādşāgä ḳaräb, külli, äräblärgä ḳaräb, (15) Ḫālcuvān bir sözni äytävérdi:

(16) Hä-yå, téngsiz, ḳulåḳ sånglär,

(17) Bilgäningdän ḳålmädinglär,

(18) Näsihätni ålmädinglär,

(19) Äytgänimdä bolmädinglär.

(20) Ḫob bolsin, mol bolsin,

(21) Turkmän éldän häydäb kélgän,

(22) Hātin- ḳızing ḳutli bolsin.

(23) Şirvān däşti otli bolsin,

(24) Sigirläring sütli bolsin,

(25) Ålgän olcäng, båtirliging,

(26) Såḳåli osıḳ äräblär,

(27) Sättä, téngsiz, ḳutli bolsin.

(28) Bittäng ḳålmäy bätiri ölgin!

(29) Buytib ḳåçib kélgänçä,

(30) Boyin cunli sättä äräb,

(31) Hämmäsi ḳırilib ölgin!

[6] Bénihāyät

(32) Ķulåķ sånglär sözgä, äräb,

(33) Boldimi hälläring ḫarāb?

(34) Nä hädding bår coyķånsizlär,

(35) Bolding turkmän bilän täräf,

(36) Ḫob bolsin, mop bolsin!

[146]

(1) Bårib tiläb günāhingni,

(2) Éndigi cäncäl såp bolsin.

(3) É hik, é hik şärmändä, äräb!

(4) Pådädäy gürkiräb kétding.

(5) Nä hädding bår, cunbåsgänlär

(6) Bolding özbék bilän täräf?!

(7) Ķani olcä, mänä olcä,

(8) Ävväl ḫop mäslähät ķılgin,

(9) Säp nāmärddäy särbāz ålgin.

(10) Mäşķ bérib täräddi ķılgkä,

(11) Zorlikinggä işånmägin,

(12) Éslilärdän soräb bilgin,

(13) Boytibginä tältäymäyin,

(14) Coyķånsizlär, bäring ölgin.

(15) Bundän buyån nimä iş ķılsäng,

(16) Özginämdän soräb ķılgin,

(17) Ättär bol, bädtär bol!

(18) Tāzä güldäy solib ķånglär,

(19) Haķ päymānäng tolib ķånglär.

(20) Buytişib ādäm bolgünçä.

(21) Bittä ķålmäy ölib ķånglär.

(22) Tältäyişib läşkär ķılding,

(23) Çini bilän täräf bolding.

(24) Ḫātin-ķızin häydäymän déb,

(25) Coyķånsizlär, kåçib kélding.

(26) Cuning cülvirämäy ölgir,

(27) Näzärkärdä turkmänimni

(28) Sättä, téngsiz, nimä ķılding?

(29) Cuning yälpillämäy öling!

(30) Bundän bu yåķķa uruş ķılmäy,

(31) Bårib Çämbilning éligä,

(32) Turkmängä pådäçi boling,

(33) Ḫob bolsin, mop bolsin.

(34) Änä éndi äräblär äytdi: “Bu ḫātining ési bolsä, (35) şundäy gäp äytämi? Öz küygänimiz özimizgä yétmäymi? (36) Bu nimä dégän gäp? Dävlät häm égiz, méhnät häm égiz. (37) Här iş ķıldi, ḫudāy ķıldi. Räyḫān äräb turkmändän (38) ḫātin ålmägän ékän, bir bälā ålgän ékän. Bizlärgä bir (39) ķıp-ķızil täräf kélgän ékän. Bu Ḫālcuvāngä, bir bälā (40) bolgän ékän. Här gäp bolsä indämäng-indämäng dédi. (41) Ḫālcuvān buni bildi. Yüz çåķli sülüv ḫātni yuvinib,

[147]

(1) Täränib, ädräs, zärrin kimḫābgä oränib, tāvusdäy (2) täränib, hämmäsi sällänä-sällänä yüz bir yorġani (3) şäyläb, sättä sülüv kélinçäklär Ḫālcuvāngä ķaräb, (4)

yüring ésä, dédi. Yüz bir yorġaning béligä minib, Ḫālcuvānning (5) sältänäti köçälärni téngzältirib, Göroġlibékning (6) åldigä çıḳıb kétdi. Göroġlibékkä bittä süyinçiḫor (7) conätdi. Süyinçiḫor kétdi. Göroġlibékning åldigä (8) sülüv kélinçäk yétdi. Änä sälām bérib, Göroġli (9) pādşāgä ḳaräb, zülflärini täräb bir söz äytävérdi:

(10) Ḳaytäyin tänädä ḳålmädi därmān,

(11) Héç iş bolmäs bir ḫudāydän béfärmān.

(12) Göroġli pādşāyim, béring süyinçi,

(13) Kéläyåtir Şirvān éldän Ḫālcuvān.

(14)Yorġaläri köçälärdä tébinib,

(15) Kéläyåtir otgä oḫşäb ḳåbinib,

(16) Göroġli pādşāyim, béring süyinçi,

(17) Ḫālcuvān çéçängiz sizni såġınib.

(18) Yıġläb ḳåldi élätdä bir néçängiz,

(19) Åçiläb bāġlärdä güli ġunçängiz.

(20) Göroġli pādşāyim, béring süyinçi,

(21) Kéläyåtir Ḫālcuvāndäy çéçängiz.

(22) Bāġ åräläb bāġātdäy gül térgäni,

(23) Här kim öz élidä dävrāni, sürgäni,

(24) Göroġli pādşāyim, béring bir närsä,

(25) Kéläyåtir Ḫālcuvāncān körgäni.

(26) Kéläyåtir här älvändä sözlärmän[7],

[7] Sözlär bilän. Kéyingi misrälärdägi “män” ḳoşimçäsi häm “bilän” déb oḳılädi.

(27) Ḳolgä ålib tämāşägä sāzlärmän.

(28) Göroġli pādşāyim, béring bir närsä,

(29) Kéläyåtir sättä sülüv ḳızlärmän.

(30) Yüz tumänli säp könglidä nāzlärdi,

(31) Kélsä äytib ḳålär yaḫşi sözlärdi.

(32) Göroġli pādşāyim, béring süyinçi,

(33) Ålib kéläyåtir sülüv ḳızlärdi.

(34) Äytib bérär Äräbistän sözini,

(35) Här kim köngli märd bilädi özini.

[148]

(1) Göroġli pādşāyim, béring süyinçi,

(2) Åḳsåḳål ḳıp äräblärni iyärtib,

(3) Ålib kéläyåtir sülüv ḳızini!

(4) “Ḫālcuvān kéldi, kéldi” Bop ḳåldi. Ḳoşin tärḳab (5) ḳåldi. Ḫālcuvānning åldigä tämāşä ḳılġäni çåpib-çåpib (6) çıkib kétdi… Néçä sältänät bilän Ḫālcuvānni (7) Göroġlibék åldigä ålib yétdi. Änä Ḫālcuvān Göroġlibékkä (8) sälām bérdi. [Göroġli ungä] orin körsätdi, (9) öltirmädi. Änä Göroġlibék Ḫālcuvān çéçäsigä ḳaräb (10) bir söz äytävérdi:

(11) Söyläyåtgän yügürik ḳızil til bolsin!

(12) Köngli süysä ḳızning läbi bål bolsin!

(13) Sältänätmäy çéçä bundä kélibsiz,

(14) Ādābli, izzätli méhmān yol bolsin?

(15) Åtlärgä yäräşgän yålu dum bolsin!

(16) Duşmänlärning yüräkläri ġam bolsin!

(17) Siz kélibsiz bundä sülüv ķızlärmän,

(18) Haķıķ taķķan Ḫālcuvāncān, yol bolsin?

(19) Çin sülüvgä dānä-dānä ḫāl bolsin!

(20) Ķulånning yürgäni suvsiz çöl bolsin!

(21) Ķaddingdän nétäyin Ḫālcuvān çéçä,

(22) Sältänätli äziz méhmān, yol bolsin?

(23) Äräb duşmän boldi bundä bégümān,

(24) Ķaytäyin dunyāsi ķursin bépāyān.

(25) Yol bolsin, bolärdi gäpning énäsi,

(26) Yol bolsin, sältänätli Ḫālcuvān?

(27) Ķoşin tåġning båşidän kétmäs tumän,

(28) Äräbistān sävdā såldi här zämān.

(29) Yol bolsin, bolädi gäpning åtäsi,

(30) Yol bolsin, sältänätli Ḫālcuvān?

(31) Duşmän bolib äräb tuşdi izimä,

(32) Nimä désäm ķulåķ sålgin sözimä!

(33) Häm énämsiz, häm çéçämsiz, Ḫālcuvān,

(34) Härnä sirni äytävérgin özimä.

[149]

(1) Yol bolsin, sältänätli Ḫālcuvān,

(2) Yol bolsin, cādu közli Ḫālcuvān?

(3) Bolgän gäpni äytib bérgin özimä.

(4) Änä Ḫālcuvān Göroġlibékkä ḳaräb bir söz äytävérdi:

(5) Äräblärni ḳılding özing piyādä,

(6) Älämlärni ḳılib kélding ziyādä.

(7) Ḳayġu-külfät körmä mänä dunyādä,

(8) Här gäping därdimä därmān, bäçäcān.

(9) Dävläting hämişä bolsin ziyādä,

(10) Duşmänläring bolsin hämişä piyādä!

(11) Éşitgin, çirāġım, özimdän dāddi.

(12) Dävlät dégän här ādämgä nävbätdi.

(13) Yıġläy- yıġläy ḳåldim özim ordädä,

(14) Cälmän ḳızil kélib äräbgä äytdi:

(15) Väyängä turkmänlär kétdi, dédi,

(16) Yıġıştirib Şirvān éldän äräbdi,

(17) Çämbilning éligä cunlilär kétdi.

(18) Murādingni āllā bérsin, bäçäcān,

(19) Ābād bolsin turkmänning mämläkäti.

(20) Nāçār çıḳıb kéldim séning åldingä,

(21) Såḳåltåyning ähdi buzilib kétdi.

(22) Turkmänlärgä sävdā sålämän, dédi,

(23) Çämbil élni buzib kélämän, dédi,

(24) Mén äyålmän, ilācimni tåpmädim,

(25) Ḫātinlärni häydäb kélämän, dédi.

(26) Çäldirämän özim sāzlärni, dédi,

(27) Åp kélämän sülüv ḳızlärni, dédi.

(28) Ḳasäm urib kétdi Räyḫān pādşāni,

(29) Olcä ḳılib Şirvāngä åpkép bolib,

(30) Olcä ḳılämiz déb ḫātin-ḳızlärni.

(31) Ḳaytäyin mén özim cānlärni såtdim,

(32) Duā ḳılib ḳolimni bétimä tårtdim.

(33) Yıġläy- yıġläy suskinlärim ḳıyilib,

(34) Väyängän şährigä ādäm conätdim.

[150]

(1) Yorġa åtni Väyängängä cildirdim,

(2) Ḳarindåşning hämişä könglin toldirdim.

(3) Mén äyålmän, némä iş kélär ḳolimdän?

(4) Bolgän işni özim sizgä bildirdim.

(5) Ḳaytäyin turkmänlär cānini såtib,

(6) Ābro tåpib, Väyängän éldän ķaytib,

(7) Ésån-āmān kélib Väyängän éldän,

(8) Äräblärni Élsåridä ķıyrätib,

(9) Öliklärni yılķıbāngä suyrätib,

(10) Däryālärdä bälıķlärgä yédirib,

(11) Şirvānning éligä ķuväläb yétib

(12) Öliklärni çöllärdä dumälätib,

(13) İnşāāllā, yétdim murād-maķsādgä.

(14) Sizlär ķuvib kélding bundä äräbni,

(15) Köngilginäm kétdi ķaytädän osib,

(16) Turkmänim duşmänning yolini tosib,

(17) Ķuvib kéldi bundä sånsiz äräbdi.

(18) Äräblärning körgän küni ḫarābdi(r),

(19) Älhämdulillā, kéldim murādgä yétib.

(20) Bu källämni kéldim étäkkä sålib,

(21) Tā ölgünçä sizgä ḫızmätkār bolib,

(22) Här gäpning därdimä därmān çirāġım,

(23) Tağı kéldim sizgä åķsåķål bolib.

(24) Gäpni gäpgä uläb kéldim,

(25) Zülflärimni siläb kéldim,

(26) Äräblärning günāsini,

(27) Özim sizdän tiläb kéldim,

(28) Ķabul ķıling tävbäsini…

(29) Turkmänlärim, ķarindåşlär,

(30) Öting äräb günäsini.

(31) Kétär yüräkdän oyini,

(32) Köring ķızlärning boyini,

(33) Åķsåķål bop kéldim, ķaynim,

(34) Öting äräb günäsini.

(35) Hämmä äräb bårib méngä yıġlädi,

(36) Sizlär uçun méngä tävbä ķılädi.

(37) Pādşālärdä sulķ dégän bir gäp bår,

[151]

(1) Åķsåķål bop kélib Ḫālcuvän çéçäng,

(2) Äräblärning günāhini tilädi.

(3) Äräbistān éli bårib çuvläşib,

(4) Ķulåķläri ķåpti bäri ġuvläşib,

(5) Turkmänlärni ķaytärgin, déb çuvläydi,

(6) Äräb bitgän bäri bårdi ġuvläşib.

(7) Ustä urär båltäsimän täbärdi,

(8) Ḫālcuvän gäpirmäkkä çévärdi.

(9) Köp yıġlädi, rähmim kéldi, bäçäcān,

(10) Åķsåķål ķıp méni sizgä yubårdi.

(11) Cānimni cāninggä äyläyin ḳurbān,

(12) Ḳızning yüzi gülgä bolädi ḫırmān,

(13) Köp ḳorḳıbdi, äräb bitgän yıġlädi,

(14) Åḳsåḳål bop taġı kéldim, bäçäcān.

(15) Öliklär çälkäşib ḳåpti dälädä,

(16) Ḫudāy rähm äylägän sizdäy bålägä.

(17) Pādşālärgä åḳsåḳål häm därkārdi,

(18) Ḳadrdān Ḫālcuvān tuşdi årägä.

(19) Änä éndi Göroġlibék méhrim tåş ḳılib, könglini (20) coş ḳılib, Ḫālcuvān çéçäsigä ḳaräb bir söz (21) äytävérdi:

(22) Åḳsåḳål bop yänä bundä kéldingmi?

(23) Ärlägängä[8] sén tältäyib ḳåldingmi?

(24) Özbék ḫalḳı köp bāvri mol kélädi,

(25) Ärlägängä sén piringä boldingmi?

(26) Bir néçälär ḳaddim yåydäy bükdimi,

(27) Äräb bitgän közdän yåşin tökdimi,

(28) Yıġlägängä sén taġın-ä köndingmi,

(29) Tünåvgi gäp éşġınängdän çıḳdimi?

(30) Özginängni firibgärlär gälläbdi,

(31) Såḳåli osıḳ äräblär tilläbdi.

[8] Ärdåḳlägängä

(32) İşånmägin coyḳånsizning gäpigä,

(33) Cun båsgän äräblär sizni älläbdi.

[152]

(1) Kötärmäläb séngä sözni molläbdi.

(2) Ḫudāy désä äslā könmä sözigä,

(3) Cun båsgän äräblär séni älläbdi.

(4) Läbzi yoḳdi, Räyḫān pādşā ḳallåbdi,

(5) Tältäytirib kättä ādäm ḳıp özingni,

(6) Firibgär äräblär bäri ḳallåbdi.

(7) Nimä désä ḳulåḳ sålmä sözingä,

(8) Köp uruşgin coyḳånsizning özigä.

(9) Kärindåşing zor, déb séni şişirib,

(10) Ḳarämägin coyḳånsizning közigä.

(11) Häli hāzir yålgån-yäşıḳ äytädi,

(12) Bir künläri äytib gäpdän ḳaytädi.

(13) Bir kün käm küç bolsäm özim Çämbildä,

(14) Läşkär tårtib taġı üstimä yétädi.

(15) Sén tünåvin yäräş ḳıluvding çéçä,

(16) Ésidän yaḳındä çıḳıb kétädi.

(17) İşånmägin vicdānsizning gäpigä!

(18) Äslā könmä läfiz yoḳning sözigä!

(19) Ḫån tälåvi ḳıläb Şirvän élini,

(20) Turkmänlärni ér ḳıp sülüv ḳızigä!

(21) Ġırkök åtginämä ḳamçi çåtäyin,

(22) Şirvän élgä mén åräläb kétäydi.

(23) Göştdār, tuşdār säp péşnåbli ḳızlärni,

(24) Çämbil élgä olcä ḳılib kétäydi.

(25) Ḳıyġås ḳıläy özim Şirvän élini.

(26) Méngä körsät ḫātin-ḳızning molini!

(27) Olcä ḳılib ålib kétäy turkmängä,

(28) Lālä güldäy ḳılib Şirvän çölini.

(29) Bu säfär ortägä tuşmä, Ḫālcuvän,

(30) Väyrān ḳılib kétäy Şirvän élini.

(31) Änä éndi Ḫālcuvän Göroġlibékkä ḳaräb, Göroġlining (32) cävābigä yäräb, ärāblärning günāhini soräb, bir (33) söz äytävérdi:

(34) Şu säfär häm ḳılsäng çéçängni ḫursänd,

(35) Yürgän cāying bolsin bāġ bilän bostān!

[153]

(1) Sözi ölgäni – özi ölgäni ādämning,

(2) Şu säfär günāhin ötgin, bäçācān!

(3) Märdu nāmärdliging özim sinäymän,

(4) Mén küygänmän, gäpni gäpgä uläymän.

(5) Şu säfär häm suḫanimni sindirmä,

(6) Äräblärning günāhini tiläymän!

(7) Bédåvlär çåpilär suvsiz dälägä,

(8) Hämişä sıġındik ḳādir ḫudāgä.

(9) Méni désäng tégmä Şirvān şähirgä,

(10) Ḫālcuvāndäy çéçäng tuşdi āvärä!..

(11) Éndi ḳızing, ḳaynim, sözning ädāsin!

(12) Ḫālcuvāndäy çéçäng bildi åḳsåḳål.

(13) Öting, ḳaynim, äräblärning günāsin!

(14) Äräblärning yångän çirāġı öçädi,

(15) Ḳa‘lä bårgän kärvān sähär köçädi.

(16) Bu işingiz, ḳaynim, uyät émäsmi?

(17) Ḳåçgän yåvni ḫātin sürib sänçädi?

(18) Ålḳårning yürgäni dälä émäsmi,

(19) Bu işingiz, bildim, hiylä émäsmi?

(20) Ḳåçib kéldi äräb bitgän Şirvāngä,

(21) Ḳaynim, bu işingiz uyät émäsmi?

(22) Ḫālcuvān béçārä äyål, zäyfdi(r),

(23) Köp ḳırilib äräb bitgän kāyibdi.

(24) Turkmänlärim, işing äyb émäsmi?

(25) Şirvān élgä daḫl ḳılsäng äybdi(r).

(26) Köp ḳorḳıbdi, uzr äytdi äräblär.

(27) Yåmånlikni Räyḫān pādşā ḳoyibdi.

(28) Uzr äytib, köp yıġlädi äräblär,

(29) Ḳızıligä coyḳånsizlär tégibdi.

(30) Bädävlätsän özing turkmän yurtingä,

(31) Béçārälär duā ḳılär årtingä.

(32) Äräblärni täläb kétsäng, ḳaynim.

(33) Båşḳa şähär, båşḳa pādşā éşitsä,

(34) Våy énäġar, işi äyb bopti, déb,

(35) Lä‘nätnāmä äytär séning bétinggä.

[154]

(1) Kéçä-kündüz, sänā äytgändi tilim,

(2) Äyål bolsäm[9], köpdi özimdä bilim,

(3) Dostu duşmän ḫayf séngä démäsin,

(4) Ér kişigä ikki nāmus bir ölim!

(5) Fuḳarāning günāhini tiläymän:

(6) Duā ḳılsin, bolmä héç kimgä zāmin.

(7) Duā ålgän ḫār bolmäydi dunyādä,

(8) Yaḫşilikkä duā därkārdir, ḳaynim!

[9] Bolsäm häm

(9) Äräblärning günāhini ötsängiz,

(10) Yürägimdän kétär méning tügünim.

(11) Änä éndi hämmä turkmänlär yıġılişib mäslähät (12) ḳıldi. “Sultān suyägini ḫorlämäs”, dégän ékän. Éndi (13) Ḫālcuvān öz suyäginimiz-dä… “Şuni şähdi sinmäsin! (14) Äyål häm bolsä érkinsiräb kélibdi. Éndi öliklärni (15) kömib ḳoyäyin, günāhini!” dédi. Änä Göroġli (16) häm ḫalḳning gäpidän ötälmäy yumşäb kétdi. Ḫayr (17) émäsä, déb bir söz äytävérdi:

(18) Uruş küni Ġırkökimni şäylädim,

(19) Duşmänlärning tınıḳ suvin läylädim…

(20) Özing képsän åḳsåḳål bop, çéçäcän,

(21) Çämbildägi båḳḳaningning izzäti,

(22) Bår, ötdim äräbning günāhini,

(23) Ḳorḳmäsin, pismäsin Şirvānning yurti.

(24) Ḳulåḳ sålgin, méning äytgän sözimä,

(25) Yunus päri körinmäydi közimä,

(26) Ḳayt, désäng Çämbilgä ḳaytib kétäyin,

(27) Ḫırāc, bāc bérsin méning özimä!

(28) Ḫudāygä yétgäy-dä āh ursäm zār-ä,

(29) Yüräkdän kétgäy-dä ġam-ġubār-ä.

(30) Äytgäningni özim ḳıldim, çéçäcän,

(31) Räyḫān pādşā bolsin bizgä fuḳarā!

(32) Äytgänim ḳılmäsä dābil tiyämän,

(33) Uruş ancāmimni özim kiyämän.

(34) Ḫırāc, bācin bérsin fuḳarā bolsin,

(35) Tildän hüccät bérsä özim ḳoyämän.

[155]

(1) Ādämlärgä yaḫşi-yåmån äytämän,

(2) Ḫudāyning işini özim nétämän?

(3) Räyḫān pādşā bolsä méngä fuḳarā,

(4) Undän song Çämbilgä ḳaytib kétämän.

(5) Yaḫşi bolsä ḫırāc åläy élidän,

(6) Né iş kélär cunlilärning ḳolidän?!

(7) Bårib äytgin, çéçä, Räyḫān éringgä.

(8) Fuḳarā bop hüccät bérsin tilidän!

(9) Duşmän kélsä, ḫabär ålib turärmän,

(10) Ḫabär ålsä turäy Şirvān élidän.

(11) Änä éndi bu sözlärni äytdi. Ḫālcuvān åyim, ḳuçåḳlämåḳḳa (12) ḳāyim, bädänginäläri mulāyim, Şirvāndän (13) solḳılläşib kélib édi péşnåbli åyim. Änä éndi gäpä (14) åyim ḫuşvaḳt bolib, Räyḫān pādşāning åldigä yétdi. (15) Ḫālcuvān åyim Räyḫān äräbgä ḳaräb bir söz (16) äytävérdi:

(17) Åt båşini ḳoyäymiş,

(18) Sülüv ḳızing süyäymiş,

(19) Turkmängä fuḳarā bolsäng,

(20) Göroġlibék ḳoyäymiş.

(21) Därrāv miltıḳ åtäymiş,

(22) Pāyitaḫtgä yétäymiş,

(23) Såḳål-murtingni ḳırib åp,

(24) Yåş gödäk ḳıp kétäymiş.

(25) Sén fuḳarā bolsäng özing,

(26) Hudāyā oyilsin közing!

(27) Båşḳa tusli bolsin yüzing!

(28) Çämbilbéldä Zäydin ḳızing.

(29) Häsän çåpsån äkäm kélib,

(30) Séni soyib kétäymiş.

(31) Sén tilingdän hüccät bérsäng,

(32) Årälämäy Şirvān élgä,

(33) Çämbilbélgä yétäymiş,

(34) Kémäçi çaḳırib bundän,

(35) Şu Täcändän ötäymiş.

(36) Ḫırāc-bāc bérmäkçi bolsäng,

(37) Çämbilbélgä yétäymiş.

[156]

(1) Iḫtiyār özingdä éndi,

(2) Tilingdän hüccät bérmäsäng,

(3) Élin täläb kétäymiş.

(4) Şu kältäkçi äkäm kélib,

(5) Ḳulätib tāci tāḫtingni,

(6) Båyläydi séning bāḫtingni,

(7) Méni ålib kétäymiş.

(8) Saḫmān pālvān gürḳıräydi,

(9) Båşginänggä yétäymiş.

(10) Tåş pälähmån åtäymiş,

(11) Dévāringni ḳulätäymiş,

(12) Ḫazinängni tälätäymiş.

(13) Täläşib härnä båringni,

(14) Sülüv ḳızing, kélinçäkni,

(15) Turkmängä ålib kétäymiş.

(16) Turkmänlärimdir izinggä,

(17) Küyä yåḳılsin yüzinggä!

(18) Hālginängni çåḳlämädim,

(19) Iḫtiyār éndi özinggä.

(20) Bundän buyån özinggä!

(21) Häli turkmän sävdā sålär,

(22) Şirvān éldä ġāvġa bolär,

(23) Ḫırāc bācingni bérmäsäng,

(24) Uzun äkäm kélib ḳålär,

(25) Özbék bitgän uruġli él,

(26) Élingni tép-tékis ḳılär.

(27) Änä éndi, bu Räyḫān äräb Häsän çåpsåndän ḳorḳıb (28) édi, lékin ölgändän ḳorḳḳan yåmån. Tişi tåşdäy urişib, (29) Räyḫān pādşā kérişib, Ḫālcuvängä ḳaräb bir (30) söz äytävérdi:

(31) Méngä ḳılmä ärzingni,

(32) Pälävgä sål ḫorāzingni!

(33) Äytgänginängni ḳıläyin,

(34) Bålä-çaḳalär ḳorḳadi,

(35) Åp kélmägin därāzingni.

(36) Dävlätginäng puzun éndi,

(37) Äkäläring yåmån ékän,

[157]

(1) Şirvān élgä årälätmä!

(2) Ålib kélmä uzuningdi.

(3) Suyägimni ḳaḳşätädi,

(4) Bändi-boġnim boşätädi.

(5) Uzun äkäng kältäk bilän,

(6) Üylärimni oḫşätädi.

(7) Ḳorḳıtib bålä-çaḳani,

(8) Yüräk-baġrin puşnätädi.

(9) Bundä åpkélmä därāzingni,

(10) Yånäştirmä uzuningni!

(11) Nāma‘ķul işni ķılmäsin,

(12) Ādämlär ķorķıb ķålmäsin!

(13) Yåmån ékän uzun äkäng,

(14) Şirvāngä kélib ķålmäsin,

(15) Néçä bändälär ölmäsin,

(16) Ādämlär särsån bolmäsin.

(17) Bårib yaḫşi sözlär äytgin,

(18) Şu bäççäġaring kélmäsin!

(19) Özbégingning yüzi ķursin,

(20) Uning äytgän sözi ķursin!

(21)Yånäştirmä äslā bundä,

(22) Bāciräygän közi ķursin!

(23) Åyåķni ķoy åndä-såndä,

(24) Äkänggä näsihät ķılgin,

(25) Yånäştirmä äslā bundä.

(26) Äytgäningni özim ķıldim,

(27) Étäginggä båşni såldim.

(28) Turkmäningni kéltirmägin,

(29) Mén özim fuķarā boldim.

(30) Ålmäsin özimdän öçni,

(31) Båşimdän åp bårgin tācni.

(32) Turkmänläring yåmån ékän,

(33) Yıġıb bérsin ḫırāc, bācni,

(34) Tåġni båsgän tumän ékän,

(35) Haḳ saḳlägän āmān ékän,

(36) Bérävérgin härnä bårni,

[158]

(1) Uzuningni yånäştirmä,

(2) Bundän turkmän yåmån ékän.

(3) Tälättirmägin şährimni,

(4) Kétkäz méning ġubārimni,

(5) Ādämlär bundä ölmäsin,

(6) Åp bårgin härnä bårimni.

(7) Yängi mén kördim zorimdi,

(8) Buzib kétär şähärimdi.

(9) Göroġli méning pirimdi(r).

(10) Ésån ḳolgä māl tåpilär.

(11) Åp bårib bérgin bårimdi!

(12) Göroġlingni ḳaräştirgin,

(13) Nimä lāzim suräştirgin!

(14) Ḳaytäyin, boldim fuḳarā,

(15) Göroġlimän, turkmänlärmän,

(16) Kältäklingdän özim ķorķdim.

(17) Uzuningmän yäräştirgin!

(18) Singnıġarläring kélmäsin,

(19) Élni tép-tékis ķılmäsin!

(20) Ķāyil boldim, Ḫālcuvāncān,

(21) Ķarindåşläring kélmäsin!

(22) Änä éndi, Ḫālcuvān bilän, Räyḫān äräb ķorķķan ékän, (23) pådädäy bop hürkkän ékän. Ķatārdä nårni, ḫazinädä (24) zärni, béş yüz nårgä äncām årtib çıķdi. Räyḫān pādşā (25) fuķarā boldi ķorķķanidän. Aḫıri Göroġlini öldirämän (26) déb, kökäyigä ötkärib tügün ķılıb ķoydi. (27) Bu tügünli cāydä turävérsin. Ḫālcuvān kättä ādäm (28) bop, tårtıġ-tärålġını bårib bérib, hämmä yåvläb bårgän (29) ādämni ḫuşvaķt ķılib, ésån-āmān Çämbilgä conätdi.(30) Ḫālcuvān ḫob bir kättä ādäm bolib kétdi. Äräblärgä (31) Räyḫān pādşādän Ḫālcuvān yüz ḫatirli bolib kétdi. (32) Änä éndi ḫuşvaķt bolib, bulär bu yåķdä yåtävérsin. Éndi (33) gäpni Göroġlidän éşitmaķ läşkār.

(34) Kémäçini ķıçķırtti,

(35) Göroġlibék yārānlär.

(36) Çämbil şährigä ķaytdi.

(37) Tältäyişib özbéklär,

(38) Bäri ķorräyib kétdi.

[159]

(1) Yérni tutib sävläti,

(2) Tänädä köp ġayräti,

(3) Båtirning yoķ uyäti,

(4) Säp méhri boş özbéklär,

(5) Şirvān élni åldik déb,

(6) Biz fuḳarā ḳıldik, déb,

(7) Şükür ḳılib āllāgä,

(8) Yürägi yårilişib,

(9) Çämbil şährigä ḳaytdi.

(10) İlāc ḳıp ḳādir haḳḳa,

(11) Dābil örgändi taḳḳa.

(12) Kéläyåtir tikläsä,

(13) Çöllär tolgän ölikkä.

(14) Säp öliklärni kömib,

(15) Köring éndi Göroġli…

(16) Çämbilbélgä yol tårtdi.

(17) Kémäçini åp bårib,

(18) Såġ-sälāmät hämmäsi,

(19) Boldi äräb tämmäsi,

(20) Häm äräb, [turkmänlärgä]

(21) Mulläsi cänāzä ḳıp,

(22) Ölikni kömib kétdi.

(23) Rāzi boldi ölgänlär,

(24) Kémäçini ḳaytärib,

(25) Köp närsälärni bérib,

(26) Ḫuşvaḳt ḳıp kémäçini,

(27) Ḫuş kélding, déb conätdi.

(28) Turkmän élning békläri,

(29) Yüräkdä yoḳ kékläri,

(30) Häm kéçäyü, häm kündüz,

(31) Çämbilbélgä yol tårtdi.

(32) Yaḫşi iş ḳıldik, déydi.

(33) Ādämbék boldik, déydi.

(34) Éldän ålgän nävkärlär.

(35) Duşmän ḳånin tökärlär.

(36) Cānin såtgän äskärlär.

(37) Çämbilbélgä yol tårtdi.

[160]

(1) Göroġlining şātiri,

(2) Élgä köpdi ḫātiri,

(3) Aġdärilib åt ḳoyib,

(4) Çämbil élning båtiri,

(5) Ḳış, baḫārni yåzläydi,

(6) Téz häydäng déb sözläydi,

(7) Köringlär sättä båtiri,

(8) Aġdärilib åt ḳoyib,

(9) Çämbilbélni izläydi.

(10) Çuv déb häydäb tépinib,

(11) Ḫātinlärni sågınib,

(12) Tinmäy ķıstäb yol yürib,

(13) Şérdäy bolib çålinib,

(14) Bärin sözi bāmäzä,

(15) Él bégilär āzādä,

(16) Äsil Özbék conädi…

(17) Suriştirsä zātini,

(18) Hämān birdäy békzādä.

(19) Åçilär bāġdä ġunçä,

(20) Särsån bolgän bir néçä

(21) Ġırkök åt häm yåş édi,

(22) Göroġli élgä båş édi.

(23) Āllā déyişib åt ķoyib,

(24) Sättä birdäy békbäççä.

(25) Katāridä lökläri,

(26) Yaḫşiydi çärvåķläri,

(27) Åt ķoyädi hämmäsi.

(28) Turkmän élning békläri,

(29) Kättä täşvişni ķılib,

(30) Räyḫāndän öçni ålib,

(31) Täräfgä sävdā sålib,

(32) Göroġlidäy békbäççä.

(33) Zikri säpā tilidä,

(34) Tillä kämär bélidä,

(35) Åt ķoyädi Göroġli,

(36) Conäb Çämbil éligä.

(37) Yürä-yürä Göroġli,

(38) Üylärini såġıngän,

(39) Ķıstäb yétdi turkmänlär,

(40) Élsårining çöligä.

[161]

(1) Änä éndi Élsåridän hämmäsi tuşib, Gülçéhrägä (2) şādiyānä ķaytärib, pādşālik çåtir tikib bérdi. (3) Pādşālik sältänät bilän otirdi Gülçéhrägä. Änä Göroġli (4) mäslähät ķılib, Häsänẖångä néçä şāhānä särpālär kiygizib, (5) sältänät bilän otirdi. On ādämgä Témirẖånni (6) båşlik ķılib Çämbilgä süyinçigä conätdi. Süyinçiẖorlär (7) Çämbilgä, Göroġlining tuġını ålib kétdi, Çämbilgä (8) yaķınläb yétdi.

(9) Häli häm Çämbildä şu miltıķ åtilib yåtdi. Änä (10) éndi yåķınläb ķorġångä yétdi. Tupråķlär çängib kétdi. (11) Änä Témirẖån därvāzäning ågzigä yétdi. Äskar cévaẖānädän (12) birķıllätib topni åtäyåtibdi. Änä Témirẖån (13) därvāzäbāngä ķaräb bir söz äytävérdi:

(14) Cundän bolgän çékmänni kiyginçi,

(15) Här täräfgä pulät dābil tuyginçi!

(16) Göroġli, turkmänlär såġ bolib,

(17) Därvāzäbān, béring méngä süyinçi!

(18) Duşmänlärgä sävdā sålib bénähät,

(19) Şirvān élgä bolib ķåldi ķıyāmät,

(20) Ésån-āmān kéldik Çämbil éligä,

(21) Göroġlibék kéldi ésån-sälāmät.

(22) Yürib kéldi Şirvān élining çölidän,

(23) Ḳutulgäymiz täräflärning ḫılidän.

(24) Süyinçini méngä béring, ḳarindåş,

(25) Ésån-āmān kéldi duşmän ḳolidän!

(26) Birādärlär, éndi miltıḳ åtmänglär,

(27) Āmānçilik boldi, zähhāb yutmänglär!

(28) Ḫån Göroġli kéldi Témir yurtidän,

(29) Süyinçi bér, äsli vähm tårtmänglär!

(30) Åt çåpildi, çöllär bolib kåldi göşt,

(31) Göroġlibék boldi turkmän élgä båş.

(32) Ābro tåpib kéldi Témir yurtidän.

(33) Süyinçi bér kélgänlärgä, ḳarindåş!

(34) Väyängän şährigä ġazā déb bårdik,

(35) Néçä kün, néçä tün çöldä yol yürdik.

(36) Väyängän şährigä läşkär ḳıp bårdik.

[162]

(1) Häsän çåpsån, Sāḳıbékni yubårib,

(2) İnşāāllā, hämmämiz ābrolik boldik.

(3) Ḳarindåş, béringlär bizgä süyinçi!

(4) Topginäṅġni éndi åtmäy ḳoysäng-çi,

(5) Yaḫşi tonni Yunuscāndän kiysäng-çi,

(6) Göroġlibék kélib ķåldi sälāmät,

(7) Ķarindåşning méhrigä [ẖop] toysäng-çi.

(8) Bålä-çaķalärni özing soysäng-çi.

(9) Āmānät oyläsäm tänädä cānni,

(10) Ābād ķınglär éndi hāvlk-mäkānni

(11) H̱ob ābrolik bolib kéldik, ķarindåş.

(12) Ålib kéldik bårib Gülçéhräcānni.

(13) Yänä ålib kéldik biz Häsäncānni,

(14) Cilāvdār ķıp ålib kéldik pālvānni.

(15) Éşitinglär, Témircāndän sözläri,

(16) H̱uşvaķt bop ötkäzing bähär, yåzläri.

(17) Süyinçini béring méngä, ķarindåş.

(18) Ålib kéldik sättä sülüv ķızläri.

(19) Körgänlär kétkäzär bår gubārini…

(20) Ålib kéldik Gülçéhrädäy pärini.

(21) Ķoşib kéldik åldigä dostlärini.

(22) Ķıling éndi köngildä häväslärni!

(23) Gülçéhrä cilāvdār ķıp åp kéldik,

(24) Ķavätidä säp sülüv dostlärini,

(25) Ķarindåş, béringlär bizgä süyinçi!

(26) Bédāv åtni tinmäy bizär oynätdik,

(27) Ḳızil güldäy sülüv ḳızni cäynätdik.

(28) Ḳarindåş, béringlär méngä süyinçi,

(29) Ésån-āmān bizär Çämbilgä yétdik!

(30) Miltıḳın boşätmäng, topni ätmänglär,

(31) Zäfär tåpib, Çämbil şährigä yétdik.

(32) Şirvānning élini fuḳarā ḳıldik.

(33) Bårib turib, néçä cānmän båş åldik.

(34) Ḳarindåş, özimä béring süyinçi!

(35) Şirvānni ḳarätib, Çämbilgä kéldik.

[163]

(1) Räyḫān pādşā kép sizlärni hürkitdi,

(2) Nāmärd äräb kélib sizni ḳorḳıtdi.

(3) Ḳuvib tıḳdik båşin késib Şirvāngä,

(4) Olcä ålib, Çämbil şährigä yétdik.

(5) Ḫātin bitgän tinmäy miltıḳ åtibdi,

(6) Gälä äyål çopdäy bolib ḳåtibdi,

(7) Şundäyin Témirḫån tikläb ḳarāsä,

(8) Ḫātin bitgän çopdäy ḳåtib kétibdi.

(9) Hämmä ādäm izilläşib guvläşdi,

(10) Göroġli kéldi, déb bäri çuvläşdi.

(11) Göroġli tuġını körib ḫātinlär,

(12) Särbāzi kiyimni ḫātinlär yéçdi.

(13) Duşmän ḳursin, bäri cänin såtibdi,

(14) Yåvgärçilik yåmån ékän dunyādä,

(15) Ḫātin béçārālär zülfi – såçläri,

(16) Ot ḳåçib, ḳåşläri küyib kétibdi.

(17) Därvāzäni Äsḳar béçārā åçdi;

(18) Göroġli kéldi, déb aḳllär şåşdi.

(19) Hämmä ādäm Göroġli kéldi déyişib,

(20) Köp zärbä körgän Räyḫān äräbdän,

(21) Ḳoy-ḳozidäy hämmäläri bozläşdi.

(22) Därvāzädän Témirḫån kirib kétdi,

(23) Hämmä ādäm yürägi uçib kétdi.

(24) Körgänlärning ésläri şåşib kétdi.

(25) Yunus päri ḳoltıḳ-ḳoltıḳ särpāni,

(26) Kélgän süyinçiḫorgä çåpån åtdi.

(27) Hämmäsining dimāġı çåġ köp kétdi.

(28) Bäländ ékän åy Yunusning himmäti,

(29) Åy zäydining dimāġı küyib kétdi.

(30) Kiyim kiyib ḳızġaldåḳdäy yänäşib,

(31) Sävläti Çämbilning şährini tutdi.

(32) On tört künlik åygä oḫşäydi béti,

(33) Yaḫşi ādämning éligä köp izzäti,

(34) Daġdaġasi sältänäti ḳızlärning.

[164]

(1) Köp boldi Témirḫånning méhnäti,

(2) Kim ḳuvånmäs färzändmän māligä,

(3) Ḫuşvaḳtlikdän bäri häddigä yétdi.

(4) Änä éndi häligi bårgän élçilärning üstini çåpån (5) bilän ton båsib kétdi, läyläk ḳår yåḳḳandäy bolib. (6) Nimä bolsä boldi şu pällädä. Häsän kölbär bilän (7) Häsän yäkdästä, yétti yäşär Sämändär Köhi Ḳāfning boläyråḳläridä (8) åv ḳılib, ålḳår, ġāvvāsni, äyıḳni, kärkni, (9) filni yéb yürgän ékän. Änä éndi şu körgilikning (10) üstigä kélib ḳåldi. Bulär Yunusning Rähmätpäri ḳoşgän (11) äkäläri édi. Yunus pärigä üçåvi: “Hä, singlim, (12) āmānsänmi, ésånsänmi?” dédi. Dim öng gäpirmädi. Änä (13) éndi üçåvi ḫafä bolib, Häsän kölbär åy Yunusgä (14) ḳaräb bir söz äytdi:

(15) Ādämzād bépāyān dunyāgä méhmān,

(16) Cānimni äylädim uruşdä cävlān…

(17) Mén gäpirsäm ḳåvåḳläring uyilib,

(18) Säbäb nimä, ḫafä bolding, Yunuscān?

(19) Här päri céläk yåpindingmi?

(20) Şämāldäy bop ḳåvundingmi?

(21) Mén gäpirsäm ḳåvåġıngni åçmäysän,

(22) Åtä-énängni såġındingmi?

(23) Köhi Ḳāfdägi céläging kiyibsän,

(24) Ming-ming käsälärgä mäyni ḳoyibsän,

(25) Åtä-énängni sén såġınsäng åp båräy,

(26) Mén gäpirsäm ḳåvåġingni uyibsän…

(27) Yå båşḳä boldingmi séning özginäng,

(28) Cåvdiräydi, singlim, ikki közginäng?

(29) Énängni såġınsäng séni åp båräy,

(30) Säbäb nimä båşḳa bopti yüzginäng?

(31) Säbäb nimä tumiräyib turibsän,

(32) Såçing yuvib ḳırḳtä ḳılib öribsän?

(33) Såġınib kéluvdim séning åldinggä,

(34) Ḳåvåġıngmän méni urib turibsän,

(35) Négä singlim, méni yåmån köribsän?

[165]

(1) Kétgänimä ötdi méning säkkiz åy,

(2) Yüzing séning båşḳa tusli bolibdi.

(3) Bir ḫudāyim séning aḳling ålibdi,

(4) Mén kéluvdim udiräyib turibsän,

(5) Singlim séngä nimä bälā bolibdi?

(6) Pärilär yürädi burälib bāġdä,

(7) Ḳåvåġıng uyäsän bizdäy bébaḫtgä.

(8) Sen sâġınsäng åtä biläy énängni,

(9) Gäpirgin, åp bårdi mén Köhi Ḳāfgä!

(10) Mén özim Yunuscān cānni såtäyin,

(11) Duşmän bolsä mén özim ḳıyrätäyin.

(12) Köhi Ḳāfdä pärilärni sâġınsäng,

(13)Yüring, singlim, görkillätib kétäyin!

(14) Mén özim här täräfgä uçäyin,

(15) Küni tüni démän ḳıstäb köçäyin.

(16) Néçä tubsiz däryālärni kéçäyin.

(17) Åtä-énängni sén sâġınsäng, Yunuscān,

(18) Ġayrät ḳılib mén āsmāngä uçäyin.

(19) Négä méngä bézräyib turibsän?

(20) Ġāvvās ḳuvib kördim tâġning içini,

(21) Sülüv ḳızlär yåyib urär såçini.

(22) Bézräymä, tumsiräymä, åy Yunus,

(23) Äytä ḳålgin ḫafäliging väcini.

(24) Änä éndi Yunus päri äkälärigä ḳaräb bir söz äytävérdi:

(25) Ḳılgülikni ḳılib ḳång,

(26) İçing ḳångä tolib ḳång!

(27) Äkä bolmäy üçåving,

(28) Bittä ķålmäy ölib ķång!

(29) Taķdir ķılib bundä kéldi Yunuscān,

(30) Ķaytäyin dunyādä bolmädik şādmān.

(31) Täyinlåvdi åtäm sizgä köp gäpini,

(32) Üççåvginäng yıķılib öl, äkäcān!

(33) Göroġlibék Väyängän élgä kétdi,

[166]

(1) Bärhaķ bérgäy här ādämgä dävlätdi.

(2) Pādşālär ķılädi yoldä sävlätdi.

(3) Göroġlibék yıġıb gälä érkäkdi,

(4) Häsänḫånni åp kélmåķlikkä kétdi.

(5) Kétgänigä årädäy béş åy ötdi.

(6) Ḫātin, mäyib ķåldi Çämbil élidä,

(7) Cälmän ķızil äräbgä bårib äytdi.

(8) Räyḫān pādşā yıġıb Şirvāndän läşkär.

(9) Äräb ķursin, gäpni gäpgä ulgäytdi.

(10) Ġåvir-şåvir ķılib hämmä äräblär,

(11) Ḫātin-ķızin olcä ķılämiz déyişib,

(12) Täcän däryāsidän äräblär ötdi.

(13) Çopån-çolıķ kélib bizlärgä äytdi.

(14) Hürkinçilik boldi turkmänning éli,

(15) Tåġ tåşgä hürkişib çıķıb kétdi.

(16) Därvāzägä tupråḳ tökib Äsḳarbék,

(17) Häy’ät ḳılib miltıḳ bilän top åtdi.

(18) Bundän årtıḳ zulm bårmi, ḳırilgür,

(19) Räyḫān äräb yåv ḳıp Çämbilgä yétdi.

(20) Bundän ḳåttıḳ cävr bårmi dunyādä?

(21) Räyḫān pādşā turkmänlärni bozlätdi

(22) İldäm ékän coyḳånsizning åtläri,

(23) Çåpḳılläşib ordä åldigä yétdi.

(24) Çämbilning élini miltıḳḳa tutdi.

(25) Äsḳar haḳläb Göroġlining tuzini,

(26) Éşitinglär ölgir, singling sözini,

(27) Bundän årtıḳ zulm bärmi ādämgä,

(28) Yunus singling särvāzi kiyim kiyib,

(29) Tagı bir åy bäländikdän oḳ åtdi.

(30) Gäpirsäm såp bolmäs Räyḫānning sözi,

(31) Ḫudāyā oyilsin äräbning közi!

(32) Bundän årtıḳ cävr bärmi, coyḳånsiz,

(33) Uruşdä särġaydi singlingning yüzi.

(34) Kéçä-kündüz [sirä] tinmäy top åtdi.

(35) Äsḳar pālvānimdän mén boldim rāzi,

(36) Körgänimni bir-bir sizgä äytäyin,

(37) Mérgän bolib ḳåldi Çämbilning ḳızi.

(38) Ḫātin-ḳızin pādşālikkä yıġdirdim;

(39) Särbāzi kiyimni özim kiydirdim.

(40) Cäbr ḳılib ḫātinlärning cānigä,

[167]

(1) Såçlärini tépäsigä tüydirdim,

(2) Oḳni tinmäy kéçä-kündüz döndirdim.

(3) Kündüz küni néçä ḫātin, kämpirni,

(4) Ḳarä bérib dévārlärgä mindirdim.

(5) Häftägäçä ḳorḳıb turdi ḫātinlär,

(6) Uruşmåḳḳa ḫātin-ḳızni köndirdim.

(7) Bundän årtıḳ cäbr bärmi, äkälär,

(8) Åtişmåḳdän méhrlärni ḳåndirdim.

(9) Nimä désä dostu duşmän déb ḳåldi,

(10) Ādämlärgä åy Yunusdän åt ḳåldi.

(11) Mullälärdän yaḫşi imlā ḫat ḳåldi.

(12) Äkä bolmäy bäring ölib ḳålä ḳål,

(13) Årädän yétti åy taġı ötgändä,

(14) Häsän çåpsån Väyängändän kép ḳåldi.

(15) Räyḫān äräb turkmänlärmän çäp boldi.

(16) Bir uruşdi Häsän äkäm äräbmän,

(17) Ortägä åldi Häsän çåpsån däp boldi.

(18) Şunçä gäpni äytdim ölgir, äkälär,

(19) Ḫātin uruşgäni kättä gäp boldi.

(20) Ölä-ölgünçä äräb ḳursin, çäp boldi,

(21) Häsän çåpsån kétib ḳåldi bir görgä,

(22) Tåġı Çämbilbéldä ḫātin-ḳız ḳåldi.

(23) Täväkkälni ḳılib yärätgän haḳḳa,

(24) Yıġläy- yıġläy Yunuscändäy singling,

(25) Näilāc mıltıḳnı ḳoligä åldi.

(26) Äräb bilän şunçä mācärā ḳıldi.

(27) Nälişni éşitdi ḳādir hudāyim,

(28) Göroġlibék Väyängänning yurtidän

(29) Ġayrät ḳılib péşindä kélib ḳåldi.

(30) Dästä-dästä bölib duşmän ḳoşini,

(31) Äräblärni kélib ortägä åldi.

(32) İk kéçä ik kündüz tinmäy uruşib,

(33) Räyḫān äräb turkmänning ḳoşinigä,

(34) İk kündä äräblär zorlik ḳıldi.

(35) Rüstämdäyin bittä häybätli kişi,

(36) Bir bésåḳål bäçä yånbåşidä,

(37) Ḳāyil boldim ikkåvining işigä,

(38) Åtin çåpib Äskar tåġning tåşigä.

[168]

(1) Bäräkällä, zor ékändi ikkåvi,

(2) Şulär yétdi Räyḫān äräb båşigä.

(3) Äräb pālvānini mäyib ḳıp kétdi,

(4) Uruşdä ikkåvi kés-késläb ötdi.

(5) Turkmän éli päk ḳåçäyin déb édi,

(6) Böridäy bop bäçä bilän şu pālvāni,

(7) Äräbning zorini ḳuväläb kétdi.

(8) Hämrā bolsin ölgän érläb imängä,

(9) Äzrāil çäng sålär tändägi cängä.

(10) Körgänimni äytävérsäm, äkäcän,

(11) Äräb bitgän ḳåçävérdi Şirvängä.

(12) Turkmänlärgä ḫudā bérdi ġayrätni,

(13) Turkmänlär hämmäsi şér bolib kétdi.

(14) Nimä bolgänini özim bilmädim,

(15) Zingiräytib äräbni ḳuvib kétdi.

(16) Såḳålläri tirḳıräşib äräblär,

(17) Öligi dumälär ḳålib çöllärdä,

(18) Häyt déb Şirvānning éligä kétdi.

(19) Äräblärning aḳlini şåşirdi…

(20) Pālvān bilän bittä bésåḳål bäçä,

(21) Äräblärni Äsḳar tåġdän åşirdi.

(22) Uni körib köngillärim coş urdi.

(23) Ḫudā zäfär bérib näyzä suḳıbdi,

(24) Äräblärni ḳuväläşib turkmänlär,

(25) Cänni sårib Şirvän élgä tıḳıbdi.

(26) Köp yıġläbdi Ḫälcuvängä äräblär.

(27) Ḫälcuvänåy néçä sülüv ḳızlärmän,

(28) Göroġligä åḳsåḳål bop çıḳıbdi.

(29) Göroġlibék såḳållärni siläbdi,

(30) Därdli ḳullär gäpni gäpgä uläbdi.

(31) Åḳsåḳål bop Şirvän élning ḳızläri,

(32) Äräblärning ölim otin tiläbdi.

[169]

(1) Äräblärgä turkmän zorlik ḳılibdi.

(2) Ḫırāc, bācin Şirvän éldän ålibdi.

(3) Ābro ålib izzätli bop turkmänlär,

(4) Göroġlibék zilzilämän kélibdi.

(5) Üççåvinggä birår bälā bolibdi,

(6) Süyinçiḫor yängi-yängi kélibdi.

(7) Sizärdäyin äkäm méning turgändä.

(8) Cunli äräb köp bidaḫat ḳılibdi.

(9) Änä bu Häsän kolbäring kältägi bår édi; ġavvāsning (10) şāḫıdäy üç yüz şāḫasi bår édi. U béş båtmån, üç (11) båtmån, bir yärim båtmån çoyän ḳåpläb, båşini toḳmār (12) båş ḳılib ḳoyär édi.

(13) – Bizlär ésån-āmān turgändä, häyt, déb Şirvānning (14) éligä yüring! Bu ķandäy bidaẖat. – déb, kärdäy (15) bolib gürkiräb, tuyädäy läpänglär, häyt déb, cumıyib, (16) Şirvāngä såldi, kétdi. Änä-mänä dégünçä ķulåķläri (17) yälpilläşib, tumåġının cuni silpilläşib, “singlimizgä (18) ķallābilär bidaẖat ķıldi”, déb éndi conäb kétdi. (19) Änä éndi åy Zäydinning dimāġı küyib kétdi. “Våy-våy (20) åtäm öldi”, – déb Göroġlining åldigä yétdi… Åy (21) Zäydin Göroġlibékkä ķaräb dād-färyād déb, bir söz (22) äytdi:

(23) Tillä bolär ildäm åtning toķasi,

(24) Kättä bolär fuķarāning égäsi.

(25) Şirvāndä åtäcānimdän äyrildim,

(26) Ķulåķ såling turkmän élning åġasi!

(27) Éşiting pādşāyim, özimdän dāddi:

(28) Dāvrān sürmäy, ķaytäy, kop ķayġu årtdi.

(29) Köhi Ķafdäy kéldi, våy Häsän kölbär;

(30) Yunus päri bolgän gäplärni äytdi.

(31) Yäkdästäsi, Sämändäri üççåvi,

(32) Häyt déb Şirvānning éligä kétdi.

(33) Häm åtämdän, häm élimdän äyrildim,

(34) Kältäk ålib üççåvi Şirvān kétdi.

[170]

(1) Mén ķarädim sizdäy ķaynim ķoligä,

(2) Rähm äylängiz ķari åtämning hāligä!

(3) Äççıġlänib bécāy kétdi üççåvi,

(4)Yaķınläşib ķåldi Şirvān éligä.

(5)Yunus päri bolgän gäplärni äytdi.

(6) Bir-bir ḳılib vākéäni éşitdi.

(7) Mén åtişdim, dédi åy Yunus päri,

(8) Äççıġlänib häyt déb Şirvängä kétdi.

(9) Yåmån gäpgä yüräkkinäm çér boldi.

(10) Ḳarigäm song yaḫşi ādäm pir boldi.

(11) Törtåvi çåpḳılläb kétdi élimä,

(12) Bäçäcānim, bu né dégän sir boldi?

(13) Élätimning köpi éndi köp yåmån,

(14) Bäländ tåġ båşidän kétmäydi tumän.

(15) Kältäk ålib kétdi éndi üççåvi,

(16) Şirvān élgä bop ḳåldi āḫır zämān.

(17) Bäçäcān, éşiting, özimdän dāddi.

(18) Ulsizlikdän ḳari åtäm ḳan yutdi.

(19) Yıġläb kéldim dävlätinggä ḳaynim;

(20) Singlimizgä köp bidaḫat ḳıpti déb,

(21) Üççåvi Şirvānning éligä kétdi.

(22) Ulsizlärning içi ġamgä tolädi.

(23) Ölgän song dävläti säbil ḳålädi.

(24) Şu äççıġdä bårsä Şirvān şährigä,

(25) Bittä kålmäy bålä-çaḳa ölädi.

(26) Élimning ähvāli ḳandäy bolädi?

(27) Åy Zäydindäy çéçäng kélib, bäçäcān,

(28) Şirvān élning günāhini tilädi.

(29) Élimning ähvāli ḳandäy bolädi?

(30) Sizni äytä-äytä Zäydin muştinär,

(31) Öksib-öksib, vå élim, déb yıġlädi,

(32) Çidäy ålmäy ḳarindåşning ḫıligä,

(33) Héç ḳaynim dégäni yoḳdi Göroġlini

[171]

(1) Ḳarindåşlik yåmån ḳattıḳ iş ékän,

(2) Uzr äytib Göroġlidän åy Zäydin,

(3) Åtäsining él günāhin tilädi.

(4) Fuḳarāmning hāli ḳandäy boldi, déb

(5) Vāy-vāy déb Zäydin bébaḫt yıġlädi.

(6) Änä éndi ḫalḳ yıġılib kélib, Ähmädbék äytdi:

(7) – Şu vaḳtgäçä åy Zäydin héç gäpirgäni yoḳ édi. (8) Éndi şuytib pālvānläringning hisābini ḳıl! – dédi. (9) Şuytib Göroġlibék åy Zäydingä ḳaräb bir söz (10) äytävérdi:

(11) Rāzi boldim éndi äytgän sözinggä,

(12) Yıġläy-yıġläy yåş yåġıldi yüzinggä,

(13) Ölädi déb ḫafa bolmä, cān néçä,

(14) Åtängni körsätäy séning közinggä,

(15) Yaḫşi ämäl béräy séning özinggä.

(16) Éndi ḳılgin bu sözlärning ädāsin…

(17) Uning uçun ḫafa bolmä, åy Zäydin,

(18) Éndi ötdim çorttä åtäng günāsin.

(19) Rähm äylädim ḳari åtäng hāligä,

(20) Ämäl ḳıldim séndän äyål tiligä,

(21) Héç biråvni öldirmäymän Şirvāndän,

(22) Özing billä yürgin Şirvān éligä!

(23) Bår ötdim fuḳarāning günāsin!

(24) Änä éndi ḳulluḳ, dédi åy Zäydin. Şundä Göroġlibék (25) Häsän çåpsånni çaḳırdi téz. Häsän çåpsångä äytdi:

(26) – Téz yür! Bu iş yåmän bopti, – dédi. Göroġlibék (27) Ġıråtni minib, Şirvāngä ḳaräb zor bérdi. Hämmä ādäm (28) häyvān bolib ḳaldi. Şu Häsän çåpsån bilän Göroġli (29) gāh åldin, gāh kéyin, yulduzdäy bolib Şirvāngä kétdi. (30) Täcän däryāgä yétgändä, pālvānlärning ḳåräsini körib, (31) iş täräfläb Täcän däryādän ötdi. Bir tåş yaḳınläb (32) yétdi. Häsän çåpsån:

(33) – Toḫtä bäççaġarlär! – déb üççåvining åldidän (34) şundän kés-késläb ötdi. Üçåvi zor pālvān Häsän çåpsånni (35) yıḳıtib ötdi. Göroġli häm bårib nāçār üçåvini

[172]

(1) Çämbilgä yétäkläb ḳaytdi. Yänä Élsårigä – ḳoşinning (2) åldigä yétdi.

(3) Çämbildän Yunus päri Göroġlibékning åldigä çıḳıb, (4) tikkä Çämbilning taḫtigä yétdi.

(5) Häsänḫångä cıġa sänçib, båşigä särdāri läşkär (6) ämäl bérdi. Gülçéḫrägä gül tåmdän orin körsätdi.

(7) Änä éndi här uruġdän özini mén dégän yigitlär bårib, (8) Göroġli cüdä häm pādşāgä oḫşäb, här nimä bårini (9) tälätdi. Ming hissä däräcä ḳılib kétdi, ḳoşini (10) cüdä köp bolib kétdi. Şuytib bu dāstān såp bolib (11) kétdi.[10]

[10] Dāstān baḫşidän “Témircān pādşā” nāmi bilän yåzib åldigän.

4.4. Açıklamalı Dizin

A

āb Fars. Su.
a.+ini (ālem ābi) 133/11
[=1]
ābād Fars. Mamur, bayındır.
ā.bol-149/19
ā.ḳıl- İnşa etmek. **162/10**
[=2]
ābro (< Fars. āb-ı rūy) Etki, itibar, saygınlık.
ā.ål- Var olan imkândan faydalanmak. 169/03
ā.ni ål- 132/31, 138/22
ā.tåp- 150/06, 161/32
[=5]
ābrolik Nüfuz sahibi, itibarlı, etkili, onurlu, saygın.
ā.bol- 162/02, 162/11
[=2]
åç Acıkmış olma "tok" karşıtı.
å.böridäy 139/32
[=1]
åç- (Bir şeyi) Kapalı, örtülü, kilitli veya bağlı durumdan çıkarmak.
å.-di 163/17
å.-mäysän 164/21
[=2]
åçil- Çiçeğin büyüyüp gonca hâlinden çıkması.
å.-äb 147/19
å.-är 160/19
å.-mäy 135/15
[=3]
ādābli Edepli, terbiyeli; nazik. ince.
å.izzätli méhmän yol bol- 148/14
[=1]
ādām Ar. İnsan, beşer, kişi.
ā. 140/29, 141/21, 142/03, 144/03, 163/09, 163/19, 163/23, 171/27
ā.(yaḫşi ādām) 131/34, 170/10
ā. bit- (ādäm bitgän) 144/05
ā.bol-146/20, 158/30
ā.bop 158/27
ā.conät- 149/34
ā.+gä 166/27
ā.+gä (här ādäm) 149/12, 166/01
ā.+gä (on ādäm) 161/04, 161/05
ā.ḳıp 152/05
ā.ḳıril- 135/35
ā.+lär 157/12, 157/16, 158/05
ā.+lärgä 155/01, 167/10
ā.+ni 158/29
ā+ning 131/34, 133/29, 134/26, 153/01
ā+ning (tirik ādäm) Canlı, yaşayan insan. 132/05
ā+ning (yaḫşi ādämning éli) 163/33
[=34]
ādämbék İnsan, insanoğlu. Krş. **ādämzād**
ā. 159/33
ā.bo1- 59/33
[=2]
ādämzād (ādäm Ar. "insan" ve zād Fars. "doğma, doğmuş") Bk. **ādämbék**
ā. 164/15
[=1]
åġa (< Moğ. *aka*) Genellikle köy ve kasabalarda sözü geçen, nüfuzlu, zengin kimse.
å.+si (Turkmän élning åġasi) 169/26
[=1]
aġdäril- Devrilmek, düşürülmek.
a.-ib 160/03, 160/08

[=2]

åġız Ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye yarayan, besinlerin sindirilmeye başlandığı organ.

å.+igä (åġzigä) 136/15, 161/11

[=2]

āh Feryat, inilti (Bu anlamda kelime sözlüklerde Farsça olarak gösterilir.)

ā.ur- Feryat etmek, (acı ile) inlemek. 154/28

[=1]

āḫır Ar. Son, nihayet, ahir.

ā.zämān İnsanlığın son günleri; kıyamete yakın yıllar ve günler. 170/16

[=1]

āḫıri Sonu olan, sonlu.

ā. 158/25

[=1]

aḳ Temiz, nâmuslu, asil.

a.fātihä bér- 139/02

[=1]

aḳl Ar. Düşünme ve anlamayı sağlayan güç, us.

a.+in (és-aḳl) 141/01

a.+in şåşir- Hayran kalmak, şaşırmak. 143/11

a.+ing ål- Çok korkmak, hayrete düşmek. 165/03

a.+ini şåşir- 168/19

a.+lär şåş- 163/18

[=5]

åḳsåḳål Yaşından ve tecrübesinden dolayı itibarlı, saygın olan kimse.

å. 151/17, 153/12

å.bol- 150/23

å.bop 150/33, 151/01, 151/14, 151/22, 154/20, 168/28, 168/31

å.ḳıp 148/02, 151/10

[=12]

åḳsåḳållik Saygınlık, bilginlik.

å.ḳıl- 145/06

[=1]

ål Toplumun önemli bir makamında, mevkisinde olan kişinin önü, huzuru.

å.+idän (åldidän) 171/33

å.+igä (åldigä) 140/12, 143/22, 144/10, 147/06, 147/08, 148/05, 148/07, 155/14, 162/21, 166/23, 169/20, 172/02, 172/03

å.+ingä (åldingä) 149/20

å.+inggä (åldinggä) 164/33

[=16]

ål- 1. Bir şeyi elinde ya da yanında bulundurmak.

å.-di 133/05, 137/13, 167/25

å.-är 133/16

å.-gin 146/09

å.-ib 133/08, 134/32

2. Bir şeyi ya da kimseyi olduğu yerden ayırmak.

å.di 137/06

å.-gän 159/34

å.-ib (åp) bår- 157/31, 158/06, 158/11, 164/25, 164/29, 165/09

3. (Bir şeyi) Kullanmak veya gerekeni yapmak üzere yanında bulundurmak.

å.-ib (åp) bår- 159/17

å.-ib két- 170/15

4. Berâberinde götürmek veya getirmek.

å. -di 137/06

å.-ib (åp) Ål- fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan kelime. 166/04

å.-ib (åp) kél- 147/33, 148/03, 156/35 162/23

å.-ib kél- 157/02, 162/12, 162/13, 162/14, 162/18, 162/20

å.-ib kélib (åpkép) Alıp gelip. 149/29, 157/09

å.-ib két- 148/07, 152/27, 156/07, 156/15, 161/07

5. Sağlamak, elde etmek, temin etmek.

å.-äyin 138/22

å.-gän 154/07

å.-ib 169/03

å.-ing 132/31

å.-mädinglär 145/18

6. Basmak, etrafını sarmak, galebe etmek, istilâ etmek, kaplamak.
å.-di 136/28, 167/17
å.-ärmi 132/05
7. Kendine ulaştırılmak, iletilmek.
å.-ib tur- 155/09
å.-sä 155/10
8. Fethetmek, zaptetmek.
å.-dik 159/05
å.-ibti (åpti) Ål- fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan kelimeye geçmiş zaman ekinin gelmesiyle oluşan sözcük. 133/21
9. Bir insanı ölüm yoluyla bu dünyadan ayırmak.
å.-dik 162/33
å.-äyin 138/21
10. Tahsil etmek.
å.-äy 155/05
å.-ibdi 169/02
11. Maruz kalmak.
å.-! 144/31
å.-gän 146/38
12. (Birini) bir kimse ile evlendirmek.
å.-mägän ékän 146/38
13. Bir olayı ya da durumu değiştirmek, farklı bir boyuta getirmek.
å.-di 134/23.
14. *mec.* Büyülenmek, meftun olmak.
å.-ibdi 165/03
15. *mec.* İntikam.
å.-mäsin 157/30
16. Yardımcı fiil.
å.144/07, 170/32, 155/23, 139/17, 137/09, 141/31, 144/34, 144/32
17. Yeterlik işlevinde tasvirî fiiller yapar.
å. ötål- (ötålmäy) 154/16
[=78]
å.-ābro ål-169/03
å.-ābroni ål- 132/31, 138/22
å.-aḳling ål- 165/03
å.-båş ål- 162/33
å.-bälā ål- 146/38
å.-çåġın ål- 136/20
å.-duā ål- 154/07
å-ḫabär ål- 155/09, 155/10
å.-ḫātin ål- 146/38
å.-ḫırāc ål- 155/05
å.-näsihätni ål- 145/18
å.-öçni ål- 160/30
[=14]
å.-buzib ål- 144/04
å.-çidäy ål- 170/32
å.-ḳırib ål- 155/23
å.-minib ål- 139/17
å.-rāstläb ål- 137/09
å.-siläb äl – 144/31
å.-tiläb ål- 144/34
å-uläb ål- 144/32
[=8]
åldin Önce, evvel; ilk, birinci, ilk olarak.
å. 171/29
[=1]
åldir- Bir kimsenin bir şeyi almasını, alıp yanında bulundurmasını sağlamak.
å.-ing 132/12
[=1]
äläm Ar. Yeryüzü, dünya.
ā.ābi 133/11
ā.+ning 133/07
[=2]
ålḳår Hızlı şekilde, serice.
å. 164/08
å.+ning 153/18
[=2]
Āllä Ar. Evrende olan her şeyi yaratan yüce varlık, Allah.
Ā. 137/30, 149/18, 160/23
Ā.+gä 159/07
Ā.+yim (ḳadir Āllā) 133/13
[=5]
āmān Sağ salim, zarar görmemiş, incinmemiş, sağlam.
ā.(ésån-āmān) Sağ salim. 150/07, 158/29, 161/20, 161/25, 162/29
ā.+ékän 157/35

ā.+sänmi 164/12
[=7]

āmānçilik Sağ salim, zarar görmemiş olma durumu.
ā.bol- 161/27
[=1]

āmānät Ar. Birine geçici olarak bırakılan ve teslim alınan kişice korunması gereken eşya, kimse vb., inam, vedia.
ā. 139/19
ā.oylä- 162/09
[=2]

āmin Ar. "Öyle olsun, Allah kabul etsin." anlamlarındaki duadan sonra söylenen söz.
ā.dé- 134/04, 134/07, 134/17, 139/05, 139/09
[=5]

åndä-såndä Yer yer, zaman zaman, ara sıra, nadiren.
å.157/23
[=1]

ång İnsanın kendisin ve çevresini tanıma yeteneği; bilinç, şuur.
å. 139/21
[=1]

åppāk Bembeyaz.
å. 139/11
[=1]

årä I İki şeyi ayıran aralık, mesafe, boşluk, uzaklık,
å.+dä 139/13
å.+gä 151/18
[=2]

årä II İki olguyu, iki olayı birbirinden ayıran zaman, fâsıla.
å.+dän 167/13
å.+däy 166/05
[=2]

årälä- İçinden geçmek, gezmek, yürümek.
å.-b 147/22
å.-b két- 152/22
å.-mäy 155/32
[=3]

årälät- Ortasından, içinden yürütmek, geçirmek, gezdirmek.
å.-mä 157/01
[=1]

årıḳ Zayıf, çelimsiz.
å.bol- 131/23
[=1]

årḳa Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam tersi, ön karşıtı.
å.+sidän 143/29
å.+sidän yétiş- 143/25
[=2]

årt Arka, geri.
å.+idän 143/24
å.+ingä 153/31
[=2]

årt- Çoğalmak, aşmak, artmak.
å.-di 169/28
å.-ib çıḳ- 158/24
[=2]

årtıḳ Fazla, ziyade.
å. 166/18 166/27, 166/32, 167/07
[=4]

āslä Ar. Hiçbir vakit, hiçbir zaman, hiçbir şekilde, kesinlikle, kat'iyen.
ā. 157/21, 157/25
[=2]

āsmān Fars. Gök, gökyüzü, semâ, felek.
ā. 134/27
ā.+gä 165/18
ā.+ni 134/11
[=3]

åst Bir şeyin yeri bakan kısmı, alt.
å.+idä 131/28
[=1]

āşnä Fars. Bildik, tanıdık; ahbap, arkadaş.
ā.+ngni 144/29
[=1]

åş- Yüksek, uzak, ulaşılması güç bir yerin öte tarafına geçmek.
å.-ib ḳåç- 141/06
[=1]

åşir- Yüksek ve ulaşılması güç bir yerin öte tarafına geçirmek.

å.-di 168/21
[=1]

åt Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan.
å. 155/17, 167/10
å. (Ġırkök åt) Köroğlu'nun hızı, sadakatı ve yiğitliği ile ün salmış atı.
å.bit- 134/10, 144/06
å.çåp- Atı hızlıca, dolu dizgin koşturmak. 132/04, 135/17
å.çåpil- 143/01 161/30
å.+dän 131/09
å.+ginämä (Ġırkök åt) 152/21
å.+i 143/09 144/09
å.+igä (bédåv åt) Hızlı, çevik at. 134/01
å.+in çåp-167/38
å.+ingdän 133/13, 133/17
å.+ingizni 139/17
ä.+ining (åt-åtining üsti) 132/37
å.ḳoy- Atı tırısa kaldırmak, hızla koşturmak. 132/02, 132/06, 132/09, 132/13, 132/17, 132/23, 132/25, 132/27, 132/33, 134/07, 136/16, 160/03, 160/08, 160/23, 160/27, 160/35
å.+lär (ildäm åt) Hızlı, seri at. 140/21, 142/30
å.+lär 137/16
å.+lärgä 148/15
å.+läri 166/22
å.+lärigni 132/11
å.+lärning 133/03, 133/19
å.+ni (bédåv åt) 139/21, 162/26
å.+ni (Ġırkök åt) 133/31
å.+ni (yorġå åt) Yumuşak, rahvan yürüyüşlü at. 150/01
å.+ning 133/15
å.+ning (ildäm åt) 133/16
[=49]

åt- 1. (Tan yeri) sökmek.
å.-di 131/19
å.-ib 131/21

2. (Top, tabanca, tüfek, silâh vb.) Patlatmak
å.-di 134/15, 135/31, 163/26, 166/17, 166/29, 166/34
å.-ä 131/31
å.-äymiş 155/21, 156/10
å.-ibdi 161/12, 163/05
å.-mänglär 161/26, 162/30
å.-mäy 162/04
[=16]
çåpån åt- 163/26
miltıḳ åt- Ateş etmek. 134/15, 155/21, 161/26, 163/05
miltıḳın åt- 131/31
oḳ åt- 166/29
tång åt- 131/19, 131/21
top åt- 166/17, 166/34
topni åt- 162/30
topni åtäyåt- 161/12
[=13]

åtäcän Bk. **åtä**
å.+imdän 169/25
[=1]

åtä Baba, cet. Krş. **åtäcän**
å. 164/22, 164/25, 165/08, 165/17
å.+gä 141/22
å.+m 133/30, 133/34, 165/31, 169/20, 170/18
å.+mdän 169/33
å.+mning 137/28, 137/33, 170/02
å.+ng 171/18, 171/19
å.+ngni 171/14
å.+si 148/29
å.+sining 171/03
[=19]

åtil- (Bir şey) Bir hedefe veya bir tarafa doğru fırlatılmak.
å.-ib (miltıḳ åtil-) 161/09
[=1]

åtiş- Karşılıklı ateş açmak, çatışmak.
å.-dim 170/07
[=1]

åtişmåk Çatışma, savaş.
å.+dän 167/08
[=1]

åtli Atlı, ata binmiş.
å.+si (yåmån åtli) 40/22
[=1]
åttir- Atmak işini yaptırmak.
å.-di 137/31
[=1]
åv Karada ve havada yabânî hayvanları, denizde balıkları tutma veya vurma işi, şikâr.
å.ḳıl- 164/08
[=1]
Āvāzä Köroğlu'nun manevi kızı.
Ā.+m 133/32
[=1]
āvārä (< Fars. *āvāre*) Başıboş, belli bir düzeni olmayan, düzensiz.
ā. 153/10
[=1]
åvḳat Yemek, azık.
å.+ini 131/10
[=1]
åy I Ay, senenin aylık müddeti.
å.167/13
å.(béş åy öt-) 166/05
å.(bir åy) 166/29
å.(sekkiz åy) 165/01
[=4]
åy II Yeryüzünün uydusu olan parlaklığı ile bilinen gök cismi, kamer.
å. 141/09, 163/28, 163/29, 164/13, 165/22, 167/10, 169/19, 169/20, 170/07, 170/27, 171/02, 171/07, 171/09, 171/17, 171/24
å.+gä oḫşä Aya benzemek, ay gibi görünmek. 163/32
[=16]
åyåḳ Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.
å.dingillä- 135/27
å.+läri 135/24
å.+ni 157/23
[=3]
Åydin Bir göl ismi.
Å.köli 133/02
[=1]
åyim Sevimli, tatlı, güzel hanım.
å. 155/13, 155/14
å. (Ḫālcuvān åyim) 155/11, 155/15
[=4]
åz Miktârı, derecesi ve niteliği belli bir ölçünün altında bulunan, çok olmayan.
å.+midi 145/14
[=1]
āzādä Hür, özgür, serbest.
ā. 160/15
[=1]
Āzrāil Dört büyük melekten, Allah'ın emriyle insanların canını almakla görevli ölüm meleği.
Ā. 168/09
[=1]
åzråḳ Daha az.
å. 143/36
[=1]

B

båbå Ata, ecdat.
b. 138/05
b.+mizgä 139/15
[=2]
bāc Fars. Vergi.
b. (ḫırāc-bāc bér-) 154/27, 155/36
b.+in 169/02
b.+in (ḫırāc-bāc bér-)154/34
b.+ingni (ḫırāc-bāc bér-) 156/23
b.+ni 157/33
[=6]
bācirä- Vergi almak, vergiye bağlamak.
b.-ygän 157/22
[=1]
bāġ Fars. Çiçek ve yeşilliklerle dolu bahçe, bostan.
b. 147/22
b.bilän 152/35
b.+dä 160/19, 165/06

b.+ıgä (Éräm Bāġı) Cennet bağı, dünya cenneti, cennet kadar güzel yer. 131/02
b.+ıning (bulbul bağıning güli) 141/33
b.+igä 133/32
b.+lärdä 147/19
b.+lärdän 144/23
[=9]

bāġāt Bağlar, bahçeler, bostanlar.
b.+däy 147/22
[=1]

bağır *mec.* Gönül, kalp, yürek.
b.+in (yüräk bağrin puşnät-) 157/08
[=1]

baḫt (<Fars. *baḫt*) Gelecekte olacakları kaçınılmaz şekilde belirleyen ilahî iradenin belirlemiş olduğu kader, şans, talih.
b.+ingni 156/06
[=1]

båḳ- Bakışı bir şey üzerine döndürmek.
b.-mäyin 141/22, 141/23
[=2]

båḳḳan Besleme.
b.+ingning 154/21
[=1]

bål Bal arılarının çiçeklerden topladıkları yaptıkları rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı sıvı.
b. bol- 148/12
[=1]

bålä Yavru, evlat, küçük çocuk.
b.-çaḳa Çoluk çocuk. 143/18, 156/34, 157/07, 162/08, 170/25
b.+gä151/16
[=6]

båltä Odun yarmaya, ağaç kesmeye ve yontmaya yarayan, ağaç saplı, demirden kesici âlet, nacak.
b.bilän 140/05
b.+si (urgän båltä) 140/07
b.+simän 151/07
[=3]

bāmdād Fars. Sabah, sabahleyin; sabah namazı.
b.+ni 131/20
[=1]

bāmäzä Fars. Lezzzetli, tatlı, hoşa giden, keyif verici.
b. 160/14
[=1]

båp Uygun, münasip eş, denk, akran.
b.+ini 133/15
[=1]

bår Mevcut, evrende bulunan, yok karşıtı.
b. 144/16, 145/34, 146/05, 150/37, 154/22, 162/19
b.+dir 139/13
b.+édi 144/11, 169/09, 169/10
b.+imdi 158/11
b.+imni 158/06
b.+ingni 156/13
b.+ini 172/08
b.+ni 157/36
[=15]

bår- Erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak.
b.-! 171/23
b.-di 131/05, 142/25, 143/16, 144/11, 151/06, 165/09
b.-dik 161/34, 161/36
b.-äy 164/25, 164/29
b.-gän 153/15, 158/28, 164/04
b.-gin 157/31, 158/06
b.-ib 138/16, 138/25, 138/33, 139/01, 140/13, 143/22, 144/12, 146/31, 150/35, 157/17, 158/11, 158/28, 159/17, 162/12, 171/35, 172/07
b.-ib cuvläş- 151/03
b.-ib äyt- 155/07, 166/07
b.-ib ékän 143/32
b.-ib tilä- 145/11, 146/01
b.-ib tur- 162/33
b.-ing (téz-téz bår-) 139/25
b.-mi 166/18, 166/20, 166/27, 166/32, 167/07
b.-sä 170/24

[=46]
téz-téz bår- 139/25
[=1]
ålib bår- 157/31, 158/06, 158/11, 159/17, 164/25, 164/29, 165/09
bolib bår- 144/11
ḳåçib bår-142/25
ḳılib bår- 161/36
[=10]
bårḳırä-Böğürme, gümbürtü çıkarmak.
b.-ydi 136/07
[=1]
bås- 1. Ansızın saldırmak, gāfil avlamak, bir yere baskın yapmak.
b.-ib 164/05
2. Kaplamak, sarmak; ele geçirmek.
b.gän 157/34
3. Yetiştirmek, üretmek.
b.-gän 146/05, 151/33, 152/03
b.-ib 164/05
[=56]
cun bås- 146/05, 151/33, 152/03
tåġni bås- 157/34
ton bås- 164/05
[=5]
båsib két- 164/05
[=1]
båş 1. İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak burun ağız gibi organların yer aldığı vücudun üst ya da önünde bulunan kısmı; kafa, ser.
b.+imdän 157/31
b.+imni (ḳarä båş) 133/26
b.+ini 155/17
b. ḳattıḳmi tåş ḳattıḳ Çok fazla çabalamak, gayret etmek. 135/04
2. Kişinin ya da bir canlının kendisi. [Kelime bu anlamda daha çok deyimlerde kullanılır.]
b. ål- 162/33
b.+igä 168/02, 172/05
b.+ini 132/10
b.in sål- 157/27
b.in kés- 163/03
3. Tepe, zirve.
b.ginäng 156/09
b.+idän (tåġning båşi) 148/27
b.+idän (tåġ båşi) 170/14
b.+igä 142/25
4. Bir topluluğu yöneten kimse.
b.bol- 134/14
b.+édi 160/22
b.ḳıl- 169/12
5. Bir şeyin toparlak ve çıkıntılı olan uç kısmı.
b.+ini 169/11
6. *mec.* Akıl, fikir, şuur, zihin.
b.+dän 133/23
[=20]
båşḳa Bilinenden ayrı, değişik, farklı.
b. 153/33, 153/33, 164/27, 164/30,
b. tusli Başka türlü. 155/27, 165/02
[=6]
båşlik Başkan, önder.
b. 137/12
b. ḳıl- Önderlik etmek. 161/06
[=2]
båt- Saplanmak.
b.-di 140/08
[=1]
båtir (< Moğ. *baġatur*) Yiğit, kahraman, alp, lider.
b. 131/17
b.+i 145/28, 160/07
b.+i (Çämbil élning båtiri) 160/04
b.+i (Çämbilbélning båtiri) 132/02
b.+i (Özbék élning båtiri) 132/36
b.+i (Turkmän élning båtiri) 143/28, 160/28
b.+ning 159/03
[=9]
båtirlik Cesurluk, yiğitlik, alplik.
b.+ing (båtirliging) 145/25
[=1]

båtmån Fergana'da 4, Talas Vadisi'nde 12 pus olan ağırlık ölçüsü.
b. (béş båtmån) 169/10
b. (bir yårim båtmån) 169/11
b. (üç båtmån) 169/11
[=3]

bāvär Ar. İnanç, inanış, itimat, güven.
b.+i 151/24
[=1]

båylä- Bir şeyi birbirine tutturmak, düğümlemek.
b.-ydi 156/06
[=1]

bäççaġar Kirli, iğrenilecek varlık, murdar.
b.+ing 157/18
b.+lär 171/33
[=2]

bäçä Fars. Çocuk, evlat. Krş. **bäçäcān**
b. 167/36
b.(bésåḳål bäçä) 168/20
b.bilän 168/06
[=3]

bäçäcān Bk. **bäçä**
b. 149/08, 149/18, 151/09, 151/14, 153/02, 170/17, 170/27
b.+im 170/12
[=8]

bäçälik Çocukluk, evlatlık.
b.ḳıl- 137/08
[=1]

bädän Ar. Vücut, gövde.
b.+gināläri 155/12
[=1]

bädävlät Fars. Zengin, müreffeh.
b.+sän 153/30
[=1]

bädtär (<Fars. *bed+ter)* Daha kötü, beter.
b.bol- 146/17
[=1]

bähār (<Fars. *behār*) Kış ile yaz arasında geçen mevsim, ilkbahar.
b. 162/16
b.+ni yåzlä- 160/05
[=2]

bähäybät Fars. Kocaman, muazzam, dev.
b.tårt- 139/31
[=1]

bälā (< Ar. *belā'*) Başa dert olan, insanı çok üzen kimse veya şey.
b.ål- 146/38
b.bol- 146/39, 165/05, 169/05
b.+ni 144/25, 144/30
[=6]

Bälā Tåġ Yer adı.
B. 131/29, 134/31
[=2]

bäländ Fars. Ulu, yüce, yüksek.
b. 170/14
b. -päst 132/04
b.+dän 134/23
b.+ékän 163/28
[=4]

bäländik Fars. Çok yüksek yer; kale, sur.
b.+dän 166/29
[=1]

bälıḳ Su içinde yaşayıp solungaçla nefes alan, çoğunlukla yumurtlama şeklinde üreyen omurgalı hayvanların ortak adı.
b.+lärgä 150/10
b.tişlä- 142/31
b.(paḫang bälıḳ) 142/34
[=3]

bälli Övgü bildiren bir ünlem ifadesi.
b.håy bälli Yunuscān 135/05
[=1]

bändä Fars. Birine mensup olan, onun hizmetinde bulunan, ona tâbi ve taraftar olan kimse.
b.+lär 157/15
[=1]

bändi Fars. Tutuklu, esir, tutsak.
b.-boġnim boşät- 157/04
b.ḳıl- Esir almak, tutsak etmek. 132/08
[=2]

bäng (Fars. *beng*) Ban otu denen bitki ve bunun afyon gibi uyuşturucu, keyif verici tohumu, esrar.

b.+i 133/04, 139/31
[=2]
bäräkällä Ar. “Maşallah, aferin!” anlamlarında kullanılan beğeni sözü.
b. 139/07, 168/01
[=2]
bärhaḳ Fars. Toprak.
b. bér- 166/01
[=1]
bäri Bütün, hepsi, tam.
b. 133/08, 137/34, 151/04, 151/06, 152/06, 158/38, 163/10, 163/13, 164/03
b.+n 132/17, 160/14
b.+ng 132/27, 146/14, 167/12
b.+ni 132/22, 132/24
[=16]
bébaḫt Fars. Mutsuz, bahtsız, talihsiz.
b. 171/05
b.+gä 165/07
[=2]
bécāy (Fars. olumsuzluk *bi-* ve *cay* “yer, mekân” ile *bi-cāy*) Uygun olmayan, yersiz, münasebetsiz.
b. 135/35, 137/14, 143/11. 170/03
[=4]
béçārä Fars. Çaresiz, aciz, zavallı.
b. 163/17
b.äyål 153/22
b.+lär 153/31, 163/15
b.+lärning 131/30
[=5]
bédåv Çevik, kuvvetli ve hızlı at için kullanılan tabir.
b.åt 134/01, 139/21, 162/26
b.+lär 153/07
[=4]
béfärmān (Fars. olumsuzluk bildiren *bi-* ve *fermān* “emir” ile *bi-fermān*) İzni olmadan, izinsiz.
b. 147/11
[=1]
bégümān Fars. Şüphesiz.
b. 137/23, 148/23
[=2]
bék Bir devletin ya da kabilenin yöneticisi, bey.
b.(Ādämbék) 159/33
b.(Ähmädbék) 171/06
b.(Äsḳārbék) 166/16
b.(Göroglibék) 131/15, 131/26, 131/32, 133/10, 135/16, 137/05, 137/23, 138/29, 139/18, 141/10, 142/20, 143/28, 143/35, 144/05, 147/06, 148/07, 148/09, 151/19, 155/20, 158/35, 161/21, 161/31, 162/06, 165/33, 166/03, 167/28, 168/29, 169/04, 171/09, 171/24, 171/26
b.+ilär (bégilär) 160/15
b.+kä (Göroglibék) 148/07, 149/04, 152/31, 169/21
b.+läri (Turkmän élning békläri) 159/28
b.+ning (Göroglibék) 139/24, 147/05, 147/07, 172/03
[=44]
békbäççä Önemli bir beyin çocuğu, beyzâde. Krş. **békzādä**
b. 160/24, 160/32
[=2]
békzādä Bk. **békbāççä**
b. 160/18
[=1]
bél İnsan bedenin sırtla kalça arasında kalan bölümü.
b. +idä 142/14, 160/34
b. +igä 133/03, 147/04
[=4]
bénähät (Fars <*bénihāyät)* Son derece, çok, aşırı derecede, fazlasıyla.
b. 145/10, 161/18
[=2]
bépāyān Fars. Sonsuz, sınırsız, geniş.
b. 148/24, 164/15
[=2]
bér- 1. Eriştirmek, ulaştırmak.
b. -di 148/08,
b.-gin 149/03, 158/11
b.-ib 147/08, 158/28

2. (Bir şeyi karşılık beklemeden birine) Bırakmak, bağışlamak.
b.-! 161/29, 161/33
b.-di 172/06
b.-ib 159/25, 168/23
b.-ing 147/12, 147/16, 147/20, 147/24, 147/28, 147/32, 148/01, 161/17, 161/24, 162/17, 162/28, 162/34
b.-inglär 162/03, 162/25
b.-sin 149/18
3. Bırakmak, birinin yararına sunmak.
b.-di 161/02
b.-gäy 166/01
4. Emir, fikir, haber, öğüt vb. bildirmek.
b.-! 137/25, 138/01, 138/06,
b.-ing 137/28, 137/33, 138/15, 138/18, 138/24,
b.-ingiz 137/34
b.-ir 147/34
b. -mäsängiz 137/36
b.-sä 154/35
b.-säng 155/31, 156/02
b.-sin 155/08
5. (Bir hâli bir kimse veya yerde) Hâkim kılmak, hâsıl etmek.
b.-di 171/27
b.-äy 171/15
b.-ib 167/04
6. Harcamak, sarf etmek.
b.-di 168/12,
b.-ib täräd- 146/10
7. Ödemek, tediye etmek.
b.-mäkçi 155/36
b.-mäsäng 156/23
b.-sin 154/27, 154/34, 157/33
8. *mec.* Dua etmek.
b.-gin ésä 139/02
[=53]
bärhaḳ bér- 166/01
cävāb bér- 138/06, 138/15, 138/24
ämäl bér- 172/06
fātihä bér- 139/02
ḫırāc-bāc bér- (İkileme biçiminde kullanılmıştır.) 155/36
ḫırāc bāc bér- 154/27, 154/34, 156/23
hüccät bér- 154/35, 155/08, 155/31, 156/02
ḳarä bér- 167/04
mäslähät bér- 137/25, 137/34, 138/01
mäşk bér- 146/10
sälām bér- 147/08, 148/08
yaḫşi ämäl bér- 171/15
zäfär bér- 168/23
zor bér- 171/27
[=24]
äytib bér- 147/34, 149/03
tikib bér- 161/02
yıġıb bér- 157/33
[=4]
bérävér- Verivermek.
b.-gin 157/36
[=1]
bérkit- Sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek.
b.-di (işni bérkit-) 136/14
[=1]
bésåḳål Sakalsız, tüysüz.
b.(bésåḳål bäçä) 167/36, 168/20
[=2]
béş Dördün ardından gelen sayının adı.
b.yüz når 158/24
b.åy öt- 166/05
b.båtmån 169/10
[=3]
béşåv Beşi, her bir beşi.
b.(törtåv-béşäv) 132/30
[=1]
bét Yüz, surat, sima, çehre.
b.+gå 134/16
b.+igå 134/04
b.+imä tårt- 149/32
b.+inggä 139/05, 139/09, 153/35
b.+ini 163/32
[=7]

bévähm Fars Korkusuz, kuruntusuz.
b. 131/22
[=1]
bézräy- Aptalca bakmak, utanmazca bakmak; dik dik bakmak.
b.-ib tur- 165/19
b.-mä 165/22
[=2]
bıġırlä- İnlemek.
b.-b 135/13
[=1]
bidaḫat Fars. Rahatsızlık, sıkıntı.
b. 169/14
b.bol- 143/27
b.ḳıl- 169/08, 169/18, 170/20
[=5]
bil- 1. Bir şeyi anlamak, öğrenmiş olmak.
b.-dim 146/41
b.-gäningdän 145/17
b.-gin 146/12
b.-mädim 168/14
b.-säng 138/29
2. Anlamak, kavramak, idrak etmek.
b.-di 137/26, 153/12, 153/19
b.-ädi 137/27
b.-ib 134/30
3. Kabul etmek, addetmek.
b.-di 147/35
b.-äy 165/08
b.-säng 138/29
[=12]
åtä bil- Babası olarak görmek, kabul etmek. 165/08
[=1]
soräb bil- 146/12
[=1]
bildir- Bir konu hakkında bilgi veya haber vermek.
b.-dim 150/04
[=1]
bilän 1. İle, cümle içinde aynı görevdeki iki kelime veya öbeği birbirine bağlamaya yarayan söz.
b.(bāġ bilän) 152/35
b.(bäçä bilän) 168/06
b.(Äräb bilän) 143/35
b.(ġacir bilän) 142/04
b.(Ḫālcuvān bilän) 158/22
b.(Häsän Çåpsån bilän) 171/28
b.(Häsän Kölbär bilän) 164/06
b.(kåşi bilän) 135/02
b.(pālvān bilän) 168/20
b.(Saḫmān bilän) 139/29
b.(sältänät bilän) 148/06
b.(Toḫmān bilän) 140/01
[=12]
bilän 2. İsimlerin sonuna gelerek birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan söz. Krş. **billä**
b.(båltä bilän) 140/05
b.(çåpån bilän) 164/04
b.(Çini bilän) 146/23
b.(dämi bilän) 140/31
b.(duşmän bilän) 132/32
b.(äkäm bilän) 138/07
b.(Äräb bilän) 138/19, 167/26
b.(héç kim bilän) 139/12
b.(kältäk bilän) 145/04, 157/05
b.(miltıḳ bilän) 166/17
b.(Özbék bilän) 146/06
b.(pādşālik sältänät bilän) 161/03
b.(sältänät bilän) 161/04, 161/05
b.(şu bilän) 133/15
b.(Turkmän bilän) 145/35
[=18]
bilim Bilgi, eğitim.
b. 154/02
[=1]
billä Bk. **bilän 2**
b. 171/22
[=1]
bir 1. Sayıların ilkinin adı.
b. 132/32, 134/27, 134/32, 134/33, 136/08, 136/23, 137/02, 137/21, 138/14, 138/19, 138/26, 139/14, 140/05, 145/07, 145/12, 154/04, 166/29, 167/16, 167/36, 169/11, 171/31

2. Belgisiz sıfat ya da zamir olarak bir şeyi belirten ya da işaret eden sözcük.
b. 131/33, 133/10, 134/29, 137/21, 139/10, 139/13, 144/11, 144/12, 144/16, 145/15, 146/38, 146/38, 146/39, 147/09, 147/11, 147/18, 147/24, 147/28, 148/10, 149/04, 150/37, 151/20, 151/26, 152/12, 152/13, 152/32, 154/17, 155/15, 156/29, 158/30, 160/20, 161/13, 164/14, 165/24, 167/21, 169/21, 171/09, 171/31
3. Yalnız, sadece.
b. 165/03
b. 145/04
[=65]
bir-bir Birer birer, teker teker, ayrı ayrı.
b.äyt- 166/36
b.ḳıl- 170/06
[=2]
bir-birigä Bir birine.
b. åt ḳoy- 136/16
b. çåġın ål- 136/20,
b. toġış- 136/21
[=3]
birādär Fars Erkek kardeş; yoldaş.
b.+lär 161/26
[=1]
birår Bazı, herhangi.
b. 169/05
b. närsä 138/28
[=2]
biråv Biri, birisi, herhangi biri, kimi.
b.+ni 171/21
[=1]
birdän Ansızın, birdenbire.
b. 132/38
[=1]
birdäy Eşit olarak, eşit şekilde.
b. 160/18, 160/24
b.+däy bop 132/27
[=3]
birḳıllät- Tüfek ya da zemberek ismi verilen bir harp aletiyle ateş ettirmek.
b.-ib 161/12
[=1]
bit- Yetişmek, olmak.
b.-gän 135/21, 137/35, 142/11, 142/16, 143/09, 143/16, 143/21, 143/34, 143/37, 144/10, 145/01, 151/06, 151/13, 151/27, 153/20, 153/23, 156/25, 163/05, 163/08, 168/11,
b.+ni 144/05
b.+ni 144/06
[=22]
åt bit- 134/10
Ä. bit- (Äräb bitgän) 142/11, 142/16, 143/09, 143/16, 143/21, 143/37, 144/10, 145/01, 151/06, 151/13, 151/27, 153/20, 153/23, 168/11
ḫ. bit- (ḫātin bitgän) 137/35, 163/05, 163/08
källä bit- 135/21
Özbék bit- 156/25
[=20]
bittä Bir, bir tane, tek.
b. 132/14, 132/22, 146/21, 147/06, 165/28, 167/35, 168/20, 170/25
b.+ng 145/28
[=9]
biyä Kısrak, dişi at.
b.ḳıp 141/25
[=1]
biz Çokluk birinci şahıs zamiri.
b. 138/11, 159/06, 162/13
b.+däy 165/07
b.+är 162/26, 162/29
b.+gä 154/31, 154/32, 162/03, 162/25
b.+lär 169/13
b.+lärgä 144/15, 146/38, 166/13
[=14]
boġın Eklem, boğum.
b.+im (bändi-boġnim boşät-) 157/04
[=1]
bol- Olmak.
b.-! 146/17, 146/17

b.-är 133/19
b.-di 131/21, 131/22, 131/23, 133/06, 133/07, 133/09, 134/09, 134/10, 134/19, 134/27, 135/14, 136/22, 137/14, 137/23, 143/27, 143/30, 143/34, 143/37, 144/03, 148/23, 158/25, 159/19, 159/23, 161/27, 161/31, 164/01, 164/06, 166/14, 167/15, 167/17, 167/19, 167/20, 170/09, 170/10, 170/12, 171/04
b.-dik 138/11, 138/12, 138/14, 159/33, 162/02
b.-dim 139/06, 157/29, 158/14, 158/20, 166/35, 167/37, 171/11
b.-dimi 138/28, 145/33
b.-ding 145/35, 146/06, 146/23, 164/18
b.-dingmi 151/25, 164/27
b.-ädi 137/29, 137/37, 138/02, 151/12, 170/26, 170/29
b.-är 156/22, 169/23, 169/24
b.-ärdi 148/25, 148/29
b.-äydi 138/07
b.-äyin 138/19, 138/23
b.-gän 141/27, 146/39, 149/03, 160/20, 161/14, 169/30, 170/05
b.-gän ékän 146/40
b.-gändä 131/04, 136/24, 141/05
b.-gänini 168/14
b.-günçä 146/20
b.-ib 133/28, 134/03, 134/14, 137/22, 137/35, 138/04, 139/16, 139/30, 141/24, 144/09, 144/15, 148/31, 149/29, 150/21, 150/23, 155/14, 158/30, 158/31, 158/32, 160/13, 161/16, 162/11, 163/06, 164/05, 164/13, 166/37, 168/13, 169/14, 171/28, 171/29, 172/10
b.-ib (bop) Olmak fiilinin –ib zarf-fiil eki aldığında hece düşmesine uğramış hâli. (bop < bolib) 131/17, 132/25, 132/26, 132/27, 132/36, 133/03, 134/03, 135/21, 136/10, 137/11, 141/29, 143/17, 143/20, 144/11, 150/33, 151/01, 151/14, 151/22, 154/20, 155/08, 158/23, 158/27, 162/16, 164/20, 168/06, 168/28, 168/31, 169/03
b.-ib bår- 144/11
b.-ib çålin- 160/13
b.-ib çıḳ-168/28
b.-ib édi-138/04
b.-ib gürkirä- 137/11
b.-ib ḳål- 137/35, 139/16, 143/17, 143/20, 161/19, 161/30, 166/37, 171/28
b.-ib (bop) ḳål- 148/04, 170/16
b.-ib ḳåt- 163/06
b.-ib ḳåvun- 164/20
b.-ib kél- 150/33, 151/01, 162/11
b.-ib két- 137/22, 158/30, 158/31, 168/13, 172/10, 172/11
b.-ib yåt- 131/17
b.-ib yür- 136/10
b.-ibdi 165/02, 165/05, 169/05
b.-ibdi (bopti) Bol- fiiline -ib zarf fill ekinin gelmesiyle oluşan kelimeye geçmiş zaman ekinin gelmesiyle oluşan sözcük. Tamam, peki, olur gibi anlamlara da gelmektedir. 145/09, 153/34, 164/30, 171/26
b.-ing 146/32
b.-inglär 132/32
b.-mä 154/06, 171/17
b.-mädi 136/05
b.-mädik 165/30
b.-mädinglär 145/19
b.-mänglär 132/01
b.-mäs 139/12, 147/11, 166/30
b.-mäsä 139/03, 139/08
b.-mäsin 157/16
b.-mäy 165/27, 167/12, 171/13
b.-mäydi 154/07
b.-mäymi 138/34
b.-sä 139/04, 146/34, 146/40, 154/14, 155/03, 155/05, 164/06, 165/11
b.-säm 138/07, 152/13, 154/02

b.-säng 155/19, 155/25, 155/36
b.-sin 139/26, 145/20, 145/20, 145/22, 145/23, 145/24, 145/27, 145/36, 145/36, 146/02, 146/33, 146/33, 148/11, 148/12, 148/14, 148/15, 148/16, 148/18, 148/19, 148/20, 148/22, 148/25, 148/26, 148/29, 148/30, 149/01, 149/02, 149/09, 149/10, 149/19, 152/35, 154/31, 154/34, 155/27, 168/08 [=247]
ābād bol- 149/19
ābrolik bol- 162/02, 162/11
ādäm bol- 146/20, 158/27, 158/30
ādämbék bol- 159/33
åḳsåḳål bol- 150/23, 150/33, 151/01, 151/14, 151/22, 154/20, 168/28, 168/31
āmānçilik bol- 161/27
arıḳ bol- 131/23
äyb bol- 153/34
bål bol- 148/12
båş bol- 134/14
bädtär bol- 146/17
bälā bol- 146/39, 165/05, 169/05
bidähät bol- 143/27
bir bol- 134/27, 138/14
birdäy bol- 132/27
böridäy bol- 168/06
cop bol- 143/34
cuft bol- 134/10
cundän bol- 161/14
çåġ bol- 133/07, 133/09
çåḳ bol- 133/03
çåşkä-çåşkä bol- 136/24
çäp bol- 167/15, 167/20
çér bol- 170/09
çopdäy bol- 163/06
däp bol- 167/17
doldäy bol- 135/21
dum bol- 148/15
durust bol- 139/04
duşmän bol- 139/16, 148/23, 148/31, 165/11
ättär bol-146/17
āyäl bol- 154/02
ép bol- 134/09
ésir bol- 137/35
fuḳarā bol- 154/34, 155/08, 155/19, 155/25, 157/29, 158/25
ġam bol- 148/16
ġaş bol- 138/23
ġavgä bol- 156/22
gäp bol- 167/19
gül bol- 151/12
ḫafä bol- 132/01, 133/28, 144/09, 164/13, 164/18, 171/13, 171/17
ḫāl bol- 148/19
ḫār bol- 154/07
hämrā bol- 168/08
ḫatirli bol-158/31
häyvān bol-171/28
ḫızmätkār bol- 150/21
ḫob bol- 145/20, 145/36, 146/33
ḫuşvaḳt bol- 131/17, 143/20, 155/14, 158/32, 162/16
hülkärdäy bol- 134/03
hür bol- 138/12
hürkinçilik bol- 166/14
izzätli bol- 169/03
ḳandäy bol- 137/29, 138/02, 170/26, 170/29, 171/04
kätäläk bol- 141/27
kāyil bol- 139/06, 158/20, 167/37
kärdäy bol- 169/14
ḳıyāmät- ḳāyim bol- 135/14
ḳıyāmät bol- 144/03
ḳızil til bol-148/11
ḳolli bol- 137/37
ḳutli bol- 145/22, 145/27
küç bol- 152/13
mérgän bol- 166/37
mol bol- 145/20
mop bol- 145/36, 146/33
nårdäy bol- 132/26
otli bol- 145/23
pådäçi bol-146/32
pådädäy bol- 158/23

pir bol- 170/10
rāzi bol- 138/04, 159/23, 171/11
Rüstämdäy bol- 139/30
såġ bol- 161/16
såp bol- 146/02, 172/10
säp bol- 166/30
särsān bol- 157/16, 160/20
sémiz bol- 131/22
sir bol- 170/12
sütli bol- 145/24
şämāldäy bol- 164/20
şér bol- 168/13
şérdäy bol- 132/25, 132/36, 141/24, 141/29, 160/13
taḳ bol- 133/06
tāmāşäbin bol- 134/19
tälätop bol- 143/17
täräf bol- 146/23
tir bol- 138/11
top bol- 134/03, 143/30, 143/37, 144/11
tuyädäy bol-137/11
uruş bol- 136/22, 137/14
uyät bol- 138/34, 139/03, 139/08
yaḫşi bol- 155/05
yåḳḳandäy bol- 164/05
yåmån bol- 171/26
yåruġ bol- 131/21
yäşindäy bol- 136/10
yol bol- 148/18, 148/25, 148/26, 148/29, 148/30, 149/01, 149/02
yulduzdäy bol- 171/29
[=165]
däştläb bol- 137/22
ölär bol- 137/23
[=2]
boläyråḳ Etraf, çevre; muhit.
b.+läridä 164/07
[=1]
bostān Fars. Sebze bahçesi, bağ.
b. 152/35
[=1]
boş Zayıf, güçsüz, cılız, yetersiz.
b. 159/04
[=1]
boşät- Boşaltmak, tahliye etmek; serbest bırakmak.
b.-di 135/10
b.-ädi 157/04
b.-mäng 162/30
[=3]
bändi-boġnim boşät- 157/04
miltıḳ boşät- 135/10
miltıḳın boşät- 162/30
[=3]
boy I Uzunluk, kāmet, endam.
b.+ini 150/32
[=1]
boy II Aynı soy ve âileden sayılan, bir başa bağlı olarak aynı düzen içinde bir arada ve göçebe olarak yaşayan insanların meydana getirdiği küçük topluluk, bir aşîretin kollarından her biri, kabîle.
b.+dä 136/03
[=1]
boyin Vücudun omuzlarla baş arasında kalan ve başı bedene bağlayan kısmı.
b. +ni (boyni)145/30
[=1]
boytib Böyle, bu şekilde.
b.+ginä 146/13
[=1]
bozlä- Ağlamak, gözyaşı dökmek.
b.-b 140/22
[=1]
bozläş- Ağlaşmak.
b.-di 163/21
[=1]
bozlät- Ağlatmak, göz yaşı döktürmek.
b.-di 166/21
[=1]
böl- Belirli bölümlere, parçalara ayrılmak.
b.-ib (dästä-dästä böl-) 167/30
[=1]
böläk Başka.
b.+i (bölägi) 134/21
[=1]

bölin- Bölünme, bölme; ayrılma, dağılma, parçalanma.
b.-ib (dästä-dästä bölin-) 134/22
[=1]
böri Kurt (yırtıcı hayvan).
b.+däy (åç böridäy) 139/32
b.+däy bop 168/06
[=2]
bu 1. İşaret sıfatı.
b. 131/29, 134/30, 138/08, 146/30, 146/34, 146/36, 146/39, 150/20, 152/29, 153/16, 153/19, 153/21, 155/11,156/27, 158/27, 158/32, 169/09, 171/16, 171/26, 172/10
[=20]
2. İşaret Zamiri.
b. 169/14, 170/12
b.+lär 158/32, 164/10
b.+ndä 148/13, 148/17, 148/23, 150/14, 150/17, 151/22, 157/09, 157/21, 157/25, 158/05, 165/29
b.+ndän 146/30, 155/34, 158/02, 166/18, 166/20, 166/27, 166/32, 167/07
b.+ndän buyän Bundan beri, bundan itibaren. 146/15, 156/20
b.+ni 131/31, 146/41
[=27]
bulbul Fars. Sesinin güzelliği ile tanınmış karatavukgillerden kuş.
b. 131/01
b.(bulbul bağıning güli) 141/33
[=2]
buräl- Kıvranarak yürümek.
b.-ib 165/06
[=1]
burḳıllä- Aşırı derecede kızmak, gürlemek.
b.-b 143/25
b.-di 143/07
[=2]
burḳırä- Yükselmek, havalanmak, şiddetlenmek.
b.-b 141/18
[=1]
bürkirä- Etrafa yayılmak, dağılmak, nüfuz etmek.
b.-b ḳåç- 141/03
[=2]
buyån Beri, bu yana, itibaren.
b.(bundän buyån) Bundan beri, bundan itibaren. 146/15, 156/20
[=2]
buytib Bu şekilde, böyle.
b. 145/29
[=1]
buytiş- Büyütmek.
b.-ib 146/20
[=1]
buz- İyi ve düzenli bir duruma son vermek, değiştirip kötüleştirmek.
b.-ib 144/01, 149/21
b.-ib ål- 144/04
b.-ib kél- 149/23
b.-ib két- 158/08
b.-ibdi 145/05
[=6]
buzil- Bozulmak, düzgünlüğü kaybolmak, dağılmak.
b.-ib 144/01
b.-ib két- 149/21
[=2]
ähdi buzil- 149/21
[=1]
bük- Sertçe çevirmek, kıvırmak.
b.-dimi 151/26
[=1]
yåydäy bük- 151/26
[=1]
bükil- Sertçe çevrilmek, kıvrılmak.
b.-di 140/18
[=1]
yåydäy bükil- 140/18
[=1]
bülküllä- Silkelemek, çırpmak.
b.-b 131/27
[=1]

C

cādu Büyücü.

c. közli Ḫālcuvān 149/02
[=1]

cān 1. Fars. Varlıkların hayatını sürdürmesini sağlayan ruh.
c. 141/19, 142/32, 171/13
c. +ä 139/19
c.+idän 145/08
c.+igä 166/40
c.+lär (māl-cān) 138/14
c.+ni 162/09
2. İnsanın kendi varlığı, yaşama, yaşayış, hayat.
c.+i çıḳ- 135/26
c.+imni 164/16
c.+imni cäninggä äylä- Canını bağışlamak, hayatını feda etmek. 151/11
c.+in sât- 159/36, 163/13
c.+ini sât- 150/05
c.+lär (şirin cānlär sâtil-) 135/28
c.+lärni sât- 149/31
c.+män 162/33
c.+ni sât- 141/17, 165/10, 168/25
3. Sevgi ve yakınlık belirten seslenme sözü.
c.dosti 144/24, 144/29
[=22]

cåvdirä- Uzaklara dalmak, ümitle bakmak, bir şey beklercesine bakmak.
c.-ydi 164/28
[=1]

cāy (Fars. cāy > cā) Mahal, mevki, mesken, yer.
c.+dä 158/27
c.+ing 152/35
[=2]

cäbr Ar. Baskı, zorlama.
c. 167/07
c.ḳıl- Eziyet etmek, baskı yapmak. 166/40
[=2]

Cälmän Ḳızıl Köroğlu'nun düşmanı.
C. 149/14, 166/07
[=2]

cenāzä Ar. Gömülmek üzere hazırlanmış ceset, ölü, mevtâ.
c.ḳıp 159/21
[=1]

cäncäl Çekişme, dalaşma, kavga, savaş.
c. 146/02
[=1]

cännät Ar. Dinî inanışlara göre dünyada iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt.
c.+dägi 138/12
[=1]

cävāb Ar. Bir soruya, bir isteğe, bir söz veya yazıya verilen karşılık, yanıt.
c.bér- 138/06, 138/09, 138/09, 138/15, 138/18, 138/18, 138/24
c.+igä 152/32
[=8]

cävlān (Ar. *cevelān – cevlān*) Dolaşma, gidip gelme, deverān.
c. 164/16
[=1]

cävr (Ar. *cevr*) Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm.
c. 166/20, 166/32
[=2]

cäynät- Döktürmek, gönül kaparcasına güzel göstermek.
c.-dik 162/27
[=1]

céläk Kadınların başına attığı örtü, başörtüsü.
c.+ing (céleging) 164/23
c.yåpin- 164/19
[=2]

cévaḫanä Fars. Civa üretilen yer.
c.+dän 135/06, 161/11
[=2]

cığa Kıymetli eşyalarla bezenmiş hükümdarlara mahsus taç.
c.sånç- 172/05
[=1]

cilāv Moğ. Dizgin, yular.

c.+idä 131/35
[=1]
cilāvdār Fars. Seyis, yedekçi.
c.ḳıp 162/14, 162/23
[=2]
cildir- Hareket ettirmek, kımıldatmak.
c.-dim 150/01
c.-ing 132/11
[=2]
cilvirät- Aşındırtmak, törpületmek
c.-ib 141/12
[=1]
cunlärini cilvirät- 141/12
[=1]
conä- Gitmek, yola çıkmak.
c.-b 160/38
c.-b két- 169/18
c.-di 160/16
[=3]
conät- Göndermek, nakl etmek, sevk etmek.
c.-di 147/07, 158/29, 159/27, 161/06
c.-dim 149/34
[=5]
ādäm conät- 149/34
[=1]
cop (bol-) Varmak, yetişmek.
c.bol- 143/34
[=1]
coş- *mec.* Coşmak, hiddetlenmek.
c. ḳıl- 151/20
c.ur- 140/38, 143/08, 168/22
[=4]
coyḳansiz Faydasız, yararsız, ahlâksız.
c. 166/32
c.+lär 145/34, 146/14, 146/25, 153/29
c.+ning 151/32, 152/08, 152/10, 166/22
[=9]
cüdälik (Fars. *cudā*) Ayrı düşmüşlük, ayrılık, uzaklık.
c. 133/20
[=1]
cuft Fars. Çift, ikili, eş.
c.bol- 134/10
[=1]
cuftlä- Çiftlemek, ikili olmak, eşlemek.
c.-b 144/06
[=1]
culvirä- Aşındırmak, törpülemek.
c.-mäy 146/26
[=1]
cuning culvirä- 146/26
[=1]
cumıy- Çalışmak, çabalamak.
c.-ib 169/15
[=1]
cun Kıl, tüy; yün.
c.bäs- 146/05, 151/33, 152/03
c.+dän bol- 161/14
c.+i silpillaş-169/17
c.+ing culvirä- 146/26
c.+ing yälpillä- 146/29
c.+lärini cilvirät- 141/12
c.+lärini yälpillät-140/39
[=11]
cunli Tüylü, yünlü.
c. 145/30
c.Äräb 169/08
c.+lär 149/17
c.+lärning 155/06
c.+ni 140/32
[=5]
cuvilläş-Kırpışmak; ürpermek, titremek.
c.-ib 142/21
[=1]
ḳuvä cuvilläş- 142/21
[=1]
cüdä Çok, fazla.
c. 172/08, 172/10
[=2]

Ç

çåġ Neşeli, keyifli, mutlu, memnun. Krş. **çåḳ**
ç. 163/27
ç.bol- 133/07, 133/09

[=3]
çåġın Yıldırım, şimşek.
ç.ål- Tutuşmak. 136/20
[=1]
çåḳ Bk. **çåġ**
ç.bop 133/03
[=1]
çaḳ- Sokmak, ısırmak.
ç.-ḳan 141/26
[=1]
çaḳa Küçük çocuk, yavru.
ç.+(bålä-çaḳa) 143/18, 170/25
ç.+lär (bålä-çaḳa) 156/34
ç.+lärni(bålä-çaḳa) 162/08
ç.+ni (bålä-çaḳa) 157/07
[=5]
çåpḳıllä- Hızla koşmak, koşturmak.
ç.-b két 170/11
[=1]
çaḳır- Çağırmak, davet etmek, istemek.
ç.-ib 155/34
ç.-di 171/25
[=2]
çåḳlä- *(>* **çåġlä-)** Nişan almak.
ç.-b 135/07
ç.-di (ḳıliç şāpni çåḳlä-) 144/07
ç.-mädim 156/18
[=3]
çåḳli Yakın, civarı.
ç.(yüz çåḳli sülüv ḫātin) Yüze yakın güzel hatun. 146/41
[=1]
çålin- Vurulmak, darbe almak.
ç.-ib 160/13
[=1]
bolib çålin- 160/13
[=1]
çåp- Koşmak, koşturmak
ç.-ib 135/17, 167/38
ç.-ib (çåpib-çåpib) Koştura koştura anlamındaki ikileme.148/05
ç.-ilär 132/04, 153/07
[=5]
åt çåp- At sürmek. 132/04, 135/17
åtni çåp- 167/38
[=3]
çåpån Pamuklu uzun giysi, kaftan.
ç. 163/26
ç.bilän 164/04
ç.+ini 131/32
[=3]
çåpil- Hızlı koşturulmak.
ç.-di 161/30
ç.-gän 143/01
ç.-sä 141/08
[=3]
åt çåpil- 143/01, 161/30
[=2]
çåpḳılläş- Hızla koşuşturmak.
ç.-ib 166/23
[=1]
çåpsån Becerikli, kurnaz. (Metinde komutan Häsän'ın lakabı şeklinde geçmektedir.)
ç. 136/07, 136/31, 136/33, 142/37
ç.(Häsän Çåpsån) 131/29, 134/29, 136/02, 143/04, 143/24, 144/03, 162/01, 167/14, 167/17, 167/21, 171/32
ç.+dän (Häsän Çåpsån) 156/27
ç.+gä (Häsän Çåpsån) 171/25
ç.+ni (Häsän Çåpsån) 171/34
ç.+ni (Häsän Çåpsån) 171/25
[=19]
çåşkä Yığın.
ç.-çåşkä bol- 136/24
[=1]
çåt- Vurmak.
ç.-äyin 152/21
[=1]
ḳamçi çåt- 152/21
[=1]
çåtir Büyük çadır, devlet büyüklerine mahsus yüksek etekli geniş ve süslü çadır.
ç.(pādşālik çåtir tik-) 161/02
[=1]
çäkäläk Orman, koru.
ç. 140/15
[=1]

çäldir- Çaldırmak.
ç.-ämän 149/26
[=1]
çälkäş- Karışmak, karışık olmak.
ç.-ib 136/18, 151/15
[=2]
Çämbil Köroğlu'nun yönettiği Türkmen yurdu. Krş. **Çämbilbél**
ç. 134/28
ç.+dä 152/13, 161/09
ç.+dägi 134/13, 154/21
ç.+dän 144/33, 172/03
ç. él 133/21, 144/02, 145/10, 149/23, 152/24, 161/20
ç. éli 160/36, 166/06
ç.+gä 143/32, 144/30, 154/26, 155/04, 158/29, 161/06, 161/07, 161/07, 162/29, 162/35, 166/19, 172/01
ç.+ning 135/30, 146/31, 149/17, 160/04, 166/24, 166/37, 172/04
ç.+ning éli 166/24
ç.+ning şähri 163/31
ç.+şähri 158/36, 159/09, 162/31, 163/04
[=39]
Çämbilbél Bk. **Çämbil**
ç.+dä 155/28, 167/22
ç.+gä 155/33, 155/37, 159/16, 159/31, 159/37
ç.+ni 160/09
ç.+ning 131/28, 132/02
[=10]
çäng Toz.
ç.sål- 168/09
ç.tut- 134/24, 142/01, 143/07
[=5]
çäng- Toza bulamak, tozutmak.
ç.-ib két- 161/10
[=1]
çäp Karşı taraf.
ç.bol- Karşı olmak, düşman olmak. 167/15, 167/20
[=2]
çärçä- Bıkmak, yorulmak.
ç.-b ḳål- 137/16
[=1]
çärçäş- Bıktırmak, tüketmek, yormak.
ç.-di 131/07
ç.-ib 143/09
[=2]
yürib çärçäş- 131/07
[=1]
çärvåḳ Kırsal bahçe.
ç.+läri 160/26
[=1]
çéçä Yenge. Krş. **çéçäcän**
ç. 148/13, 152/15, 155/07
ç. (Ḫälcuvän çéçä) 148/21
ç.+ng (Ḫälcuvän çéçä) 151/01
ç.+ng (Ḫälcuvändäy çéçä) 153/10, 153/12
ç.+ng (Zäydindäy çéçä) 170/27
ç.+ngiz 147/17
ç.+ngiz (Ḫälcuvändäy çéçä) 147/21
ç.+ngni 152/34
ç.+sigä 148/09
ç.+sigä (Ḫälcuvän çéçä) 151/20
[=14]
çéçäcän Bk. **çéçä**
ç. 154/20, 154/30
[=2]
çékkä Kenar, köşe.
ç.+gä 137/06
[=1]
çékmän Yünden dokunmuş, tüysüz, ince ve sık düz kumaş, çuha.
ç.+ni kiy- 161/14
[=1]
çér Can sıkkınlığı.
ç.bol- Canı sıkılmak.170/09
ç.+édi 131/11
[=2]
çévär Terzi, usta.
ç.+di 151/08
[=1]
çıḳ- 1. (Bir yerden) Uzaklaşmak, ayrılmak, (bir yeri) terk etmek.
ç.-ıb kél- 149/20
2. Yukarı tırmanmak.
ç.-ıb két- 166/15

3. Bulunmak, bulunduğu tespit edilmek.
ç.-di 158/24
4. (Yüksek bir makāma, bir huzûra) Varmak:
ç.-ıb 172/03
ç.-ıb két- 147/06, 148/06,
5. Zuhur etmek.
ç.-ıbdi 168/28
6. *mec.* Unutmak.
ç.-dimi 151/29
ç.-ıb két- 152/16,
7. *mec.* Ölmek,
ç.-mäy 135/26
[=11]
ç.-cāni çıḳ- 135/26
ç.-ésġınängdän çıḳ- 151/29
[=2]
ç.-årtib çıḳ- 158/24
ç.-bolib çıḳ- 168/28
[=2]

çidä- Katlanmak, dayanmak, tahammül etmek.
ç.-y ål- 170/32
[=1]

çillä Yavrunun doğmasıyla başlayan kırk günlük süre.
ç.+dägi 132/26
[=1]

Çin Özbek dilinin konuşulduğu, Hıtay'ın doğu memleketlerine verilen isim.
Ç.+i bilän 146/23
Ç.sülüv 148/19
Ç.tulpårläri 141/08
[=3]

çirāḳ (< Fars. *çerāġ*) Işık, nur.
ç.+ı (çirāġı) 153/14
ç.+ım (çirāġım) 149/11, 150/22
[=3]

çobir Düşük kaliteli at.
ç.(yåmån çobir) 135/33
[=1]

çolıḳ Çoban yardımcısı.
ç.-çolıḳ 166/13
[=1]

çop Sap, diken, kıymık.
ç.+däy bol- 163/06
ç.+däy ḳåt- 163/08
[=2]

çopān Fars. Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse.
ç.-çolık 166/13
[=1]

çorttä Doğrudan, açıkça, hemen.
ç. 140/10, 145/09, 171/18
ç.-porttä şåşir- 141/01
[=4]

çoyän Dökme demir.
ç.båşlik 137/12
ç.ḳåplä- 169/11
[=2]

çöl Kumluk, susuz ve ıssız geniş arazi, sahra.
ç.(suvsiz çöl) 148/20
ç.+dä 138/04, 161/35
ç.+di (ḳulå-çöl) 143/07
ç.+i (Äskär Tåġning Çöli) 144/28
ç.+i (Élsåri Çöli) 143/14, 160/40
ç.+idä (Élsåri Çöli) 135/34, 143/01
ç.+idän (Şirvān Élning Çöli) 161/22
ç.+igä (Élsårining Çöli) 141/14
ç.+igä (suvsiz çöl) 142/09
ç.+ini (Şirvan Çöli) 152/28
ç.+lär 159/13, 161/30
ç.+lärdä 150/12, 168/17

[=17]

çuv Atın hamle yapması kullanılan nida.
ç. 160/10
[=1]

çuvilläş- Nâra atmak.
ç.-ib 142/11
[=1]

çuvlä- Yaygara koparmak, gürültü yapmak.

ç.-b ḳåç- 141/16
ç.-ydi 151/05
[=2]
tizilişib çuvlä- 141/16
[=1]
çuvläş- Toplu hâlde iken hep beraber yaygara koparıp gürültü çıkarmak.
ç.-di 163/10
ç.-ib 151/03
[=2]
bårib çuvläş- 151/03
[=1]

D

dābil Ar. Davul.
d. 154/32, 159/11
[=2]
polät dābil tuy- 154/32
[=1]
dād Fars. Feryat, figan.
d. 142/16
d.-färyād 169/21
d.+di 149/11, 169/27, 170/17
[=5]
dağdağa Ar. Bağırma, çığlık atma.
d.+si 163/34
[=1]

daḫl Ar.Bir işe karışmış olma, müdâhale.
d.ḳıl- 153/25
[=1]
dål Kesin, tam, doğru.
d.139/21
[=1]
dānä (Fars. *dānä*) Başlı başına bir varlık teşkil eden şeylerin her biri için kullanılan sayı birimi, adet.
d.(dānä- dānä) 148/19
[=1]
dāstān
(Fars *dāstān* > *destān*) Milletlerin eski çağlardaki din, fazîlet ve millî kahramanlık mâcerâlarını, başlarından geçenleri dile getiren büyük manzum hikâye, dâsitan, epope.
d. 172/10
d.+i 143/36
[=2]
dāv Ar. İddia, bahis.
d.tik- Bahse girmek. 133/26
[=1]
Dāvud Ar. Davut Peygamber.
d.+ni (häzrät Dāvud) 133/33
[=1]
dälālät Ar. Yol gösterme, kılavuzluk, rehberlik, aracılık.
d. 137/30
[=1]
dälä Arazi, kır, tarla, ova.
d.+dä 151/15
d.+émäs 153/18
d.+gä (suvsiz dälä) 153/07
d.+ni 144/22, 144/26
d.+si (Ḳorġan dälä) 143/30
[=6]
däm Fars. Nefes, soluk.
d.bilän 140/31
d.+ini rāstlä- 137/09
[=2]
däp Hazır.
d.bol- 167/17
[=1]
däplä- Hazırlamak.
d.-b 144/07
[=1]
därāz Fars. Yüksek, uzun, uzun boylu; büyük.
d.+ingni 156/35, 157/09
[=2]
därd Fars. Sıkıntı, üzüntü.
d.+imä 149/08, 150/22
[=2]
därdli Dert sahibi, derdi olan.
d.ḳul 168/30
[=1]
däräcä Ar. (Maddî veya mânevî bir kıymet ölçüsüne göre sıralanan şeylerde) Bulunulan yer, kademe, seviye, mertebe, mevki veya safha.
d.(ming hissä däräcä ḳıl-) 172/09
[=1]

därkār Fars. Gerekli.
d. 144/08, 158/33
d.+di 151/17, 154/08
[=4]
därmān Fars. **1.** Çare.
d.149/08, 150/22
2. Kuvvet, güç, mecal, takat.
d. 147/10,
[=3]
därrāv Fars. Hemen, derhâl, anında.
d. 139/22, 155/21
[=2]
därvāzä Fars. Kale ve şehirlere giriş için kullanılan büyük ve görkemli kapı.
d.+dän 163/22
d.+gä 166/16
d.+ni 143/13, 163/17
d.+ning 161/11
[=5]
därvāzäbān Fars. Muhafız.
d. 161/17
d.+gä 161/13
[=2]
däryā Fars. Nehir, ırmak.
d.(Täcän däryā) 142/25
d.+dän 142/30, 142/36, 142/38, 143/03
d.+dän (Täcän däryā) 171/31
d.+gä 142/29
d.+gä (Täcän däryā) 142/33, 171/30
d.+gä 142/29
d.+lärdä 150/10
d.+lärni 165/16
d.+sidän (Täcän däryā) 166/12
[=12]
dästä Fars. Cinsleri aynı olan varlıkların birbirine bağlanmış şekli, demet.
d.-dästä böl- 167/30
d.-dästä bölin- 134/22
[=2]
däşt Fars. Bozkır, çöl.
d.+i (Şirvän däşti) 145/23
d.+ini 132/16
[=2]
däştlä- Bozkır, çöl hâline getirmek.
d.-b bol- 137/22
[=1]
dävlät Ar. Siyasî anlamda örgütlenmiş millet.
d. 145/12, 146/36, 149/12
d.+di 166/01
d.+ginägni 156/36
d.+i 170/23
d.+ing 149/09
d.+inggä 170/19
[=8]
dävrān *mec.* Ar. Kader, tâlih, baht.
d.sür- Huzur ve refah içinde yaşamak. 169/28
d.+i 147/23
[=1]
dé- 1. Söylemek, söz söylemek
d.-b 133/23, 133/31, 133/33, 134/04, 137/03, 139/05, 139/09, 140/09, 141/11, 142/28, 143/05, 143/12, 144/04, 146/24, 149/30, 151/05, 152/09, 153/34, 154/17, 158/26, 159/05, 159/06, 159/27, 160/06, 160/10, 161/34, 163/10, 163/18, 168/18, 169/13, 169/14, 169/15, 169/18, 169/20, 169/21, 169/32, 170/08, 170/20, 170/31, 171/04, 171/05, 171/13, 171/33
d.-b édi 168/05
d.-di 134/07, 134/17, 145/13, 146/40, 147/04, 149/15, 149/22, 149/26, 154/15, 164/12, 170/07, 171/08, 171/24, 171/26
d.-gän 144/11, 170/12, 172/07
d.-gän ékän 154/12
d.-gäni 170/33
d.-gäning 141/19, 142/32
d.-günçä 169/16
d.-män 165/15
d.-sä 152/02, 152/07, 167/09
d.-säm 148/32
d.-säng 138/31, 138/32, 153/09, 154/26
d.-ydi 133/11, 159/32, 159/33
d.-yib 132/01
2. diye adlandırmak, vasıflandırmak.

d.-b 167/09
d.-b ḳål- 167/09
d.-gän 146/36, 149/12, 150/37
d.-mäsin 154/03
[=85]
āmin dé- 134/04, 134/07, 134/17, 139/05, 139/09
dostu duşmän dé- 167/09
küni tüni dé- 165/15
vây-vây dé- 171/05
[=8]
dévār Fars. duvar.
d.+ingni ḳulät- 156/11
d.+lärgä 167/04
[=2]
déyiş- İfade etmek, söylemek, açıklamak.
d.-di 131/06, 143/23
d.-ib 136/27, 140/24, 140/32, 141/13, 141/28, 142/07, 142/16, 142/24, 143/18, 160/23, 163/19, 166/11
[=14]
dim Sessiz, suskun.
d. 164/12
[=1]
dimāḳ Ar. Beyin, şuur.
d.+ı (dimāġı) 163/27
d.+ı küy- Kanmak, aldanmak. 163/29, 169/19
d.+läri 133/07
[=4]
dingillä- Koşuşturmak, hızlı koşmak.
d.-b 135/24
d.-b ḳål- 135/27
[=2]
åyåḳ dingillä- 135/27
[=1]
dol Havanın üst tabakalarındaki su zerrelerinin soğuktan donması ile oluşan ve yere buz hâlinde düşen iri, yuvarlak yağmur tânesi, dolu.
d.+däy bop 135/21
[=1]
dost Fars. Yakın arkadaş.
d.+i 144/11, 144/12
d.+im (cān dosti) 144/24, 144/29
d.+im (dosim) 144/17
d.+lärini 162/21
d.+lärini (sülüv dost) 162/24
d.+u 154/03
d.+u duşmän dé- 167/09
[=9]
döndir- Yerine getirmek, güzel yapmak, düzgün yapmak.
d.-dim 167/02
[=1]
duā (< Ar. du‘ā’) Yakarış, yalvarma. Krş. **dugā**
d. 154/08
d.ål- 154/07
d.ḳıl- Dua etmek. 149/32, 153/31, 154/06
[=5]
dugā Bk. **duā**
d.+nä 144/20, 145/03
[=2]
dum Fars. Kuyruk.
d.bol- 148/15
[=1]
dumälä- Yuvarlamak.
d.-b 135/23, 140/25, 142/22, 168/17
d.-b ḳål-135/23, 140/25, 142/22, 168/17
[=4]
tåşdäy dumälä- 135/23
[=1]
dumälät- Yuvarlatmak.
d.-ib 150/12
[=1]
dunyā Ar. İçinde yaşadığımız âlem, yer yuvarlağı
d.+dä 149/07, 154/07, 163/14, 165/30, 166/20
d.+dän öt-142/03
d.+gä 164/15
d.+si 148/24
[=8]
durust (Fars. *durust*) Sözünde ve davranışlarında doğruluktan ayrılmayan.

d.bol- 139/04
[=1]
duşmän Fars. Birinin kötülüğü için uğraşan hasım.
d. 132/05, 132/35, 154/03, 155/09, 159/35, 161/25, 163/13, 167/30
d. (dostu duşmän dé-) 167/09
d.bilän 132/32,
d.bol- 139/16, 148/23, 148/31, 165/11
d.+lärgä 161/18
d.+lärning 148/16, 149/10, 154/19
d.+ning 150/16
[=19]
dür (< Ar. durr) İnci.
d. 139/11
[=1]

Ä

äcäl Ar. Hayatın sonu, ölüm zamanı.
ä.+gä 136/30
ä.+i yét- 142/36
ä.yaḳınlä- 131/14
[=3]
äcälli Ölüm zamanı gelen, ölümlü olan.
ä.+sin 142/31
[=1]
äççıġ Hiddet, öfke.
ä.+dä (äççıġdä) 170/24
ä.+ı kél- 137/20
[=2]
äççıġlän- Hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak.
ä.-ib 170/03
ä.-ib 170/08
[=2]
ädā Ar. Yerine getirme, tamamlama, eda.
ä.+sin 153/11, 171/16
[=2]
ädirä- Gözleri fal taşı gibi açılmak.
ä.-yib 134/37
[=1]
ädräs İpek kaftan.
ä. 147/01
[=1]
ähd Ar. Yemin.
ä.buzil- 149/21
[=1]
Ähmädbék Çämbil ilinin komutanı.
Ä. 171/06
[=1]
ähvāl Ar. Hâller, durumlar.
ä.+i 170/26, 170/29
[=2]
äkä Ağabey, büyüklere sayı seslenmesi. Krş. **äkäcän**
ä. 165/27, 167/12
ä.+lär 167/07, 167/18
ä.+läri édi 164/11
ä.+lärigä 165/24
ä.+läring 156/37
ä.+m 169/07
ä.+m (Häsän Çåpsån äkä) 155/29
ä.+m (Häsän äkä) 167/16
ä.+m (Häsäncän äkä) 137/37
ä.+m (kéltäkçi äkäm) 156/04
ä.+m (uzun äkä) 156/24
ä.+m bilän 138/07
ä.+ng (uzun äkä) 157/05, 157/13
ä.+nggä157/24
[=17]
äkäcän Bk. **äkä**
ä. 165/32, 168/10
ä.+imdän 138/10
[=3]
äläm (Ar. *elem*) Iztırap, keder, gam, tasa, hüzün, melâl
ä.+lärni 149/06
[=1]
älhämduillā (Ar. *el-ḥamdü li'llāh* "hamd Allah'a mahsustur") Allah'a hamdolsun, şükürler olsun, hamdülillah.
ä. 150/19
[=1]
ällä- Ninni söylemek.
ä.-bdi 151/33, 152/03

[=2]
älvān Ar. Türlü türlü, çeşitli.
ä.+dä 147/26
[=1]
älvä‘dä Ar. Elveda, hoşça kal.
ä.+yin 139/13
[=1]
ämäl Ar. Görev, memuriyet.
ä.(yaḫşi ämäl bér-) 171/15
ä.bér- 172/06
ä.ḳıl- 171/20
[=3]
äncām Fars. Araç-gereç.
ä. 158/24
ä.äsbāb araç-gereçler. 133/08
ä.+i 154/33
[=3]
ändäk Biraz, azıcık.
ä. 137/06, 137/08
[=2]
änä Bu, şu, işte
ä. 147/08, 148/07, 148/09, 149/04, 154/15, 161/03, 161/11, 161/12, 169/09
ä.-mänä 169/16
ä. éndi İşte şimdi.131/31, 133/10, 138/26, 139/10, 144/03, 144/05, 144/07, 145/13, 146/34, 152/31, 154/11, 155/11, 155/13, 156/27, 158/22, 158/32, 161/01, 161/09, 164/04, 164/09, 164/12, 165/24, 169/19, 171/06, 171/24, 172/07
[=36]
Äräb (Ar. *‘arab*) Orta Doğu ile Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşayan halk ve bu halkın soyundan olan kimse.
Ä. 133/23, 135/12, 136/13, 136/25, 137/26, 138/13, 138/19, 140/20, 141/20, 143/22, 145/30, 145/32, 146/03, 148/23, 148/31, 150/30, 150/34, 150/35, 159/19, 159/20, 166/09, 167/20
Ä.(cunli Äräb) 169/08
Ä.(nāmärd Äräb) 163/02
Ä.(Räyhān Äräb) 131/25, 132/06, 132/38, 133/21, 137/03, 143/33, 146/37, 156/27, 158/22, 166/19, 167/15, 167/33, 168/02
Ä.(Şaḫmān Äräb) 140/04
Ä.(Toḫmān Äräb) 140/12
Ä.bilän 143/35, 167/26
Ä. bit- (Äräb bitgän) 142/11, 142/16, 143/09, 143/16, 143/21, 143/37, 144/10, 145/01, 151/06, 151/13, 151/27, 153/20, 153/23, 168/11
Ä.+dän (Räyhān Äräb) 163/20
Ä.+di 149/16
Ä.+di (sånsiz Äräb) 150/17
Ä.+gä 149/14, 166/07
Ä.+gä (Räyhān Äräb) 155/15
Ä.+lär 134/38, 137/18, 137/31, 137/32, 140/23, 140/27, 141/02, 141/06, 141/34, 142/24, 144/04, 145/08, 146/34, 153/26, 153/28, 166/10, 166/12, 167/34, 168/16, 168/26
Ä.+lär (firibgär Äräb) 152/06
Ä.+lär (såḳåli osıḳ Äräb) 151/31
Ä.+lärdän 144/08
Ä.+lärgä 138/33, 143/27, 145/14, 158/30, 169/01
Ä.+lärmän 138/23, 138/25
Ä.+lärni 132/14, 132/29, 142/06, 143/05, 145/03, 148/02, 149/05, 150/08, 153/32, 167/31, 168/21, 168/24
Ä.+lärning 132/10, 132/18, 134/35, 139/23, 141/15, 143/11, 144/01, 144/27, 144/34, 150/18, 150/26, 151/02, 152/32, 153/06, 153/13, 153/14, 154/09, 168/19, 168/32
Ä.+män 167/16
Ä.+ni 136/11, 140/34, 140/39, 141/12, 141/28, 150/14, 168/11, 168/15
Ä.+ni (Räyhān Äräb) 140/37
Ä.+ni (sånsiz Äräb) 141/30

Ä.+ning 145/11, 154/22, 166/31, 168/07
Ä.+ning (Räyḫān Äräb) 143/36
Ä.tili 141/32
[=139]
Äräb Pālvān Kişi adı, savaşçı.
Ä. 168/03
[=1]
Äräbistān Arap ülkesi, Arapların yaşadığı memleket
Ä. 148/28
Ä.éli 151/03
Ä.sözi 147/34
[=3]
äräläş- Birleşmek, bir araya gelmek, karışmak.
ä.-ib 135/19
[=1]
äri Arı, yaban arısı.
ä.+däy 132/17
[=1]
ärlä- Hürmet etmek, saygı göstermek; sevmek.
ä.-gängä 151/23, 151/25
[=2]
ärvāh Ar. Ruhlar.
ä.+i 133/29
[=1]
ärz Ar. Sunma, beyan.
ä.+ingni 156/31
[=1]
äsbāb Ar. Alet, araç-gereç.
ä.(äncām äsbāb) 133/08
[=1]
äsil Ar. Asıl, gerçek, hakiki; değerli, kıymetli.
ä.Özbék 160/16
[=1]
Äsḳar 1. Kişi adı. Krş. **Äsḳar Pālvān, Äsḳarbék**
Ä. 161/11, 163/17, 166/25
2. Yer adı. Krş. **Äskär Tåġ**
Ä.tåġning çöli 144/28
Ä.tåġning tåşi 167/38
[=5]
Äsḳar Pālvān Bk. **Äsḳar 1**
Ä. 166/35
[=1]
Äsḳar Tåġ Bk. **Äsḳar 2**
Ä. 141/06, 141/17, 168/21
Ä. +ı 131/05
Ä.ning 131/24
[=5]
Äsḳarbék Bk. **Äsḳar 1**
Ä. 166/16
[=1]
äskär (Ar. *‘asker* < Fars. leşker) Ordunun her kademesinde görevli olanlara verilen isim, leşker.
ä.+lär 159/36
[=1]
äslā Ar. Hiçbir zaman, hiçbir şekilde, zinhar.
ä. 132/01, 152/02, 152/18
[=3]
äsl Ar. Gerçek, hakiki.
ä.+i 161/29
[=1]
ättär Ar. Kötü, perişan.
ä.bol- 146/17
[=1]
ävväl Ar. Önce, eskiden, evvel.
ä. 132/21, 146/08
[=2]
äyål Kadın.
ä. 154/14, 163/06, 171/20
ä.(béçärä äyål) 153/22
ä.bol-154/02
ä.+lär 135/09
ä.+män 149/24
[=7]
äyb Ar. Utanç verici, nezâket ve terbiye dışı, uygunsuz, kötü.
ä.+di(r) 153/25
ä.+émäs 153/24
[=2]
äyıḳ Ayı.
ä.+ni 164/08
[=1]
äylä- “Etmek, yapmak” anlamında yardımcı fiil.
ä.-dim 164/16, 171/19
ä.-äyin 151/11
ä.-gän 151/16

ä.-gäy 133/01
ä.-mäy 141/15
ä.-ng 134/02
ä.-ngiz 144/27, 170/02
[=9]
cänimni cäninggä äylä- 151/11
cänimni äylä- 164/16
rähm äylä- 133/01, 141/15, 144/27, 151/16, 170/02, 171/19
tämāşä äylä- 134/02
äylän- 1. Etrafında dönmek, dolaşmak.
ä.-ib 137/04
ä.-ib ķål- 137/04
2. Saygıyla önünde eğilmek, üstünlüğünü kabul etmek.
ä.-äy 133/13, 133/17
ä.-sin 133/25
[=5]
miyä äylän- 137/04
[=1]
äyni Ar Birbirinin eşi, ayırt edilemeyecek kadar benzeri, tıpkısı
ä. 131/04, 137/17, 141/05, 141/05
[=4]
äyril- Bir şey veya bir kimseden uzaklaşmak, onu geride bırakmak, ayrı düşmek.
ä.-dim 169/25, 169/33
[=2]
äyt- Demek, söylemek
ä.-di 137/21, 139/27, 146/34, 149/14, 153/26, 155/11, 164/14, 166/07, 166/13, 169/22, 169/30, 170/05, 171/06, 171/25
ä.-dim 167/18
ä.-ä (äytä-äytä) 170/30
ä.-ädi 152/11
ä.-ämän 155/01
ä.-ämi 146/35
ä.-är 153/35
ä.-äyåtġäni 139/10
ä.-äyin 144/21, 166/36
ä.gän gäp 144/24
ä-gän söz 132/34, 134/05, 134/09,144/20, 154/24, 157/20, 171/11
ä.-gändi 154/01
ä.-gänginängni ķıl- 156/33
ä.-gänim 154/32
ä.-gänimdä 145/19
ä.-gäningni 138/31, 154/30, 157/26
ä.-gin 155/07, 157/17
ä.-ib 149/03, 152/12, 153/28, 171/02
ä.-ib bér- 147/34, 149/03
ä.-ib ķål- 147/31
[=65]
gäp äyt- 139/27, 146/35
gäplärni äyt- 169/30, 170/05
gäpni äyt- 149/03
söz äyt- 137/21, 139/10, 155/16, 164/14, 169/22
söz äytävér-131/33, 133/10, 147/09, 148/10, 149/04, 151/21, 152/33, 154/17, 156/30, 165/24, 171/10
sözlär äyt- 157/17
sözlärni äyt- 155/11
sözni äytävér- 145/15
uzr äyt- 153/26, 153/28, 171/02
yaḫşi-yåmån äyt- 155/01
yålgån-yäşıķ äyt- 152/11
[=29]
bårib äyt- 155/07, 166/07
[=2]
äytaķål- Söylemeye devam etmek, söylemeyi sürdürmek.
ä-gin 165/23
[=1]
äytävér- Söyleyivermek, deyivermek.
ä.-di 131/33, 133/10, 138/26, 144/13, 145/15, 147/09, 148/10, 149/04, 151/21, 152/33, 154/17, 155/16, 156/30, 161/13, 165/24, 171/10
ä.-gin 148/34
ä.-säm 168/10
[=18]

äziz Ar. Yüce, kıymetli, değerli, mukaddes, muazzez
ä. 148/22
[=1]

É

é "Ey" anlamındaki seslenme edatı.
é.hik 146/03, 146/03
[=2]

é- **1.** simleri yüklem yapmak için kullanılan cevherî fiil.
é.-di 131/11, 131/12, 131/13, 131/15, 137/07, 140/26, 144/11, 144/14, 160/21, 160/22, 163/14, 164/11, 169/09, 169/10, 171/07
é.-kän 139/34, 139/35, 140/14, 141/19, 142/02, 142/32, 143/31, 156/37, 157/13, 157/32, 157/34, 157/35, 158/02, 163/28, 166/22, 171/01
é.-kändi 168/01
é.-mäs 133/22
é.-mäsä 154/16
é.-mäsmi 153/16, 153/18, 153/19, 153/21, 153/24
[=39]
2. Basit çekimli fiillerden bileşik çekimli fiiller oluşturan ana yardımcı fiildir.
é.-b édi 168/05
é.-är édi 136/32, 136/34, 169/12
é.-gän 146/40, 164/09
é.-gän ékän 146/38, 146/39, 154/12
é.-gin ésä 139/02
é.-ib édi 155/13, 156/27
é.-ib édim 138/04
é.-ib ékän 143/32
é.-ing ésä 147/04
é.-kän ékän 158/22, 158/23
é.-mägän ékän 146/38
[=18]

égä Sahip, iye, efendi.
é.+si 169/24
[=1]

égiz İkiz.
é. 146/36, 146/36
[=2]

él **1.** Yurt, memleket, vatan.
é.+(uruġli él) 156/25
é.bék 160/15
é.+dä (Şirvän él) 156/22
é.+dän 159/34
é.+dän (Çämbil él) 144/02, 145/10
é.+dän (Şirvän él) 143/12, 147/13, 149/16
é.+dän (Turkmän él) 145/21
é.+dän (Väyängän él) 150/06, 150/07
é.+gä 160/22
é.+gä (Çämbil él) 152/24
é.+gä (Şirvän él) 152/22, 153/25, 155/32, 157/01, 161/19, 168/25, 170/16
é.+gä (Şirvän éli) 142/17
é.+gä (Turkmän él) 161/31
é.+gä (Väyängän él) 165/33
é.+i 147/23
é.+i (Äräbistän éli) 151/03
é.+i (Şirvän éli) 145/07
é.+i (Şirvānning éli) 143/17
é.+i (Turkmän éli) 145/12, 168/05
é.+i (Turkmänning éli) 166/14
é.+idä (Çembil éli) 166/06
é.+idän (Şirvän éli) 155/10
é.+igä 146/31, 149/17
é.+igä (Çämbil éli) 160/36, 161/20
é.+igä (ḳız éli) 141/23
é.+igä (Şirvän éli) 141/20, 141/35, 142/12, 143/10, 143/16, 168/18, 169/32, 170/04, 171/22
é.+igä (Şirvānning éli) 150/11, 169/13, 170/21
é.+im 170/31
é.+imdän 169/33
é.+imä 170/11
é.+imni (Çämbil él) 133/21
é.+imning 170/26, 170/29
é.+in 156/03

é.+ingni 156/26
é.+ini 132/05
é.+ini (Çämbilning éli) 166/24
é.+ini (Şirvān éli) 152/19, 152/25
é.+ni 158/19
é.+ni (Çämbil él) 149/23
é.+ni (Şirvān él) 159/05
é.+ning 132/16
é.+ning (Çämbil élning båtiri) 160/04
é.+ning (Özbék élning båtiri) 132/36
é.+ning (Şirvān élning çöli) 161/22
é.+ning (Şirvān élning ḳızläri) 168/31
é.+ning (Turkmän élning aġasi) 169/26
é.+ning (Turkmän élning båtiri) 143/28, 160/28
é.+ning (Turkmän élning bégläri) 159/28
2. Halk, ahali, kabile, herkes.
é. 141/04, 171/03
é.+dän (Şirvān él) 169/02
é.+gä 131/34, 160/02
é.+idän 155/05
é.+igä 163/33
é.+ni (Şirvānning éli) 162/32
é.+ning (Şirvān él) 170/28
[=83]

élçi Belli bir husûsu konuşmak üzere bir taraf adına diğer tarafa gönderilen kimse, aracı
é.+lärning 164/04
[=1]

élät Kabile, halk.
é.+dä 147/18
é.+imning 170/13
[=2]

Élsåri Destanda geçen bir çöl ismi.
É.çöl 135/07
É.çöli 143/14
É.+dä 136/11, 141/04, 143/34, 150/08
É.+dän 161/01
É.+gä 172/01
É.+ning çöli 135/34, 141/14, 160/40
[=11]

éndi Şimdi; bundan itibaren.
é. 133/04, 137/01, 137/20, 137/36, 138/11, 138/18, 138/24, 139/26, 140/07, 140/23, 140/34, 140/36, 141/30, 144/18, 144/22, 145/06, 153/11, 154/12, 154/14, 156/01, 156/19, 156/36, 158/32, 159/15, 161/26, 162/04, 162/10, 162/22, 169/18, 170/13, 170/15, 171/08, 171/11, 171/16, 171/18
é. (änä éndi) 131/31, 133/10, 138/26, 139/10, 144/03, 144/05, 144/07, 145/13, 146/34, 151/19, 152/31, 154/11, 155/11, 155/13, 156/27, 158/22, 158/32, 161/01, 161/09, 164/04, 164/09, 164/12, 165/24, 169/19, 171/06, 171/24, 172/07
é.+gi 146/02
[=63]

énä Anne, ana.
é. 164/22, 164/25, 165/17
é.+ngni 164/29, 165/08
é.+ngni (åtä-énä) 164/22, 164/25, 165/17
é.+si 148/25
[=9]

énaġar Nefret ve öfke belirten söz.
é.153/34
[=1]

ép Beceri, hüner; layıklık, uygunluk.
é.bol- 134/09
[=1]

ér Erkek, adam.
é.+édi 131/12
é.+ékän 139/34
é.+inggä (Räyhān ér) 155/07
é.ḳıp 152/20
é.kişi 154/04
[=5]

Éräm Ar. Cennet bağı, cennet kadar güzel yer anlamında kullanılır.
É. 131/02, 133/32

[=2]
érkäk Erkek, adam.
é.+di 166/03
[=1]
érkinsirä- Özgür, serbest bırakmak.
é.-b kél- 154/14
[=1]
érlä- Yardım etmek.
é.-b 168/08
[=1]
és Akıl, fikir, beyin.
é. aḳıl 141/01
é.+ġınängdän çıḳ- 151/29
é.+i 146/34
é+idän 152/16
é.+läri şåş- 163/24
[=5]
ésån Sağlıklı, sıhhatli.
é.-āmān Sağ salim 150/07, 158/10, 158/29, 161/20, 161/25, 162/29
é.-sälāmät 161/21
é.+sänmi 164/12
é.-yåmån tur- 169/13
[=10]
ésånlik Sağlıklı, sıhhatlı olma durumu.
é.+ni tilä- 133/10
[=1]
ésir Ar. Savaş esir düşen, tutsak.
é.bol- 137/35
[=1]
ésli Akıllı, anlayışlı.
é.+lärdän 146/12
[=1]
éslisiz Akılsız, anlayışsız.
é.137/29
[=1]
éşit- Duymak, işitmek.
é.-di 170/06
é.-dim 167/27
é.-gin 149/11
é.-ing 169/27, 170/17
é.-inglär 132/20, 162/15, 166/26
é.-mäk 144/08, 158/33
é.-sä 153/33
[=11]
ét- Yapmak, etmek, eylemek, kılmak.
é.-dim 133/33
é.-ämän (nétämän) 155/02
é.-äyin (nétäyin) 144/18, 148/21
é.-ib 131/19, 140/16
[=6]
ġırç ét- 140/16
né ét- 144/18, 148/21, 155/02
tänk ét- 131/19
yåd ét-133/33
[=6]
étäk Giysinin belden aşağıda kalan bölümü, etek.
é.+igä (étägigä) sål- 138/08
é.+inggä båşin sål- 157/27
é.+kä 150/20
[=3]
étkiz- Ettirmek, yaptırmak.
é.-ib 142/29
[=1]

F

fātihä Ar. Kur'an-ı Kerim'in birinci suresi, fâtiha suresi ["elhamdü lillâhi rabb-il-âlemîn" diye başlayan sure]
f. (åḳ fātihä bér-) 139/02
f.tårt- Fatiha okumak. 134/04, 139/05, 139/09
[=4]
färyād Fars. Feryat, çığlık, ağlama.
f. (dād-färyād) 169/21
[=1]
färzänd Fars. Oğul, çocuk.
f.+män 164/02
[=1]
fil Ar. Kolayca evcilleşebilen, yaşamakta olan kara hayvanlarının en irisi, hortumlu, memeli hayvan. Fil.
f.+ni 164/09
[=1]
firibgär Fars. Hilekâr, dolandırıcı.
f.äräb 152/06
f.+lär 151/30
[=2]

fuḳarā Ar. Vatandaş, uyruk, yurttaş.
f. 154/31, 155/03, 158/14
f. bol- 154/34, 155/19, 155/25, 157/29, 158/25
f. bop 155/08
f. ḳıl- 159/06, 162/32
f.+mning 171/04
f.+ning 154/05, 171/23, 169/24
[=15]

G

ġacir Leşlerle beslenen kuş.
ġ. 142/18, 143/02
ġ.bilän 142/04
[=3]
gāh (Fars. *gāh >geh*) Tekrar edilerek kullanılan bazen, bazı zaman, kâh.
ġ. 171/29, 171/29
[=2]
ġālib Ar Üstün gelen, yenen, galebe çalan (kimse).
ġ. kél- 140/27
[=1]
ġam Ar. Kaygı, keder.
ġ.-ġubār 154/29
ġ. bol- Kaygılanmak, kederlenmek.148/16
ġ.+gä (içi ġamgä tol-) 170/22
[=3]
ġaş Huzursuzluk.
ġ. bol- 138/23
[=1]
ġāvġa Fars. Kavga, yaygara, gürültü, savaş.
ġ.bol- 156/22
[=1]
ġåvir Haber, bildiri.
ġ.-şåvir ḳıl- 166/10
[=1]
ġāvvās Derine dalıp inci çıkaran, dalgıç.
ġ. ḳuv- 165/20
ġ.+ni 164/08
ġ.+ning 169/09
[=3]
ġayrät Ar. İçten gelerek çalışma, belli bir şey için çabalama, didinme, çaba.
ġ. 143/08
ġ.+i 159/02
ġ.işi 139/12
ġ. ḳıl- 138/03, 140/11, 141/10, 165/18, 167/29
ġ. ḳıp 135/16, 143/03
ġ.+ni 168/12
ġ.+ni ḳıl- 140/03
[=12]
ġāz (Eski Türk. *kāz* < Fars. *ġāz*) Gri beyaz tüylü, ördeklgillerden kaz.
ġ.+gä (uçgän ġāz) 134/06
[=1]
ġazā (Ar. *ġazv* > *ġazve* "cihat"tan *ġazā'*) İslâm dîni uğruna yapılan savaş, cihat.
ġ. 161/34
[=1]
gälä Kalabalık, yığın, topluluk.
g. 163/06, 166/03
[=2]
gällä- Bir işi sırayla, nöbetleşerek yapmak.
g.-bdi 151/30
[=1]
gäp Söz, laf, konuşma.
g. 139/13, 146/36, 150/37, 151/29
g. (här gäp) 146/40,
g.bol- 167/19
g.+dän ḳåyt- 152/12
g.+ä 155/13
g. äyt- 139/27, 146/35
g.+gä (gäpni gäpgä ulä-) 150/24, 153/04, 168/30
g.+gä (gäpni gäpgä ulgäyt-) 166/09
g.+gä (yåmån gäp) 170/09
g.+idän 154/16
g.+igä 151/32, 152/17
g.+imä (äytgän gäp) 144/24
g.+ini 165/31
g.+lärni 134/30

g.+lärni äyt- 169/30, 170/05
g.+ni 144/08, 158/33, 167/18
g.+ni (şāirsiz gäp) 144/32
g.+ni äyt- 149/03
g.+ni gäpgä ulä- 144/32, 150/24, 153/04, 168/30
g.+ni gäpgä ulgäyt- 166/09
g.+ning 132/03, 148/25, 148/29
g.+ning (här gäp) 149/08, 150/22
[=38]
gäpir- Dile getirmek, konuşmak.
g.-gäni 171/07
g.-gin 165/09
g.-mädi 164/12
g.-säm 164/17, 164/21, 164/26, 166/30
[=7]
gäpirmäk Konuşma, söyleşme.
g.+kä 151/08
[=1]
Ġıråt Köroğlu'nun sadakati, yiğitliği ve hızı ile ünlü atı. Krş. **Ġırkök**
Ġ.+ni 171/27
[=1]
ġırç Aynı, tam, mutlak, tamamen.
ġ.ét- 140/16
[=1]
Ġırkök Bk. **Ġıråt**
Ġ. åt 133/31, 155/21, 160/21
Ġ.+imni 154/18
[=4]
ġızillä- Vızıldamak, pırlamak, pır pır etmek.
g.-b 140/21
[=1]
gidirä- Korku, şüphe duymak.
g.-yib 134/38
[=1]
gödäk Bebek, küçük çocuk.
g.(yåş gödäk ḳıl-) 155/24
[=1]
gör Fars. Mezar.
g.+gä 167/21
[=1]
görkillät- Mezar ziyareti ettirmek.
g.-ib két- 165/13
[=1]
Görogli Çembil şehrinin hükümdarı. Krş. **Göroġli Pādşā, Göroġlibék**
G. 134/17, 140/36, 147/08, 148/08, 154/15, 158/09, 159/15, 160/22, 160/35, 160/37, 161/03, 161/16, 161/28, 163/10, 163/18, 163/19, 171/28, 171/35, 172/08
G.+dän 158/33, 171/02
G.+däy 160/32
G.+gä 168/28
G.+män 138/14, 139/14, 158/15
G.+ngni 158/12
G.+ni 136/26, 158/25, 170/33
G.+ning 134/25, 152/31, 160/01, 161/07, 166/25, 169/20
G.tuġı 163/11
[=37]
Görogli Pādşā Bk. **Göroġli**
G. 147/12, 147/16, 147/20, 147/24, 147/28, 147/32, 148/01
[=7]
Göroglibék Bk. **Göroġli**
G. 131/15, 131/26, 133/10, 135/16, 137/05, 137/23, 138/29, 139/18, 139/24, 141/10, 142/20, 143/28, 143/35, 144/05, 147/05, 147/06, 147/07, 148/07, 148/07, 148/09, 149/04, 151/19, 152/31, 155/20, 158/35, 161/21, 161/31, 162/06, 165/33, 166/03, 167/28, 168/29, 169/04, 169/21, 171/09, 171/24, 171/26, 172/03
G.+ning 131/32
[=39]
göşt (<Fars. *gūşt*) Et.
g.+igä 142/18
g.+ini 132/15
[=2]
göştdār (<Fars. *gūşt* ve Fars. *dâr* "sahip ve mâlik olan") Etli, semiz.
g. 152/23
[=1]
ġubār Fars. Toz.

g.+ä (ġam-ġubār) Dert-tasa anlamındaki ikileme. 154/29
g.+imni 158/04
g.+ini 162/19
[=2]
ġunçä Fars. Henüz açılmamış çiçek, tomurcuk.
ġ. 160/19
ġ.+ngiz 147/19
[=2]
ġuvlä- Uğuldamak.
ġ.-b két- 139/28
[=1]
ġuvläş- Uğuldaşmak.
ġ.-di 163/09
ġ-ib 151/04, 151/06
[=3]
gül Fars. Gülgillerden katmerli, hoş kokulu çiçek.
g. 172/06
g.tér- 147/22
g.+däy (ḳızil güldäy) 162/27
g.+däy (lālä güldäy ḳıl-) 152/28
g.+däy (tāzä güldäy sol-) 146/18
g.+däy sol- 138/27
g.+gä (yüzi gülgä bol-) 151/12
g.+i 147/19
g.+idä (bulbul bāgıning güli) 141/33
g.+lär 135/15
g.+rängi sol- 143/26
[=11]
Gülçéhrä Temirhan Padşa'nın kızı, Temirhan'ın kardeşi, Köroğlu'nun manevi kızı. Krş. **Gülçéhräcān, Gülçéhrä Päri, Gülçéhräcāy**
G. 134/18, 137/25, 137/30, 138/01,139/06, 139/10, 139/27, 139/29, 139/35, 140/11, 141/09, 142/26, 162/23
G.+dän 134/21
G.+däy päri 162/20
G.+gä 138/26, 161/01, 161/03, 172/06
g.sävläti 139/07
[=20]
Gülçéhrä Päri Bk. **Gülçéhrä**
G. 137/21
[=1]
Gülçéhrecān Bk. **Gülçéhrä**
G.+ni 162/12
[=1]
Gülçéhrecāy Bk. **Gülçéhrä**
G. 138/27
[=1]
gümb Bir şeyin patlamasıyla ortaya çıkan "güm" sesi.
g. 142/29
[=1]
günā Bk. **günāh**
g.+sin 171/18, 171/23
g.+sini 150/26, 150/30, 150/34, 153/13
[=6]
günāh Fars. Allah'ın emirlerine aykırı olan davranış, mâsiyet. Krş. **günä**
g.+in 153/02
g.+ingni 146/01
g.+ini 145/11, 152/32, 153/06, 154/09, 154/15 154/22
g.+ini tilä- 151/02, 154/05, 170/28, 171/03
[=12]
güp Ağır bir nesnenin bir yere çarpması sonucunda çıkan ses.
g.+däy 136/19
[=1]
gürkirä- Yetişmek, büyümek, olgunlaşmak.
g.-b 137/11, 169/15
g.-b két- 146/04
g.-gän 131/12, 132/26
g.-ymiş 156/08
[=6]
pādädäy gürkirä- 146/04
[=1]
bolib gürkirä- 137/11
[=1]
güväläk Sığırları rahatsız eden bir sinek türü.
g. 141/25
[=1]

H

ḫabär Ar. Bir olay hakkında edinilen bilgi, salık.
ḫ. ål- Bir şey hakkında kendisine bilgi ulaşmış olmak, bir şeyi duymak, öğrenmek. 155/09, 155/10
[=2]
ḫafä Fars. Keder, sıkıntı, üzüntü.
ḫ. bol- Üzülmek, kederlenmek. 132/01, 133/28, 144/09, 164/13, 164/18, 171/13, 171/17
[=7]
ḫafälik Kırılma, üzüntü.
ḫ.+ing (ḫafäliging) 165/23
[=1]
Haḳ (< Ar. *ḥaḳḳ*) Allah.
H. 142/10, 146/19
H.+ḳa 167/23
H.+ḳa (ḳādir Haḳ) 159/10
H. saḳlä- 157/35
[=5]
haḳıḳ (Ar < *‘aḳīḳ*) [Halk ağzında *hakik* şeklinde geçer] Üzerine mühür kazılan, yüzük taşı ve tespih yapılan, bâzı eşyâlarda süsleme unsuru olarak kullanılan, çok sert, oldukça şeffaf, içinde çeşitli renk halkaları bulunan kıymetli süs taşı, kalseduan kuarsının bir cinsi.
h.taḳ- 148/18
[=1]
haḳlä- Yiyip bitirmek.
h.-b (tuzini) 166/25
[=1]
hāl Ar. Bir şeyin içinde bulunduğu şartların ve niteliklerin bütünü, durum.
h.bol- 148/19
h.+ginängni 156/18
h.+i 171/04
h.+igä 141/15, 144/27, 170/02, 171/19
h.+igä (särbāz hali) 133/01
h.+läring 145/33
[=10]
ḫalāyıḳ Ar. Esir alınmış veya satın alınmış kız, kadın.
ḫ. 132/13, 132/23, 132/25, 141/19, 142/35
[=5]
Ḫālcuvān Çocuğu olmadığı için Köroğlu'nun çocuğu olmasını isteyen kişi, Ahmedbey'in eşi.
Krş. **Ḫālcuvān Çéçä, Ḫālcuvānåy, Ḫālcuvāncān**
Ḫ.143/20, 144/17, 145/06, 145/13, 145/15, 146/41, 147/13, 147/17, 147/25, 148/04, 148/07, 148/33, 149/04, 151/08, 151/18, 152/29, 152/31, 153/22, 154/13, 158/27, 158/30, 158/31
Ḫ.åyim 155/11, 155/15
Ḫ.bilän 158/22
Ḫ+däy çéçä 147/21, 153/10, 153/12
Ḫ.+gä 144/12, 146/39, 147/03, 156/29, 168/26
Ḫ.+ni 148/06
Ḫ .+ning 143/22, 144/10, 147/04, 148/05
[=38]
Ḫālcuvān Çéçä Bk. **Ḫālcuvān**
Ḫ. 148/21, 151/01, 151/20
[=3]
Ḫālcuvānåy Bk. **Ḫālcuvān**
[=1]
Ḫālcuvāncān Bk. **Ḫālcuvān**
Ḫ. 148/18, 158/20
[=2]
ḫalḳ Ar. Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu, folk.
ḫ. 171/06
ḫ.+ı (Özbék ḫalḳı) 151/24
ḫ.+ning 154/16
[=3]
ḫāmus Fars. sessiz, susmuş, sâkit.
ḫ.+**ginäng** 138/30
[=1]
ḫån Hükümdar.

ḫ. 136/03, 152/19, 161/28
[=3]
ḫancär Ar. Ucu eğri ve sivri, kamaya benzer, silah olarak kullanılan bir tür bıçak.
ḫ. 132/12, 138/32
h.+imning 133/18, 133/30, 133/34
[=5]
ḫār Zulüm, eziyet.
ḫ.bol- 154/07
[=1]
ḫarāb Ar. Harap, yıkılmış.
ḫ. 145/33
ḫ.+di(r) 150/18
ḫ.ḳıl- Harap etmek, yıkmak. 140/35
[=3]
ḫasım Ar. Düşman.
ḫ. 144/15
[=1]
ḫat Ar. Mektup.
ḫ. 167/11
[=1]
ḫātin (Fars. *ḫātūn* < Soğd. *ḫvaten*) 1. Kadın.
ḫ. 131/30, 153/17, 163/15, 166/06, 167/03, 167/19
ḫ.bit- (ḫātin bitgän) 137/35, 163/05, 163/08
ḫ.-ḳız 145/22, 146/24, 152/26, 166/11, 166/38, 167/06, 167/22
ḫ.-ḳızlärni 149/30
ḫ.+i (sülüv ḫātin) 146/41
ḫ.+lär 134/13, 163/11, 163/12, 167/05
ḫ.+lärni 149/25, 160/11
ḫ.+lärning 166/40
ḫ.+ning 146/34
2. Eş, zevce.
ḫ. ål- 146/38
[=27]
ḫātir Ar. Bir kimsenin biri üzerindeki saygılı etkisi, îtibar.
ḫ.+i 131/34, 160/02
[=2]
ḫātirli Hatırı sayılan, sözü geçen.
ḫ.bol- 158/31
[=1]
hāvlḳ Ar. Muhit, etraf.
h.-mäkān 162/10
[=1]
hây Hey anlamına gelen birini çağırmak için kullanılan seslenme edatı.
h.bälli Yunuscān 135/05
[=1]
häyäl Ar. Düş, hayal, fikir.
h.+lärgä 139/25
[=1]
ḫayållä- Gecikmek, geç kalmak.
ḫ.-mäy 139/22
[=1]
ḫayf Ar. Eyvah, yazık, heyhat.
ḫ. 154/03
[=1]
ḫayr Ar. İyilik, iyi ve faydalı iş.
ḫ. 145/13
ḫ.+émäsä 154/16
[=2]
ḫazinä Ar. Toplu hâlde bulunan altın, gümüş, mücevher, para vb. maddî değeri yüksek şeylerin bütünü.
ḫ.+dä 158/23
ḫ.+nängni 156/12
[=2]
hāzir Ar. Şimdi, şu an.
h.(häli hāzir) 152/11
[=1]
hä Evet anlamına gelen cevap edatı.
h. 164/11
h.-yå 145/16
[=2]
häddi Ar. Had, hak, istihkak.
h.+gä yét- 164/03
h.+ng 145/34, 146/05
[=3]
häftä Fars. Birbiri ardınca gelen yedi günlük dönem.
h.+gäçä 167/05
[=1]
häli Ar. Daha, demin, hâlâ, henüz.
h. 137/07, 156/21, 161/09
h.hāzir 152/11

[=4]
häligi Ar. Bahsi geçen, deminki, sözü edilen.
h.+164/04
[=1]
häm Fars. Hem, aynı zamanda, ve, bir de, da/de.
h. 134/30, 137/24, 137/37, 138/06, 138/11, 139/35, 143/03, 144/09, 144/09, 146/36, 146/36, 148/33, 148/33, 151/17, 152/34, 153/05, 154/14, 154/16, 159/20, 159/30, 159/30, 160/21, 161/09, 169/33, 169/33, 171/35, 172/08
[=27]
hämān Fars. Şimdiye kadar, hâlâ.
h. 160/18
[=1]
hämişä Fars. Her zaman, daima.
h. 149/09, 149/10, 150/02, 153/08
[=4]
hämmä Fars. Hep, bütün, herkes.
h. 132/38, 133/07, 134/24, 142/01, 150/35, 154/11, 158/28, 163/09, 163/19, 163/23, 166/10, 171/27
h.+läri 134/03, 163/21
h.+miz 162/02
h.+ngiz 132/33
h.+si 131/08, 134/20, 134/35, 135/08, 145/31, 147/02, 159/18, 160/27, 161/01, 168/13
h.+sining 163/27
[=27]
hämrā Fars. Yol arkadaşı, yoldaş.
h. bol- 168/08
[=1]
hängāmä Fars. Kavga, savaş.
h.+dä 139/11, 143/15
[=2]
här Fars. Teker teker, hepsi, birer birer hepsi.
h. 131/32, 146/37, 147/23, 147/26, 172/08
h.ädäm 149/12, 166/01
h.gäp 146/40, 149/08, 150/22
h.kim 139/20, 147/35
h.päri 164/19
h.täräf 132/11, 132/28, 135/17, 161/15, 165/14
h.uruġ 172/07
h.zämān 148/28
[=20]
härnä (< *här+nimä*) Ne kadar olursa o kadar, her ne.
h. 138/07, 148/34, 156/13, 157/36, 158/06
[=5]
Häsän Çåpsån Komutan Krş. **Häsän Çåpsån Äkä**
H. 131/29, 134/29, 136/02, 143/04, 143/24, 144/03, 156/27, 162/01, 167/14, 167/17, 167/21, 171/25, 171/25, 171/32, 171/34
H.bilän 171/28
[=15]
Häsän Çåpsån Äkä Bk. **Häsän Çåpsån**
H. 155/29
[=1]
Häsän Äkä Bk. **Häsänḫån**
H. 167/16
[=1]
Häsän Kölbär Yunus Peri'nin erkek kardeşi.
H. 164/13, 169/09, 169/29
H.bilän 164/06
[=4]
Häsän Yäkdästä Yunus Peri'nin erkek kardeşi.
H. 164/07
[=1]
Häsäncān Bk. **Häsänḫån**
H.136/03
H.+ni 162/13
H.+ning 137/19
[=3]
Häsäncān Äkä Bk. **Häsänḫån.**
H. 137/37
[=1]
Häsänḫån Temirhan padişahın öz, Köroğlu'nun manevi oğlu. Krş. **Häsän Äkä, Häsäncän, Häsäncän Äkä**
H. 166/04, 172/05

H.+gä 161/04, 172/05
H.+ni 131/29
[=5]
häväs Ar. İstek, arzu, meyil.
h.+im 144/14
h.+lärni 162/22
[=2]
häybät Ar. heybet, ihtişam, büyüklük, azamet.
h.ur- 133/04
[=1]
häybätli İhtişamli, etkileyici.
h.kişi 167/35
[=1]
häydä- Sürmek.
h.-b kél- 145/21, 149/25
h.-b télin-160/10
h.-di 141/13, 141/17, 141/31
h.-ng 160/06
h.-ymän 146/24
[=8]
ḳılib häydä- 141/13
ḳuvib häydä- 141/31
sâtib häydä- 141/17
[=3]
hä'yät Ar. Bir işi yapmak veya yönetmekle görevlendirilmiş kimselerden meydana gelen topluluk, kurul.
h.ḳıl- 166/17
[=1]
häyt Haydi, heyt anlamlarına gelen seslenme edatı.
h. 168/18, 169/13,169/15, 169/32, 170/08
[=5]
häyvān Ar. Hareket edip yer değiştirebilme ve hissetme yeteneği olan canlı yaratık.
h.bol- 171/28
[=1]
Häzrät Ar. Yüce kabul edilen kimselerin adlarının başına saygı, övme, yüceltme amacıyla getirilen unvan.
h. Dāvud 133/33
[=1]
héç Fars. Hiç.
h. 132/09, 132/13, 136/05, 138/05, 147/11, 170/33, 171/07, 171/21
h.kim 132/35, 133/20, 139/12, 154/06
h.kim bilän 139/12
[=13]
ḫıl Çeşit, tür. Krş **hil**
ḫ.+idän 161/23
ḫ.+igä 170/32
[=2]
ḫırāc (Ar.< ḫarāc) Müslüman olmayan tebaadan ve sâhibi müslüman olmayan arâziden alınan vergi.
ḫ. 157/33,169/02
ḫ.-bāc bér- 154/27, 154/34, 155/36, 156/23
ḫ. ål- 155/05
[=7]
ḫırman Ar. Nasipsizlik, mahrumiyet.
ḫ. 151/12
[=1]
ḫızmätkār (Ar. *ḫidmet* > *hizmet* ve Fars. *-kār* ekiyle *ḫizmet-kār*) Hizmetçi, hizmet eden kimse.
ḫ.bol- 150/21
[=1]
hil Bk. **ḫıl**
h.+i 133/20
[=1]
himmät Ar. Yardım, ihsan.
h.+i 163/28
h.+inggä 139/06
[=2]
hisāb Ar. Tahmin, önceden verilen hüküm, düşünüş.
h.+ini ḳıl- 171/08
h.+ini yitir- Ne yapacağını bilememek.143/21
h.+läri yitiş- 143/19
[=3]
hissä Ar. Pay, parça, kısım.
h.+(ming hissä däräcä ḳıl-) 172/09
[=1]

hiylä (Ar. *ḥile*) Aldatmaca, kurnazlık, hile.
h. 136/30
h.+émäs 153/19
[=2]
ḫob Çok, bol; iyi, güzel, hoş.
ḫ. 158/30, 162/11
ḫ.bol- 145/20, 145/36, 146/33
[=5]
ḫop Peki, tamam, evet anlamlarına gelen cevap edatı.
ḫ. 134/19, 146/08, 162/07
[=3]
ḫorāz Fars. İbiği büyük olan erkek horoz.
ḫ.+ingni 156/32
[=1]
ḫorlä- (Fars. *ḫōr*'dan *hor+la-mak*) Kötü davranmak, hırpalamak.
ḫ.-mäs 154/12
[=1]
ḫorlik Fars. Rezillik.
ḫ.+ni 136/32
[=1]
hökiz Öküz.
h.+däy burkirä- 141/03
h.+däy ḳıp 141/27
[=2]
Ḫudā Fars. Her şeyi yaratma yetkisi olan Tanrı, Allah. Krş. **Ḫudāy**
Ḫ. 133/01, 168/12, 168/23
Ḫ.+gä (ḳādir Ḫudā) 153/08
Ḫ.+ning 134/02
[=5]
Ḫudāy Bk. **Ḫudā.**
Ḫ. 137/27, 144/18, 146/37, 151/16, 152/02
Ḫ.+dän 147/11
Ḫ.+gä 145/07
Ḫ.+gä yét- 154/28
Ḫ.+im 165/03
Ḫ.+im (ḳādir Ḫudāy) 167/27
Ḫ.+ning 155/02
Ḫ.+yā "Ey Rabb" anlamında seslenme sözü. 133/24, 155/26, 166/31
[=14]
hürmät Ar. Bir şeye veya bir kimseye değer vermekten ileri gelen ölçülü davranma hissi, çekinme ile karışık bir sevginin verdiği dikkat ve îtinâ gösterme duygusu, saygı.
h.ḳıl- 144/29
[=1]
ḫursänd Fars. Kanaatkâr, tok gözlü, kısmetine râzı olan (kimse), mütevekkil.
ḫ. 152/34
[=1]
ḫuruş Fars. Gürlemek, coşmak.
ḫ.+gä 138/03
[=1]
ḫuş Fars. Hoş, iyi.
ḫ.+imni 133/23
ḫ. kél- 159/27
[=2]
ḫuşlä- Fars. İyi, hoş duruma getirmek.
ḫ.-di 142/26
[=1]
vaḳtin ḫuşlä- 142/26
[=1]
ḫuşvaḳt Fars. Mutlu, sevinçli.
ḫ.bol- 155/14, 158/32
ḫ.bop 131/17, 143/20, 162/16
ḫ.ḳıl- 158/29
ḫ.ḳıp 159/26
[=7]
ḫuşvaḳtlik Mutluluk, sevinçli olma hâli.
ḫ.+dän 164/03
[=1]
hüccät Ar. Delil, ispat.
h. bér- 154/35, 155/08, 155/31, 156/02
[=4]
hülkär Gökyüzünün kuzey yarım küresindeki Boğa burcunda yer alan ve yedi yıldızdan oluşan bir yıldız takımı, Süreyya, Pervin.
h.+däy bop 134/03
[=1]
hür Ar. Kendi kendine hareket etme, karar verme ve davranma gücü olan (kimse).

h. bol- 138/12
[=1]
hürk- Ürkmek, korkmak.
h.-kän ékän 158/23
[=1]
hürkinçilik Ürkünçlük, korkunçluk.
h.bol-166/14
[=1]
hürkiş-Korkmak, ürpermek.
h.-ib çıḳ- 166/15
[=1]
hürkit- Korkutmak.
h.-di 163/01
[=1]

I

ıḫtiyār Ar. Kendi isteğiyle hareket etme, irâdesini kullanma.
ı. 156/01, 156/19
[=2]

İ

iç 1. Herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil, dış karşıtı.
i.+idä 135/22
i.+ini 165/20
2. *mec.* Yürek, gönül.
i.+i ġamgä tol- Çok üzülmek, dertlenmek. 170/22
i.+ing ḳångä tol- Çok üzülmek, perişan olmak.165/26
[=4]
içki İçeride olan, içerdeki.
i. 144/21
[=1]
ik Bk. **ikki**
i.kéçä 167/32
i.kün 167/34
i.kündüz 167/32
[=3]
ikkåv İkisi, her ikisi.
i.+i 139/32, 140/02, 143/04, 168/01, 168/04
i.+imiz 139/14
i.+ining 167/37
[=7]
ikki Birin ardından gelen sayı ismi. Krş. **ik**
i. 140/28
i.köz 164/28
i.kün (ikkün) 137/17
i.nāmus 154/04
[=4]
ilāc Ar. Çıkar yol, çare, imkân.
i.+imni 149/24
i.ḳıp Çözüm bulmak.159/10
[=2]
ildäm Hızlı ve süratli at.
i.åt 133/16, 135/32, 140/21, 142/30
i.åtning toḳasi 169/23
i.+ékän 166/22
[=6]
ilgäri Önce, önceki, geçmiş.
i. 138/10
[=1]
imān Ar. İnanç, itikat.
i.+gä 168/08
[=1]
imlā İmla, yazım.
i. yaḫşi imlā 167/11
[=1]
indä- Seslenmek, çağırmak.
i.-mäng 146/40
[=1]
inşāāllā Ar. "Allah nasip ederse" anlamında kullanılan dilek.
i. 150/13, 162/02
[=2]
ipäk İpek böceği kozası çözülerek elde edilen ince, parlak kumaş.
i.+dän (şāl ipäk) 133/19
[=1]
iş Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma.
i. 147/11, 171/26
i.(yaḫşi iş ḳıl-) 159/32
i.+ékän 171/01
i.+gä (Turkmän işi) 142/19

i.+i 139/24, 153/34
i.+i (ġayrät işi) 139/12
i.+igä 167/37
i.+im 138/34, 139/03
i.+imiz 139/08
i.+imni 133/24
i.+ing 153/24
i.+ingiz 153/16, 153/19, 153/21
i.+ini 132/18, 144/18, 155/02
i.kél- 150/03, 155/06
i.ḳıl- 146/15, 146/37
i.+ni 150/04
i.+ni bérkit- İşini sağlamlaştırmak. 136/14
i.+ni ḳıl- 157/11
i.+ni oḫşät- 136/17
i.täräflä- 171/31
[=29]

iş- Şişmek.
i.-ib 136/19
[=1]

işån- İnanmak, itikat etmek.
i.-mägin 146/11, 151/32, 152/17
[=3]

it Köpek.
i.+lärgä 132/07
[=1]

iyärt- Takip etmek.
i.-ib 148/02
[=1]

iz Bir şeyin geçtiği veya önce bulunduğu yerde bıraktığı belirti, nişan, alamet, emare.
i.+imä 148/31
i.+inggä 156/16
[=2]

izillä- Vızıldamak, uğuldamak.
i.-b 140/20
[=1]

izilläş- Vızıldaşmak, uğuldaşmak.
i.-ib 163/09
[=1]

izillät- Vızıldatmak, uğuldatmak.
i.-ib 143/05
[=1]

izlä- Arkasından gitmek, takip etmek.
i.-ydi 160/09
[=1]

izzät Ar. Saygı, hürmet.
i.+i 154/21, 163/33
[=2]

izzätli Değeri ve mertebesi yüksek olan, şeref sâhibi, îtibarlı.
i. (ādābli izzätli méhmān yol bol-) 148/14
i.bop 169/03
[=2]

K

ḳåbåḳ Bk. **ḳåvåḳ**
ḳ.+ı (ḳåbåġı) 133/28
[=1]

ḳabul Ar. Bir şeye isteyerek ya da istemeyerek razı olmak.
ḳ.ḳıl- Almak, kabul etmek, razı olmak. 150/28
[=1]

ḳåç- Hızla uzaklaşıp bir yere saklanmak.
ḳ.-! 140/24, 140/24
ḳ.-di 140/20, 141/02, 141/03, 141/06, 141/16, 141/35, 142/09, 142/12, 142/17, 143/33
ḳ.-ärgä 134/36
ḳ.-äyin 168/05
ḳ.-gän 135/01, 140/30, 153/17
ḳ.-gänini 136/01
ḳ.-ib 135/03, 163/16
ḳ.-ib bår- 142/25
ḳ.-ib kél- 145/29, 146/25, 153/20
ḳ.-ib két- 131/30
[=25]
ḳulakdän ḳåç- 135/01
ot ḳåç- 135/03, 163/16
[=3]
åşib ḳåç- 141/06
burḳıräb ḳåç- 141/03
çuvläb ḳåç- 141/16
tirḳıräb ḳåç-141/02
[=4]

ḳåçävér- Kaçıvermek.

ḳ.-di 141/20, 168/11
[=2]
Ḳåçgän Yer ismi.
Ḳ.+dän 143/10
[=1]
ḳåçir- Delirmek, aklını bozmak.
ḳ.-dim 133/23
[=1]
kåçmåḳlik Kaçılacak, saklanılacak yer.
ḳ.+kä 134/39
[=1]
kaddi (< Ar. *ḳadd*) Boy pos, endam.
ḳ. 140/18
ḳ.+m 151/26
ḳ.+ngdän 148/21
[=3]
ḳādir Ar. Kuvvet ve kudret sahibi, yapabilme gücüne mâlik.
ḳ.Āllā 133/13
ḳ.Hāḳ 159/10
ḳ.Ḫudā 153/08
ḳ.Ḫudāy 167/27
[=4]
ḳadrdān Fars. Değerli, sevgili, kıymetli; samimi, yakın.
ḳ. 151/18
[=1]
Ḳāf Ankā kuşunun yaşadığı ve yeryüzünü çepçevre kuşattığı kabul edilen efsânevî dağ. [Kısaltma yoluyle *Kaf* şeklinde de kullanılır.]
ḳ.+dä (Köhi Kāf) Kaf Dağı. 165/12
ḳ.+dägi (Köhi Kāf) 164/23
ḳ.+däy (Köhi Kāf) 169/29
ḳ.+gä (Köhi Kāf) 165/09
ḳ.+ini (Köhi Kāf) 133/12
ḳ.+ining (Köhi Kāf) 164/07
[=6]
ḳaḳşät- Ürpertmek, zangırdatmak.
ḳ.-ädi 157/03
[=1]
ḳål- 1. Olduğu yeri ve durumu sürdürmek.
ḳ.-di 135/12, 135/23 135/27, 136/18, 136/31, 137/04, 140/25, 140/29, 141/21, 143/01, 143/14, 148/04, 162/06, 164/10, 166/06, 167/14, 167/21, 167/29, 170/04
ḳ.-dingmi 151/23
ḳ.-är 156/24
ḳ.-ib 142/22, 168/17
ḳ.-ibdi (ḳåpti) Ḳål fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan kelimeye geçmiş zaman ekinin gelmesiyle oluşan sözcük. 144/26, 151/04, 151/15
ḳ.-ing (ḳång) 165/25, 165/28
ḳ.-inglär (ḳånglär) 146/18, 146/19, 146/21
ḳ.-mäsin 132/09, 132/13
ḳ.-mädinglär 145/17
ḳ.-uvdi 137/16
3. Var olmaya devam etmek, mevcut olmak.
ḳ.-mädi 138/05, 138/13, 147/10
ḳ.-mäsä 144/16
ḳ.-mäy 145/28, 146/21, 165/28, 170/25
3. (Bir yerde) Olmak veya bulunmak.
ḳ.-di 134/18 134/28, 142/35, 148/04, 167/31
ḳ.-gän 142/35
ḳ.-mäsin 157/14
4. (Dünden bugüne veya mîras, yâdigâr, pay vb. olarak) Birinden diğerine geçmek, intikal etmek.
ḳ.-di 167/10, 167/11
5. (Bir süre bir yerde) Yaşamak, oturmak, ikâmet etmek.
ḳ.-di 167/22
6. …durumuna gelmek, … durumda olmak.
ḳ.-! 167/12, 147/18
ḳ.-dim 149/13
ḳ.-ädi 170/23
7. Yardımcı fiil.
ḳ.-! 167/12
ḳ.-di 143/17, 161/19, 161/30, 166/37, 167/09, 170/16, 171/28
ḳ.-dim 138/03,
ḳ.-ädi 137/35,
ḳ.-är 147/31

ḳ.-ing (ḳång) 165/25, 165/26,
ḳ.-inglär (ḳånglär) 146/18, 146/19,
ḳ.-mäsin 139/16, 157/12,
[=74]
mälāl ḳål- 144/16
mäyib ḳål- 166/06
ölik ḳål- 136/18, 143/01
säbil kål- 170/23
tāḳat ḳål-138/13
[=6]
bolib ḳål- 137/35, 139/16, 143/17, 143/20, 161/19, 161/30, 166/37, 170/16, 171/28
bop ḳål- 148/04
çärçäb ḳål- 137/16
déb ḳål- 167/09
dingilläb ḳål- 135/27
dumäläb ḳål- 135/23, 140/25, 142/22, 168/17
äylänib ḳål- 137/04
äytib ḳål- 147/31
ḳålä ḳål- 167/12
kélib ḳål- 156/24, 157/14, 162/06, 164/10, 167/14, 167/29
kétib ḳål- 167/21
ḳılib ḳål- 165/25
kirib ḳål- 138/03
ḳorḳıb ḳål-157/12
ölib ḳål- 140/29, 141/21, 146/21, 165/28, 167/12
solib ḳål- 146/18
tältäyib ḳål- 151/23
térkäb ḳål- 148/04
tolib ḳål- 146/19, 165/26
tutib ḳål- 143/14, 144/26
yåḳınläşib ḳål- 170/04
yétib ḳål-136/31
yıġläb ḳål- 147/18
yıġläy-yıġläy ḳål- 149/13
[=47]

ḳal‘ä Ar. Düşmanın gelmesi beklenilen yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı, kermen.

ḳ. 153/15
[=1]

ḳalḳån Beklenmedik saldırılardan korunmak amacıyla kullanılan zırh, siper.
ḳ.+ni 134/08, 134/16
[=2]

ḳallāb Ar. Dolandırıcı, hileci, üçkâğıtçı.
ḳ.-di 152/04, 152/06
ḳ.+ilär 169/18
[=3]

ḳamçi Bir ucuna deri, ip bağlı dövme aracı.
ḳ. çåt- 152/21
[=1]

ḳån Plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı.
ḳ. 137/22, 144/09, 144/09
ḳ.+gä (içing ḳångä tol-) Çok üzülmek, ızdırap çekmek. 165/26
ḳ.+i 144/19
k.+i (ḳoçkil ḳåni) 140/19
k.+in tök- 159/35
k.+ini (ḳarä ḳånini tök-) 138/20
ḳ. ḳat- 136/15
ḳ. ḳatil- 135/29
ḳ.ḳıl- 132/16
ḳ.yut- Çok ıztırap çekmek, elem ve eziyete katlanmak.170/18
[=13]

ḳandäy Nasıl, ne gibi.
ḳ. 169/14
ḳ.bol- 137/29, 138/02, 170/26, 170/29, 171/04
[=6]

ḳåndir- İnandırmak, iknâ etmek, râzı etmek.
ḳ.-dim 167/08
[=1]

ḳani Haydi, buyurun anlamlarına gelen seslenme edatı.
ḳ. 146/07
[=1]

ḳåpin- İçin için yanmak.
ḳ.-ib 147/15

[=1]

ḳåplä- Bir şeyin dış yüzünü başka bir madde ile örtmek, üstüne başka bir madde geçirmek, döşemek veya yapıştırmak.

ḳ.-b 169/11

[=1]

çoyän ḳåplä- 169/11

[=1]

ḳår Havada beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak yağan su buharı.

ḳ. 164/05

[=1]

ḳarä En koyu renk, siyah.

ḳ.båş 133/26

ḳ.bér- 167/04

ḳ.ḳånini tök- 138/20

ḳ.källä 133/25

ḳ.+sini 171/30

[=5]

ḳarä- Bakmak.

ḳ.-b 131/33, 137/21, 138/26, 139/10, 144/12, 145/14, 145/14, 147/03, 147/09, 148/09, 149/04, 151/20, 152/31, 155/15, 156/29, 161/13, 164/14, 165/24, 169/21, 171/09, 171/27

ḳ.-dim 170/01

ḳ.-mägin 152/10

ḳ.-mäy 134/06

ḳ.-sä 131/26, 163/07

[=26]

ḳaräbåş Küçük, dalıcı bir örnek türü.

ḳ.ördäk 133/02

[=1]

ḳaräştir- Baktırmak, göstermek, yöneltmek, işaret etmek.

ḳ.-gin 158/12

[=1]

ḳarät- Baktırmak, göstermek.

ḳ.-ib 162/35

[=1]

ḳari Yaş olarak ileri, ihtiyar.

ḳ. 170/02, 170/18, 171/19

ḳ.+sining 132/24

[=4]

ḳarindåş Kardeş; kardeş gibi yakın olan dost.

ḳ. 161/24, 161/33, 162/03, 162/11, 162/17, 162/25, 162/28, 162/34

ḳ.+ing 144/15, 144/33, 152/09

ḳ.+ing buz- 145/05

ḳ.+lärim 150/29

ḳ.+läring 158/21

ḳ.+ning 150/02, 162/07, 170/32

[=17]

ḳarindåşlik Kardeşlik; akrabalık.

ḳ. 171/01

[=1]

ḳåruv Silah.

ḳ. 140/30

[=1]

ḳasd Ar. Düşman. Krş. **ḳast**

ḳ.+idä 131/25

[=1]

ḳäsä Fars. Cam, çini, toprak vb.nden yapılmış derince çanak.

ḳ.+lärgä (ming-ming ḳäsä) 164/24

[=1]

ḳasäm Yemin, ant.

ḳ.ur- Yemin etmek. 149/28

[=1]

ḳast Bk. **ḳasd**

ḳ.+igä 132/35, 132/38

[=2]

ḳåş Gözlerin üzerinde kavisli birer çizgi oluşturan kısa kıllar.

ḳ.+i bilän 135/02

ḳ.+läri 163/16

[=2]

ḳåt- Eklemek, ilâve etmek.

ḳ.-di 136/15

ḳ.-ib 163/08

ḳ.-ib két- 163/08

ḳ.-ibdi 163/06

[=4]

çopdäy ḳåt- 163/08

ḳån ḳåt- 136/15

[=2]

bolib ḳåt- 163/06

[=1]

ḳatār Ar. Birbiri arkasına sıralanmış hayvan dizisi.

ḳ.+dä 158/23

ḳ.+idä 160/25

ḳ.+indä 131/13

[=3]

ḳatälåḳ Hamam böceği.

ḳ.bol- 141/27

[=1]

ḳåtil- Eklenmek, ilave edilmek.

ḳ.-di 135/29

[=1]

ḳån ḳåtil- 135/29

[=1]

ḳattıḳ Katı, sert, dayanıklı.

ḳ. 143/27, 166/20, 171/01

ḳ.(båş ḳåttıḳmi tåş ḳåttıḳ) 135/04

ḳ.+mi (båş ḳåttıḳmi tåş ḳåttıḳ) 135/04

[=5]

ḳåvåḳ Göz kapağı. Krş. **ḳåbåḳ**

ḳ.+ıng (ḳåvåġıng) 165/07

ḳ.+ıng uy- 165/07

ḳ.+ıngmän (ḳåvåġıngmän) 164/34

ḳ.+ıngni (ḳåvåġıngni) 164/21, 164/26

ḳ.+ıngni uy- 164/26

ḳ.+läring (ḳåvåġläring) 164/17

ḳ.+läring uyil- 164/17

[=8]

ḳavät Kat kat olan nesnelerin her bir katı ve bunların ara kısmı.

ḳ.+idä 162/24

[=1]

ḳåvun- Kazılmak, oyulmak.

ḳ.-dingmi 164/20

[=1]

bolib ḳåvun- 164/20

[=1]

ḳayġu Endişe, gam, keder.

ḳ. 139/15

ḳ.-külfät kör- 149/07

ḳ.årt- 169/28

[=3]

kāyib (Ar. *ġā'ib* "görünmeyen, gizli olan"dan *ġāyib* > *ġāyip* > *kayıp*) Ortadan kalkan ve ne olduğu bilinmeyen (şey veya kimse) yitik, gāip.

k.+di 153/23

[=1]

ḳāyil Ar. Hoşnut, memnun edici.

ḳ. 142/19

ḳ. bol- Memnun olmak. 139/06, 158/20, 167/37

k. ḳıl- Memnun etmek. 133/12

[=5]

ḳāyim (< Ar. *ḳā'im*) (Başka birinin veya başka bir şeyin) Yerine geçen, (onun) yerini tutan.

ḳ. 155/12

ḳ.+(ḳıyåmät-ḳāyim bol-) 135/14

[=2]

ḳayin Kayınbirader, bacanak.

ḳ.+im (ḳaynim) 150/33, 153/11, 153/13, 153/16, 153/21, 153/32, 154/08, 170/01, 170/19, 170/33

[=10]

ḳaynä- Coşmak, coşup taşmak.

ḳ.-b 141/34

ḳ.-di 141/07

[=2]

ḳurtdäy ḳaynä- 141/34

yüräkläri ḳaynä-141/07

[=2]

ḳayt- Dönmek, geri dönmek.

ḳ.-! 154/26

ḳ.-di 158/36, 159/09, 172/01

ḳ.-ädi 152/12

ḳ.-äy 169/28

ḳ.-ib 150/06

ḳ.-ib két- 154/26, 155/04

[=9]

gäpdän ḳayt- Sözünden dönmek, sözünü tutmamak. 152/12

[=1]

étäkläb ḳayt- 172/01

[=1]

ḳaytädän Nereden.

ḳ. 150/15
[=1]
ḳaytär- Döndürmek.
ḳ.-! 143/23, 143/23
ḳ.-gin 151/05
ḳ.-ib 136/01, 144/05, 159/24, 161/02
ḳ.-ib yubår- 144/25
ḳ.-ing 144/30
[=9]
kémäçini ḳåytär-159/24
[=1]
ḳaytäyin (< Çağ. *ḳaytadın*) Tekrar, yine, yeniden.
ḳ. 137/31, 147/10, 148/24, 149/31, 150/05, 158/14, 165/30
[=7]
ḳazā Ar. Ecel, ölüm, vefat.
ḳ. tol- 138/17
[=1]
kälmä Ar. Kelime, sözcük.
k.+si 142/10
[=1]
källä Fars. Baş, kafa, kelle.
k. 135/21
k.+m (ḳarä källä) 133/25
k.+mni 138/08, 150/20
k.+sini 138/21
[=5]
kältäk Sopa, çubuk; değnek, baston.
k. 169/34, 170/15
k.bilän 145/04, 157/05
k.+i (ḳältägi) 169/09
k.ḳıp 134/34
k.+lär (şāl kältäk) 135/11
k.+ni 137/12
[=8]
kältäkçi Sopalı, değnekli, bastonlu.
k.äkäm 156/04
[=1]
kältäkli Sopalı, değnekli, bastonlu.
k.+ngdän 158/16
[=1]
käm Az miktarda, ufak, bayağı.
k. 139/12, 152/13
k.-käm 136/14, 136/17
[=6]
kämär Fars. Bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı.
k. (tillä kämär) 160/34
[=1]
kämpir Yaşlı kadın, ihtiyar kadın.
k.+ni 167/03
[=1]
kär İşitme engelli, sağır.
k.+däy bol-169/14
[=1]
kärk Gergedan.
k.+ni 164/08
[=1]
kärvān Fars. Bir memleketten diğer uzak bir memlekete ticâret eşyâsı veya yolcu taşıyan yük hayvanı katarı, kara nakliyâtı yapan katar.
k. 153/15
[=1]
kättä Büyük, kocaman, ulu.
k. 132/21, 152/05, 158/27, 158/30, 160/29, 167/19, 169/24
k.-ning 143/15
[=8]
kéç- Geçmek. Bir yerden başka bir yere gitmek.
k.-äyin 165/16
[=1]
kéçä Genellikle saat 22'den itibaren gün ağarıncaya kadar geçen süre, tün, şeb.
k.(ik kéçä) 167/32
k.-kündüz 134/12, 154/01, 166/34, 167/02
k.+yü 159/30
[=6]
kék Garez, kin, hınç, haset.
k.+läri 159/29
[=1]
kél- 1. (Bir şey veya kimse) Konuşana göre uzak bir yerden daha yakın bir yere doğru yol almak, bir mesâfe katedip uzak bir yerdan daha yakın bir yere varmak.
k.-di 134/34, 143/12, 143/18, 143/29, 144/02, 148/04, 148/04,

150/17, 153/20, 161/21, 163/10, 163/18, 163/19, 165/29, 169/29,
k.-dik 161/20, 162/21, 162/35
k.-dim 149/20, 150/19, 150/20, 150/23, 150/24, 150/25, 150/27, 150/33, 151/14, 170/19
k.-dimi 138/30
k.-ding 146/25, 149/06, 150/14, 159/27
k.-dingmi 151/22
k.-äyåtir 147/13, 147/15, 147/21, 147/25, 147/26, 147/29, 159/12
k.-äymiş 156/04
k.-gän 163/26
k.-gänçä 145/29
k.-gänlärgä 161/33
k.-ib 149/14, 151/01, 155/13, 155/29, 163/02, 164/10, 166/13, 167/31, 170/27, 171/06
k.-ib (kép) Kél- fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle ses düşmesine uğrayan sözcük. 163/01
k.-ib édi 155/13
k.-ib ḳål- 164/10, 167/29
k.-ibsän (képsän) Kél- fiiline -sä şart ekinin ve -n ikinci tekil şahıs ekinin gelmesiyle oluşan kelime. 154/20
k.-ib uşlä- 133/14
k.-ibdi 154/14, 169/04, 169/06
k.-ibdi (képti) Kél- fiiline -ib zarf fiil ekinin gelmesiyle oluşan kelimeye görülen geçmiş zaman ekinin gelmesiyle oluşan sözcük. 144/33
k.-ibsiz 148/13, 148/17
k.-inglär 132/28
k.-mäsin 157/18, 158/18, 158/21
k.-sä 147/31, 155/09
k.-uvdi 137/15
k.-uvdim 164/33, 165/04
2. Bulunduğu yerden ayrılıp geri dönmek, avdet etmek.
k.-di 161/22, 161/25, 161/28, 161/32
k.-dik 162/11, 162/12, 162/13, 162/14, 162/18, 162/20, 162/23,
k.-ämän 149/23, 149/25, 149/27
k.-äyåtir 147/33, 148/03,
k.-gän 145/21
k.-ib 149/29, 150/07
k.-ibdi (képti) 145/10
k.-mä 157/02, 157/09
k.-mägin 156/35
3. Ziyaret etmek.
k.-ib ḳål- 156/24, 157/14, 167/14
4. Bir hâl hâkim olmak; (iyi durumlar için) kaplamak, olumlu etkisini göstermek, (kötü durumlar için) ârız olmak anlamını taşır.
k.-di 137/20, 151/09,
k.-gän 144/25, 144/30,
k.-ib ḳål- 162/06
5. Tâkip etmek, izlemek
k.-ib 167/29
6. … Olduğu görülmek, … olduğu meydana çıkmak.
k.-di 140/27
k.-ädi 151//24
7. Yardımcı Fiil.
k.-är 155/06
k.-gän 146/39
k.-gän ékän 146/39
k.-ir 150/03
[=114]
äççıġı kél- 137/20
ésån-āmān kél- 150/07, 161/20, 161/25
ḫuş kél- 159/27
iş kél- 150/03, 155/06
mingtä-mingtä kél- 132/28
mol kél- 151//24
péşindän kél- 167/29
rähmim kél- 151/09
täräf kél- 146/39
üstigä kél- 164/10
yängi-yängi kél- 169/06
[=14]
ålib kél- 147/33, 148/03, 149/27, 149/29, 156/35, 157/02,

157/09, 162/12, 162/13, 162/14, 162/18, 162/20, 162/23
bolib kél- 150/33, 151/01, 162/11
buzib kél- 149/23
çıḳıb kél- 149/20
érkinsiräb kél- 154/14
ġālib kél- 140/27
häydäb kél- 145/21, 149/25
ḳåçib kél- 145/29, 146/25, 153/20
ḳılib kél- 133/12, 149/06
ḳoşib kél- 162/21
ḳuvib kél- 144/33, 150/14, 150/17
såġınib kél- 164/33
siläb kél- 150/25
solḳılläşib kél- 155/13
tåpib kél- 161/32
tizilib kél- 143/29
uläb kél- 150/24
yétib kél- 134/34
yıġılib kél- 171/06
yıġläb kél- 170/19
yürib kél- 137/15, 161/22
[=42]

kélinçäk Yeni evli kadın.
k.+lär (sülüv kélinçäklär) 147/03, 147/08
k.+ni 156/14
[=3]

kélmäklik Bir yere varmak için kullanılan yol.
k.+kä 166/04
[=1]

kéltir- Getirmek.
k.-mägin 157/28
[=1]

kémäçi Gemici, denizci, rotacı, dümenci.
k. 155/34
k.+ni 158/34, 159/17, 159/24, 159/26
[=5]

kériş- Girişmek.
k.-ib 156/29
[=1]

kés- 1. Parçalamak, ikiye ayırmak.
k.-ib 163/03
k.-ib täşlä- 132/10

2. Bir yerin orta kısmından, arasından dümdüz bir şekilde yol almak, yönelmek. Krş. **késlä-**
k.-késlä- 136/02
k.-késläb öt- 168/04,171/34
[=5]

késlä- Bk. **kés-**
k.-b 136/02
k. (kés-késläb öt-) 168/04, 171/34
[=3]

két- 1. Konuşana göre yakın bir yerden daha uzak bir yere doğru hareket etmek, bir mesâfe katedip yakın bir yerden daha uzak bir yere varmak, azîmet etmek.
k.-di 133/32, 142/38, 169/16, 169/18, 169/32, 169/34, 170/03, 170/08, 170/21, 171/29
k.-ämän 155/04
k.-äydi 152/22
k.-äyin 154/26

2. (Devamlı veya geçici bir süre kalmak üzere) Bulunduğu yerden ayrılmak.
k.-di 149/15, 149/17, 165/33, 166/04
k.-gänimä 165/01
k.-gäningä 166/05
k.-ib ḳål- 167/21

3. Zarf-fiil veya belirli geçmiş zaman eki almış fiillerden sonra geldiğinde bir işin olup bittiğini gösterir.
k.-di 131/30, 131/31, 134/37, 135/03, 137/22, 139/28, 142/08, 142/31, 142/34, 144/22, 147/06, 147/07, 148/06, 148/07, 149/21, 149/28, 152/16, 154/16, 158/30, 158/31, 158/38, 159/22, 161/07, 161/10, 163/16, 163/22, 163/23, 163/24, 163/29, 164/05, 166/15, 168/03, 168/07, 168/13, 169/19, 170/11, 170/15, 172/09, 172/10, 172/11

k.-ding 146/04
k.-är 158/08
k.-äy 152/30
k.-äyin 165/13
k.-äymiş 155/24, 156/03, 156/07, 156/15
k.-ibdi 163/08
k.-säng 153/32
4. Yok olmak, eser kalmamak.
k.-mäs 148/27
k.-mäydi 170/14
5. *mec* . Ölmek.
k.-säk 138/12
6. Yardımcı fiil.
k.-di 140/10, 144/01, 150/15, 163/27
k.-är 150/31, 154/10
k.-gäy-dä 154/29
[=81]
köngli két- 144/01
közi két- 134/37
özindän két- 140/10
yürägimdän két- 154/10
yüräkdän két- 154/29
[=5]
ålib két- 142/31, 148/07, 152/27, 156/07, 156/15, 161/07, 170/15
åräläb két- 152/22
båsib két- 164/05
bolib két- 137/22, 158/30, 158/31, 168/13, 172/10, 172/11
buzib két- 158/08
buzilib két- 149/21
conäb két- 169/18
çaḳılläb két- 170/11
çängib két- 161/10
çıḳıb két- 147/06, 148/06, 152/16, 166/15
görkillätib két- 165/13
ġuvläb két- 139/28
gürkiräb két- 146/04
ḳåçib két- 131/30
ḳåtib két- 163/08
ḳåytib két- 154/26, 155/04
ḳılib két- 152/24, 152/30, 155/24, 168/03, 172/09
kirib két- 163/22
ḳorräyib két- 158/3
kömib két- 159/22
köyüb két- 135/03
ḳuväläb két- 168/07
ḳuvib két- 142/08,168/15
küyib két- 163/16, 163/29, 169/19
öçib két- 131/31
ölib két- 138/12
soyib két- 155/30
şåşib két-163/24
täläb két- 153/32, 156/0
tutib két- 144/22
uçib két- 163/23
urib két- 143/08, 149/28
yéb két- 142/34
yulib két- 140/06
yumşäb két- 154/16
[=58]
kétkäz- Gidermek, uzaklaştırmak, göndermek.
k.-! 158/04
k.-är 162/19
[=2]
kéyin Sonra, daha sonra, ardından.
k. 171/29
[=1]
kéz- Gezmek, dolaşmak.
k.-ibdi 145/01
[=1]
ḳıçḳırt- Kulağı rahatsız edecek bir ses çıkarmak, bağırmak.
k.-di 158/34
[=1]
kémäçini ḳıçḳırt- 158/34
[=1]
ḳıl- Yapmak, etmek, eylemek.
ḳ.-! 171/08
ḳ.-di 136/04, 137/08, 137/32, 138/13, 146/37, 146/37, 154/11, 167/26, 167/34, 169/01, 169/18
ḳ.-dik 159/06, 159/32, 162/32
ḳ.-dim 154/30, 157/26, 171/20
ḳ.-ding 146/22, 146/28, 149/05
ḳ.-äb 152/19
ḳ.-ädi 137/26, 150/36, 166/02

k.-ämiz 149/30, 166/11
ḳ.-är 153/31, 156/26
ḳ.-är édi 136/34
ḳ.-äsin 139/23
ḳ.-äy 152/25
ḳ.-äydi 138/31, 152/24
ḳ.-äyin 138/25, 138/33, 139/01, 156/33
ḳ.-gän 133/24
ḳ.-gäni 148/05
ḳ.-gäy 137/30
ḳ.-gin 146/08, 146/16, 157/24, 171/16
ḳ.-ib 132/08, 133/12, 138/03, 140/03, 140/11, 140/35, 141/10, 141/13, 142/13, 143/13, 144/04, 149/29, 149/32, 151/19, 151/20, 152/24, 152/27, 152/28, 152/30, 158/26, 158/29, 159/07, 160/29, 161/04, 161/06, 164/08, 164/32, 165/18, 165/25, 165/29, 166/10, 166/17, 166/40, 167/23, 167/29, 169/12, 170/06, 172/09
ḳ.-ib (ḳıp) Kıl- fiilinin zarf-fiil eki alırken ses düşmesine uğramış şekli. 134/34, 135/16, 141/25, 141/26, 141/27, 143/03, 143/06, 148/02, 151/10, 152/05, 152/20, 155/24, 159/10, 159/21, 159/26, 161/36, 162/14, 162/23, 166/19, 168/03
ḳ.-ib häydä- 141/13
ḳ.-ib kél- 133/12, 149/06
ḳ.-ib két- 152/24, 152/30, 155/24, 168/03, 172/09
ḳ.-ib ḳoşur- 143/13
ḳ.-ib ḳoy- 132/18, 158/26
ḳ.-ib ḳuvävér- 143/06
ḳ.-ib ör- 164/32
ḳ.-ib sindir- 132/08
ḳ.-ib täşlä- 132/22
ḳ.-ibdi 169/08
ḳ.-ibdi (ḳıpti) 170/20
ḳ.-ing 145/06, 150/28, 162/22
ḳ.-ing (ḳıng) Kılmak- fiilinin -ing ekini alırken ses düşmesine uğramış şekli. 132/16, 144/29
ḳ.-inglär 132/30
ḳ.-inglär (ḳınglär) 162/10
ḳ.-mä 156/31
ḳ.-mäsä 154/32
ḳ.-mäsin 157/11, 158/19
ḳ.-mäy 146/30
k.-sä 138/30
k.-säng 146/15, 152/34, 153/25
k.-sin 154/06
k.-uvding 152/15 [=137]
äbäd ḳıl- 162/10
ädäm ḳıl- 152/05
åḳsåkål ḳıl- 148/02, 151/10
åḳsåkållik ḳıl-145/06
åv ḳıl- 164/08
båş ḳıl- 169/12
båşlik ḳıl- 161/06
bäçälik ḳıl- 137/08
bändi ḳıl- 132/08
bidaḫat ḳıl-169/08, 169/18, 170/20
bir-bir ḳıl- 170/06
birdäy ḳıl- 141/25
cäbr ḳıl- 166/40
cänäzä ḳıl-159/21
cilävdär ḳıl- 162/14, 162/23
coş ḳıl- 151/20
daḫl ḳıl- 153/25
duā ḳıl-149/32, 153/31, 154/06
ämäl ḳıl- 171/20
äytgänginängni ḳıl- 156/33
ér ḳıl- 152/20
fuḳarā ḳıl- 159/06, 162/32
ġåvir-şåvir ḳıl- 166/10
ġayrät ḳıl-135/16, 138/03, 140/03, 140/11, 141/10, 143/03, 165/18, 167/29
häy'ät ḳıl- 166/17
hisābini ḳıl- 171/08
hökiz ḳıl-141/27
hürmät ḳıl- 144/29
ḫuşvaḳt ḳıl- 158/29, 159/26
ḫarāb kıl- 140/35
ilāc ḳıl- 159/10
iş ḳıl- 146/15, 146/37
işni ḳıl- 157/11

ḳabul ḳıl- 150/28
ḳån ḳıl- 132/16
ḳāyil ḳıl- 133/12
kältäk ḳıl- 134/34
ḳılġulikni ḳıl- 165/25
ḳırktä ḳıl- 164/32
ḳıyġās ḳıl- 152/25
kirädigän ḳıl- 144/04
lälä güldäy ḳıl- 152/28
läşkär ḳıl- 146/22, 161/36
mācärā ḳıl- 167/26
mähkäm ḳıl- 143/13
mäslähät ḳıl- 146/08, 154/11, 161/04
mäyib ḳıl- 168/03
ming hissä däräcä ḳıl- 172/09
näsihät ḳıl- 157/24
olcä ḳıl- 149/29, 149/30, 152/24, 152/27, 166/11
otkir ḳıl- 142/13
şuyḫān ḳıl- 138/25
şükür ḳıl- 159/07
taḳdir ḳıl- 165/29
tāmāşä ḳıl-148/05
tåş ḳıl- 151/19
tāşviş ḳıl- 160/29
tåydän ḳıl- 141/13
tälāvi ḳıl- 152/19
tävbä ḳıl- 150/36
täväkkälni ḳıl- 167/23
tép-tékis ḳıl- 156/26, 158/19
tilkä tilkä ḳıl- 139/01
top ḳıl- 143/06
törtåv-béşåv ḳıl-132/30
tuyädäy ḳıl- 141/26
tüyün ḳıl- 158/26
uruş ḳıl- 136/04, 146/30
väyrān ḳıl- 152/30
yaḫşi iş ḳıl- 159/32
yåş gödäk ḳıl- 155/24
yåv ḳıl- 166/19
yäräş ḳıl- 152/15
zörlik ḳıl-137/18, 137/26, 137/32, 138/13, 138/30, 138/33, 167/34, 169/01
[=106]
soräb ḳıl- 146/16
[=1]
ḳılg Hazırlık.
ḳ.+kä 146/10
[=1]
ḳılgülik Kötülük, iş.
ḳ.+ni ḳıl-165/25
[=1]
ḳıliç İki yüzü keskin, çelikten silah.
ḳ.-şāpni çåklä- 144/07
ḳ.+imning 133/14
ḳ.+ini 142/27
ḳ.+ini sér- 135/20
[=4]
ḳıpḳızil Her yanı kızıl, kıpkızıl.
ḳ.146/39
[=1]
ḳır Şehir ve kasabaların dışında kalan geniş ve boş arazi.
ḳ.+ning 132/04
[=1]
ḳır- Katliam yapmak.
ḳ.-ädi 136/12
ḳ.-ib 155/23
ḳ.-ib åp 155/23
[=3]
såkål-murtingni ḳır-155/23
[=1]
ḳuvib ḳır- 136/12
[=1]
ḳıril- Katliama, soykırıma uğramak.
ḳ.-di 135/35
ḳ.-ib 153/23
ḳ.-ibdi 144/31
ḳ.-ib öl-145/31
[=4]
ādäm ḳıril- 135/35
[=1]
ḳırilgür- Katliam, soykırım yapmak.
ḳ. 166/18
[=1]
ḳırḳtä Kırk tane.
ḳ.ḳıl- 164/32
[=1]
ḳıstä- Baskı yapmak, ısrar etmek.
ḳ.-b 136/28, 139/33, 160/12
ḳ.-b köç- 165/15
ḳ.-b yét- 140/02, 160/39

ḳ.-b yür- 131/07
[=7]
ḳış Kuzey yarım kürede 22 Aralık-21 Mart tarihleri arasındaki zaman dilimi, sonbaharla ilkbahar arasındaki soğuk mevsim.
ḳ. 160/05
[=1]
ḳıyāmät Ar. Ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü.
ḳ. 145/09, 161/19
ḳ.-ḳāyim bol- 135/14
ḳ.bol- 144/03
[=4]
ḳıyġås Baştan başa, tamamen.
ḳ.ḳıl- 152/25
[=1]
ḳıyil- Parçalara ayrılmak.
ḳ.-ib 149/33
[=1]
ḳıyrät- Öldürmek.
ḳ.-äyin 165/11
ḳ.-ib 150/08
[=2]
ḳız Dişi çocuk, genç kız.
ḳ.(ḫātin-ḳız) 167/22
ḳ.éli 141/23
ḳ.+i 166/37
ḳ.+igä (sülüv ḳız) 152/20
ḳ.+in (ḫātin-ḳız) 146/24, 166/11, 166/38
ḳ.+ing 153/11
ḳ.+ing (ḫātin-ḳız) 145/22
ḳ.+ing (sülüv ḳız) 155/18, 156/14
ḳ.+ing (Zäydin ḳız) 155/28
ḳ.+ini (sülüv ḳız) 148/03
ḳ.+lär (sülüv ḳız) 165/21
ḳ.+lärdi (sülüv ḳız) 147/33
ḳ.+läri (sülüv ḳız) 162/18
ḳ.+läri (Şirvän élning ḳızläri) 168/31
ḳ.+lärmän (sülüv ḳız) 147/29, 148/17, 168/27
ḳ.+lärni (ḫātin-ḳız) 149/30
ḳ.+lärni (péşnābli ḳız) 152/23
ḳ.+lärni (sülüv ḳız) 149/27
ḳ.+lärning 150/32, 163/34
ḳ.+ni (ḫātin-ḳız) 152/26
ḳ.+ni (ḫātin-ḳız) 167/06
ḳ.+ni (sülüv ḳız) 162/27
ḳ.+ning 148/12, 151/12
[=30]
ḳızġaldåḳ Gelincik, gün gülü.
ḳ.+däy 132/16, 163/30
[=2]
ḳızil Parlak kırmızı renk.
ḳ.gül 162/27
ḳ.(Cälmän ḳızil) 149/14, 166/07
ḳ.+igä 153/29
ḳ.til bol- 148/11
[=6]
kim Hangi kimse.
k. 133/15, 137/27, 137/27, 147/23, 164/02
k.(här kim) 139/20, 147/35
k.+(héç kim) 132/35, 139/12
k.+gä (héç kim) 133/20, 154/06
[=11]
kimḫāb Ar. Sırmalı kumaş.
k.+gä 147/01
[=1]
kir- Dışarıdan içeriye geçmek, içeriye varmak.
k.-äy 138/06, 138/09, 138/15, 138/18
k.-ädigän ḳıl- 144/04
k.-ib kål- 138/03
k.-ib két- 163/22
k.-ing 139/22
[=8]
kirdikār Fars. Kötülük, kötü hareket, kabahat.
k.+ini 132/19
[=1]
kişi İnsan, kimse, şahıs.
k. 139/11
k.(bir kişi) 139/14
k.(häybätli kişi) 167/35
k.+gä (ér kişi) 154/04
[=4]

kişisiz İnsansız.
k.137/24
[=1]
kiy- Giymek.
k.-ämän 154/33
k.-ginçi 161/14
k.-ib 163/30, 166/28
k.-ibsän 164/23
k.-säng-çi 162/05
[=6]
çékmänni kiy- 161/14
yaḫşi tonni kiy- 162/05
[=2]
kiydir- Giydirmek.
k.-dim 166/39
[=1]
kiygiz- Giydirmek.
k.-ib 161/04
[=1]
şāhānä särpālär kiygiz- 161/04
[=1]
kiyim Elbise, giyim, giysi, üst baş.
k. 163/30, 166/28
k.+ni 163/12, 166/39
[=4]
ḳoçḳıl Metinde geçen bir özel isim.
Ḳ.ḳåni 140/19
[=1]
ḳol İnsanın omzundan parmak uçlarına kadar olan organı, el.
ḳ.+gä 137/13, 142/27, 147/27, 158/10
ḳ.+i 133/22
ḳ.+idä 136/06, 142/13
ḳ.+idän 155/06, 161/25
ḳ.+igä 133/05, 133/08, 167/25, 170/01
ḳ.+im émäs 133/22
k.+imdän 150/03
ḳ.+imin 149/32
k.+ini 140/04
k.+lärigä 132/12
k.+ni 140/06
[=19]
ḳolli Destekçi.
ḳ.bol- 137/37
[=1]
ḳollä- Desteklemek, korumak.
ḳ.-! 133/29
[=1]
ḳoltıḳ Koltuk, koltuk altı.
ḳ.-ḳoltıḳ särpā 163/25
[=1]
ḳon- (Uçucu şey) Uçmasına son verip bir yerde durmak.
ḳ.-di 142/18, 143/02
ḳ.-är 131/01
[=3]
ḳorġån Kale, hisar.
ḳ.däläsi 143/30
ḳ.+gä 143/33, 161/10
ḳ.+idän 135/30
ḳ.+ni 144/03,145/05
[=6]
ḳorḳ- Korkuya kapılmak, korku duymak, ürkmek.
ḳ.-dim158/16
ḳ.-ädi 156/34
ḳ.-ıbdi 153/26
ḳ.-ıb édi 156/27
ḳ.-ıb ḳål- 157/12
ḳ.-ıb tur-167/05
ḳ.-ibdi 151/13
ḳ.-ḳan 156/28
ḳ.-ḳanidän 135/08, 142/33, 158/25
ḳ.-ḳanékän 158/22
ḳ.-mäsin 154/23
[=13]
ḳorḳåk Çabuk korkuya kapılan, olmayacak şeylerden korkan, cesur olmayan (kimse), ödlek.
ḳ.+ı (ḳorḳåġı) 131/16
ḳ.+lär 131/23
[=2]
ḳorḳıt- Korkmasına yol açmak.
ḳ.-di 163/02
ḳ.-ib 157/07
[=2]
ḳorräy- Korkmak, ürmek.
ḳ.-ib két- 158/38
[=1]
ḳoş- Ön tarafa doğru hızlıca gitmek.
ḳ.-gän 164/10

ḳ.-ib kél- 162/21
[=2]
ḳoşin Askerî birlikler, ordu.
ḳ. 131/06, 148/04, 148/27
ḳ.+i 167/30, 172/09
ḳ.+idän 140/28
ḳ.+igä 131/33, 167/33
ḳ.+ning 172/01
[=9]
ḳoşur- Eklemek, birleştirmek.
ḳ.-di 143/13
[=1]
ḳılib ḳoşur- 143/13
[=1]
ḳoy Bk. **ḳoyin**
ḳ.-ḳozi 163/21
[=1]
ḳoy- 1. Yatırıp bırakmak.
ḳ.-!157/23
ḳ.-di 134/07
ḳ.-ädi 160/27, 160/35
ḳ.-ämän 154/35
ḳ.-äymiş 155/17, 155/20
ḳ.-ib 136/16, 160/03, 160/08, 160/23
ḳ.-ibdi 153/27
ḳ.-ibsän 164/24
ḳ.-ing 132/09, 132/17, 132/27
ḳ.-inglär 132/02, 132/06, 132/13, 132/23, 132/25, 132/33
ḳ.-mäy 132/14, 132/22
ḳ.-säng-çi 162/04
2. Yardımcı fiille birlikte kuvvet ve aniden anlamı katar.
ḳ.-di 158/26
ḳ.-är édi 169/12
ḳ.-äyin 154/15
ḳ.-ing 132/18
[=29]
åt ḳoy- 132/02, 132/06, 132/09, 132/13, 132/17, 132/23, 132/25, 132/27, 132/33, 134/07, 136/16, 160/03, 160/08, 160/23, 160/27, 160/35
[=16]
ḳılib ḳoy- 132/18, 158/26
kömib ḳoy- 154/15
[=2]
ḳoyin Koyun. Krş. **ḳoy**
ḳ. 134/32
[=1]
ḳozi Koyunun yavrusu, kuzu.
k.+däy (ḳoy-ḳozi) 163/21
[=1]
köç- Bulunduğu yerden ayrılıp yerleşmek üzere başka yere gitmek, yurt değiştirmek, göç etmek, hicret etmek.
k.-ädi 153/15
k.-äyin 165/15
[=2]
ḳıstäb köç- 165/15
[=1]
köçä (< Fars. *kūçe*) Dar sokak, ince yol, sokak
k.+lärdä 147/14
k.+lärni téngzältir- 147/05
[=2]
Köhi Ḳāf Bk. **Ḳāf**
K. 133/12, 164/07, 164/23, 165/09, 165/12, 169/29
[=6]
kökäy Can, gönül.
k.+igä 158/26
[=1]
köl Göl.
k.+idä (Åydin köli) 133/02
[=1]
kölbär Destan'da Häsän Kölbär'in lakabı olarak geçmektedir.
K.(Häsän Kölbär) 164/13
K.(Häsän Kölbär) 169/29
K.+ning (Häsän Kölbär) 169/09
[=3]
köm- Gömmek.
k.-ib 159/14
k.-ib két- 159/22
k.-ib koy- 154/15
[=3]
kön- Razı olmak, ikna olmak, kabul etmek.
k.-dingmi 151/28
k.-mä 152/02, 152/18

[=3]

köndir- Razı ettirmek, kabul ettirmek.
k.-dim 167/06
[=1]

köngil İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, kalp.
k.+dä 162/22
k.+dä (könglidä) 147/30
k.+i (köngli) 133/09, 147/35, 148/12
k.+imdä (könglimdä) 144/14
k.+ini (könglini) 151/19
k.+läri 133/06, 140/38
k.+lärim 168/22
k.+ni toldir- 150/02
[=11]
köngli két- 144/01
[=1]

köngilginä Yürekceğiz.
k.+m 150/15
[=1]

köp Çok, fazla.
k. 131/06, 135/19, 136/22, 137/14, 137/15, 139/27, 140/29, 141/21, 142/02, 151//24, 151/09, 151/13, 152/08, 153/23, 153/26, 153/28, 159/02, 159/25, 163/20, 163/27, 163/33, 164/01, 165/31, 168/26, 169/08, 169/28, 170/13, 170/20, 172/10
k.+di 154/02, 160/02
k.+dir 131/34
k.+édi 144/14
k.+i 170/13
k.+lärini 142/34
[=35]

kör- 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını hissetmek, algılamak.
k.-dim 158/07, 165/20
k.-gän 163/20
k.-gänlär 162/19
k.-gänlärning 141/07, 143/19, 163/24
k.-ib 131/32, 163/11, 168/22, 171/30
k.-ing 140/23, 140/34, 140/36, 150/32, 159/15
k.-inglär 160/07

2. Bir şeyin oluşuna veya var olduğuna şahit olmak, müşahede etmek.
k.-gän 150/18,
k.-gäni 147/25
k.-gänimni 166/36, 168/10
k.-mäysizmi 137/32

3. … ile karşılaşmak, (iyi durumlar için) erişmek, nâil olmak, (kötü durumlar için) kendisine yapılmak, mâruz kalmak, dûçar olmak.
k.-är édi 136/32
k.-ibsän 164/35
k.-mä 149/07
[=25]
ḳayġu-külfät kör- 149/07
yåmån kör- 164/35
[=2]
ḳuvib kör- 165/20
[=1]

körgilik Görülmeye değer; manzara.
k.+dä 131/18
k.+ning 164/09
[=2]

körin- Görünür durumda olmak, görünmek, gözükmek.
k.-mäydi 154/25
[=1]

körsät- Göstermek.
k.-! 152/26
k.-di 148/08, 172/06
k.-äy 171/14
[=4]
orin körsät-148/08, 172/06
[=2]

kötär- 1. Görev vermek, üst düzey bir göreve tayin etmek.
k.-ib 131/29

2. Yerden yukarı doğru hareket ettirmek, kaldırmak.
k.-ib 136/35
[=2]

kötärmälä- Kaldırmak, havalandırmak.

k.-b 152/01
[=1]
köz Görme organı.
k.+dän yåşin tiz- 145/02
k.+dän yåşin tök- 151/27
k.+i 157/22, 166/31
k.+i két- 134/37
k.+igä 152/10
k.+imä 154/25
k.+ing 155/26
k.+inggä 171/14
k.yum- 135/09
[=10]
közginä Gözceğiz.
k.+ng (ikki köz) 164/28
[=1]
közli Gözü olan.
k.(cädu közli Ḫālcuvān) 149/02
[=1]
ḳuçåklämäk Kollarının arasına almak, sarılmak.
ḳ.+ḳa 155/11
[=1]
ḳudrät Ar. Güç, takat, sabır, kuvvet.
ḳ.+igä 134/02
[=1]
ḳul Tanrı'ya gören insan, abd.
ḳ.+lär (därdli ḳul) 168/30
[=1]
Ḳulå Tacikistan'da yer alan bir çöl.
Ḳ.-çöldi 143/07
[=1]
ḳulåḳ Başın iki yanında bulunan işitme organı.
ḳ.+dän kåç- 135/01
ḳ.+lär 139/28
ḳ.+läri 151/04
ḳ.+läri yälpilläş-169/16
ḳ.sål- 132/03, 132/34, 134/05, 144/17, 144/20, 144/24, 145/16, 145/32, 148/32, 152/07, 154/24, 169/26
[=16]
ḳulån Yabanî at.
k.+ning 148/20
[=1]
ḳulät- Devirmek, yıkmak, düşürmek.
ḳ.-äymiş 156/11
ḳ.-ib 145/04, 156/05
[=3]
ḳulluḳ Şükür, şükran, teşekkür.
ḳ. 171/24
[=1]
ḳurbān Ar. *mec.* Bir amaç uğruna kendini fedâ eden veya fedâ edilen kimse.
ḳ. 151/11
[=1]
ḳur- 1. Bitmek, sona ermek.
ḳ. -sin 148/24, 157/19 157/20, 157/22, 163/13
2. "Ölmek, yok olmak" anlamlarında beddua anlamı içeren fiil.
ḳ-ġur 131/29
ḳ.-sin 166/09, 167/20
[=8]
ḳurt Tırtıl.
ḳ.+däy ḳaynä- 141/34
ḳ.+lär 132/15
[=2]
ḳutli Bahriyar, şanslı, mutlu, mübarek.
ḳ.bol- 145/22, 145/27
[=2]
ḳutul-Sinirlenmek, hiddetlenmek.
ḳ.-di 135/32
ḳ.-gäymiz 161/23
[=2]
ḳutur- Atlatmak, sıyırmak, paçayı kurtarmak.
ḳ.-ib 143/20
[=1]
ḳuv- Arkasından yetişmek için peşinden gitmek.
ḳ.-di 140/37
k.-ä (ḳuvä ḳuvä çuvilläş-) 142/21
ḳ.-gän 141/25
ḳ.-ib 165/20
ḳ.-ib häydä-141/31
ḳ.-ib kél- 144/33, 150/14, 150/17

ḳ.-ib két- 142/08, 168/15
ḳ.-ib ḳır- 136/12
ḳ.-ib kör- 165/20
ḳ.-ib tıḳ- 163/03
[=13]

ḳuvån- Eğlenmek, neşelenmek, tadını çıkarmak.
ḳ.-mäs 164/02
[=1]

ḳuvälä- Kovalamak, kovmak, sürmek.
ḳ.-b 142/38, 168/07
ḳ.-b két- 168/07
ḳ.-b yét- 150/11
[=3]

ḳuväläş- Kovalaşmak.
ḳ.-ib 168/24
[=1]

ḳuvävér- Kovalayıvermek, kovuvermek.
ḳ.-di 143/06
[=1]
ḳılib ḳuvävér- 143/06
[=1]

ḳuviş- Kavuşmak.
ḳ.-ib 142/23
[=1]

ḳuzġun Kara karga.
ḳ.+lär 142/04
[=1]

küç Güç, kuvvet, kudret.
k. bol- 152/13
[=1]

kül- Gülmek.
k.-ib 133/09
[=1]
oynäb kül- 133/09
[=1]

külfät Ar. Sıkıntı, zahmet, meşakkat, yorgunluk.
k. 137/31, 139/15
k.+(ḳayġu-külfät kör-) 149/07
[=3]

külli Ar. Bütüne âit, bütünle ilgili, bütünü kapsayan.
k. 145/14
[=1]

kün 24 saatlik zaman dilimi, gün.
k. 136/23, 152/13, 161/35
k. (on kün) 131/03
k. (üç kün) 141/04
k.+dä (ik kün) 167/34
k.+i 150/18
k.+i (kündüz küni) 167/03
k.+i (uruş küni) 154/18
k.+i tüni dé- 165/15
k.+läri 152/12
[=12]

kündüz Güneşin doğuşu ile batışı arasındaki aydınlık zaman, gündüz.
k. 159/30
k.(ik kündüz) 167/32
k.(kéçä-kündüz) 134/12, 154/01, 166/34, 167/02
k.kün 167/03
[=7]

künlik Günlük, üzerinden … gün geçmiş bulunan.
k. (on tört künlik) 163/32
[=1]

küy- İçin için yanmak, yanıp kül olmak.
k.-gänmän 153/04
k.-ib két- 135/03, 163/16, 163/29, 169/19
k.-gäni 145/13
k.-gänimiz 146/35
[=7]
dimāġı küy- 163/29, 169/19
[=2]

küyä İs, duman, kurum.
k.yåḳıl- 156/17
[=1]

L

lālä Fars. Zambakgillerden türlü renklerde kadeh biçiminde açan çiçek.
l.+ni (tāzä lālä) 144/23
l.güldäy ḳıl- 152/28
[=2]

lāş Ceset, mevta, naaş.
l.+i 139/23

låylä- Bulandırmak, çamur hâline getirmek.
l.-dim 154/19
[=1]
tınıḳ suvin låylä- 154/19
[=1]
lāzim Ar. Gerekli, lüzumlu.
l. 158/13
[=1]
läb Fars. Dudak.
l.+i 148/12
[=1]
läbz Bk. **läfiz**
l.+i 152/04
[=1]
läfiz Ar. Gerek anlamlı olsun (kelime), gerek anlamı başka kelimelerle ortaya çıksın (edat) ağızdan çıkan veya yazılan söz. Krş. **läbz**
l. 152/18
[=1]
lä'nätnämä (Ar. la'net ve Fars. nāme) Beddua, lanet içeren söz.
l. 153/35
[=1]
läpänglä- Sallanmak, oynamak; yerinde duramamak.
l.-r (tuyädäy läpänglä-) 169/15
[=1]
läşkär (Fars. *leşker*) Asker, ordu.
l. 135/19, 143/30, 144/02, 166/08, 172/05
l.bülküllä 131/27
l.+i 134/25
l.ḳıl- 146/22
l.ḳıp 161/36
l.tårt- 152/14
l.tizil- 143/29
[=11]
läyläk (Fars <*leglek*) Leylek.
l. 164/05
[=1]
lékin Fars. Ama, fakat.
l. 156/28
[=1]
lök (Kökü belli değildir; Farsça'da *lūk* şeklinde geçer) Bir çeşit iri, erkek deve.
l.+läri 160/25
[=1]

M

mācārā Ar. Yaşanan olaylar dizisi, baştan geçen, vukū bulan hâl ve olay.
m.ḳıl- 167/26
[=1]
maḳsäd Ar. İstenilen, kastedilen şey, niyet, amaç, gāye.
m.+gä (murād-maḳsäd) 150/13
[=1]
māl Ar. Mülk, servet, varlık.
m.-cān 138/14
m.+igä 164/02
m.tåp- 158/10
[=3]
mähkäm Ar. Sağlam.
m. 142/27
m.ḳıl- 143/13
[=2]
mäkān Ar. Yer, mesken, mekan.
m.+dä 139/20
m.+ni (hāvlk-mäkān) 162/10
[=2]
mälāl Ar. Hüzün, keder.
m.ḳål-144/16
[=1]
mämläkät Ar. Ülke, yurt.
m.+i 149/19
[=1]
mänä İşte anlamına gelen gösterme edatı.
m. 137/22, 146/07, 149/07
m.+(änä-mänä) 169/16
[=4]
mänmänlik Kibirlilik.
m. 143/31
m.+män 143/32
[=2]
märd (Fars. *merd*) Cesur, kahraman.
m. 147/35, 153/03
[=2]

mäslähät Ar. İyi olan ve iyiliğe yol açan, hayır getiren, fayda sağlayan şey.
m. 137/28, 137/29, 137/33, 138/02
m.bér- Nasihat vermek. 137/25, 137/34, 138/01
m.ḳıl- Çare göstermek. 146/08, 154/11, 161/04
m.+ni 137/36
[=11]
mäşḳ Alıştırma, idman, pratik.
m.bér- 146/10
[=1]
mäy Fars. Şarap.
m.+ni 164/24
[=1]
mäydān Ar. Alan, saha.
m.+gä 138/09, 138/18, 139/04, 139/22, 139/33
[=5]
mäyib Aksak, sakat, topal.
m.ḳål- 166/06
m.ḳıp 168/03
[=2]
méhmān Fars. Misafir.
m. (ādābli izzätli méhmān yol bol-) 148/14
m. 164/15
[=2]
méhnät Ar. Sıkıntı, zorluk, eziyet, zahmet, meşakkat.
m. 146/36
m.+i 164/01
[=2]
méhr Fars. Sevgi, şefkat.
m.+i 159/04
m.+igä 162/07
m.+im 151/19
m.+lärni 167/08
[=4]
mén Tekil birinci şahıs zamiri.
m. 138/06, 138/34, 139/03, 139/04, 149/24, 149/31, 150/03, 152/22, 153/04, 157/29, 158/07, 164/17, 164/21, 164/26, 165/04, 165/09, 165/10, 165/11, 165/14, 165/18, 166/35, 170/01, 170/07, 172/07
m.+däy 132/20, 144/29
m.+gä 150/35, 150/36, 152/26, 155/03, 156/31, 161/17, 161/24, 162/17, 162/28, 165/19
m.+i 151/10, 153/09, 156/07, 164/34, 164/35
m.+ing 133/22, 138/05, 138/24, 144/14, 154/10, 154/24, 154/27, 158/04, 158/09, 165/01, 169/07
[=52]
mérgän Moğ. Usta nişancı, pusucu.
m.bol- 166/37
[=1]
miltıḳ Tüfek.
m. (şāli miltıḳ) 135/25
m.åt- Ateş etmek. 134/15, 135/31, 155/21, 161/26, 163/05
m.åtil- 161/09
m.bilän 166/17
m.boşät- 135/10
m.+ın åt- 131/31
m.+ın boşät- 162/30
m.+ḳa tut- 166/24
m.+ni (nānlāc miltıḳ) 167/25
[=13]
min- Binmek, ayakları sarkıtarak oturmak.
m.-di 132/37, 134/01
m.-gänmän 133/31
m.-ib 133/03, 139/21, 147/04, 171/27
m.-ib ål-139/17
m.-sä 133/15
[=9]
mindir- Bindirmek.
m.-dim 167/04
[=1]
ming Bin.
m.hissä derece ḳıl- 172/09
m.-ming ḳāsä 164/24
[=2]
mingtä Bin tane.
m.(mingtä-mingtä kél-) 132/28
[=1]

misl Ar. Benzeşme; gibi, sanki.
m.+i 139/30
[=1]
miyä Beyin, akıl.
m.äylän- Aklı karışmak. 137/04
[=1]
mol Bol, çok, bereketli. Krş. **mop**
m.bol-145/20
m.+igä 143/02
m.+ini 152/26
m.kél- 151//24
[=4]
mollä- Arttırmak, fazlalaştırmak.
m.-bdi 152/01
[=1]
sözni mollä- 152/01
[=1]
mop Bk. **mol**
m.bol- 145/36, 146/33
[=2]
mulāyim Ar. Yumuşak huylu, yumuşak, uysal, halim selim.
m. 155/12
[=1]
mullä Ar. Efendi, hoca, âlim.
m.+lärdän 167/11
m.+si 159/21
[=2]
murād Ar. İstek, dilek, amaç
m.-maḳsäd 150/13
m.+gä yét- 150/19
m.+ingni 149/18
[=3]
murt Bıyık.
m.+ingni (såḳål-murt) 155/23
[=1]
muştinär Elinden hiçbir iş gelmeyen, çaresiz.
m. 170/30
[=1]
mükkä Kenar, köşe.
m.tuş- 144/10
[=1]

N

nāçār Fars. Çaresiz, muhtaç.
n. 149/20, 171/35
[=2]
nāliş Fars. İnleme, inilti, feryat.
n.+ni 167/27
[=1]
nāma'ḳul (Fars. olumsuzluk bildiren *nā-* ve Ar. *'aḳl* "bilmek, akletmek"ten *ma'ḳūl-nāma'ḳul*) Akla uygun olmayan, saçma.
n. 157/11
[=1]
nāmärd (Fars. olumsuzluk bildiren *nā-* ve *merd* ile *nā-merd*) Sözünün eri olmayan, insanlıktan mahrum, güvenilmeyen, korkak, alçak (kimse).
n.Äräb 163/02
n.+däy 146/09
[=2]
nāmärdlik Kokaklık, alçaklık.
n.+ing (nāmärdliging) 153/03
[=1]
nāmus Ar. Onur, haysiyet, şeref.
n.(ikki nāmus) 154/04
[=1]
nāilāc Çaresiz, dermanı olmayan.
n.miltıḳ 167/25
[=1]
når Tek hörgüçlü Arap devesi, hecin devesi.
n.+däy bop 132/26
n.+édi 131/13
n.+gä (beş yüz når) 158/24
n.+ni 158/23
[=4]
nāz Fars. Kendini beğendirmek amacıyla takınılan edâlı tavır, cilve.
n.+lärdi 147/30
[=1]
nä "Ne" soru sıfatı, soru zarfı. Krş. **né**
n. 145/34, 146/05, 170/12
n.äylä- (näylä-) 143/26
[=4]

nämāz Fars. İslamın beş şartından biri olan günde beş vakit yapılması gereken ibadet.
n. 131/20
[=1]
närsä Şey, nesne, obje.
n. 138/28, 147/24, 147/28
n.+lärni 159/25
[=4]
näsihät Ar. Öğüt.
n.ḳıl- 157/24
n.+ni ål- 145/18
[=1]
nävbät Ar. Nöbet.
n.+di 149/12
[=1]
nävkär Fars. Asker.
n.+lär 159/34
n.+läri 144/06
[=2]
näyzä Mızrak, kargı.
n. 132/12, 133/05
n. sål- 138/16
n.+si 140/14
n.suḳ- 168/23
n.uzät- 140/13
[=6]
näzärkär (Ar. *naẓar* ve Fars. -kâr "-li, -ci, -eden, -edici"eklerinin karşılığı ile näzärkär) Bakış atan.
n.+dä 146/27
[=1]
né Bk. **nä**
n. 155/06
n.ét- 144/18, 148/21, 155/02
[=4]
néçä Çok, pek çok, birçok.
n. 148/06, 157/15, 160/20, 161/04, 161/35, 161/35, 162/33, 165/16, 167/03, 168/27, 171/13
n.+lär 151/26
n.+ngiz 147/18
[=13]
négä Neden, niye.
n. 164/35, 165/19
[=2]
nimä 1. Ne.
n. 138/31, 146/15, 146/36, 148/32, 150/03, 152/07, 158/13, 164/06, 165/05, 165/05 167/09, 168/14, 172/08.
2. Hangi şey.
n. 164/18, 164/30, 164/31.
3. Nasıl
n. 146/28
[=17]

O

oḫşä- Benzemek, görünmek.
o.-b 172/08
o.-ydi 163/32
[=2]
oḫşät- Benzetmek, örnek almak; benzetme yapmak.
o.-di 136/17
o.-ädi 157/06
o.-ib 147/15
[=3]
oḳ Yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk.
o.åt- 166/29
o.+ni 167/02
[=2]
oḳı- Okumak.
o.-b 131/20
[=1]
olcä Ganimet, yem, kurban.
o. 146/07, 146/07, 163/04
o.ḳıl- 149/29, 149/30, 152/24, 152/27, 166/11
o.+ng 145/25
[=9]
on Dokuzun ardından gelen sayı ismi.
o.ädäm 161/04, 161/05
o.kün 131/03
o.tört künlik 163/32
[=4]
onġar- Basitleştirmek, uygunlaştırmak.
o.-gin 133/24
[=1]

onġaril- Basitleştirilmek, uygun hâle getirilmek.
o.-sin 139/24
[=1]
Ordä Türk- Moğol devletlerinin başkenti.
O. 166/23
O.+dä 149/13
[=2]
orän- Örtmek, dolamak.
o.-ib 147/01
[=1]
orin Yer, mevki.
o. 148/08, 172/06
[=2]
ortä 1. Ara.
o.+gä 136/28, 152/29, 167/17, 167/31
o.+gä ur- 135/18
2. Herkesin görebileceği yer.
o.+dä 134/28
[=6]
ortälıḳ Bulunulan yer, çevre, etraf.
o.+ḳa 132/29
[=1]
os- Büyümek, gelişmek.
o.-gän 139/20
o.-ib 150/15
[=2]
osıḳ Uzamış, büyümüş, yetişmiş.
o.(såḳåli osıḳ Äräb) 145/26, 151/31
[=2]
ot Ateş, alev.
o.+(ḳulåḳdän ḳåçgän ot) 135/01
o.+gä 147/15
o.+in (ölim otin tilä-) 144/34, 168/32
o.ḳåç- 135/03, 163/16
[=6]
otir- Vücûdun belden yukarı kısmı dik duracak ve vücut ağırlığı kaba etler üzerine binecek şekilde bir yere yerleşmek, oturmak.
o.-di 161/03, 161/04, 161/05
[=3]
otkir Keskin, kesici, sivri.
o.+ékän 140/14
o.ḳıl- Keskinleştirmek. 142/13
[=2]
otli Otlu, yeşillikli, çimenli.
o.bol- 145/23
[=1]
oy Fikir, düşünce, mülâhaza.
o.+ini 150/31
[=1]
oyil- Oyulmak, kazılmak.
o.-sin 155/26, 166/31
[=2]
oylä- Düşünmek, aklından geçirmek.
o.-säm 139/19, 162/09
[=2]
oynä- Eğlenmek, oyalanmak maksadıyla bir şeyle meşgul olmak.
o.-b kül- 133/09
o.-di 141/08
[=2]
oynät- Oynamasını, hareket etmesini sağlamak.
o.-dik 162/26
[=1]

Ö

öç Yapılan bir kötülüğün acısını çıkarma arzusu ve işi, intikam.
ö.+in 157/30
ö.+ni ål- Kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak, yapılan kötülüğü karşılıksız bırakmamak, intikam almak. 160/30
[=2]
öç- Sönmek.
ö.-ädi 153/14
ö.-ib két- 131/31
[=2]
rängläri öç- 131/31
[=1]
öksi- Üzülmek, kederlenmek.
ö.-b (öksib-öksib) 170/31
[=1]
öl- Hayatı sona ermek.
ö.-! 138/32
ö.-di 142/35, 169/20

ö.-dik 131/06, 142/24, 142/28
ö.-dim 137/03, 140/09
ö.-ding 144/04
ö.-ä öl- 167/20
ö.-ädi 137/34, 170/25, 171/13
ö.-är bol- 137/23
ö.-äyin 138/10, 138/17, 138/32
ö.-gän 142/35, 150/04, 168/08
ö.-gän song 170/23
ö.-gändän 156/28
ö.-gäni 153/01, 153/01
ö.-gänlär 159/23
ö.-gänlärgä 145/09
ö.-gänläri 135/13
ö.-gin 145/28, 145/31, 146/14
ö.-günçä 138/23, 150/21, 167/20
ö.-ib ḳål- 140/29, 141/21, 146/21, 165/28, 167/12
ö.-ib két- 138/12
ö.-ing 146/29
ö.-inglär 132/31, 138/22
ö.-mäsin 139/18, 157/15, 158/05
[=45]
özi öl- 153/01
sözi öl- 153/01
[=2]
ḳırilib öl- 145/31
ölä öl- 167/20
yälpillä öl- 146/29
yıḳılib öl- 165/32
[=4]
öldir- Öldürmek. Krş. **öltir-**
ö.-! 136/27, 136/27
ö.-ämän 158/25
ö.-ib 132/19, 142/15
ö.-ing 132/14
ö.-inglär 132/15, 132/21, 132/24
ö.-mäymän 171/21
[=10]
ölgir- Öldürmek.
ö. 146/26, 166/26, 167/18
[=3]
ölik Ölü, ceset.
ö. 140/25, 141/14, 142/22, 144/28,
Ö. bit- (Ölik bitgän) 143/34
ö.+i (öligi) 168/17
ö.+in 142/05
ö.ḳål-136/18, 143/01
ö.+kä 159/13
ö.+lär 151/15
ö.+lärni 150/09, 150/12, 154/14, 159/14
ö.+lärning 143/02
ö.+ni 159/22
ö.tut- 143/14, 144/22, 144/26
[=20]
ölim Hayatın sona ermesi, vefat.
ö. 154/04
ö.otin tilä- 144/34, 168/32
[=3]
öltir- Bk. **öldir-**
ö.-mädi 148/09
[=2]
öng Sağ.
ö. 164/12
[=1]
ör- 1. Örmek, kıvrım yapmak.
ö.-ibsän 164/32
[=1]
2. Etrafını sarmak.
ö.-gändi 159/11
[=1]
ḳılib ör- 164/32
[=1]
ördäk Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu.
ö.+lär (ḳaräbåş ordäk) 133/02
[=1]
öt- I Geçmek, aşmak.
ö.-di 140/16, 142/03, 142/36, 143/03, 165/01, 166/05, 166/12, 168/04, 171/31, 171/34, 171/35
ö.-äymiş 155/35
ö.-gändä 136/23, 137/17, 167/13
ö.-ib 131/32
[=16]
dunyādän öt- 142/03
[=1]

kés-késleb öt- 168/04, 171/34
sürib öt- 142/30
téşib öt- 131/32, 140/16
yıḳıtib öt- 171/35
[=6]

öt- II Anlatmak; ortaya çıkmak.
ö.-dim 154/22, 171/28, 171/23
ö.-gin 153/02
ö.-ing 150/30, 150/34, 153/13
ö.-sängiz 154/09
[=8]

ötål- Anlatabilmek, söyleyebilmek.
ö.-mäy 154/16
[=1]

ötkär- Geçirmek. Krş. **ötkäz-**
ö.-ib 158/26
[=1]

ötkäz- Bk. **ötkär-**
ö.-ing 162/16
[=1]

ötkir- Söylemek.
ö.-! 154/15
[=1]

öz Kendi, dönüşlülük zamiri.
ö. 145/13, 146/35, 154/13
ö.éli 147/23
ö.+i 137/07, 139/34, 144/09, 153/01
ö.+igä 145/13, 152/08
ö.+im 138/09, 138/15, 144/21, 149/13, 149/26, 149/31, 150/04, 150/27, 152/13, 152/25, 153/03, 154/30, 154/33, 154/35, 155/02, 157/26, 157/29, 158/16, 165/10, 165/11, 165/14, 166/39, 168/14
ö.+imdä 154/02
ö.+imdän 149/11, 157/30, 169/27, 170/17
ö.+imä 138/24, 139/02, 148/34, 149/03, 154/27, 162/34
ö.+imizgä yét- 146/35
ö.+in 135/18, 136/13
ö.+indän két- Kendinden geçmek, bayılmak.140/10
ö.+ing 133/18, 149/05, 153/30, 154/20, 155/25, 162/08, 171/22
ö.+ingdä 156/01
ö.+inggä 156/19, 156/20, 171/15
ö.+ingni 152/05
ö.+ini 137/05, 145/04, 147/35, 172/07
[=64]

Özbék Özbekistan Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk boyundan olan kimse.
Ö. 133/05, 140/33, 141/29, 143/12
Ö.-Turkmän 134/01
Ö.(äsil Özbék) 160/16
Ö.bilän 146/06
Ö.bit- (Özbék bitgän) 156/25
Ö.élning båtiri 132/36
Ö.halḳı 151//24
Ö.+ingning (Özbégingning) 157/19
Ö.+lär 158/37,159/04
Ö.+lärmän 138/11
Ö.+lärning 133/27, 140/38
[=16]

özginä Kendiceğiz.
ö.+mdän 146/16
ö.+ng 164/27
ö.+nggä 138/28
ö.+ngni 151/30
[=4]

P

pådä Sürü.
p.+däy bop 158/23
p.+däy gürkirä- 146/04
[=2]

pådäçi Çoban.
p.bol- 146/32
[=1]

pādişāh Bk. **pādşā**
p.+lärning 131/35
[=1]

pādşā Fars. Büyük hükümdar. Krş. **pādişāh**
p. 153/33
p. (Räyḫān Pādşā) 137/01, 139/16, 144/09, 152/04, 153/27,

154/31, 155/03, 156/29, 158/24, 163/01, 166/08, 166/21
p.-zār 132/20
p.+dän (Räyḫān Pādşā) 158/31
p.+gä 147/09, 172/08
p.+gä (Räyḫān Pādşā) 145/14
p.+lär 166/02
p.+lärdä 150/37
p.+lärgä 151/17
p.+ni (Räyḫān Pādşā) 149/28
p.+ning (Räyḫān Pādşā) 155/14
p.+yim 169/27
p.+yim (Göroġli Pādşā) 147/12, 147/16, 147/20, 147/24, 147/28, 147/32, 148/01
[=31]
pādşālik Büyük hükümdarlık, padişahlık.
p.çåtir tik- 161/02
p.+dä 143/37
p.+kä 166/38
p.sältänät bilän 161/03
[=4]
paḫang Köpek balığı.
p.bälıḳ 142/34
[=1]
pālvān Fars. Kuvvetli, iri yapılı cesur kimse.
p. 137/24
p.(Äräb Pālvān) 168/03
p.(Saḫmān Pālvān) 138/26, 140/26, 141/09, 143/04, 156/08
p.(zor pālvān) 171/34
p.bilän 168/20
p.+gä (Saḫmān Pālvān) 137/21, 139/10
p.+i 137/33, 168/06
p.+imdän (Äsḳar Pālvān) 166/35
p.+läringning 171/08
p.+lärning 171/30
p.+ni 162/14
[=17]
pāyitaḫt (Fars. *pāy* "ayak" ve *taḫt* ile *pāy-i taḫt* "tahtın ayağı, tahtın bulunduğu yer") Başkent, başşehir, merkez-i hükûmet.
p.+gä 155/22
[=1]
päk Çok, fazla.
p. 168/05
[=1]
pälāv (Fars. *pelāv – pilāv*) Pirinçten yapılan meşhur yemek, pilav.
p. 156/32
[=1]
pälähmån Sapan.
p. (tåş pälähmån) 156/10
[=1]
pällä Dönem, evre, kademe, süreç.
p.+dä 164/06
[=1]
päri Fars. Cinlerin çok güzel ve alımlı olarak farzedilen dişilerine verilen ad.
p. 131/02
p.(Gülçéhrä Päri) 137/21
p.(här päri) 164/19
p.(Yunus Päri) 134/14, 154/25, 163/25, 165/24, 169/30, 170/05, 170/07, 172/03
p.+gä (Yunus Päri) 164/11
p.+lär 165/06
p.+lärni 165/12
p.+ni (Gülçéhrädäy Päri) 162/20
[=15]

pärvärdigār (Fars. *perverden* "beslemek, terbiye etmek"ten *perverd* "besleme" ve *-kār* > *-gār* ekiyle *perverd-gār*) Bütün yaratıkları besleyen ve yetiştiren, Allah.
p.+im 133/17
[=1]
päst Fars. Aşağı, alçak.
p.+gä 134/23
p.+igä (bäländ-päst) Aşağı yukarı.132/04
[=1]
päymänä Fars. İçki kadehi.

p.+ng 146/19
[=1]
péş (Fars. *pes* "arka, geri"den) Arka, art.
p.167/29
[=1]
péşänä Fars. Alın.
p.+indän 144/31
[=1]
péşin Öğle; öğle namazı.
p. 141/05, 141/05
[=2]
péşnåbli Semiz; dolgun.
p. 155/13
p.ḳız 152/23
[=2]
pir Fars. Bir konuda baş durumunda olan, önder denmeye lâyık, tecrübeli ve üstat kimse.
p.bol- 170/10
p.+imdi(r) 158/09
p.+ingä 151/25
p.+ini 132/21
p.+lärning 133/22
[=5]
pis- Pusmak, saklanmak, gizlenmek.
p.-mäsin 154/23
[=1]
piyādä Fars.Yürüyerek savaşan asker.
p. 149/05, 149/10
[=2]
polät Fars. Çelik.
p.dābil tuy- 161/15
[=1]
potä Bele sarılan kuşak, bel bağı.
p. 142/14
[=1]
puşnät- Dağıtmak, parçalatmak.
p.-ädi 157/08
[=1]
yüräk baġrin puşnät- 157/08
[=1]
puzun Uzun, büyük; dâim.
p. 156/36
[=1]

R

rāst Fars. Doğru, müstakim.
r.+igä 132/34
r.+igä (yålgån-rāst) Yalan-doğru. 132/03
[=2]
rāstlä- Düzeltmek.
r.-b ål- 137/09
[=1]
rāzi Ar. Kabul eden, uygun bulup benimseyen, olana boyun eğip rızâ gösteren.
r. 166/35
r.bol- 138/04, 159/23, 171/11
[=4]
rähm Ar. Merhamet.
r.äylä- Acımak.133/01, 141/15, 144/27, 151/16, 170/02, 171/19
r.+im kél- 151/09
[=7]
Rähmätpäri Bk. Yunus Päri.
R. 164/10
[=1]
räng Fars. Renk. Krş. **rängg**
r.+i (gül rängi sol-) (Hastalık, korku veya heyecandan) Yüzünün rengi sararmak, solgun bir durum almak. 143/26
r.+läri öç- 131/31
[=3]
rängg Bk. **räng**
r.+ing güldäy sol- 138/27
[=1]
Räyḫān Bk. **Räyḫān Äräb**
R. 136/25, 137/13
R.+dän 160/30
R.+ni 141/11
R.+ning 166/30
[=5]
Räyḫān Äräb Kişi adı. Krş. **Räyḫān, Räyḫān Ér, Räyḫān Pādşā**
R. 131/25, 132/06, 132/38, 133/21, 137/03, 140/37 143/33, 143/36, 146/37, 155/15, 156/27, 158/22, 163/20, 166/19, 167/15, 167/33, 168/02

[=17]
Räyḫān Ér Bk. **Räyḫān Äräb**
R. 155/07
[=1]
Räyḫān Pādşā Bk. **Räyḫān Äräb**
R. 137/01, 139/16, 144/09, 145/14, 149/28, 152/04, 153/27, 154/31, 155/03, 155/14, 156/29, 158/24, 158/31, 163/01, 166/08, 166/21
[=16]
Rüstäm İran mitolojisinin yenilmezliği, cesaretin sembolü olarak bilinen efsanevi kahraman.
R.+däy bol- 139/30
R.+däyin 167/35
[=2]

S

såç Başı kaplayan kıllar.
s.+ing164/32
s.+ini 165/21
s.+läri 163/15
s.+lärini 167/01
[=4]
såġ Orta Türk. (Oğuzca) Sağlam, sağlıklı, sıhhatli.
s.-sälämät 159/18
s.bol- 161/16
[=2]
såġın- Özlemek, istemek, murâd etmek.
s.-dingmi 164/22
s.-gän 160/38
s.-ib 147/17, 160/11
s.-ib kél- 164/33
s.-sän 164/25, 164/29, 165/17
s.-säng 165/08, 165/12
[=10]
Saḫmān Temirhan Padişah'ın veziri. Krş. **Saḫmān Pālvān, Saḫmāncān, väzircān**
S. 139/34, 140/03, 140/09, 142/26, 143/03
S.bilän 139/29
S.+ning 140/31, 143/08, 143/24
[=9]
Saḫmān Pālvān Bk. **Saḫmān**
S. 137/21, 138/26, 139/10, 140/26, 141/09, 143/04, 156/08
[=7]
Saḫmāncān Bk. **Saḫmān**
S. 137/25
[=1]
såḳål Erkeklerde çene ve yanaklarda çıkan kılların bütünü.
s.-murt ḳır- 155/23
s.+i (såḳåli osıḳ Äräb) 145/26, 151/31
s.+i 141/18
s.+lär 142/28
s.+läri 137/10 141/02, 168/16
s.+lärni 168/29
[=9]
såḳåltåy Sakalı çıkan, sakalı olan kimse.
s.+ning 149/21
[=1]
Säkıbék Türk ordusunun komutanlarından biri.
S.+ni 162/01
[=1]
saḳlä- *mec.* Gözetmek, esirgemek, korumak, himâye etmek.
s.-gän 157/35
[=1]
haḳ saḳlä- 157/35
[=1]
säl- 1.Koymak, bırakmak, atmak.
s.-di 137/02, 156/32
s.-dim 157/27
s.äyin 138/08
s.-ib 150/20
2. Güç bir duruma düşürmek, uğratmak, dûçar etmek.
s.-di 144/05, 148/28
s.-ämän 149/22
s.-är 156/21, 168/09
s.-ib 134/20, 160/31, 161/18
s.-ib (säp) 140/33
s.-ing 139/18

s.-mäsin 139/15
3. Dinlemek.
s.-! 134/05
s.-di 132/34
s.-gin 148/32, 154/24
s.-ing 132/03, 169/26
s.-ing (sång) 144/17, 144/20, 144/24
s.-inglär (sånglär) 145/16,145/32
s.-mä 152/07
s.-mäsin 139/15
4.Vurmak, şiddetle vurmak.
s.-äyin 138/16
5. İleriye doğru göndermek.
s.-di 169/16
[=30]
çäng sål- 168/09
källämni étägigä sål- 138/08
källämni étäkkä sål- 150/20
étägingä båşin sål- 157/27
ḳulåḳ sål- 132/03, 132/34, 134/05, 144/17, 144/20, 144/24, 145/16, 145/32, 148/32, 152/07, 154/24, 169/26
näyzä sål- 138/16
sävdä sål-148/28, 149/22, 156/21, 160/31, 161/18
şāvḳın sål- 134/20, 139/18, 140/33, 144/05
[=26]
sån Uyluk, but.
s.+igä (yogån sån) 140/08
[=1]
sånsiz Sayısız, sayılamayacak kadar çok.
s.Äräb 141/30, 150/17
[=2]
såp I Sap, kulp
s.+ini 133/14, 133/18, 133/30, 133/34
[=4]
såp II (bolmak) Bitmek, sona ermek.
s.bol- 146/02, 172/10
[=2]
såt- Gözden çıkarmak, alıcıya vermek.
s.-dim 149/31
s.-äyin 165/10
s.-gän 159/36
s.-ib 141/17, 150/05, 168/25
s.-ib häydä-141/17
s.-ibdi 163/13
[=8]
cānin såt- 159/36, 163/13
cānini såt- 150/05
cānlärni såt-149/31
cānni såt-141/17, 165/10, 168/25
[=7]
såtil- Gözden çıkarılmak.
s.-di 135/28
[=1]
şirin cānlär såtil- 135/28
[=1]
sāz Fars. Her çeşit mûsikî âletine verilen isim, çalgı.
s.+lärmän 147/27
s.+lärni 149/26
[=2]
säbäb Ar. Bir şeyin yapılmasını gerektiren şey, gerekçe.
s. 164/18, 164/30, 164/31
säbil Ar. Öksüz.
s.ḳål- 170/23
[=1]
säfär Kez, defa, kere.
s. 152/29, 152/34, 153/02, 153/05
[=4]
sähär Ar. Safağın sökmek üzere olduğu vakit.
s. 131/04, 153/15
[=2]
säkkiz Yedinin ardından gelen sayı adı.
s.åy 165/01
[=1]
sälām Ar. “Merhaba, hayırlı işler” anlamındaki söz.
s.bér- Birini selamlamak. 147/08, 148/08
[=2]
sälāmät Ar. Sağlıklı olma, esenlik.

s. 162/06
s.(ésån-sälāmät) 161/21
s.(såġ-sälāmät) 159/18
[=3]

sällån- Salına salına, edâlı edâlı yürümek.
s.-ä (sällånä-sällånä) 147/02
[=1]

sältänät Ar. Hükümdarlık, sultanlık.
s.(pādşālik sältänät) 161/03
s. bilän 148/06, 161/04, 161/05
s.+i 147/05, 163/34
s.+mäy 148/13
[=7]

sältänätli Bereketli, zengin, şatafatlı, gösterişli.
s.(sältänätli äziz méhmän yol bol-) 148/22
s.Ḫālcuvān 148/26, 148/30, 149/01
[=8]

Sämändär Fars. Yunus Peri'nin yedi yaşındaki erkek kardeşi.
S. 164/07
S.+i 169/31
[=2]

sänā Ar. Övgü, sena, yüceltme.
s.äyt- 154/01
[=1]

sänç- Saplamak, sokmak, batırmak, dikmek, vurmak.
s.-ädi 153/17
s.-ib 172/05
[=2]
cıġa sänç-172/05
[=1]
sürib sänç- 153/17
[=1]

säp Bütün, tüm.
s. 146/09, 147/30, 152/23, 159/04, 159/14, 162/24
s.bol- 166/30
[=7]

säpā Ar. Gönül şenliği, rahat, huzur.
s. (zikri säpā) 160/33
[=1]

särbāz Fars. Asker, piyade.
s. 144/06, 146/09
s.ḫāli 133/01
s.+i 163/12, 166/28, 166/39
[=6]

särdär Fars. Komutan, lider.
s.+i 172/05
[=1]

särġay- Solmak.
s.-di 166/33
s.-mäsin 133/27
[=2]

särpā Fars. Giyim, takım.
s.+lär (şāhānä särpālär kiygiz-)161/04
s.+ni (ḳoltıḳ-ḳoltıḳ särpā) 163/25
[=2]

särsån Avare.
s.bol- 157/16, 160/20
[=2]

sättä Fakat; daima, sürekli olarak; sadece, hep.
s. 145/27, 145/30, 146/28, 147/03, 147/29, 160/07, 160/24, 162/18
[=8]

sävdā Ar. Hayatta karşılaşılan gam ve tasa, zor hâller.
s.sål- 148/28, 149/22, 156/21, 160/31, 161/18
[=5]

säväş Devletler arasında cereyan eden silâhlı çarpışma, cenk, harp, muhârebe.
s.+i 139/26
[=1]

sävlät Ar. Büyüklük, azamet, ihtişam.
s.+di 166/02
s.+i 159/01, 163/31
s.+inggä 139/07
[=4]

säyis Ar. At bakıcısı.
s. 133/16
[=1]

sémiz Besili, etli, yağlı.
s.bol- 131/22

s.+i 136/19
[=2]
sén Teklik ikinci şahıs zamiri. Krş.
sän
s. 151/23, 151/25, 151/28, 152/15, 155/25, 155/31, 164/25, 164/27, 165/08, 165/17
s.+dän 171/20
s.+gä 152/01, 154/03, 165/05
s.+i 152/03, 152/09, 155/30, 164/29
s.+ing 138/29, 149/20, 153/35, 156/06, 164/33, 165/02, 165/03, 171/14, 171/15
[=27]
sérmä- Zapt etmeye çalışmak. Krş. **sérmäslä-**
s.-ydi 135/20
[=1]
sérmäslä- Bk. **sérmä-**
s.-b 136/29
[=1]
sığın- (Birinin veya bir makāmın) Himâyesine, kolu kanadı altına girmek.
s.-dik 153/08
[=1]
sigir Geviş getirenlerden manda, öküz, inek vb. büyükbaş, boynuzlu, evcil hayvanların ortak adı.
s.+läring 145/24
[=1]
silä- Okşamak, sıvazlamak, ovmak, ovalamak.
s.-b ål- 144/31
s.-b kél- 150/25
s.-bdi 168/29
[=3]
silpilläş- Savrulmak.
s.-ib 169/17
[=1]
sin- Kırmak.
s.-mäsin 154/13
[=1]
sindir- Kırdırmak.
s.-inglär 132/08
s.-mä 153/05
[=2]
ķılib sindir- 132/08
[=1]
sinä- Sınamak, denemek, test etmek.
s.-ymän 153/03
[=1]
singil Kız kardeş.
s.+im (singlim) 164/11, 164/28, 164/35, 165/05, 165/13
s.+imizgä (singlimizgä) 169/17, 170/20
s.+ing (singling) 166/26, 166/28, 167/24
s.+ingning (singlingning) 166/33
s.+isin (singlisin) 137/19
[=12]
singnıġar Aşağılık, hain
s.+läring 158/18
[=1]
sir Ar. Gizli tutulan şey.
s.bol- 170/12
s.+ni 137/26, 144/21, 148/34
[=4]
sirä Asla, kesinlikle, tamamen.
s. 166/34
[=1]
siyåķ Ruh hâli, yüz ifadesi, görünüm.
s.+ı (siyåġı) 133/27
[=1]
siz Çokluk ikinci şahıs zamiri.
s. 137/36, 144/32, 148/17
s.+dän 150/27
s.+däy 151/16, 170/01
s.+ärdäyin 169/07
s.+gä 144/16, 144/21, 150/04, 150/21, 150/23, 151/10, 165/31, 166/36
s.+lär 150/14, 150/36
s.+lärni 163/01
s.+ni 147/17, 151/33, 163/02, 170/30
[=22]
gül rängi sol- 143/26
güldäy sol- 138/27
tāzä güldäy sol- 146/18
[=3]

sol- Rengi uçmak, rengi atmak, parlaklığını kaybetmek.
s.-di 135/15, 143/26
s.-dimi 138/27
s.-ib ḳål-146/18
[=4]
gül rängi sol- 143/26
güldäy sol- 138/27
tāzä güldäy sol- 146/18
[=3]
solḳılläş- Yavaş davranmak, sallanmak.
s.-ib kél- 155/13
[=1]
sonä At sineği.
s. 141/26
[=1]
song Son, sonra.
s.(+dän song) 155/04
s.(+gäm song) 170/10
s.(-gän song) 170/23
[=3]
sor- Sual etmek, soru yöneltmek.
s.-äb bil- 146/12
s.-äb ḳıl- 146/16
[=2]
soråġ Soru, sual.
s.+ı 136/05
[=1]
soy- Öldürmek, boğazlamak.
s.-ib két- 155/30
s.-säng-çi 162/08
[=2]
söylä- Sözle ifade etmek.
s.-r 143/15
s.-yåtgän 148/11
[=2]
söz Ağızdan çıkan hecelerden oluşan kelime dizisi.
s. 137/24
s.äyt- Konuşmak, laf söylemek.131/33, 133/10, 137/21, 147/09, 148/10, 149/04, 151/21, 152/33, 154/17, 156/30, 164/14, 165/24, 169/22, 171/10
s.äytävér- 138/26, 144/13, 155/16, 161/13
s.äytäyåt- 139/10
s.+gä 134/05, 145/32
s.+i 134/09, 153/01, 157/20, 160/14, 166/30
s.+i (Äräbistän sözi) 147/34
s.+igä 152/02, 152/18
s.+im 144/16
s.+imä 144/17, 144/20, 148/32, 154/24
s.+ingä 152/07
s.+inggä 171/11
s.+ini 166/26
s.+lär äyt- 157/17
s.+lärdi (yaḫşi söz) 147/31
s.+läri 162/15
s.+lärmän 147/26
s.+lärni äyt-155/11
s.+lärning 171/16
s.+ni äyt- 145/15
s.+ni mollä- 152/01
s.+ning 132/34, 153/11
[=48]
sözlä- (Anlatmak istediği şeyi) Sözle bildirmek.
s.-b 140/24
s.-ydi 160/06
[=2]
suġur- Çekmek, yolmak, sökmek.
s.-ib 134/33
[=1]
suḫan Fars. Söz, kelâm.
s.+imni 153/05
[=1]
suḳ- Sokmak, saplamak.
s.-ıbdi 168/23
[=1]
näyzä suḳ- 168/23
[=1]
sulä- Uzamak, yaymak.
s.-b 144/28
[=1]
sulḳ Küsme, somurtkanlık.
s. 150/37
[=1]
sultān Ar. Hükümdar.
s. 154/12
[=1]

suriştir- Soruşturmak.
s.-gin 158/13
s.-sä 160/17
[=2]
suskin Boğaz.
s.+lärim (suskinlärim ḳıyil-) 149/33
[=1]
suv Su.
s.tägi Su altı.133/11
[=1]
suvsiz Susuz, su olmayan.
s.çöl 142/09,148/20
s.dälä 153/07
[=4]
suyäk Kemik.
s.+imni (suyägimni) 157/03
s.+ini (suyägini) 154/12
s.+inimiz-dä 154/13
[=3]
suyrät- Sürüklemek.
s.-ib 150/09
[=1]
sülüv Güzel, çekici.
s.sülüv ḫātin 146/41
s.dost 162/24
s.+gä (Çin sülüv) 148/19
s.kélinçäklär 147/03, 147/08
s.ḳız 147/29, 147/33, 148/03, 148/17, 149/27, 152/20, 155/18, 156/14, 162/18, 162/27, 165/21, 168/27
[=17]
sür- 1. Yönetip yürütmek, kullanıp gitmesini sağlamak, sevketmek.
s.-ib öt- 142/30
2. Kovmak, uzaklaştırmak.
s.-ib sänç- 153/17
3. Hükmü geçmek, rahat hayat geçirmek.
s.-gäni (dävrāni sür-) 147/23
s.-mäy (dävrān sür-) 169/28
[=4]
dävrān sür- 169/28
dävrāni sür- 147/23
[=2]
sütli Sütü bol olan.
s.bol- 145/24
[=1]
süy- Sevmek, okşamak.
s.-äymiş 155/18
s.-sä 148/12
[=2]
süyinçi Müjde.
s. 147/12, 147/16, 147/20, 147/32, 148/01, 161/17, 161/29, 161/33, 162/03, 162/25, 162/28, 162/34
s.+gä 161/06
s.+ni 161/24, 162/17
[=15]
süyinçiḫor Müjde veren.
s. 147/06, 147/07, 169/06
s.+gä 163/26
s.+lär 161/07
[=5]

Ş

şādiyānä Sevindirici, sevinçli, kutlu; memnuniyetle, sevinçle.
ş. 161/02
[=1]
şādmān Fars. *şād* ve *mān* "kalan, benzeyen" ile *şād-mān*) Sevinçli, şâd, mesrur.
ş. 165/30
[=1]
şaġırlä- Tıkırdamak.
ş.-b 135/11
[=1]
şāḫı Fars. Uzun menzilli savaşlarda kullanılan bir top cinsi.
ş.+däy 169/10
ş.+si (üç yüz şāḫı) 169/10
[=2]
şāhānä Fars. Şahlara yakışacak şekilde olan, şahlara lâyık mükemmellikte, çok mükemmel.
ş.särpālär kiygiz- 161/04
[=1]
Şāḫmān Bk. **Şāḫmān Äräb**
Ş. 136/25
Ş.+gä 140/01

[=2]

Şāḫmān Äräb Arap komutan. Krş. **Şāḫmān**

Ş. 140/04

[=1]

şāirsiz Şairi, ozanı belli olmayan, anonim.

ş.gäp 144/32

[=1]

şāl Fars. Hindistan'da kendine mahsus motiflerle dokunanları çok makbul yünlü kumaş ve bu kumaştan yapılan eşya.

ş.ipäk 133/19

ş.kältäk 135/11

[=2]

şāli Fars. Şaldan yapılmış.

ş.miltıḳ 135/25

[=1]

şåp Ucu arkaya kıvrılan tığlı kılıç.

ş.+ni (ḳılıç-şāpni çåḳlä-)144/07

[=1]

şåş- Şaşırmak.

ş.-di 163/18

ş.-ib 163/24

ş.-ib két- 163/24

[=3]

aḳllär şåş- 163/18

ésläri şåş-163/24

[=2]

şåşir- Bir işin içinden nasıl çıkacağını bilememek.

ş.-di 141/01, 143/11, 168/19

[=3]

aḳlin şåşir- 143/11

aḳlini şåşir- 168/19

corttä porttä şåşir- 141/01

[=3]

şātir Ar. Neşeli, şen.

ş.+i 131/35, 160/01

[=2]

şåvir Haber, bildiri.

ş.(gåvir-şåvir ḳıl-) 166/10

[=1]

şåvḳın Gürültü, velvele.

ş.+igä 134/26

ş.sål- Nâra atmak. 134/20, 139/18, 144/05

ş.såp 140/33

[=5]

şähd Ecel.

ş.+i 154/13

[=1]

şähär Bk. **şähr**

ş. 153/33

ş.+imdi 158/08

[=2]

şähr Fars. İnsanların toplu olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden, idârî ve mülkî bakımdan köy ve kasabadan sonra en büyük olanı, kalabalık yerleşim merkezi, kent. Krş. **şähär.**

ş.+i (Şirvān şähri) 145/12

ş.+igä (Çämbil şähri) 158/36, 159/09, 162/31, 163/04

ş.+igä (Şirvān şähri) 143/06, 153/09, 170/24

ş.+igä (Väyängän şähri) 149/34, 161/34, 161/36

ş.+imni 158/03

ş.+ini (Çämbilning şähri) 163/31

[13]

şämāl Ar. Rüzgâr.

ş.+däy bop 164/20

[=1]

şärmändä Ayıp, rezil.

ş. 146/03

[=1]

şäylä- Hazırlamak, düzenlemek.

ş.-b 147/03

ş.-dim 154/18

[=2]

şékilli Anlaşılan, görünüşe göre, galiba.

ş.132/32, 138/19

[=2]

şér (Fars. *şir*) Aslan.

ş.bol- 168/13

ş.+däy bol- 141/24, 160/13

ş.+däy bop 132/25, 132/36, 141/29

ş.+ékän 139/35

[=7]
şirin Fars. Tatlı.
ş.cānlär sått̮il- 135/28
ş.ékän 141/19, 142/32
[=3]
Şirvān Reyhan Arap'ın yönettiği Arap memleketi.
Ş. 169/34
Ş.çöli 152/28
Ş.+dä 169/25
Ş.+dän 155/12, 166/08, 171/21
Ş.däşti 145/23
Ş.él 143/12, 147/13, 149/16, 152/19, 152/22, 152/25, 153/25, 155/32, 156/22, 157/01, 159/05, 161/19, 168/25, 169/02, 170/16, 170/28
Ş.éli 141/20, 141/35, 142/12, 142/17, 143/10, 143/16, 145/07, 155/10, 170/04, 171/22
Ş.élning çöli 161/22
Ş.élning ḳızläri 168/31
Ş.+gä142/08, 142/38, 149/29, 153/20, 157/14, 163/03, 168/11, 169/16, 170/08, 171/27, 171/29
Ş.+ni 162/35
Ş.+ning éli 143/17, 150/11, 162/32, 168/18, 169/13, 169/32, 170/21
Ş.+ning yurti 154/23
Ş.şähri 143/06, 145/12, 153/09, 170/24
[=59]
şişir- Şişirmek, kabartmak.
ş.-ib 152/09
[=1]
şu 1. İşaret sıfatı.
ş. 131/09, 133/25, 135/22, 136/07, 136/31, 136/35, 137/13, 138/17, 140/09, 141/11, 142/29, 142/37, 143/10, 143/24, 145/05, 152/34, 153/02, 153/05, 155/35, 156/04, 157/18, 161/09, 164/06, 164/09, 168/06, 170/24, 171/07, 171/28
[=28]
şu 2. İşaret zamiri.
ş.bilän 133/15
ş.+lär 168/02
ş.+ndä 171/24
ş.+ndäyin 163/07
ş.+ni 154/13
[=5]
şunçä Şu kadar, şöyle.
ş. 167/18,167/26
[=2]
şundäy Şöyle, şu şekilde.
ş. 146/35
ş.171/34
[=2]
şuyḫān (Fars. şebhûn) Gece baskını.
ş.ḳıl- 138/25
[=1]
şuytib Şöyle yapmak, kılmak.
ş. 171/08, 171/09, 172/10
[=3]
şükür Ar. Verdiği nîmetler için Allah'a karşı duyulan minneti dile getirme.
ş.ḳıl- 159/07
[=1]

T

tā Fars. -e dek, ta ki anlamları verir.
t. 150/21
[=1]
tåb Sağlık; dayanıklılık; istek.
t.+ini 133/16
[=1]
tāc Fars. Hükümdarlık alâmeti olarak giyilen, genellikle kıymetli taşlarla süslü baş kisvesi.
t.+i 156/05
t.+ni 157/31
[=2]
tåġ Çevresine göre yüksekte kalan arazi, dağ.
t. 166/15
t.båşi 170/14
t.+dä 131/09, 134/18
t.+dä (Bälā Tåġ) 134/31
t.+dä (Äsḳar Tåġ) 141/17

t.+dän (Äsḳar Tåġ) 141/06, 168/21
t.+ıgä (Äsḳar Tåġı) 131/05
t.+ḳa (Bälā Tåġ) 131/29
t.+lärgä 139/23
t.+ni 145/01, 157/34
t.+ning 148/27, 165/20
t.+ning (Äsḳar Tåġ) 131/24
t.+ning (Äsḳar Tåġning çöli) 144/28
t.+ning (Äsḳar Tåġning tåşi) 167/38
[=18]
taġı Tekrar, yine. Krş. taġın
t. 136/23, 141/04, 150/23, 151/14, 152/14, 166/29, 167/13, 167/22
[=8]
taġın Bk. **taġı**
t. 139/08, 151/28
[=2]
taḫt Fars. Hükümdarların üzerine oturdukları koltuk.
t. 131/03
t.+igä 172/04
t.+ingni 156/05
[=3]
taḳ Takati kesilmek, bitkin, perişan olmak.
t.(köngilläri taḳ bol-) 133/06
[=1]
taḳ- Takmak, bağlamak.
t.-ḳan 148/18
[=1]
haḳıḳ taḳ- 148/18
[=1]
tāḳat Ar. Bir şeyi yapabilmek için gereken güç, kuvvet, derman.
t.+im 138/05
t.ḳål- 138/13
[=2]
taḳdir Ar. Beğenme, güzel bulduğunu, beğendiğini belirtme.
t.ḳıl- 165/29
[=1]
taḳḳa Ansızın, birdenbire.
t. 159/11
[=1]
tåm Cilt, kaplama.
t.+dän 172/06
[=1]
tāmāşä Fars. Seyretme.
t.äylä- 134/02
t.+gä 147/27
t.ḳıl- 148/05
[=3]
tāmāşäbin Fars. İzleyici, seyirci.
t.bol- 134/19
[=1]
tåmir Damar.
t.+idän 140/15
[=1]
tång Güneş doğmadan önceki alaca karanlık, fecir, şafak.
t.åt- Şafak sökmek. 131/19, 131/21
[=2]
tåp- Bulmak.
t.-ib 150/06, 162/31
t.-ib kél- 161/32
t.-ilär 158/10
t.-mädim 149/24
t.-mäy 134/36, 134/39
[=7]
ābro tåp- 150/06, 161/32
zäfär tåp- 162/31
[=3]
tårt- 1. Çekmek.
t-di 131/16, 139/31, 142/05
t.-dim 149/32
t.-mänglär 161/29
2. Yardımcı Fiil.
t.-di 134/04, 159/16, 159/31, 159/37
t.-gin 139/05, 139/09
t.-ib 152/14
[=12]
bängi tårt- 139/31
fātihä tårt- 134/04, 139/05, 139/09
läşkär tårt- 152/14
vähm tårt- 131/16, 161/29
yol tårt- 159/16, 159/31, 159/37

[=10]
tişläb tårt- 142/05
[=1]
tårtdir- Çektirmek.
t.-ib täşlä- 132/07
[=1]
tårtıġ Hediye, takdir.
t.-tärålġı 158/28
[=1]
tåş Sert ve katı bir madde.
t.171/31
t.(båş ḳattıḳmi tåş ḳattıḳ) 135/04
t.+däy 135/23, 156/28
t.+gä 166/15
t.+igä (Äsḳar tåġning tåşi) 167/38
t.+ini 132/08
t.ḳıl- 151/19
t.+ni 134/32
t.pälähmån 156/10
[=10]
tāvus Fars. Tavus kuşu.
t.+däy 147/01
[=1]
tåvuş Ses, sesin tonu.
t.+i 141/18
[=1]
tåy At yavrusu.
t.+dän ḳıl- 141/13
[=1]
tāzä Fars. (Çiçek, sebze vb. için) Toplanmasının üzerinden zaman geçmemiş.
t.güldäy sol- 146/18
t.lālä 144/23
[=2]
täbär Fars. Balta.
t.+di 151/07
[=1]
Täcän Bir deniz ismi.
T.+dän 155/35
T.däryā 142/25, 142/33, 166/12, 171/30, 171/31
[=1]
täg Alt, dip.
t.+idä 133/11
[=1]
tälä- Çalmak, yağmalamak, talan etmek.
t.-b két- 153/32, 156/03
t.-nglär 132/19
[=3]
tälåv Çalma, yağmalama.
t.+i ḳıl- 152/19
[=1]
täläş- Atışmak,tartışmak, kavga etmek.
t.-ib 156/13
[=1]
tälät- Yağma etmek, çaldırmak.
t.-di 172/08
t.-äymiş 156/12
[=2]
tälätop Güçlü, kuvvetli.
t.bop143/17
[=1]
tälättir- Çaldırtmak, yağma ettirtmek.
t.-mägin 158/03
[=1]
tältäy- Kibirlenmek, mağrur olmak.
t.-ib 151/23
t.-mäyin 146/13
[=2]
tältäyiş-Büyüklenmek, böbürlenmek.
t.-ib 146/22, 158/37
[=2]
tältäytir- Kibirlendirmek.
t.-ib 152/05
[=1]
tämmä Hepsi, bütün.
t.+si 159/19
[=1]
tänä Fars. Vücut, beden, gövde.
t.+dä 147/10, 159/02, 162/09
t.+dägi 139/19, 168/09
t.+dän 135/26
t.+sidän 138/21
t.+sini 132/30
[=8]
tänḳ "Tenk tenk" diye ses çıkarmak anlamında kullanılan yansıma sözcük.
t.ét- 131/19

[=1]

täppä Dosdoğru, dümdüz.
t. 131/08, 131/08
[=2]

tärâlġı Ödül, mükâfat.
t.+ni (tårtıġ-tärâlġı) 158/28
[=1]

tärä- Tarakla saç tellerini ayırmak.
t.-b 147/09
[=1]

täräd- Hazırlık yapmak.
t.-di 146/10
[=1]
bérib täräd- 146/10
[=1]

täräf (Ar. *ṭaraf*) **1.** Ön, arka, sağ, sol, üst ve alt yanlardan her biri, cihet, yön.
t.+dän (här täräf) 132/28
t.+gä (här täräf) 132/11, 135/17, 160/31, 161/15, 165/14
2. Düşünce, görüş ve istekleri birbiriyle çatışan iki kişi veya topluluktan her biri.
t. 145/35, 146/06
t.bol- 146/23
t.+ing 138/29
t.kél- 146/39
t.+lärning 161/23
t.+ni 140/35
[=13]

täräflä- Kapsamak.
t.-b 171/31
[=1]

tärän- (Saç, post vb.nin telleri) Tarakla birbirinden ayrılmak, karışıklığı giderilmek.
t.-ib 147/01, 147/02
[=2]

tärka- Yayılmak, uzamak.
t.-b ḳål- 148/04
[=1]

täşlä- Atmak, savurmak, bırakmak.
t.-b 142/33
t.-di 142/29
t.-ng 132/07, 132/10, 132/22
[=5]
késib täşlä- 132/10
ḳılib täşlä- 132/22
tårtdirib täşlä- 132/07
[=3]

täşviş Ar. Karıştırma, bulandırma; kaygı, endişe.
t.-ni ḳıl- 160/29
[=1]

tävbä Ar.İşlediği günahtan ötürü pişmanlık duymak.
t.ḳıl- 150/36
t.+sini 150/28
[=2]

täväkkäl Ar. İşleri oluruna bırakan saf, kendi hâlinde (kimse).
t.+ni ḳıl- 167/23
[=1]

täyinlåv- Netleştirme, kesinleştirme, doğrulama.
t.-di 165/31
[=1]

tég- Değmek, dokunmak, ulaşmak.
t.-ibdi 153/29
t.-mä153/09
[=2]

tékis Düz, pürüssüz.
t. (tép-tékis ḳıl-) 156/26, 158/19
[=2]

Témir Bk. **Témirḫån**
T.yurti 161/28, 161/32
[=2]

Témircän Bk. **Témirḫån**
T. 163/07, 163/22
T.+dän 162/15
[=3]

Témirḫån Vayengen şehrinin padişahı, Hasan Han'ın ve Gülçehre'nin babası. Krş. **Témir, Témircän**
T. 161/11, 161/12
T.+ni 161/04, 161/05
T.+ning 164/01
[=5]

téngsiz Eşiti, dengi olmayan.
t.145/16, 145/27, 146/28
[=3]

téngzältir- Temizletmek.
t.-ib 147/05
[=1]
tép Kuvvetlendirme benzer hecesi kullanılarak oluşturulan ikilemenin sözcüğü.
t.-tékis ḳıl- Dümdüz etmek. 156/26, 158/19
[=2]
tépä Bir şeyin veya yerin tam üstü.
t.+sigä 167/01
[=1]
tépin- Olduğu yerde ayaklarını hızla yere vurup durmak.
t.-ib 147/14, 160/10
[=1]
häydäb tépin- 160/10
[=1]
tér- Toplamak, bir araya getirmek.
t.-gäni 147/22
t.-gänmiz 144/23
[=2]
bāġātdäy gül tér- 147/22
[=1]
téräk Kavak.
t. 136/08
t.+i (térägi) 136/06
t.+imän (térägimän) 136/09
t.+ini 142/37
t.+ini (térägini)136/29
t.+ni 134/33, 136/35
[=7]
térlä- Vücûdun gözeneklerinden ter çıkmak.
t.-b 143/09
[=1]
téş- Delmek, delik açmak
t.-ib öt 131/32, 140/16
[=2]
téz (< Fars. tīz) Çabuk, hemen.
t. 160/06, 171/25
t.-téz 139/25
t.+yür- 171/26
[=4]
tézlä- Hızlandırmak, çabuk olmak.
t.-b 144/07
[=1]
tézråḳ Daha hızlı.
t. 139/17
[=1]
tıḳ- Sokmak, itmek, tıkmak.
t.-dik 163/03
t.-ibdi 168/25
[=2]
ḳuvib tıḳ- 163/03
[=1]
tik Dik, dikey.
t. 136/06
[=1]
tik- Dikmek, dikiş yapmak.
t.-dim 133/26
t.-ib bér- 161/02
[=2]
tikkä Dik, dimdik.
t. 172/04
[=1]
tiklä- Kurmak, dikmek, inşa etmek.
t.-b 135/06, 163/07
t.-sä 159/12
[=3]
til Konuşmaya, tatmaya yarayan organ.
t.(ḳızil til) 148/11
t.+dän 154/35
t.+i 143/15
t.+idä 142/10, 160/33
t.+idän 155/08
t.+igä 171/20
t.+igä (Äräb tili) 141/32
t.+im 154/01
t.+indän 155/31
t.+ingdän 156/02
[=11]
tilä- Dilemek, istemek.
t.-b 146/01, 150/27
t.-b ål- 144/34
t.-bdi 168/32
t.-di 151/02, 170/28, 171/03
t.-ng 145/11
t.-ymän 153/06, 154/05
[=11]
ésånlikni tilä- 133/10
[=1]
bårib tilä- 145/11, 146/01

[=2]
tilkä Parça.
t.-tilkä ḳıl- Parça parça etmek. 139/01
[=2]
tillä Fars. Altın, zer.
t. kämär 160/34
t.169/23
[=2]
tillä- Konuşmak, dile getirmek.
t.-bdi 151/31
[=1]
tin- Sona ermek, dinmek.
t.-mädi 141/09
t.-mäy 135/10, 135/31, 136/12, 141/31, 160/12, 162/26, 163/05, 166/34, 167/02, 167/32
t.-mäyin 134/15, 136/04
[=13]
tınıḳ Berrak, arı, şeffaf.
t.suvin låylä- 154/19
[=1]
tir Fars. Ok.
t.bol- 138/11
[=1]
tirik Diri, canlı. Krş **tir.**
t.ādäm 132/05
[=1]
tirḳırä- Aniden ortaya çıkıp etrafa yayılmak. Krş. **tirḳıräş-**
t.-b 137/10, 141/18
t.-b kåç- 141/02
[=4]
tirḳıräş- Bk. **tirḳırä-**
t.-ib 142/28, 168/16
[=2]
tiş Diş.
t.+i 156/28
t.+im 139/11
[=2]
tişlä- Dişlerini geçirmek.
t.-b 142/31
t.-b tårt- 142/05
[=3]
tiy- Kendini tutmak, dizginlemek.
t.-ämän 154/32
[=1]
tiz- Dizmek.
t.-ibdi 145/02
[=1]
közdän yåşin tiz- 145/02
[=1]
tizil- Dizilmek, sıralanmak.
t.-äb 140/19
t.-ib kél- 143/29
[=2]
tiziliş- Dizilişmek, sıralanmak.
t.-ib 141/11, 142/23
t.-ib çuvlä- 141/16
[=3]
toġış- Tokuşturmak, sürtmek.
t.-ib 136/21
[=1]
t.bir-birigä toġış- 136/21
[=1]
Toḫmān Bk. **Toḫmān Äräb**
T. 136/25
T.bilän 140/01
T.+ni 140/17
[=3]
Toḫmān Äräb Arap komutan. Krş. **Toḫmān**
T. 140/12
[=1]
toḫtä- Durmak.
t. 171/33
[=1]
toḫtät- Durdurmak.
t.-di 136/13
[=1]
toḳa Kayış, kemer vs eşyaların iki ucunu bir arada tutmaya yarayan halka.
t.+si (ildäm åtning toḳasi) 169/23
[=1]
toḳmår Tokmak.
t. 169/11
[=1]
tol- 1.Dolu hâle gelmek.
t.-gän 159/13
t.-ib 141/14
t.-ib ḳål-146/19,
2. Tamamlanmak.

t.-sä (ḳazå tol-) Eceli gelmek. 138/17

3. *mec.* (Bir duygu insanın içini, gönlünü) Kaplamak, sarmak.

t.-ädi 170/22

*t.-ib ḳål-*165/26

[=6]

içi ġamgä tol- 170/22

içing ḳångä tol- 165/26

ḳazā tol- 138/17

[=3]

toldir- *mec.* (Birinde veya bir yerde bir şeyi, bir hâli, bir duyguyu) Hâkim kılmak.

t.-dim 150/02

[=1]

könglini toldir- 150/02

[=1]

tolä Dolu, tam, eksiksiz.

t. 137/22

[=1]

tolġå- Bir şeyi hep aynı doğrultuda düzenli şekilde hareket ettirmek, sallamak.

t.-tolgåb 142/37

[=1]

ton Elbise, giysi.

t.båş- 164/05

t.+ni (yaḫşi ton kiy-) 162/05

[=2]

top 1. Grup, takım, yığın.

t. 136/08

t.bol- 134/03, 143/30, 143/37

t.bop 144/11

t.ḳıp 143/06

t.+ni åt- 162/30

t.+ni åtäyåt- 161/12

2. Gülle veya şarapnel atan ateşli silâh.

t.åt- 166/17, 166/34

t.+ginängni 162/04

t.+ni åt- 162/30

t.+ni åtäyåt- 161/12

[=11]

toplä- Bir araya getirmek.

t.-b 144/06

[=1]

yolini tos- 150/16

[=1]

tos- Engellemek, tıkamak.

t.-ib 150/16

[=1]

toşdār Göğüslü, sîneli.

t. 152/23

[=1]

toy- Doymak.

t.-sängçi 162/07

[=1]

Tozån Yer adı.

T. 134/11

[=1]

tozil- Her tarafa yayılıp saçılmak.

t.-ib 144/02

[=1]

tök- (Gözyaşı, kan, ter) Dökmek.

t.-dimi 151/27

t.-ärlär 159/35

t.-ib 138/20, 166/16

[=4]

duşmän ḳånin tök- 159/35

ḳarä ḳånini tök- 138/20

közdän yåşin tök- 151/27

tupråḳ tök- 166/16

[=4]

tökil- Saçılmak, serpilmek, etrâfa yayılmak.

t.-ib 132/27

[=1]

törtåv Dördü, her dördü.

t.-béşäv ḳıl- 132/30

t.+i 170/11

[=2]

tubsiz Dipsiz.

t. däryā 165/16

[=1]

tuġ Hükümdarlara verilen şan ve şöhret alameti.

t.+ını (Göroġli tuġı) 163/11

t.+ını 161/07

[=2]

tulpår Savaş atı, küheylan, cins at.

t.+läri (Çin tulpårläri) 141/08

[=1]

tumåġ Boyun ense.

t.+ınıng 169/17
[=1]
tumän Sis, pus, duman.
t. 148/27, 170/14
t.ékän 157/34
[=3]
tumänli Dumanlı, sisli.
t. 147/30
[=1]
tumirä- Somurtmak, yüzünü asmak.
t.-yib tur- 164/31
[=1]
tumsiräy- Dik dik bakmak.
t.-mä 165/22
[=1]
tupråḳ Toprak, yer.
t.+ḳa 135/29
t.+lär 161/10
t.tök- 166/16
[=3]
tur-1. Hareketi kesmek, hareketsiz kalmak..
t.-gändä 169/07,
2. Bir yerde bir süreliğine bulunmak, kalmak.
t.-ävérsin 158/27
t.-äy 155/10
t.-gändä 169/13
3. -ip ve -e ekleriyle yapılmış zarf-fiillerden sonra devamlılık bildiren yardımcı fiil olarak kullanılır.
t.-di 167/05
t.-ärmän 155/09
t.-ib 139/01, 162/33
t.-ibsän 164/31, 164/34, 165/04, 165/19
[=12]
ésån-yåmån tur-169/13
[=1
ålib tur- 155/09
bårib tur-
bézräyib tur- 165/19
ḳorḳıb tur- 167/05
tumiräyib tur- 164/31
udiräyib tur- 165/04
urib tur- 164/34
[=7]
Turkmän Oğuz Türklerinin bir kolu ve bu koldan olan kimse.
T. 133/05, 140/33, 141/29, 143/12, 143/18, 145/10, 156/21, 158/02, 169/01
T.(Özbék-Turkmän) 134/01
T.bilän 145/35
T.+dän 146/37
T.+dän (Turkmän él) 145/21
T.él 161/31
T.éli 145/12, 168/05
T.élning aġasi 169/26
T.élning båtiri 143/28, 160/28
T.élning béḳleri 159/28
T.+gä 146/32, 152/27, 155/19, 156/15
T.+im 150/16
T.+imni 146/27
T.+ingni 157/28
T.işi 142/19
T.+lär 133/04, 141/24, 142/06, 142/20, 149/15, 150/05, 154/11, 161/16, 168/13, 168/24, 169/03
T.+lärgä 149/22, 159/20, 168/12
T.+lärim 150/29, 153/24
T.+lärimdir 156/16
T.+läring 157/32
T.+lärmän 158/15
T.+lärni 151/05, 152/20, 166/21
T.+män 167/15
T.+ning 167/33
T.+ning éli 166/14
T.+ning mämläkäti 149/19
T.+ningni 143/23
T.yurti 153/30
[=55]
tusli Türlü, renkli, görünüşlü.
t.(båşḳa tusli) 155/27, 165/02
[=2]
tuş- 1. Düşmek.
t.-ib yåt- 144/10
2.(Zorlayıcı bir sebeple) Başını alıp gitmeye koyulmak, kendini –e atma.

t.-di izimä 148/31
3. (Kötü bir durum yüzünden) İstenmeyecek bir yerde bulunmaya mecbur olmak.
t.-di 151/18
t.-mä 152/29
t.-ib 161/01
4. Uğramak, dûçar olmak.
t.-di 153/10
t.-mäsin 133/20
5.İnmek.
t.-di 131/09
6. *mec*. Dedikodusu yapılmak.
t.-mäy 141/32
[=10]

tut- Doldurmak, istîlâ etmek, duyulacak veya görülecek şekilde etrâfı kaplamak.
t.-di 134/11, 134/16, 142/01, 143/07, 163/31, 166/24
t.-ib 134/08, 134/24, 159/01
t.-ib ḳål- 143/14, 144/26
t.-ib két- 144/22
[=12]
çäng tut-134/24, 142/01, 143/07
miltıḳḳa tut- 166/24
yérni tut- 159/01
[=5]

tutil- Yakalanmak.
t.-di 135/33
[=1]
yåmån çobir tutil- 135/33
[=1]

tuy- Duymak, işitmek.
t.-ginçi 161/15
[=1]

tuyä Deve.
t.+däy 169/15
t.+däy bop 137/11
t.däy ḳıp 141/26
[=3]

tuz Birinin başka birine verdiği yiyecek ve içecekler.
t.+ini 166/25
[=1]

tügün Düğüm, bohça.
t.+im 154/10
t.ḳıl- 158/26
[=2]

tügünli Düğümlü.
t.cāy
[=1]

tük Tüy, kıl.
t.+i 131/32
[=1]

tün Gece, gece vakti.
t. 161/35
t.+i (küni tüni dé-) 165/15
[=2]

tünåv Uyuma, geceyi geçirme.
t.+in 152/15
[=1]

tünåvgi Gece vakti olan ya da yaşanılan.
t. 151/29
[=1]

tüydir- Ezmek, çiğnemek.
t.-dim 167/01
[=1]

U

u 1.İşaret Zamiri.
u.+ndän song Ondan sonra 155/04
u.+ning uçun Onun için 171/17
2. Üçüncü tekil şahıs zamiri.
u. 169/10
u.+ngä Ona. 148/08
u.+ni Onu.168/22
u.+ning Onun. 157/20
[=6]

uç- 1. (Kuş, böcek gibi kanatlı hayvanlar) Havada yol almak, havada gitmek.
u.-gän 134/06
2. Çok hızlı gitmek, çabucak geçmek.
u.-äyin 165/14, 165/18
3. *mec*. Çok sevinmek, kabına sığamayacak kadar sevinç duymak.

u.-ib ḳét- 163/23
[=4]
yürägi uç- 163/23
[=1]
uçun 1. Uğruna, yoluna, yararına.
u.(-lär uçun) 150/36
2. Sebep bildirir; sebebiyle, -den ötürü, -den dolayı.
u.(-ning uçun) 171/17
[=2]
udirä- Kaşını çatmak.
u.-yib tur- 165/04
[=1]
uḫlä- Uyumak.
u.-mäy 134/12
[=1]
ul Cinsiyeti erkek olan evlât, oğul.
u. 141/22
[=1]
ulä- Eklemek, katmak, ilave etmek.
u.-b ål- 144/32
u.-b kél- 150/24
u.-bdi 168/30
u.-män 132/01
u.-ymän 153/04
[=7]
gäpni gäpgä ulä- 144/32, 150/24, 153/04, 168/30
[=4]
ulgäyt- Büyütmek, güçlendirmek.
u.-di 166/09
[=1]
gäpni gäpgä ulgäyt- 166/09
[=1]
ulsiz Erkek evlatsız, oğulsuz.
u.+lärning 170/22
[=1]
ulsizlik Evlatsızlık, oğulsuzluk.
u.+dän 170/18
[=1]
ur- 1. Vurmak.
u.-ädi 136/09
u.-är 151/07
u.-gän båltä 140/07
u.-ib 140/05
u.-ib tur- 164/34
2.Kesmek.
u.-är 165/21
3. Dua, yemin etmek.
u.-ib két- 149/28
4. Yardımcı fiil.
u.-di 135/18, 140/38, 168/22
u.-ib 133/04
u.-ib két- 143/08
u.-säm 154/28
[=13]
āh ur- 154/28
coş ur-140/38, 143/08, 168/22
häybät ur- 133/04
ḳasäm ur- 149/28
ortågä ur- 135/18
[=7]
yåyib ur- 165/21
[=1]
uriş- Savaşmak. Krş. **uruş-**
u.-ib 156/29
[=1]
uruġ Kabile, kavim.
u.+dän (här uruġ) 172/07
[=1]
uruġli Kabilesi, kavmi olan.
u.él 156/25
[=1]
uruş Savaş, kavga.
u. 142/02, 154/33
u.bol- 136/22, 137/14
u.+dä 133/29, 138/17, 164/16, 166/33, 168/04
u.+dän 133/25
u.+gä 133/26, 138/06, 138/15
u.ḳıl- Savaşmak. 136/04, 146/30
u.küni 154/18
u.+ning 135/22
[=17]
uruş- Bk. **uriş-**
u.-! 133/31, 133/33
u.-di 143/35, 167/16
u.-ä (uruşä-uruşä) 131/30
u.-gäni 167/19
u.-gin 152/08
u.-ib 141/04, 167/32
u.-säm 138/34, 139/03
[=11]

uruşmaḳ Savaşma.
u.+ḳa 133/06, 167/06
[=2]
usta Fars. İşinin ehli, becerikli kimse.
u. 151/07
[=1]
uşlä- Tutmak, kavramak.
u.-! 140/32, 141/11, 141/13, 141/28, 142/07, 142/07, 143/05
u.-di 142/27
u.-ng 133/14, 133/18, 133/30, 133/34
[=12]
kélib uşlä- 133/14
[=1]
uy- Yığmak; oymak.
u.-äsän 165/07
u.-ibsän 164/26
[=2]
ḳåvåġıng uy- 165/07
ḳåvåġıngni uy- 164/26
[=2]
uyät Utanç, utanma, ayıp, haya.
u.bol- 138/34, 139/03, 139/08
u.émäs 153/16,153/21
u.+i 159/03
[=6]
uyil- Oyulmak.
u.-ib 164/17
u.-mäsin 133/28
[=2]
ḳåvåġläring uyil- 164/17
[=1]
uz- Bozmak, koparmak, ayırmak.
u.-ibdi 145/08
[=1]
ümid uz- 145/08
[=1]
uzät- Verilecek bir şeyi kimseye doğru yöneltmek.
u.-di 140/13
[=1]
uzr Yapılan bir hatadan ötürü hoşgörülmesini istemek.
u.äyt- 153/26, 153/28, 171/02
[=3]
uzun Kardeşlerden büyüğü.
u. 142/14
u.äkä 157/05, 157/13
u.äkäm 156/24
u.+ingdi 157/02
u.+ingmän 158/17
u.+ingni 157/10, 158/01
[=8]

Ü

üç İkinin ardından gelen sayının ismi.
ü.båtmån 169/11
ü.kün 141/04
ü.yüz şāḫa 169/10
[=3]
üçåv Üçü, her bir üçü Krş. **üççåv**
ü.+i 136/26, 164/11, 164/13, 171/35
ü.+ing 165/27
[=5]
üççåv Bk. **üçåv**
ü.+ginäng 165/32
ü.+i 169/31, 169/34, 170/03, 170/15, 170/21, 171/34
ü.+inggä 169/05
ü.+ining 171/33
[=9]
ümid Fars. Ümit, umut.
ü.-uz 145/08
[=1]
üst Bir şeyin göğe bakan kısmı.
ü.+idä 131/24
ü.+igä 132/06, 132/17
ü.+igä (åt-åtining üsti) 132/37
ü.+igä kél- 164/10
ü.+imä yét- 152/14
ü.+ini 164/04
[=7]
üy Ev, oturulan yer.
ü.+lärimni 157/06
ü.+lärini 160/38
[=2]

V

vå Üzüntü ifade eden ünlem.

v. 170/31
[=1]

vağırlä- Haykırmak, çığlık atmak.
v.-b 135/12
[=1]

vāḳéän Ar. Gerçekten, sahiden.
v.+i 170/06
[=1]

vaḳt Ar. Zaman.
v. 139/25
v.+gäçä 171/07
v.+i 133/09
v.+in ḫuşlä- 142/26
[=4]

vaḳtli Vaktinde olan, vaktinde yapılan.
v. 139/21
[=1]

vây Şaşkınlık, kızgınlık, üzüntü gibi duygularda anlamı kuvvetlendiren ünlem.
v. 140/09, 142/28, 153/34, 169/29
v.-vây 169/19
v.-vây dé- 171/05
v.-vâylät- 140/17
[=7]

vâylät- "Vah vah" diye bağırmak, feryat etmek.
v.-di (vây-vâylät-) 140/17
[=1]

väc Sebep, mazaret.
v.+ini 165/23
[=1]

vähm Ar. Yersiz korku.
v.tårt- Kötü ihtimalleri düşünüp korkmak. 131/16, 161/29
[=2]

Väyän Bk. **Väyängän**
v.+gä 149/15
[=1]

Väyängän Témirḫån padişahın hükümdarlık sürdüğü memleket. Krş.**Väyän**
v.+dä 137/24
v.+dän 167/14
v.él 150/06, 150/07, 165/33
v.+gä 150/01
v.şähri 149/34, 161/34, 161/36
v.yurti 167/28
[=10]

väyrān (Fars. *vīrān*) Harap, yıkılmış, yıkık.
v.ḳıl- 152/30
[=1]

väzir Ar. Askerî ve idârî yetkisi olan en yüksek rütbedeki devlet memuru, vezirlik rütbesine sahip olan kimse.
v.+i 137/28
v.+igä 138/01
[=2]

Väzircān Bk. **Saḫmān.**
V. 138/02
[=1]

vicdānsiz Vicdânın sesini duymadığı hakkı gözetmeyen, insafsız, adâletsiz.
v.+ning 152/17
[=1]

Y

yå 1. Soru cümlelerinin başında anlamı güçlendirir.
y.164/27
2. İki kelimeyi, iki kelime öbeğini veya iki cümleyi birbirine bağlar.
y. 132/31, 132/31, 138/22, 138/22, 164/27
[=5]

yād Fars. Anma, hatırlama.
y.ét- Anımsamak, anmak.133/33
[=1]

yåġ- (Yağmur, kar ve dolu) Gökten yere düşmek.
y.(ḳår yåḳḳandäy bol-) 164/05
[=1]

yåġıl- Akmak, yere düşmek.
y.-di 171/12
[=1]
yåş yåġıl- 171/12
[=1]

yaḫşi Güzel, iyi.
y. 137/27, 157/17
y.(yaḫşi ādämning éli) 163/33
y.-yåmån äyt- 155/01
y.ādäm 131/34, 170/10
y.bol- 155/05
y.ämäl bér- 171/15
y.imlā 167/11
y.iş ḳıl- 159/32
y.söz 147/31
y.tonni kiy- 162/05
y.+ydi 160/26
[=14]
yaḫşilik Güzellik, iyilik.
y.+kä 154/08
[=1]
yåḳ Taraf, yön, cihet.
y. 140/28
y.+dä 134/29, 158/32
y.+ḳa (bundän bu yåḳḳa) Bundan bu yana.146/30
[=4]
yåḳıl- Yanmasını sağlamak veya yanmasına sebep olmak.
y.-sin 156/17
küyä yåḳıl- 156/17
[=1]
yaḳın Arada az mesafe bulunan, uzak olmayan.
y.+dä 152/16
[=1]
yaḳınlä- Yaklaşmak, yakınlaşmak.
y.-b 131/14, 161/10
y.-b yét- 161/08, 171/32
[=4]
ächäl yaḳınlä- 131/14
[=1]
yaḳınläş-Yakın duruma gelmek, yakına gelmek.
y.-ib ḳål- 170/04
[=1]
yål Yele.
y. 148/15
y.+i 133/19
[=2]

yålġån Aldatmak maksadıyle bilerek söylenen gerçeğe aykırı, asılsız söz, yalan.
y.-rāst 132/03
y.-yäşıḳ äyt- 152/11
[=2]
yåmån Kötü, fena.
y. 136/22, 137/27, 156/28, 170/13, 171/01
y.(ésån-yåmån tur-) 169/13
y.(yaḫşi-yåmån äyt-) 155/01
y.åtli 140/22
y.bol- 171/26
y.çobir tutil- 135/33
y.+ékän 142/02, 143/31, 156/37, 157/13, 157/32, 158/02, 163/14
y.gäp 170/09
y. kör- 164/35
[=19]
yåmånlik Kötülük, fenalık.
y.+ni 153/27
[=1]
yån- Yanmak.
y.-gän 153/14
[=1]
yänäş- Yanına sokulmak.
y.-ib 163/30
[=1]
yånbåş Yan, taraf.
y.+idä 167/36
[=1]
yånäştir- Yanaşmasını sağlamak.
y.-mä 157/10, 157/21, 157/25, 158/01
[=4]
yåpin- Kapanmak, örtünmek.
y.-dingmi 164/19
[=1]
yåppä Her biri, tamamı.
y. 132/37
y.-yåvlıḳ Hep beraber,herkes. 132/09, 132/25, 132/23, 132/33
[=5]
yārān Fars. Arkadaşlık, dostluk.
y.+lär 131/18, 141/10, 142/32, 143/31, 158/35

[=5]
yåräş- (-e) uymak, uygun düşmek, yakışmak.
y.-gän 148/15
[=1]
yåräştir- Uydurmak, yakıştırmak.
y.-gin 158/17
[=1]
yåriläş- Yarılmak, ikiye ayrılmak, parçalanmak.
y.-ib 159/08
[=1]
yüragi yåriläş- 159/08
[=1]
yåruġ Işık, aydınlık.
y.bol- 131/21
[=1]
yåş 1. Gözyaşı.
y.yåġıl- 171/12
y.+in (közdän yåşin tök-) 151/27
2. Genç.
y.+édi 137/07, 160/21
y.gödäk ḳıp 155/24
[=5]
yåt- 1.Boylu boyunca uzanmak.
y.-di 144/10
y.-gänini 142/15
2. Uyumak, dinlemek.
y.-di 131/17
3. Geceyi geçirmek için bir yerde kalmak.
y.-gändä 134/31
4. Süreklilik işlevinde tasvirî fiiller yapar.
y.-di 161/09
y.-ir 131/27
[=5]
åtilib yåt- 161/09
bolib yåt- 131/17
bülkülläb yåt- 131/27
tuşib yåt- 144/10
[=4]
yåtävér- Uyuyuvermek, dinlenivermek.
y.-sin 158/32
[=1]
yåv Düşman, hasım.
y. 143/25
y.+dä 140/30
y.ḳıp 166/19
y.+ni 153/17
[=4]
yåvgärçilik Düşmanlık, husûmet; savaş.
y. 144/19, 163/14
[=2]
yåvlä- Hücum etmek, düşman olmak.
y.-b 158/28
[=1]
yåy Kırılmadan eğilip bükülebilen, çekilip uzatılabilen, sıkıştırılabilen, kuvvet kalkınca eski hâline dönen parça.
y.+däy bük- 151/26
y.+däy bükil- 140/18
[=2]
yåy- Bir şeyi açıp sermek.
y.-ib ur- 165/21
[=1]
yåz 21 Haziran'da başlayıp 23 Eylül'de sona eren, ilkbaharla sonbahar arasındaki yılın en sıcak mevsimi
y.+läri 162/16
[=1]
yåz- Günah işlemek, suç işlemek.
y.-ibdi 145/07
[=1]
yåzlä- Yaz hâline getirmek.
y.-ydi 160/05
[=1]
baḫārni yåzlä- 160/05
[=1]
Yäkdästä Bk. **Häsän Yäkdästä**
y.+si 169/31
[=1]
yälpillä- Genişlemek.
y.-mäy öl- 146/29
[=1]
yälpilläş- Genişlemek, yayılmak.
y.-ib 169/16
[=1]
yälpillät- Genişletmek.

y.-ib 140/39
[=1]
yänä Yine, tekrar, yeniden.
y. 151/22, 162/13, 172/01
[=3]
yänäş- Yanına varmak.
y.-ib 163/30
[=1]
yängi Yeni, taze.
y. 158/07
y.-yängi kél- 169/06
[=2]
yäråḳ Silah, teçhizat.
y.+i (yärågi) 136/08
[=1]
yärä- Yaramak, yararına dokunmak.
y.-b 152/32
[=1]
yäräş Ateşkes, barışma.
y.ḳıl- 152/15
[=1]
yäräştir- Barıştırmak, uzlaştırmak.
y.-gin 145/03
[=1]
yärät- Oluşturmak, yaratmak, meydana getirmek.
y.-gän 167/23
[=1]
yäşär Yaşında.
y.(yétti yäşär) 164/07
[=1]
yäşıḳ Kötü, berbat.
y.(yåḷġån-yäşıḳ äyt-) 152/11
[=1]
yäşin Yıldırım, şimşek.
y.däy bop 136/10
[=1]
yé- Yutmak. çiğnemek, karnını doyurmak.
y.-b két- 142/34
y.-b yür- 164/09
y.-sin 132/15
[=3]
yéç- Soymak, çıkarmak.
y.-di 163/12
[=1]
yédir- Yemesini sağlamak.
y.-ib 150/10
[=1]
yélkä Omuz.
y.+sigä 137/02
[=1]
yér 1. Ayakla basılan yüzey.
y.134/27
y.+ni 134/24, 142/01
2. Mahal, mekân, mevki.
y.+ni tut- 159/01
[=4]
yét- 1. Ulaşmak, erişmek, varmak.
y.-di 139/33, 140/02, 143/10, 147/08, 155/14, 160/39, 161/08, 161/10, 161/11, 164/03, 164/07, 166/19, 166/23, 168/02, 168/18, 169/20, 171/32, 172/02, 172/04
y.-dik 162/29, 162/31, 163/04
y.-dim 150/13
y.-ädi 152/14
y.-äymiş 155/22, 155/33, 155/37, 156/09
y.-gäy-dä 154/28
y.-gändä 171/30
y.-ib 150/11, 150/19
y.-ib ḳål- 136/31
y.-ib kél- 134/34
y.-mägän 142/36
y.-mägänidä 136/33
2. Kâfi gelmek.
y.-mäymi 146/35
[=37]
äcäli yét- 142/36
häddigä yét- 164/03
murādgä yét- 150/19
[=3]
ḳıstäb yét- 140/02, 160/39
ḳuväläb yét- 150/11
yåḳınläb yét- 131/14, 161/08, 171/32
[=6]
yétäklä- Öncülük etmek, başı olmak.
y.-b ḳåyt- 172/01
[=1]
yétti Altının ardından gelen sayının adı.
y.åy 167/13

y.yäşär Yedi yaşında. 164/07
[=2]
yétiş- Ulaşmak, vâsıl olmak.
y.-di 143/25
[=1]
årḳasidän yétiş- 143/25
[=1]
yéyiş- Yemek.
y.-di 131/10
[=1]
yıġ- Belli bir yere toplamak, biriktirmek.
y.-ıb 166/03, 166/08
y.-ıb bér- 157/33
[=3]
yıġdir- Belli bir yere toplanmasını sağlamak.
y.-dim 166/38
[=1]
yıġıl- Bir yerde toplanmak.
y.-ib kél- 171/06
[=1]
yıġılış- Toplaşmak.
y.-ib 154/11
[=1]
yıġıştir- Bir araya getirmek, toplatmak.
y.-ib 149/16
[=1]
yıġlä- Ağlamak, gözyaşı dökmek.
y.-b ḳål- 147/18
y.-b kél- 170/19
y.-bdi 168/26
y.-di 150/35, 151/09, 151/13, 153/28, 170/31, 171/05
y.-gängä 151/28
y.-mäy 143/26
y.-yıġläy ḳål- 149/13
y.-yıġläy yåş yåġıl- 171/12
y.-yıġläy 167/24
y.-yıġläy közdän yåşin tiz- 145/02
y.-yıġläy suskinlärim ḳıyil- 149/33
[=16]
yıḳıl- Devrilmek, yıkılmak.
y.-ib öl- 165/32
[=1]
yıḳıt-Düşürmek, devirmek, yıkmak.
y.-ib öt- 171/35
[=1]
yılḳıbān At çobanı.
y.+gä 150/09
[=1]
yigit Delikanlı; yürekli, gözü pek kimse.
y.+lär 172/07
[=1]
yitir- (Bazı niteliklerini) Kaybetmek, bu niteliklerin yok olması durumu ile karşılaşmak. Krş. **yitiş-**
y.-ib 143/21
[=1]
hisābini yitir- 143/21
[=1]
yitiş- Bk. **yitir-**
y.-di 143/19
[=1]
hisābläri yitiş- 143/19
[=1]
yoġån Kalın.
y.sån Kalın uyluk.140/08
[=1]
yoḳ Bulunmayan, mevcut olmayan.
y. 140/30, 159/03, 159/29
y.+di 136/30, 152/04, 170/33
y.+dir 139/25
y.+édi 171/07
y.+ning 152/18
[=9]
yol Bir yere varmak için geçilen yer.
y.134/36, 134/39
y.(ādābli izzätli méhmān yol bol-) 148/14
y.bol- 148/18, 148/25, 148/26, 148/29, 148/30, 149/01, 149/02
y.+dä 166/02
y.+ini tos- 150/16
y.tårt- Yol almak, ilerlemek.159/16, 159/31, 159/37
y.yür- 131/03, 137/15, 160/12, 161/35
[=19]

yolıḳ- Rastlamak, karşılaşmak, yüz yüze gelmek.
y.-mäsin 132/35
[=1]
yorġa Yumuşak, rahvan yürüyüşlü (at).
y.åt 150/01
y.+läri 147/14
y.+ni (yüz bir yorġa) 147/02
y.+ning (yüz bir yorġå) 147/04
[=4]
yubår- Göndermek, yollamak.
y.-di 151/10
y.-ib 162/01
y.-ing 144/25
[=3]
ḳåytärib yubår- 144/25
[=1]
yul- Yolmak, koparmak.
y.-ib két- 140/06
[=2]
yulduz Işıklı ve sâbit bir nokta hâlinde görülen gök cisimlerinden her biri, yıldız
y.+däy bol- 171/29
[=1]
yum- Sıkıp kapamak.
y.-ib 135/09
[=1]
köz yum- 135/09
[=1]
yumşä- Yumuşamak, sakin bir durumda olmak.
y.-b két- 154/16
[=1]
Yunus Bk. **Yunus Päri**
Y. 165/22, 166/28
Y.+dän 167/10
Y.+gä 164/13
y.+ning 163/28, 164/10
[=6]
Yunus Päri Köroğlu'nun peri olan hanımı. Krş. **Yunus, Yunuscān, Rähmät Päri**
Y. 134/14, 154/25, 163/25, 164/11, 165/24, 169/30, 170/05, 170/07, 172/03
[=9]
Yunuscān Bk. **Yunus Päri**
Y. 164/18, 165/10, 165/17, 165/29
Y.+däy 167/24
Y.+gä (Håy bälli Yunuscān) 135/05
[=6]
yurt Ülke, memleket, vatan; halk.
y.+i (Şirvāning yurti) 154/23
y.+idän (Témir yurti) 161/28, 161/32
y.+idän (Väyängän yurti) 167/28
y.+ingä (Turkmän yurti) 153/30
[=5]
yut- Ağızda olan bir şeyi boğazdan aşağı indirmek.
y.-di 170/18
y.-äyin 144/19
y.-mänglär 161/27
[=3]
ḳån yut- 170/18
zähhāb yut- 161/27
zärdāb yut- 144/19
[=3]
yuv-Yıkamak.
y.-ib 164/32
[=1]
yuvin- Yıkanmak.
y.-ib 146/41
[=1]
yügürik Hızlı koşan.
y. 148/11
[=1]
yür-1. Adım atarak ilerlemek.
y.-! 171/26
y.-ä (yürä-yürä) 160/37
y.-ädi 136/10, 165/06
y.-gän 144/26, 152/35
y.-gän ékän 164/09
y.-gäni 148/20, 153/18
y.-sin (āmān-yürsin) 139/20
2. Yol almak, mesâfe katetmek.
y.-dik 161/35
y.-gin 171/22

y.-ib 131/03, 160/12
y.-ib çärçäş- 131/07
y.-ib kél- 137/15, 161/22
y.-ing 165/13, 169/14
y.-ing ésä 147/04
[=20]
āmān yür- 139/20
téz yür- 171/26
yol yür- 131/03, 137/15, 160/12, 161/35
[=6]
bolib yür- 136/10
ḳıstäb yür- 131/07
yéb yür- 164/09
[=3]
yüräk Gönül.
y.-baġrin puşnät- 157/08
y.+dä 159/29
y.+dän 150/31
y.+dän két- 154/29
y.+i yåriläş (yürägi yåriläş-) 159/08
y.+i uç- 163/23
y.+idä (yürägidä) 131/11
y.+imdän (yürägimdän) 154/10
y.+imdän két- 154/10
y.+läri 148/16
y.+läri ḳaynä- 141/07
[=11]
yüräkkinä Yürecik.
y.+m 170/09
[=1]
yüriş Hamle, hareket, yürüyüş.
y.+gä 138/04
[=1]
yüz 1. Surat, çehre.
y.+gä 134/08
y.+i 157/19, 166/33
y.+i gülgä bol- 151/12
y.+ing 155/27, 165/02
y.+inggä 156/17, 171/12
2. Doksan dokuzdan sonra, yüz birden önce gelen sayının adı.
y. 147/30
y.bir yorġan 147/02, 147/04
y.çåḳli sülüv ḫātin 146/41
y.ḫatirli bol- 158/31
[=13]
yüzginä Yüzceğiz.
y.+ng 164/30
[=1]

Z

zāġ Fars. Karga.
z.+ıgä 131/01
[=1]
zāmin Suçlu, kabahatli, günahkâr.
z. 154/06
[=1]
zār Fars. Ağlama. Krş. **zārä**
z.+ini (pādşā-zār) 132/20
[=1]
zarä Bk. **zār.**
z. 154/28
[=1]
zāt Ar. Bir varlığın hakikati.
z.+ini 160/17
[=1]
zäfär Ar. Savaşta kazanılan galibiyet.
z.bér- 168/23
z.tåp- 162/31
[=2]
zähhāb Fars. Eziyet, sıkıntı.
z.yut- 161/27
[=1]
zämān Ar. Süre, vakit.
z.(aḫır zämān) 170/16
z.(här zämān) 148/28
[=2]
zär Fars. Altın.
z.+dä 163/20
z.+ni 158/24
[=2]
zärdāb Peynir altı suyu, esilmiş süt suyu; salgı.
z.yut- 144/19
[=1]
zärrin Fars. Altından yapılmış.
z. 144/11, 144/12, 147/01
[=3]
Zäydin Reyhan Arap'ın Ahmedbey ile evlenmiş kız kardeşi.
Z. 169/20, 171/02, 171/05, 171/07, 171/17, 171/24

Z.+däy çéçäng 170/27
Z.+gä 171/09
Z.+ing 163/29
Z.ḳız 155/28
Z.+ning 169/19
[=11]
zäyf Ar. Zayıf, güçsüz, halsiz.
z.+di(r) 153/22
[=1]
zikr Ar. Allah'ın isimlerini söleyerek yapılan ibadet.
z.+i 160/33
[=1]
zilzilä Deprem, zelzele.
z.+män 169/04
[=1]
zingillä- Hızlı hareket etmek, acele etmek.
z.-b 135/25
[=1]
zingiräyt-Acele ettirmek.
z.-ib 168/15
[=1]
ziyādä Ar. Çok, fazla.
z. 149/06, 149/09
[=2]
zor Fars. Ulu, büyük, kuvvetli.
z. 152/09
z.bér- 171/27
z.+édi 131/15, 140/26
z.+ékändi 168/01
z.+imdi 158/07
z.+ini 168/07
z.+lärigä 138/16
z.+lärining 138/20
z.pālvān 171/34
[=10]
zorlik Zor olma durumu, güçlük.
z.+di 136/34
z.+inggä 146/11
z.ḳıl- 137/18, 137/26, 137/32, 138/13, 138/30, 138/33, 167/34, 169/01
[=10]
zulm Ar. Eziyet, cevr, cefâ.
z. 166/18, 166/27
[=2]
zülf Fars. Saçın iki tarafına düşen lüle, zülüf.
z.+i 163/15
z.+läri 135/02
z.+lärimni 150/25
z.+lärini 147/09
[=4]

4.5. Тıpkıbasım

Булбул қўнар зоғига,
Пари эрам боғига[1].
Тахт ўн кун йўл юриб,
Айни саҳар бўлганда
Борди Асқар тоғига.

Кўп қўшин, ўлдик дейишди,
Қистаб юриб чарчашди.
Таппа, таппа ҳаммаси,
Шу тоғда отдан тушди.

Овқатини ейишди.
Юрагида чер эди,
Гуркираган эр эди,
Қаторинда нор эди.

Ажал яқинлаб етди.
Гўрўғлибек зўр эди.
Қўрқоғи ваҳм тортди,
Ботир ҳушвақт бўп ётди.
Кўргилик-да, ёронлар,
Танқ этиб, тонг отди.
Ўқиб намоз бомдодни,
Тонг отиб ёруғ бўлди.
Намоздан фориғ бўлди,
Беваҳм семиз бўлди,
Қўрқоқлар ориқ бўлди.

Асқар тоғнинг устида,
Райхон араб қасдида,
Гўрўғлибек қараса,
Лашкар булкуллаб ётир
Чамбилбелнинг остида.

Бу Ҳасан чопсон қурғур, Ҳасанхонни кўтариб, Бало тоққа қочиб кетди. Хотин бечораларнинг уруша-уруша, милтиқни ота-ота ранглари ўчиб кетди. Ана энди буни кўриб, Гўрўғлибекнинг ҳар туки чопонини тешиб ўтиб, қўшинига қараб бир сўз айтаверди:

Яхши одамнинг элга кўпдир хотири,
Подшоларнинг жиловида шотири,

[1] Боғида.

Ўламан, деб асло ҳафа бўлманглар,
От қўйинглар Чамбилбелнинг ботири!

Қулоқ солинг гапнинг ёлғон-ростига,
От чопилар қирнинг баланд-пастига!
Тирик одамнинг элин душман оларми?
От қўйинглар, Райхон араб устига!

Итларга тортдириб ташланг гўштини,
Банди қилиб, синдиринглар тишини!
Ҳеч қолмасин, ёппа-ёвлик от қўйинг,
Кесиб ташланг арабларнинг бошини!

Отларингни ҳар тарафга жилдиринг,
Ханжар, найза қўлларига олдиринг!
Ҳеч қолмасин, от қўйинглар, халойиқ,
Битта қўймай, арабларни ўлдиринг!

Ўлдиринглар, қуртлар есин гўштини,
Қизғалдоқдай қон қинг элнинг даштини!
Аридай от қўйинг барин устига,
Қилиб қўйинг арабларнинг ишини!
Ўлдириб, таланглар кирдикорини,
Эшитинглар мендай подшо зорини:
Аввал ўлдиринглар катта пирини,
Қириб ташланг битта қўймай барини!
Ёппа-ёвлик от қўйинглар, халойиқ,
Ўлдиринглар қарисининг барини!
От қўйинглар, ёппа-ёвлик шердай бўп,
Чилладаги гуркираган нордай бўп.
Тўкилиб от қўйинг баринг бирдай бўп!

Ҳар тарафдан мингта-мингта келинглар,
Ўрталиққа арабларни олинглар,
Танасини тўртов-бешов қилинглар,
Ё ўлинглар, ё обрўни олинглар,
Душман билан бир шекилли бўлинглар,
От қўйинглар, ёппа-ёвлик ҳаммангиз!

Қулоқ солди айтган сўзнинг ростига,
Ҳеч ким йўлиқмасин душман қастига.
Шердай бўлиб ўзбек элнинг ботири,
Ёппа минди от-отининг устига;
Ҳамма бирдан Райхон араб қастига.

Худо раҳм айлагай сарбоз ҳолига,
Қорабош ўрдаклар ойдин кўлида.
Чоқ бўп миниб отларининг белига,
Банги ҳайбат уриб энди туркманлар,
Ўзбек, туркман найза олди қўлига.

Урушмоққа кўнгиллари тақ бўлди,
Ҳамма одамнинг димоқлари чоғ бўлди.
Анжом асбоб бари олиб қўлига,
Ўйнаб-кулиб вақти, кўнгли чоғ бўлди.

Ана энди Гўрўғлибек эсонликни тилаб бир сўз айтаверди:

Сув тагида, дейди одам обини,
Қойил қилиб келдим Кўҳи Қофини.
Отингдан айланай, қодир оллойим,
Келиб ушланг қиличимнинг сопини.

Ким минса шу билар отнинг бопини,
Сайис олар илдам отнинг тобини.
Отингдан айланай, парвардигорим,
Ўзинг ушла ханжаримнинг сопини...

Шол ипакдай бўлар отларнинг ёли,
Ҳеч кимга тушмасин жудолик ҳили!
Райхон араб опти, Чамбил элимни,
Менинг қўлим эмас, пирларнинг қўли.

Араб, деб қочирдим бошдан ҳушимни,
Худоё, ўнғаргин қилган ишимни.
Қора каллам шу урушдан айлансин,
Дов тикдим урушга қора бошимни.

Сарғаймасин ўзбекларнинг сиёғи,
Уюлмасин хафа бўлиб қобоғи.
Урушда қўлла отамнинг арвоҳи,
Отам, ушланг ханжаримнинг сопини!

Уруш, деб минганман мен Ғиркўк отни,
Овозам Ирамнинг боғига кетди.
Отам, деб ёд этдим ҳазрат Довудни,
Отам, ушланг ханжаримнинг сопини!

Ўзбек-туркман минди бедов отига,
Томоша айланг худонинг қудратига,
Ҳулкардай бўп, ҳаммалари тўп бўлиб,
Омин деб фотиҳа тортди бетига...

Қулоқ соп айтган сўзга!
Қарамай учган ғозга,
Омин, деди от қўйди,
Қалқонни тутиб юзга.

Айтган сўзи эп бўлди,
От битганлар жуфт бўлди.
Тўзон осмонни тутди.
Кеча-кундуз ухламай
Чамбилдаги хотинлар,
Юнус пари бош бўлиб,
Тинмайин милтиқ отди.
Қалқонни бетга тутди,
Омин, деди Гўрўғли.
Гулчеҳра тоғда қолди,
Хўп томошабин бўлди.
Шовқин солиб ҳаммаси,
Гулчеҳрадан бўлаги
Даста-даста бўлиниб,
Баланддан пастга олди.
Ҳамма ерни чанг тутиб,
Қулоқлар чиппа битиб,
Гўрўғлининг лашкари,
Одамнинг шовқинига,
Еру осмон бир бўлди...
Чамбил ўртада қолди.
Ҳасан чопсон бир ёқда,
Бу гапларни ҳам билиб,
Бало тоғда ётганда,
Бир қўйин тошни олиб,
Бир теракни сугуриб,
Калтак қип етиб келди.

Арабларнинг ҳаммаси,
Қочарга йўл топмайин.
Кўзи кетди адирайиб.
Араблар гидирайиб.
Қочмоқликка йўл топмай,

Қулоқдан[1] қочган ўтга,
Қоши билан зулфлари,
Ўт қочиб куйиб кетди.

Бош қаттиқми, тош қаттиқ.
Ҳой балли Юнусжонга,
Жевахонадан тиклаб,
Элсори чўлни чоқлаб,
Қўрққанидан ҳаммаси,
Кўзин юмиб аёллар,
Тинмай милтиқ бўшатди...
Шол калтаклар шағирлаб,
Араб қолди вағирлаб.
Ўлганлари биғирлаб,
Қиёмат-қойим бўлди.
Очилмай гуллар сўлди.

Гўрўғлибек ғайрат қип,
Ҳар тарафга от чопиб,
Ўзин ўртага урди.
Аралашиб кўп лашкар.
Қиличини сермайди.
Калла битган дўлдай бўп,
Шу урушнинг ичида,
Тошдай думалаб қолди.

Оёқлари дингиллаб,
Шоли милтиқ зингиллаб,
Жони чиқмай танадан,
Оёқ дингиллаб қолди.

Ширин жонлар сотилди,
Тупроққа қон қотилди.
Чамбилнинг қўрғонидан,
Тинмай милтиқ отилди.

Илдам отлар қутулди,
Ёмон чўбир тутилди.
Элсорининг чўлида,
Бежой одам қирилди.

---

[1] Милтиқ қулоғидан дейилмоқчи.

Қочганини қайтариб,
Ҳасан чопсон кес-кеслаб,
Хон Ҳасанжон бўйнида,
Тинмайин уруш қилди.

Ҳеч бўлмади сўроғи,
Қўлида тик тераги.
Борқирайди шу чопсон,
Бир тўп терак яроғи.

Терагиман уради,
Яшиндай бўп юради.
Элсорида арабни,
Тинмай қувиб қиради.

Араб ўзин тўхтатди,
Кам-кам ишни беркитди.
Жар оғзига қон қотди.
Бир-бирига от қўйиб,
Кам-кам ишни ўхшатди.

Ўлик қолди чалкашиб,
Семизи гупдай ишиб.
Бир-бирин чоғин олиб,
Бир-бирига тўғишиб,
Ёмон кўп уруш бўлди.

Тағи бир кун ўтганда,
Чошка-чошка бўлганда,
Райхон, Тўхмон, Шохмон араб,
Гўрўғлини учови,
Ўлдир, ўлдир, дейишиб,
Қистаб ўртага олди.

Терагини сермаслаб,
Ажалга ҳийла йўқди,
Шу Чопсон етиб қолди.

Кўрар эди хўрликни,
Чопсон етмаганида.
Қилар эди зўрликди,
Шу теракни кўтариб,

Энди Райхон подшонинг
Елкасига бир солди.

Райхон араб ўлдим деб,
Мия айланиб қолди.
Гўрўғлибек ўзини,
Андак чеккага олди.
Ҳали ўзи ёш эди,
Андак бачалик қилди.
Дамини ростлаб олиб,
Соқоллари тирқираб,
Туядай бўп гуркираб,
Чўян бошлик калтакни,
Шу Райхон қўлга олди.
Бежой кўп уруш бўлди.
Кўп йўл юриб келувди,
Отлар чарчаб қолувди,
Айни иккун ўтганда,
Араблар зўрлик қилди.
Ҳасанхоннинг синглисин,
Энди аччиғи келди.

Гулчеҳра пари Сахмон полвонга қараб бир сўз айтди:

Мана даштлар бўлиб кетди тўла қон,
Гўрўғлибек ўлар бўлди бегумон.
Ваянганда сиз ҳам полвон кишисиз,
Гулчеҳрага маслаҳат бер, Сахмонжон!

Сирни билди араб зўрлик қилади.
Ким яхши, ким ёмон худой билади.
Отамнинг вазири, беринг маслаҳат,
Эслисиз, маслаҳат қандай бўлади!?

Олло қилгай Гўрўғлига далолат!
Орттирди араблар қайтайин кулфат.
Кўрмайсизми, зўрлик қилди араблар,
Отамнинг полвони, беринг маслаҳат!

Маслаҳат берингиз, бари ўлади,
Хотин битган есир бўлиб қолади!

Маслаҳатни энди сиз бермасангиз,
Ҳасанхон акам ҳам қўлли бўлади.

Маслаҳат бер Гулчеҳрага, вазирим,
Вазиржон маслаҳат қандай бўлади!?

Ғайрат қилиб, кириб қолдим хурушга,
Рози бўлиб эдим чўлда юришга.
Ҳеч тоқатим менинг, бобо, қолмади,
Жавоб беринг мен ҳам кирай урушга.

Ҳарна бўлсам акам билан бўлайин,
Бу калламни этагига солайин.
Жавоб беринг, кирай ўзим майдонга,
Акажонимдан илгари ўлайин!

Энди биз ҳам ўзбекларман тир бўлдик,
Ўлиб кетсак жаннатдаги ҳур бўлдик.
Араб зўрлик қилди тоқат қолмади.
Гўрўғлиман моли-жонлар бир бўлдик.

Жавоб беринг, кирай ўзим урушга,
Зўрларига бориб найза солайин,
Қазо тўлса шу урушда ўлайин.
Жавоб беринг, кирай энди майдонга,
Араб билан бир шекилли бўлайин.

Зўрларининг қора қонини тўкиб,
Калласини танасидан олайин,
Ё ўлайин, ё обрўни олайин,
Арабларман ўлгунча ғаш бўлайин,
Жавоб беринг, энди менинг ўзима,
Арабларман бориб шуйхон қилайин.

Ана энди Сахмон полвон Гулчеҳрага қараб бир сўз айтаверди:

Гулчеҳражон, ранггинг гулдай сўлдими,
Ўзгинангга бирор нарса бўлдими?
Гўрўғлибек билсанг сенинг тарафинг,
Зўрлик қилса номусгинанг келдими?

Нима десанг айтганингни қилайин,
Ўл десанг ўлайин, ханжар олайин,
Бориб арабларга зўрлик қилайин,
Мен урушсам ишим уят бўлмайми?

Бориб туриб, тилка-тилка қилайин.
Оқ фотиҳа бергин эса ўзима,
Мен урушсам, ишим уят бўлмаса,
Дуруст бўлса мен майдонга кирайин.

Омин деб, фотиҳа тортгин бетингга,
Қойил бўлдим Гулчеҳра ҳимматингга,
Баракалла, Чеҳражон, савлатингга,
Ишимиз тағин-а уят бўлмаса,
Омин деб, фотиҳа тортгин бетингга.

Ана энди Гулчеҳра Сахмон полвонга қараб бир сўз айтаётгани:

Ҳангомада тишим оппоқ, дур киши,
Ҳеч ким билан бўлмас кам ғайрат иши,
Алваъдайин бир гап бордир орада,
Гўрўғлиман икковимиз бир киши.

Қайғу кулфат бобомизга солмасин,
Райхон подшо душман бўлиб қолмасин,
Миниб олинг отингизни тезроқ.
Шовқин солинг, Гўрўғлибек ўлмасин.

Омонат, ўйласам тандаги жон-а,
Ҳар ким омон юрсин ўсган маконда.
Вақтли миниб онг дол бедов отни,
Хаёлламай дарров киринг майдонга.

Қуласин тоғларга арабнинг лоши,
Ўнғарилсин Гўрўғлибекнинг иши,
Тез-тез боринг ҳаялларга вақт йўқдир.
Энди бўлсин Эралининг саваши!

Гулчеҳра кўп гап айтди,
Қулоқлар ғувлаб кетди.
Сахмон билан Гулчеҳра,
Мисли Рустамдай бўлиб,
Банги баҳайбат тортди,
Оч бўридай иккови,
Қистаб майдонга етди.

Сахмон ўзи эр экан,
Гулчеҳра ҳам шер экан.

Тўхмон билан Шохмонга
Иккови қистаб етди.
Сахмон ғайратни қилиб,
Шохмон араб қўлини,
Болта билан бир уриб,
Қўлини юлиб кетди,
Энди урган болтаси,
Йўғон сонига ботди,
Вой ўлдим деб, шу Шохмон,
Чўртта ўзидан кетди.

Гулчеҳра ғайрат қилиб,
Тўхмон араб олдига,
Бориб найза узатди,
Ўткир экан найзаси,
Чакалак томиридан,
Ғирч этиб тешиб ўтди.

Тўхмонни вой-войлатди;
Қадди ёйдай букилди.
Қўчқил қони тизилаб,
Араб қочди изиллаб,
Илдам отлар ғизиллаб,
Ёмон отлиси бўзлаб,
Кўринг энди араблар,
Қоч-қоч дейишиб сўзлаб,
Ўлик думалаб қолди.

Сахмон полвон зўр эди,
Арабга ғолиб келди.
Икки ёқ қўшинидан,
Кўп одам ўлиб қолди.
Қочган ёвда қорув йўқ;
Сахмоннинг дами билан,
Ушла жунлини, дейишиб,
Туркман, ўзбек шовқин соп,
Энди кўрпнг арабни,
Хароб қилиб тарафни,
Кўринг энди Гўрўғли,
Қувди Райхон арабни.

Ўзбекларнинг кўнгиллари жўш урди.
Жунларини ялпиллатиб арабни,

Эси-ақлин чўртта-пўртта шоширди,
Соқоллари тирқираб қочди араблар.
Ҳўкиздай буркираб қочди араблар,
Тағи уч кун эл сорида урушиб,
Айни пешин, айни пешин бўлганда,
Асқар тоғдан ошиб қочди араблар.

Қўрганларнинг юраклари қайнади,
Чин тулпорлар кўп чопилса ўйнади.
Сахмон полвон, ой Гулчеҳра тинмади.
Гўрўғлибек ғайрат қилиб ёронлар,
Шу Райхонни тизилишиб ушла, деб,
Жунларини жилвиратиб арабни,
Ушла дейишиб, тойдай қилиб ҳайдади.

Ўлик тўлиб Элсорининг чўлига,
Раҳм айламай арабларнинг ҳолига,
Тизилишиб чувлаб қочди араблар,
Асқар тоғда жонни сотиб ҳайдади.

Соқоли тирқираб, товуши бурқираб,
Жон деганинг ширин экан халойиқ,
Араб қочаверди Ширвон элига.

Кўп одам ўлиб қолди,
Ул отага боқмайин,
Қиз энага боқмайин,
Шердай бўлиб туркманлар,
Гувалак қувган биядай қип,
Сўна чаққан туядай қип,
Қаталоқ бўлган ҳўкиздай қип,
Ушла арабни дейишиб,
Туркман, ўзбек шердай бўп,
Энди сонсиз арабни,
Тинмай қувиб ҳайдади.

Тушмай[1] араб тилига.
Булбул боғнинг гулида,
Қуртдай қайнаб араблар,
Қочди Ширвон элига.

[1] Тушунмай.

Ҳамма ерни чанг тутди,
Уруш кўп ёмон экан,
Одам дунёдан ўтди.
Ғажир билан қузғунлар,
Ўликни тишлаб тортди.

Арабларни туркманлар,
Ушла-ушла дейишиб,
Ширвонга қувиб кетди,
Қочди сувсиз чўлига,
Ҳақ калмаси тилида,
Араб битган чувиллашиб,
Қочди Ширвон элига.

Ўткир қилич қўлида,
Узун пўта белида,
Етганини ўлдириб,
Араб битган дод, дейишиб,
Қочди Ширвон элига.
Ғажир қўнди гўштига,
Қойил туркман ишига,
Гўрўғлибек, туркманлар,
Қува-қува чувиллашиб,
Ўлик думалаб қолиб,
Тизилишиб, қувишиб,
Араблар ўлдик дейишиб,
Қочиб борди Тажан дарё бошига.

Гулчеҳра, Сахмон вақтин хушлади,
Қиличини маҳкам қўлга ушлади.
Вой ўлдик деб, соқоллар тирқирашиб,
Гумб эткизиб шу дарёга ташлади.

Илдам отлар дарёдан суриб ўтди.
Ажаллисин балиқ тишлаб оп кетди,
Жон деганинг ширин экан, ёронлар,
Қўрққанидан ташлаб Тажан дарёга,
Кўпларини паханг балиқ еб кетди.

Ўлган ўлди, қолган қолди, халойиқ,
Ажали етмаган дарёдан ўтди.
Терагини тўлғаб-тўлғаб шу Чопсон,
Дарёдан қувалаб Ширвонга кетди.

Ўлик қолди от чопилган чўлида,
Ғажир қўнди ўликларнинг мўлига.
Сахмон ҳам дарёдан ўтди ғайрат қип,
Ҳасан чопсон, Сахмон полвон иккови,
Арабларни изиллатиб, ушла деб,
Тўп қип қуваверди Ширвон шаҳрига.

Қуло-чўлди, бурқиллади чанг тутди,
Сахмоннинг ғайрати жўш уриб кетди,
Араб битган оти терлаб, чарчашиб,
Шу қочгандан Ширвон элига етди.

Арабларнинг бежой ақлин шоширди,
Ширвон элдан туркман, ўзбек келди деб,
Дарвозани маҳкам қилиб қўшурди.
Ўлик тутиб қолди Элсори чўли.
Ҳангамада сўйлар каттанинг тили.
Араб битган борди Ширвон элига,
Талатўп бўп қолди Ширвоннинг эли.

Бола-чақа туркман келди дейишди;
Қўрганларнинг ҳисоблари йитишди.
Холжувон хушвақт бўп қолди қутуриб,
Араб битган ҳисобини йитириб.

Араб бориб Холжувоннинг олдига,
Туркманингни қайтар, қайтар, дейишди.
Ҳасан чопсон шу Сахмоннинг ортидан,
Бурқиллаб ёв орқасидан етишди.

Йиғламай найласин, гул ранги сўлди,
Арабларга қаттиқ бидахат бўлди.
Гўрўғлибек туркман элнинг ботири,
Орқасидан лашкар тизилиб келди.

Қўрғон даласига лашкар тўп бўлди.
Манманлик ёмон экан, ёронлар,
Манманликман бориб эди Чамбилга...
Райхон араб қочиб кирди қўрғонга...

Ўлик битган Элсорида жўп бўлди.
Араб билан Гўрўғлибек урушди,
Райхон арабнинг достони озроқ,
Араб битган подшоликда тўп бўлди.

Арабларнинг кўнгли кетди бузилиб,
Лашкар келди Чамбил элдан тўзилиб.

Ана энди қиёмат бўлди. Ҳасан чопсон қўрғонни одам кирадиган қилиб бузиб олди. Ўлдинг, араблар, деб шовқин солди. Ана энди Гўрўглибек қайтариб, одам битганни тўплаб, сарбоз, навкарларни жуфтлаб, от битканни даплаб, тезлаб, қилич-шопни чоқлади. Ана энди гапни араблардан эшитмоқ даркор.

Райхон подшо оти ҳам қон, ўзи ҳам қон, хафа бўлиб, мукка тушиб ётди. Араб битган Холжувоннинг олдига тўп бўп [борди]. Бир Заррин (деган) дўсти бор эди. Заррин дўсти бориб Холжувонга қараб бир сўз айтаверди:

Кўнглимда кўп эди менинг ҳавасим,
Қариндошинг бўлди бизларга хасим[1],
Бир сўзим бор сизга малол келмаса,
Сўзима қулоқ сонг Холжувон дўсим![2]

Худойнинг ишини энди нетайин,
Ёвгарчилик қони — зардоб ютайин,
Дугона қулоқ сонг айтган сўзима,
Ички сирни ўзим сизга айтайин.

Ўлик тутиб кетди энди далани.
Боғлардан терганмиз тоза лолани,
Жон дўстим, қулоқ сонг айтган гапима,
Қайтариб юборинг келган балони!
Ўлик тутиб қопти юрган далани.

Раҳм айлангиз арабларнинг ҳолига,
Ўлик сулаб Асқар тоғнинг чўлига,
Жон дўстим ҳурмат қинг мендай ошнангни,
Чамбилга қайтаринг келган балони!

Қирилибди пешонасин силаб ол,
Сиз шоирсиз гапни гапга улаб ол,
Қариндошинг қувиб кепти Чамбилдан,
Арабларнинг ўлим ўтин тилаб ол.

[1] Қасд.
[2] Дўстим.

Араб битган чўлни, тоғни кезибди,
Йиғлай-йиғлай кўздан ёшин тизибди.
Арабларни яраштиргин дугона,
Бир ўзини калтак билан қулатиб,
Шу қўрғонни қариндошинг бузибди.

Оқсоқоллик қилинг энди Холжувон,
Ширвон эли бир худойга ёзибди,
Жонидан араблар умид узибди.
Ўлганларга бўпти чўртта қиёмат,
Туркман кепти Чамбил элдан бенаҳат[1].

Бориб тиланг арабнинг гуноҳини,
Туркман эли Ширвон шаҳри бир давлат!

Ана энди Холжувон, хайр, деди. Ўз куйгани ўзига озмиди. Райхон подшога қараб, кулли арабларга қараб, Холжувон бир сўзни айтаверди:

Ҳа-ё, тенгсиз, қулоқ сонглар,
Билганингдан қолмадинглар,
Насиҳатни олмадинглар,
Айтганимда бўлмадинглар.
Хўб бўлсин, мўл бўлсин,
Туркман элдан ҳайдаб келган,
Хотин-қизинг қутли бўлсин.
Ширвон дашти ўтли бўлсин,
Сигирларинг сутли бўлсин,
Олган ўлжанг, ботирлигинг,
Соқоли ўсиқ араблар,
Сатта, тенгсиз, қутли бўлсин.
Биттанг қолмай баринг ўлгин!
Буйтиб қочиб келганча,
Бўйни жунли сатта араб,
Ҳаммангиз қирилиб ўлгин!

Қулоқ сонглар сўзга, араб,
Бўлдими ҳолларинг хароб?
На ҳаддинг бор жўйқонсизлар,
Бўлдинг туркман билан тараф,
Хўб бўлсин, мўп бўлсин!

[1] Бениҳоят.

Бориб тилай гуноҳингни,
Эндиги жанжал соп бўлсин.
Э ҳик, э ҳик шарманда, араб!
Подадай гуркираб кетдинг.
На ҳаддинг бор, жунбосганлар
Бўлдинг ўзбек билан тараф?!
Қани ўлжа, мана ўлжа,
Аввал хўп маслаҳат қилгин,
Сап номарддан сарбоз олгин.
Машқ бериб тарадди қилгин,
Зўрлигингга ишонмагин,
Эслилардан сўраб билгин,
Бўйтибгина талтаймайин,
Жўйқонсизлар баринг ўлгин.
Бундан буён нима иш қилсанг,
Ўзгинамдан сўраб қилгин,
Аттар бўл, бадтар бўл!
Тоза гулдай сўлиб қонглар,
Ҳақ паймонанг тўлиб қонглар.
Буйтишиб одам бўлгунча.
Битта қолмай ўлиб қонглар.

Талтайишиб лашкар қилдинг,
Чини билан тараф бўлдинг.
Хотин-қизни ҳайдайман деб,
Жўйқонсизлар, қочиб келдинг.
Жунинг жулвирамай ўлгир,
Назаркарда туркманимни
Сатта, тенгсиз, нима қилдинг?
Жунинг ялпилламай ўлинг!
Бундан бу ёққа уруш қилмай,
Бориб Чамбилнинг элига,
Туркманга подачи бўлинг,
Хўб бўлсин, мўп бўлсин.

Ана энди араблар айтди: «Бу хотиннинг эси бўлса, шундай гап айтами? Ўз куйганимиз ўзимизга етмайми? Бу нима деган гап? Давлат ҳам эгиз, меҳнат ҳам эгиз. Ҳар иш қилди, худой қилди. Райхон араб туркмандан хотин олмаган экан, бир бало олган экан. Бизларга бир қип-қизил тараф келган экан. Бу Холжувонга бир бало бўлган экан. Ҳар гап бўлса индаманг-индаманг, деди. Холжувон буни билди. Юз чоқли сулув хотин ювиниб,

тараниб, адрас, заррин кимхобга ўраниб, товусдай тараниб, ҳаммаси саллона-саллона юз бир йўрғани майлаб, сатта сулув келинчаклар Холжувонга қараб, юринг эса, деди. Юз бир йўрғанинг белига миниб, Холжувоннинг салтанати кўчаларни тенгзалтириб, Гўрўғлибекнинг олдига чиқиб кетди. Гўрўғлибекка битта суйинчихўр жўнатди. Суйинчихўр кетди. Гўрўғлибекнинг олдига сулув келинчак етди. Ана салом бериб, Гўрўғли подшога қараб, зулфларини тараб бир сўз айтаверди:

Қайтайин танада қолмади дармон,
Ҳеч иш бўлмас бир худойдан бефармон.
Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
Келаётир Ширвон элдан Холжувон.
Йўрғалари кўчаларда тебиниб,
Келаётир ўтга ўхшаб қобиниб,
Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
Холжувон чечангиз сизни соғиниб.

Йиғлаб қолди элатда бир нечангиз,
Очилар боғларда гули ғунчангиз.
Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
Келаётир Холжувондай чечангиз.

Боғ оралаб боғотдан гул тергани,
Ҳар ким ўз элида даврон сургани.
Гўрўғли подшойим, беринг бир нарса,
Келаётир Холжувонжон кўргани.

Келаётир ҳар алвонда сўзларман[1],
Қўлга олиб томошага созларман.
Гўрўғли подшойим, беринг бир нарса,
Келаётир сатта сулув қизларман.

Юз туманли сап кўнглида нозларди,
Келса айтиб қолар яхши сўзларди.
Гўрўғли подшойим, беринг суйинчи,
Олиб келаётир сулув қизларди!

Айтиб берар Арабистон сўзини,
Ҳар ким кўнгли мард билади ўзини.

[1] Сўзлар билан. Кейинги мисралардаги «ман» қўшимчаси ҳам «билан» деб ўқилади.

Гўрўғли подшойим беринг суйинчи,
Оқсоқол қип арабларни ияртиб,
Олиб келаётир сулув қизини!

«Холжувон келди, келди» бўп қолди. Қўшин тарқаб қолди. Холжувоннинг олдига томоша қилгани чопиб-чопиб чиқиб кетди... Неча салтанат билан Холжувонни Гўрўғлибекнинг олдига олиб етди. Ана Холжувон Гўрўғлибекка салом берди. [Гўрўғли унга] ўрин кўрсатди, ўлтирмади. Ана Гўрўғлибек Холжувон чечасига қараб бир сўз айтаверди:

Сўйлаётган югурик қизил тил бўлсин!
Кўнгил суйса қизнинг лаби бол бўлсин!
Салтанатман чеча бунда келибсиз,
Одобли, иззатли меҳмон йўл бўлсин?

Отларга ярашган ёлу дум бўлсин!
Душманларнинг юраклари ғам бўлсин!
Сиз келибсиз бунда сулув қизларман,
Ҳақиқ таққан Холжувонжон, йўл бўлсин?

Чин сулувга дона-дона хол бўлсин!
Қулоннинг юргани сувсиз чўл бўлсин!
Қаддингдан нетайин Холжувон чеча,
Салтанатли азиз меҳмон, йўл бўлсин?

Араб душман бўлди бунда бегумон,
Қайтайин дунёси қурсин бепоён.
Йўл бўлсин бўларди гапнинг энаси,
Йўл бўлсин, салтанатли Холжувон?

Қишда тоғнинг бошидан кетмас туман,
Арабистон савдо солди ҳар замон.
Йўл бўлсин бўлади гапнинг отаси,
Йўл бўлсин, салтанатли Холжувон?

Душман бўлиб араб тушди изима,
Нима десам қулоқ солгин сўзима!
Ҳам энамсиз, ҳам чечамсиз, Холжувон,
Ҳарна сирни айтавергин ўзима.

Йўл бўлсин, салтанатли Холжувон,
Йўл бўлсин, жоду кўзли Холжувон?
Бўлган гапни айтиб бергин ўзима.

Ана Холжувон Гўрўғлибекка қараб бир сўз айтаверди:

Арабларни қилдинг ўзинг пиёда,
Аламларни қилиб келдинг зиёда.
Қайғу-кулфат кўрма мана дунёда,
Ҳар гапинг дардима дармон, бачажон.
Давлатинг ҳамиша бўлсин зиёда,
Душманларинг бўлсин ҳамиша пиёда!

Эшитгин, чирогим, ўзимдан додди.
Давлат деган ҳар одамга навбатди.
Йиғлай-йиғлай қолдим ўзим ўрдада,
Жалман қизил келиб арабга айтди:

Ваянганга туркманлар кетди, деди,
Йиғиштириб Ширвон элдан арабди,
Чамбилнинг элига жунлилар кетди.

Муродингни олло берсин, бачажон,
Обод бўлсин туркманнинг мамлакати.
Ночор чиқиб келдим сенинг олдингга,
Соқол тойнинг аҳди бузилиб кетди.

Туркманларга савдо соламан, деди,
Чамбил элни бузиб келаман, деди.
Мен аёлман, иложимни топмадим,
Хотинларни ҳайдаб келаман, деди.

Чалдираман ўзим созларни, деди,
Оп келаман сулув қизларни, деди.
Қасам уриб кетди Райхон подшони,
Ўлжа қилиб Ширвонга опкеп бўлиб,
Ўлжа қиламиз деб хотин-қизларни.

Қайтайин мен ўзим жонларни сотдим,
Дуо қилиб қўлимни бетима тортдим.
Йиғлай-йиғлай сускинларим қийилиб,
Ваянган шаҳрига одам жўнатдим.

Йўрға отни Вағыгаға жилдирдим,
Қариндошнинг ҳамиша кўнглин тўлдирдим.
Мен аёлман, нима иш келар қўлимдан?
Бўлган ишни ўзим сизга билдирдим.

Қайтайин туркманлар жонини сотиб,
Обрў топиб, Вағнган элдан қайтиб,
Эсон-омон келиб Вағнган элдан,
Арабларни Элсофида қийратиб,
Уликларин йиллқибонга суйратиб,
Дарёларда балиқларга едириб,
Ширвоннинг элига қувалаб етиб,
Уликларин чўлларда думалатиб,
Иншоолло, етдим мурод-мақсадга.
Сизлар қувиб келдинг бунда арабни,
Кўнгилгинам кетди қайтадан ўсиб.
Туркманим душманнинг йўлини тўсиб,
Қувиб келди бунда сонсиз арабди.
Арабларнинг кўрган куши харобди(р),
Алҳамдулилло, келдим муродга етиб.
Бу калламни келдим этакка солиб,
То ўлгунча сизга хизматкор бўлиб.
Ҳар гапинг дардима дармон, чироғим,
Тағи келдим сизга оқсоқол бўлиб.

Гапни гапга улаб келдим,
Зулфларимни силаб келдим.
Арабларнинг гуносини,
Ўзим сиздан тилаб келдим,
Қабул қилинг тавбасини...
Туркманларим, қариндошлар,
Ўтинг араб гуносини.

Кетар юракдан ўйини,
Қўринг қизларнинг бўйини,
Оқсоқол бўп келдим, қайним,
Ўтинг араб гуносини.

Ҳамма араб борнб менга йиғлади,
Сизлар учун менга тавба қилади.
Подшоларда сулҳ деган бир гап бор,

Оқсоқол бўп келиб Холжувон чечанг,
Арабларнинг гуноҳини тилади.

Арабистон эли бориб чувлашиб,
Қулоқлари қоғоғи бари гувлашиб.
Туркманларни қайтаргин, деб чувлайди,
Араб битган бари борди гувлашиб.

Уста урар болтасиман табарди,
Холжувон гапирмакка чеварди.
Кўп йиғлади, раҳмим келди, бачажон,
Оқсоқол қип мени сизга юборди.

Жонимни жонингга айлайин қурбон,
Қизнинг юзи гулга бўлади хирмон.
Кўп қўрқибди, араб битган йиғлади,
Оқсоқол бўп тағи келдим, бачажон.

Ўликлар чалкашиб қопти далада.
Худой раҳм айлагай сиздай болага.
Подшоларга оқсоқол ҳам дармонди,
Қадрдон Холжувон тушди орага.

Ана энди, Ғўрўғлибек меҳрни тош қилиб, кўнглини жўш қилиб, Холжувон чечасига қараб бир сўз айта-верди:

Оқсоқол бўп яна бунда келдингми?
Арлаганга[1] сен талтайиб қолдингми?
Ўзбек халқи кўп боври мўл келади,
Арлаганга сен пирнига бўлдингми?

Бир нечалар қаддин ёйдай букдими,
Араб битган кўздан ёшин тўкдими,
Йиғлаганга сен тағин-а кўндингми,
Туновги гап эсингдан чиқдими?

Ўзгинангни фирибгарлар галлабди,
Соқоли ўсиқ араблар тиллабди.

Ишонмагин жўйқонсизнинг гапига,
Жун босган араблар сизни алдабди.

[1] Ардоқлаганга.

Қўтармалаб сенга сўзни мўллабди.
Худой деса асло кўнма сўзига,
Жун босган араблар сени алдабди.

Лабзи йўқди, Райҳон подшо қаллобди,
Талтайтириб катта одам қип ўзингни,
Фирибгар араблар бари қаллобди.

Нима деса қулоқ солма сўзига,
Кўп урушгин жўйқонсизнинг ўзига.
Қариндошинг зўр, деб сени шиширив,
Қарамагин жўйқонсизнинг кўзига.

Ҳали ҳозир ёлғон-яшиқ айтади,
Бир кунлари айтиб гапдан қайтади.
Бир кун кам куч бўлсам ўзим Чамбилда,
Лашкар тортиб тағи устима етади.

Сен туновин яраш қилувдинг чеча,
Эсидан яқинда чиқиб кетади.
Ишонмагин виждонсизнинг гапига!
Асло кўнма лафзи йўқнинг сўзига!
Хон талови қилай Ширвон элини,
Туркманларни эр қил сулув қизига!

Ғиркўк отгинама қамчи чотайин,
Ширвон элга мен оралаб кетайин.
Гўштдор, тўшдор сап пешнобли қизларни,
Чамбил элга ўлжа қилиб кетайин.

Қийғос қилай ўзим Ширвон элини.
Менга кўрсат хотин-қизнинг мўлини!
Ўлжа қилиб олиб кетай Туркманга,
Лола гулдай қилиб Ширвон чўлини.

Бу сафар ўртага тушма, Холжувон,
Вайрон қилиб кетай Ширвон элини.

Ана энди Холжувон Гўрўғлибекка қараб, Гўрўғлининг жавобига яраб, арабларнинг гуноҳини сўраб, бир сўз айтаверди:

Шу сафар ҳам қилсанг чечангни хурсанд,
Юрган жойинг бўлсин боғ билан бўстон!

Сўзи ўлгани — ўзи ўлгани одамнинг,
Шу сафар гуноҳин ўтгин, бачажон!

Марду номардлигинг ўзим синайман,
Мен куйганман, гапни гапга улайман,
Шу сафар ҳам суханимни синдирма,
Арабларнинг гуноҳини тилайман!

Бедовлар чопилар сувсиз далага,
Ҳамиша сиғиндик қодир худога.
Мени десанг тегма Ширвон шаҳрига,
Холжувондай чечанг тушди орага!..

Энди қилинг, қайним, сўзнинг адосин!
Холжувондай чечанг бўлди оқсоқол,
Ўтинг, қайним, арабларнинг гуносин!
Арабларнинг ёнган чироғи ўчади,
Қалъа борган карвон саҳар кўчади.
Бу ишингиз, қайним, уят эмасми?
Қочган ёвни хотин суриб санчади?

Олқорнинг юргани дала эмасми,
Бу ишингиз, билдим, ҳийла эмасми?
Қочиб келди араб битган Ширвонга,
Қайним, бу ишингиз уят эмасми?

Холжувон бечора аёл, заифди(р),
Кўп қирилиб араб битган койибди.
Туркманларим, ишинг айб эмасми?
Ширвон элга дахл қилсанг айбди(р).

Кўп қўрқибди, узр айтди араблар.
Ёмонликни Райхон подшо қўйибди.
Узр айтиб, кўп йиғлади араблар,
Қизилига жўйқонсизлар тегибди.

Бадавлатсан ўзинг туркман юртинга,
Бечоралар дуо қилар ортинга.
Арабларни талаб кетсанг, қайним,
Бошқа шаҳар, бошқа подшо эшитса,
Вой энағар, иши айб бўпти, деб,
Лаънатнома айтар сенинг бетингга.

Қеча-кўндуз, сано айтганди тилим,
Аёл бўлсам[1], кўпди ўзимда билим.
Дўсту душман хайф сенга демасин,
Эр кишига икки номус бир ўлим!

Фуқаронинг гуноҳини тилайман:
Дуо қилсин, бўлма ҳеч кимга зомин.
Дуо олган хор бўлмайди дунёда,
Яхшиликка дуо даркордир, қайним!
Арабларнинг гуноҳини ўтсангиз,
Юрагимдан кетар менинг тугуним.

Ана энди ҳамма туркманлар йиғилишиб маслаҳат қилди. «Султон суягини хўрламас», деган экан. Энди Холжувон ўз суягимиз-да... «Шуни шаҳди синмасин! Аёл ҳам бўлса эркинсираб келибди. Энди ўликларни кўмиб қўяйин, гуноҳини ўтинг!» деди. Ана Гўрўғли ҳам халқнинг гапидан ўтолмай юмшаб кетди. Хайр эмаса, деб бир сўз айтаверди:

Уруш куни Ғиркўкимни шайладим,
Душманларнинг тиниқ сувин лойладим...
Ўзинг кепсан оқсоқол бўп, чечажон,
Чамбилдаги боққанингнинг иззати,
Бор, ўтдим арабнинг гуноҳини,
Қўрқмасин, писмасин Ширвоннинг юрти.

Қулоқ солгин, менинг айтган сўзима,
Юнус пари кўринмайди кўзима,
Қайт, десанг Чамбилга қайтиб кетайин,
Хирож, бож берсин менинг ўзима!

Худойга етгай-да оҳ урсам зор-а,
Юракдан кетгай-да ғам-ғубор-а.
Айтганингни ўзим қилдим, чечажон,
Райхон подшо бўлсин бизга фуқаро!

Айтганим қилмаса добил туяман,
Уруш анжомимни ўзим кияман.
Хирож, божни берсин фуқаро бўлсин,
Тилдан ҳужжат берса ўзим қўяман.

[1] Бўлсам ҳам.

Одамларга яхши-ёмон айтаман,
Худойнинг ишини ўзим нетаман?
Райхон подшо бўлса менга фуқаро,
Ундан сўнг Чамбилга қайтиб кетаман.

Яхши бўлса хирож олай элидан,
Не иш келар жунлиларнинг қўлидан?!
Бориб айтгин, чеча, Райхон эрингга.
Фуқаро бўп ҳужжат берсин тилидан!
Душман келса, хабар олиб турарман,
Хабар олиб турай Ширвон элидан.

Ана энди бу сўзларни айтди. Холжувон ойим, қучоқламоққа қойим, баданги налари мулойим, Ширвондан сўлқиллашиб келиб эди пешнобли ойим. Ана энди гала ойим хушвақт бўлиб, Райхон подшонинг олдига етди. Холжувон ойим Райхон арабга қараб бир сўз айтаверди:

От бошини қўяймиш,
Сулув қизинг суяймиш,
Туркманга фуқаро бўлсанг,
Гўрўғлибек қўяймиш.

Дарров милтиқ отаймиш,
Пойитахтга етаймиш,
Соқол-муртингни қириб оп,
Еш гўдак қип кетаймиш.

Сен фуқаро бўлсанг ўзинг,
Худоё ўйилсин кўзинг!
Бошқа туєли бўлсин юзинг!
Чамбилбелда Зайдин қизинг.

Ҳасан чопсон акам келиб,
Сени сўйиб кетаймиш.
Сен тилингдан ҳужжат берсанг,
Ораламай Ширвон элга,
Чамбилбелга етаймиш.
Кемачи чақириб бундан,
Шу Тажандан ўтаймиш.
Хирож-бож бермакчи бўлсанг,
Чамбилбелга етаймиш.

Ихтиёр ўзингда энди,
Тилингдан ҳужжат бермасанг,
Элни талаб кетаймиш.
Шу калтакчи акам келиб,
Қулатиб тожи тахтингни,
Бойлайди сенинг бахтингни,
Мени олиб кетаймиш.
Сахмон полвон гурқирайди,
Бошгинангга етаймиш.
Тош палаҳмон отаймиш,
Деворингни қулатаймиш,

Ҳазинангни талатаймиш.
Талашиб ҳарна боринги,
Сулув қизинг, келинчакни,
Туркманга олиб кетаймиш.

Туркманларимдир изингга,
Куя ёқилсин юзингга!
Ҳолгинангни чоқламадим,
Ихтиёр энди ўзингга.
Бундан буён пишиқ бўлгин,
Бохабар бўлгин ўзингга!
Ҳали туркман савдо солар,
Ширвон элда говга бўлар,
Хирож, божингни бермасанг,
Узун акам келиб қолар,
Ўзбек битган уруғли эл,
Элингни теп-текис қилар.

Ана энди, бу Райхон араб Ҳасан чопсондан қўрқиб эди, лекин ўлгандан қўрққан ёмон. Тиши тошдай уришиб, Райхон подшо керишиб, Холжувонга қараб бир сўз айтаверди:

Менга қилма арзингни,
Паловга сол хўрозингни!
Айтгангингнангни қилайин,
Бола-чақалар қўрқади,
Оп келмагин дарозингни.

Давлатгинанг пузун энди,
Акаларинг ёмон экан,

Ширвон элга ўралатма!
Олиб келма узунингди.
Суягимни қақшатади,
Банди-бўғним бўшатади.

Узун аканг калтак билан,
Уйларимни ўхшатади.
Қўрқитиб бола-чақани,
Юрак-бағрин пушнатади.
Бунда опкелма дарозингни,
Ёнаштирма узунингни!

Номаъқул ишни қилмасин,
Одамлар қўрқиб қолмасин!
Ёмон экан узун аканг,
Ширвонга келиб қолмасин,
Неча бандалар ўлмасин,
Одамлар сарсон бўлмасин.
Бориб яхши сўзлар айтгин,
Шу баччағаринг келмасин!

Ўзбегингнинг юзи қурсин,
Унинг айтган сўзи қурсин!
Ёнаштирма асло бунда,
Божирайган кўзи қурсин!
Оёқни қўй онда-сонда,
Акангга насиҳат қилгин,
Ёнаштирма асло бунда.

Айтганингни ўзим қилдим,
Этагингга бошни солдим.
Туркманингни келтирмагин,
Мен ўзим фуқаро бўлдим.

Олмасин ўзимдан ўчни,
Бошимдан оп боргин тожни.
Туркманларинг ёмон экан,
Йиғиб бергин хирож, божни,
Тоғни босган туман экан,
Ҳақ сақлаган омон экан.
Беравергин ҳарна борни,

Узунингни ёнаштирма,
Билдим туркман ёмон экан.

Талаттирмагин шаҳримни,
Кетказ менинг ғуборимни,
Одамлар бунда ўлмасин,
Оп боргин ҳарна боримни.

Янги мен кўрдим зўримди,
Бузиб кетар шаҳаримди.
Гўрўғли менинг пиримди(р),
Эсон қулга мол топилар,
Оп бориб бергин боримди!

Гўрўғлингни қараштиргин,
Нима лозим сўраштиргин!
Қайтайин, бўлдим фуқаро,
Гўрўғлиман, туркманларман,
Қалтаклингдан ўзим қўрқдим.
Узунингман яраштиргин!
Сингниғарларинг келмасин,
Элни теп-текис қилмасин!
Қойил бўлдим, Холжувонжон,
Қариндошларинг келмасин!

Ана энди Холжувон билди, Райхон араб қўрққан экан, подадай бўп ҳуркқан экан. Қаторда норни, хазинада зарни, беш юз норга анжом ортиб чиқди. Райхон подшо фуқаро бўлди қўрққанидан. Ахири Гўрўғлини ўлдираман деб, кўкайига ўткариб тугун қилиб қўйди.

Бу тугунли жойда тураверсин. Холжувон катта одам бўп, тортиғ-таролғини бориб бериб, ҳамма ёвлаб борган одамни хушвақт қилиб, эсон-омон Чамбилга жўнатди. Холжувон хўб бир катта одам бўлиб кетди. Арабларга Райхон подшодан Холжувон юз хотирли бўлиб кетди. Ана энди хушвақт бўлиб, булар бу ёқда ётаверсин. Энди гапни Гўрўғлидан эшитмак даркор.

Кемачини қичқиртти,
Гўрўғлибек, ёронлар,
Чамбил шаҳрига қайтди.
Талтайишиб ўзбеклар,
Бари қўррайиб кетди.

Ерни тутиб савлати,
Танада кўп ғайрати,
Ботирнинг йўқ уяти,
Сап меҳри бўш ўзбеклар,
Ширвон элни олдик деб,
Биз фуқаро қилдик, деб,
Шукур қилиб оллога,
Юраги ёрилишиб,
Чамбил шаҳрига қайтди.

Ихлос қип қодир ҳаққа,
Добил ўрганди таққа.
Келаётир тикласа,
Чўллар тўлган ўликка.
Сап ўликларни кўмиб,
Кўринг энди Гўрўғли...
Чамбилбелга йўл тортди.

Кемачини оп бориб,
Соғ-саломат ҳаммаси,
Бўлди араб таммаси,
Ҳам араб, [туркманларга]
Мулласи жаноза қип,
Ўликни кўмиб кетди.

Рози бўлди ўлганлар.
Кемачини қайтариб,
Кўп нарсаларни бериб,
Хушвақт қип кемачини,
Хуш келдинг, деб жўнатди.

Туркман элнинг беклари,
Юракда йўқ кеклари,
Ҳам кечаю, ҳам кундуз,
Чамбилбелга йўл тортди.

Яхши иш қилдик, дейди,
Одамдек бўлдик, дейди,
Элдан олган навкарлар,
Душман қонин тўкарлар.
Жонни сотган аскарлар,
Чамбилбелга йўл тортди.

Гўрўғлининг шотири,
Элга кўпди хотири,
Ағдарилиб от қўйиб,
Чамбил элнинг ботири,
Қиш, баҳорни ёзлайди,
Тез ҳайданг деб сўзлайди,
Кўринглар сатта ботир,
Ағдарилиб от қўйиб,
Чамбилбелни излайди.

Чув деб ҳайдаб, тепиниб,
Хотинларни соғиниб,
Тинмай қистаб йўл юриб,
Шердай бўлиб чопиниб,
Барин сўзи бомаза,
Эл бегилар озода,
Асил ўзбек жўнади...
Суриштирса зотини,
Ҳамон бирдай бекзода.

Очилар боғда ғунча,
Сарсон бўлган бир неча
Ғиркўк от ҳам ёш эди,
Гўрўғли элга бош эди.
Олло дейишиб от қўйиб,
Сатта бирдай бекбачча.
Қаторида лўқлари,
Яхшийди чарвоқлари,
От қўяди ҳаммаси.
Туркман элнинг беклари,
Катта ташвишни қилиб,
Райхондан ўчни олиб,
Тарафга савдо солиб,
Гўрўғлидай бекбачча.
Зикри сано тилида,
Тилла камар белида,
От қўяди Гўрўғли,
Жўнаб Чамбил элига.
Юра-юра Гўрўғли,
Уйларини соғинган,
Қистаб етди туркманлар,
Элсорининг чўлига.

Ана энди Элсоридан ҳаммаси тушиб, Гулчеҳрага шодиёна қайтариб, подшолик чотир тикиб берди. Подшолик салтанат билан ўтирди Гулчеҳра. Ана Гўрўғли маслаҳат қилиб, Ҳасанхонга неча шоҳона сарполар кийгизиб, салтанат билан ўтирди. Ўн одамга Темирхонни бошлиқ қилиб Чамбилга суйинчига жўнатди. Суйинчихўрлар Чамбилга, Гўрўғлининг туғини олиб кетди, Чамбилга яқинлаб етди.

Ҳали ҳам Чамбилда шу милтиқ отилиб ётди. Ана энди яқинлаб қўрғонга етди. Тупроқлар чангиб кетди. Ана Темирхон дарвозанинг оғзига етди. Аскар жевахонадан бирқиллатиб тўпни отаётибди. Ана Темирхон дарвозабонга қараб бир сўз айтаверди:

Жундан бўлган чекманни кийгинчи,
Ҳар тарафга пўлат добил туйгинчи!
Гўрўғли, туркманлар соғ бўлиб,
Дарвозабон, беринг менга суйинчи!

Душманларга савдо солди бенаҳат,
Ширвон элга бўлиб қолди қиёмат.
Эсон-омон келдик Чамбил элига,
Гўрўғлибек келди эсон-саломат.

Юриб келди Ширвон элнинг чўлидан,
Қутулгаймиз тарафларнинг хилидан.
Суйинчини менга беринг, қариндош,
Эсон-омон келди душман қўлидан!

Биродарлар, энди милтиқ отманглар,
Омончилик бўлди, заҳҳоб ютманглар!
Хон Гўрўғли келди Темир юртидан,
Суйинчи бер, асли ваҳм тортманглар!

От чопилди, чўллар бўлиб қолди гўшт,
Гўрўғлибек бўлди туркман элга бош.
Обрў топиб келди Темир юртидан,
Суйинчи бер келганларга, қариндош!
Ваянган шаҳрига ғазо деб бордик,
Неча кун, неча тун чўлда йўл юрдик.
Ваянган шаҳрига лашкар қип бордик.

Ҳасан чопсон, Соқибекни юбориб,
Иншолло, ҳаммамиз обрўлик бўлдик.
Қариндош, беринглар бизга суйинчи!
Тўпгинангни энди отмай қўйсанг-чи,
Яхши тўнни Юнусжондан кийсанг-чи,
Гўрўғлибек келиб қолди саломат,
Қариндошнинг меҳрига [хўп] тўйсанг-чи.
Бола-чақаларни ўзинг суйсанг-чи.

Омонат ўйласам танада жонни,
Обод қинглар энди ҳовли-маконни.
Хўб обрўлик бўлиб келдик, қариндош,
Олиб келдик бориб Гулчеҳражонни.
Яна олиб келдик биз Ҳасанжонни,
Жиловдор қип олиб келдик полвонни.

Эшитинглар, Темирхондан сўзларни,
Хушвақт бўп ўтказинг баҳор, ёзларни.
Суйинчини беринг менга, қариндош,
Олиб келдик сатта сулув қизларни.

Кўрганлар кетказар бор ғуборини...
Олиб келдик Гулчеҳрадай парини.
Қўшиб келдик олдида дўстларини.
Қилинг энди кўнглида ҳавасларини!
Гулчеҳрага жиловдор қип оп келдик,
Қаватида сап сулув дўстларини.
Қариндош, беринглар бизга суйинчи!

Бедов отни тинмай бизар ўйнатдик,
Қизил гулдай сулув қизни жайнатдик.
Қариндош, беринглар менга суйинчи,
Эсон-омон бизар Чамбилга етдик!

Милтиқни бўшатманг, тўпни отманглар,
Зафар топиб, Чамбил шаҳрига етдик.
Ширвоннинг элини фуқаро қилдик.
Бориб туриб неча жонман бош олдик.
Қариндош, ўзима беринг суйинчи!
Ширвонни қаратиб, Чамбилга келдик.

Райхон подшо кеп сизларни ҳуркитди,
Номард араб келиб сизни қўрқитди.
Қувиб тиқдик бошин кесиб Ширвонга,
Ўлжа олиб, Чамбил шаҳрига етдик.

Хотин битган тинмай милтиқ отибди,
Гала аёл чўпдай бўлиб қотибди.
Шундайин Темирхон тиклаб қараса,
Хотин битган чўпдай қотиб кетибди.

Ҳамма одам изиллашиб гувлашди,
Гўрўғли келди, деб бари чувлашди.
Гўрўғли туғини кўриб хотинлар,
Сарбози кийимни хотинлар ечди.

Душман қурсин, бари жонин сотибди;
Ёвгарчилик ёмон экан дунёда,
Хотин бечоралар зулфи — сочлари,
Ўт қочиб, қошлари куйиб кетибди.

Дарвозани Асқар бечора очди;
Гўрўғли келди, деб ақллар шошди.
Ҳамма одам Гўрўғли келди дейишиб,
Кўп зарба кўрган Райхон арабдан,
Қўй-қўзидай ҳаммалари бўзлашди.

Дарвозадан Темирхон кириб кетди,
Ҳамма одам юраги учиб кетди.
Қўрганларнинг эслари шошиб кетди.
Юнус пари қўлтиқ-қўлтиқ сарпони,
Келган суйинчихўрга чопон отди.

Ҳаммасининг димоғи чоғ бўп кетди.
Баланд экан ой Юнуснинг ҳиммати,
Ой Зайдиннинг димоғи куйиб кетди.
Кийим кийиб қизғалдоқдай яшнашиб,
Савлати Чамбилнинг шаҳрини тутди.

Ўн тўрт кунлик ойга ўхшайди бети,
Яхши одамнинг элига кўп иззати,
Дағдағаси салтанати қизларнинг.

Кўп бўлди Темирхоннинг меҳнати,
Ким қувонмас фарзандиман молига,
Хушвақтликдан бари ҳаддига етди.

Ана энди ҳалиги борган элчиларнинг устини чопон билан тўн босиб кетди, лайлак қор ёққандай бўлиб. Нима бўлса бўлди шу паллада. Ҳасан кўлбар билан Ҳасан якдаста, етти яшар Самандар Кўҳи Қофнинг бўлайроқларида ов қилиб, олқор, ғоввосни, айиқни, каркни, филни еб юрган экан. Ана энди шу кўргиликнинг устига келиб қолди. Булар Юнуснинг Раҳматпари қўшган акалари эди. Юнус парига учови: «Ҳа, синглим, омонсанми, эсонсанми?» деди. Дим ўнг гапирмади. Ана энди учови хафа бўлиб, Ҳасан кўлбар ой Юнусга қараб бир сўз айтди:

Одамзод бепоён дунёга меҳмон,
Жонимни айладим урушда жавлон...
Мен гапирсам қовоқларинг уйилиб,
Сабаб нима, хафа бўлдинг, Юнусжон?

Ҳар ранг желак ёпиндингми?
Шамолдай бўп қовундингми?
Мен гапирсам қовоғингни очмайсан,
Ота-энангни соғиндингми?

Кўҳи Қофдаги желагинг кийибсан,
Минг-минг косаларга майни қуйибсан.
Ота-энангни сен соғинсанг оп борай,
Мен гапирсам қовоғингни уйибсан...

Ё бошқа бўлдингми сенинг ўзгинанг,
Жовдирайди, синглим, икки кўзгинанг?
Энангни соғинсанг сени оп борай,
Сабаб нима бошқа бўпти юзгинанг?

Сабаб нима тумпайиб турибсан,
Сочинг ювиб қирқта қилиб ўрибсан?
Соғиниб келувдим сенинг олдингга,
Қовоғингман мени уриб турибсан,
Нега, синглим, мени ёмон кўрибсан?

Кетганима ўтди менинг саккиз ой,
Юзинг сенинг бошқа тусли бўлибди.
Бир худойим сенинг ақлинг олибди,
Мен келувдим удирайиб турибсан,
Синглим сенга нима бало бўлибди?

Парилар юради буралиб боғда,
Қовоғинг уясан биздай бебахтга.
Сен соғинсанг ота билан энангни,
Гапиргин, оп борай мен Қўҳи Қофга!

Мен ўзим Юнусжон жонни сотайин,
Душман бўлса мен ўзим қийратайин.
Қўҳи Қофда париларни соғинсанг,
Юргин, синглим, гўркиллатиб кетайин!

Менинг ўзим ҳар тарафга учайин,
Куни туни демай қистаб кўчайин.
Неча тубсиз дарёларни кечайин.
Ота-энангни сен соғинсанг, Юнусжон,
Ғайрат қилиб мен осмонга учайин.
Нега менга безрайиб турибсан?

Ғоввос қувиб кўрдим тоғнинг ичини,
Сулув қизлар ёйиб урар сочини.
Безрайма, тумсирайма, ой Юнус,
Айта қолгин хафалигинг важини.

Ана энди Юнус пари акаларига қараб бир сўз айтаверди:

Қилгуликни қилиб қонг,
Ичинг қонга тўлиб қонг!
Ака бўлмай учовинг,
Битта қолмай ўлиб қонг!

Тақдир қилиб бунда келди Юнусжон,
Қайтайин дунёда бўлмадик шодмон.
Тайинловди отам сизга кўп гапни,
Уччовгинанг йиқилиб ўл, акажон!
Гўрўғлибек Ваянган элга кетди,

Барҳақ бергай ҳар одамга давлатди.
Подшолар қилади йўлда савлатди.
Гўрўғлибек йиғиб гала эркакди,
Ҳасанхонни оп келмоқликка кетди.
Кетганига орадан беш ой ўтди.
Хотин, майиб қолди Чамбил элида,
Жалман қизил арабга бориб айтди.
Райхон подшо йиғиб Ширвондан лашкар,
Араб қурсин, гашти гапга улгайтди.
Ғовир-шовир қилиб ҳамма араблар,
Хотин-қизни ўлжа қиламиз дейишиб,
Тажан дарёсидан араблар ўтди.
Чўпон-чўлиқ келиб бизларга айтди.
Ҳуркинчилик бўлди туркманнинг эли,
Тоғу тошга ҳуркишиб чиқиб кетди.
Дарвозага тупроқ тўкиб Асқарбек,
Ҳайъат қилиб милтиқ билан тўп отди.
Бундан ортиқ зулм борми, қирилгур,
Райхон араб ёв қип Чамбилга етди.
Бундан қаттиқ жабр борми дунёда?
Райхон подшо туркманларни бўзлатди
Илдам экан жўйқонсизнинг отлари,
Чопқиллашиб ўрда олдига етди.
Чамбилнинг элини милтиққа тутди.
Асқар ҳақлаб Гўрўғлининг тузини,
Эшитинглар, ўлгир, синглинг сўзини,
Бундан ортиқ зулм борми одамга,
Юнус синглинг сарбози кийим кийиб,
Таги бир ой баландликдан ўқ отди.
Гапирсам соп бўлмас Райхоннинг сўзи,
Худоё ўйилсин арабнинг кўзи!
Бундан ортиқ жабр борми, жўйқонсиз,
Урушда сарғайди синглингнинг юзи.
Кеча-кундуз [сира] тинмай тўп отди.

Асқар полвонимдан мен бўлдим рози.
Кўрганимни бир-бир сизга айтайин,
Мерган бўлиб қолди Чамбилнинг қизи.

Хотин-қизни подшоликка йиғдирдим;
Сарбози кийимни ўзим кийдирдим.
Жабр қилиб хотинларнинг жонига,

Сочларини тепасига туйдирдим.
Ўқни тинмай кеча-кундуз дўндирдим.
Кундуз куни неча хотин, кампирни,
Қора бериб деворларга миндирдим.
Ҳафтагача қўрқиб турди хотинлар,
Урушмоққа хотин-қизни кўндирдим.
Бундан ортиқ жабр борми, акалар,
Отишмоқдан меҳрларни қондирдим.
Нима деса дўсту душман деб қолди,
Одамларга ой Юнусдан от қолди.
Муллалардан яхши имло хат қолди.
Ака бўлмай баринг ўлиб қола қол,
Орадан етти ой тағи ўтганда,
Ҳасан чопсон Ваянгандан кеп қолди.

Райҳон араб туркманларман чап бўлди.
Бир урушди Ҳасан акам арабман,
Ўртага олди Ҳасан чопсон дап бўлди.
Шунча гапни айтдим ўлгир, акалар,
Хотин урушгани катта гап бўлди.
Ўла-ўлгунча араб қурсин, чап бўлди,
Ҳасан чопсон кетиб қолди бир гўрга,
Тағи Чамбилбелда хотин-қиз қолди.
Таваккални қилиб яратган ҳаққа,
Йиғлай-йиғлай Юнусжондай синглинг,
Ноилож милтиқни қўлига олди.
Араб билан шунча можаро қилди.
Нолишни эшитди қодир худойим,
Гўрўғлибек Ваянганнинг юртидан
Ғайрат қилиб пешинда келиб қолди.
Даста-даста бўлиб душман қўшини,
Арабларни келиб ўртага олди.

Ик кеча, ик кундуз тинмай урушиб,
Райҳон араб туркманнинг қўшинига,
Ик кунда араблар зўрлик қилди.

Рустамдайин битта ҳайбатли киши,
Бир бесоқол бача ўнг ёнбошида,
Қойил бўлдим икковининг ишига,
Отин чопиб Асқар тоғнинг тошига,

Баракалла, зўр эканди иккови,
Шулар етди Райхон араб бошига.

Араб полвонини майиб қип кетди,
Урушда иккови кес-кеслаб ўтди.
Туркман эли пак қочайин деб эди,
Бўридай бўп бача билан шу полвон,
Арабнинг зўрини қувалаб кетди.

Ҳамро бўлсин ўлган эрлар имонга,
Азроил чанг солар тандаги жонга.
Кўрганимни айтаверсам, акажон,
Араб битган қочаверди Ширвонга.

Туркманларга худо берди ғайратни,
Туркманлар ҳаммаси шер бўлиб кетди.
Нима бўлганини ўзим билмадим,
Зинғирайтиб арабни қувиб кетди.

Соқоллари тирқирашиб араблар,
Ўлиги думалаб қолиб чўлларда,
Ҳайт деб Ширвоннинг элига кетди.

Арабларнинг ақлини шоширди...
Полвон билан битта бесоқол бача,
Арабларни Асқар тоғдан оширди.
Уни кўриб кўнгилларим жўш урди.

Худо зафар бериб найза суқибди,
Арабларни қувалашиб туркманлар,
Жонни сотиб Ширвон элга тиқибди.
Кўп йиғлабди Холжувонга араблар,
Холжувоной неча сулув қизларман,
Гўрўглига оқсоқол бўп чиқибди.

Гўрўғлибек соқолларин силабди,
Дардли қуллар гапни гапга улабди.
Оқсоқол бўп Ширвон элнинг қизлари,
Арабларнинг ўлим ўтин тилабди.

Арабларга туркман зўрлик қилибди.
Хирож, божни Ширвон элдан олибди.
Обрў олиб иззатли бўп туркманлар,
Гўрўғлибек зилзиламан келибди.

Уччовингга бирор бало бўлибди.
Суйинчихўр янги-янги келибди.
Сизардайин акам менинг турганда.
Жунли араб кўп бидахат қилибди.

Ана бу Ҳасан кўлбарнинг калтаги бор эди; ғаввоснинг шохидай уч юз шохаси бор эди. У беш ботмон, уч ботмон, бир ярим ботмон чўян қоплаб, бошини тўқмор бош қилиб қўяр эди.

— Бизлар эсон-омон турганда, ҳайт, деб Ширвоннинг элига юринг! Бу қандай бидахат,— деб, кардай бўлиб гуркираб, туядай лапанглаб, ҳайт деб, жумийиб, Ширвонга солди, кетди. Ана-мана дегунча қулоқлари ялпиллашиб, тумоғининг жуни силпиллашиб, «сингли-мизга қаллобилар бидахат қилди», деб энди жўнаб кетди. Ана энди ой Зайдиннинг димоги куйиб кетди. «Вой-вой отам ўлди»,— деб Гўрўғлининг олдига етди... Ой Зайдин Гўрўғлибекка қараб, дод-фарёд деб, бир сўз айтди:

Тилла бўлар илдам отнинг тўқаси,
Катта бўлар фуқаронинг эгаси.
Ширвонда отажонимдан айрилдим,
Қулоқ солинг туркман элнинг оғаси!

Эшитинг подшойим, ўзимдан додди:
Даврон сурмай, қайтай, кўп қайғу ортди.
Қўҳи Қофдан келди, вой, Ҳасан кўлбар;
Юнус пари бўлган гапларни айтди.

Якдастаси, Самандари уччови,
Ҳайт деб Ширвоннинг элига кетди.
Ҳам отамдан, ҳам элимдан айрилдим,
Қалтак олиб уччови Ширвон кетди.

Мен қарадим сиздай қайним қўлига,
Раҳм айлангиз қари отамнинг ҳолига!
Аччиғланиб бежой кетди уччови,
Яқинлашиб қолди Ширвон элига.

Юнус пари бўлган гапларни айтди.
Бир-бир қилиб воқеани эшитди.
Мен отишдим, деди ой Юнус пари,
Аччиғланиб, ҳайт деб Ширвонга кетди.

Ёмон гапга юраккинам чер бўлди.
Қариган сўнг яхши одам пир бўлди.
Тўртови чопқиллаб кетди элима,
Бачажоним, бу не деган сир бўлди?

Элатимнинг куни энди кўп ёмон,
Баланд тог бошидан кетмайди туман.
Қалтак олиб кетди энди уччови,
Ширвон элга бўп қолди охир замон.

Бачажон, эшитинг, ўзимдан додди.
Улсизликдан қари отам қон ютди.
Йиғлаб келдим давлатингга қайним;
Синглимизга кўп бидаҳат қипти деб,
Уччови Ширвошнинг элига кетди.

Улсизларнинг ичи ғамга тўлади,
Ўлган сўнг давлати сабил қолади.
Шу аччиғда борса Ширвон шаҳрига,
Битта қолмай бола-чақа ўлади.

Элимнинг аҳволи қандай бўлади?
Ой Зайдиндай чечанг келиб, бачажон,
Ширвон элнинг гуноҳини тилади.
Элимнинг аҳволи қандай бўлади?

Сўзни айта-айта Зайдин муштипар,
Ўксиб-ўксиб, во элим, деб йиғлади,
Чидай олмай қариндошнинг хилига,
Ҳеч қайним деган йўқди Ғўрўғлини

Қариндошлик ёмон қаттиқ иш экан,
Узр айтиб Гўрўғлидан ой Зайдин,
Отасининг эл гуноҳин тилади.
Фуқаромнинг ҳоли қандай бўлди, деб
Вой-вой деб Зайдин бебахт йиғлади.

Ана энди халқ йиғилиб келиб, Аҳмадбек айтди:

— Шу вақтгача ой Зайдин ҳеч гапиргани йўқ эди. Энди шуйтиб полвонларингнинг ҳисобини қил!— деди. Шуйтиб Гўрўғлибек ой Зайдинга қараб бир сўз айтаверди:

Рози бўлдим энди айтган сўзингга,
Йиғлай-йиғлай ёш ёғилди юзингга,
Ўлади деб хафа бўлма, жон чеча,
Отангни кўрсатай сенинг кўзингга,
Яхши амал берай сенинг ўзингга.

Энди қилгин бу сўзларнинг адосин,
Унинг учун хафа бўлма, ой Зайдин,
Энди ўтдим чўртта отанг гуносин.

Раҳм айладим қари отанг ҳолига,
Амал қилдим сендай аёл тилига,
Ҳеч бировни ўлдирмайман Ширвондан,
Ўзинг билла юргин Ширвон элига!
Бор ўтдим фуқаронинг гуносин!

Ана энди, қуллуқ, деди ой Зайдин. Шунда Гўрўғлибек Ҳасан чопсонни чақирди тез. Ҳасан чопсонга айтди:

— Тез юр! Бу иш ёмон бўпти,— деди. Гўрўғлибек Ғиротни миниб, Ширвонга қараб зўр берди. Ҳамма одам ҳайрон бўлиб қолди. Шу Ҳасан чопсон билан Гўрўғли гоҳ олдин, гоҳ кейин, юлдуздай бўлиб Ширвонга кетди. Тажан дарёга етганда, полвонларнинг қорасини кўриб, иш тарафлаб Тажан дарёдан ўтди. Бир тош яқинлаб етди. Ҳасан чопсон:

— Тўхта, баччағарлар!— деб учовининг олдидан шундай кес-кеслаб ўтди. Учови зўр полвон Ҳасан чопсонни йиқитиб ўтди. Гўрўғли ҳам бориб ночор учовини

Чамбилга етаклаб қайтди. Яна Элсорига — қўшиннинг олдига етди.

Чамбилдан Юнус пари Гўрўғлибекнинг олдига чиқиб, тикка Чамбилнинг тахтига етди.

Ҳасанхонга жиға санчиб, бошига сардори лашкар амал берди. Гулчеҳрага гул томдан ўрин кўрсатди.

Ана энди ҳар уруғдан ўзини мен деган йигитлар сўриб, Гўрўғли жуда ҳам подшога ўхшаб, ҳар нима борини талатди. Минг ҳисса даража қилиб кетди, қўшини жуда кўп бўлиб кетди. Шуйтиб бу достон соп бўлиб кетди.[1]

[1] Достон бахшидан «Темирхон подшо» номи билан ёзиб олинган.

BÖLÜM V: SONUÇ

5.1. Yargı ve Tartışmalar

Yapılan araştırmada Özbek destanlarından Polkän rivayeti olan Çämbil Ḳamäli adlı eserin içerik analizi yapılarak dil özellikleri incelenmiş, ardından literatür taraması modeline uygun olarak destan ve destan dilinin Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanına katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda giriş kısmında belirtilen "Destan türünün eğitimdeki işlevleri nelerdir, destan dilinin Türk dili ve edebiyatı öğretimine katkıları nelerdir, milletlerin kültürlerinin aktarılmasında destan türünün rolü nedir?" vb. temel problem alanlarına yönelik önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Destan türünün eğitim-öğretim faaliyetlerine ve Türk Dili ve edebiyatı derslerine katkısını açıklamadan önce şiir ve şiirle öğretim kavramlarına değinmek gerekmektedir. Şiir; duygu, düşünce, hayal ve özlemlerin dil ve estetiğin imkânlarından yararlanarak dinleyici ya da okuyucuda güzel hisler uyandırmak amacıyla oluşturulan edebî türdür. Bireyler daha çocuk yaşlarında ninni, tekerleme, bilmece gibi türlerle şiir diliyle tanışmaktadırlar. Şiir türü insanlığın en eski ve kendine özgü türlerinden biri olduğu için bugüne kadar pek çok amaçla kullanılmıştır. Bu amaçlardan bir tanesi de, eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında bireylerin davranışlarında istendik bir değişme oluşturmaktır. Şiirin düz yazı şeklinde oluşturulan türlere göre ezberlenişinin kolay oluşu, akılda kalıcılığı ve bireyleri çeşitli anlam ve çağrışımlara yönlendirmesi sebebiyle öğretimde daha çok tercih edildiği görülmüştür.

"Şiirle öğretim" ilk ve ortaöğretim faaliyetlerinde sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Özellikle sosyal bilimlerdeki kavramların öğretilmesinde edebî türlerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Örneğin, atasözlerinin uzun anlatılar içinde düz metin şeklinde verilmesi anlama ve kavrama olayını karmaşık hâle getirmektedir. Farklı çağrışımlara açık, zihni aktif kılan, eleştirici ve ilgi çekici şiir yöntemiyle eğitim yapıldığı takdirde, bilgilerin daha rahat ve kalıcı şekilde öğrenildiği fark edilmiştir. Bu yüzden şiir ve şiir diliyle oluşturan edebî türler eğitim-öğretim faaliyetleri için oldukça önem taşımaktadır.

Çoğunlukla nazım-nesir karışık olarak yazılsalar da şiir dilinin imkânlarından yararlanan bu edebî türlerden biri de destandır.

Destanlar anlatım tutumlarına göre; güldürmeye/eğlendirmeye yönelik işleyiş (mizah), övmeye (methiye/güzelleme), yermeye (taşlama/eleştiri), şikâyet etmeye (şikâyetnâme/dilekçe), öğüt vermeye (atasözü destanları), bilgilendirmeye yönelik (didaktik/haber destanları), yas tutturmaya yönelik (ağıt destanlar), hüner göstermeye öğünmeye yönelik olmak üzere tasnif edilir. Öğüt vermeye dayalı destan türü, içerisinde ihtiva ettiği bilgiler ve atasözleriyle hem bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırmakta hem de Türk dili ve edebiyatı öğretimini zevkli hâle getirmektedir. Ayrıca "atasözü destanları" ya da "nasihatname" adı verilen bu destanların, insanları iyiye ve doğruya yönlendirdikleri için değerler eğitimine de büyük katkı sağladığı tespit edilmiştir. İncelemeye konu olan Çämbil Ķamäli isimli destanda bulunan "idealize edilmiş" tiplerin de gençlere kahramanlık, vatan sevgisi, fedakârlık gibi değerler konusunda örnek olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda destan türünün ve sahip olduğu dil özelliklerinin eğitim faaliyetleri ve Türk dili ve edebiyatı derslerine katkısı açıkça görülmektedir.

Kültürün bir bütün olarak algılanıp sonraki nesillere aktarılabilmesi için de destan türünün varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Destanlar bir edebî tür olarak arka planlarında ait oldukları ulusun duyuş ve düşünüş özelliklerini, gelenek ve göreneklerini, estetik anlayışlarını, hatta topluma yön veren siyasî, sosyal olay ve kişileri barındırır. Bu yüzden destanlar, toplumlar için birer kültür ve tarih vesikasıdır. Bu kültür ve tarih vesikasının taşınması görevini yine destanların sahip olduğu dil imkânları yerine getirmektedir. Çünkü destanlar dil ve anlatım kaynakları açısından yaratıldıkları toplumlardan beslenirler. Destan dili, son derece millî yani toplumun kendi konuşup yazdığı dildir. Bu dilin kendi kültürünü taşıyıp sonraki kuşaklara aktarması kadar da doğal bir durum yoktur. Millî kültür kavramının bilincinde olan uluslar, bu kültürel ve manevi değerlerini muhafaza etmek için UNESCO bünyesinde Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ni imzalamışlardır. Bu listede kaynağını destan geleneğinden alan Dede Korkut-Korkut Ata Mirası'nın bulunması da destanların Türk kültürünün yaratılması ve aktarılmasındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Çämbil Ḳamäli isimli Özbek destanı, farklı bir Türk toplumun kültürünü temsil etmesi ve Türkçenin farklı şiveleri arasındaki ilişkiyi belirtmesi açısından iyi bir örnek teşkil etmiştir. Örneklem olarak seçilen metin, sahip olduğu dil özellikleriyle amaçlar kısmında belirtilen Türk dilinin farklı şiveleri arasındaki benzerlikleri ve farklıları karşılaştırma olanağı sağlamıştır. Destan dilinin canlılığını ve dinamizmini gösteren temel fiillerin her iki şivede de ya aynı olduğu ya da fonetik farklılıklara sahip oldukları görülmüştür (ål- al-, bér- ver-, bol- ol-, két- git-, ḳıl- kıl-, kör- gör- vb.).

Her iki şivede de uluslara kaynaklık eden kültürün ve İslamiyet'in etkisiyle Arapça kelimelerin fazla olduğu hemen göze çarpmaktadır. Aḳl, ädäm, nämus, sälām, ziyädä gibi metinde karşımıza çıkan Arapça kelimeler Türkiye Türkçesinde de sıklıkla kullanılmaktadır.

Destanda etkisini gösteren bir diğer dilin de kullanılan kelimelerden hareketle Farsça olduğu tespit edilmiştir: Eserde yer alan bāġ, dāstān, däryā, häftä nämāz gibi Farsça kökenli kelimeler her iki şivede de ortaktır.

Görüldüğü üzere; destan türünün eğitim-öğretim faaliyetlerine, Türk dili ve edebiyatı derslerine, kültürün muhafaza edilip aktarılmasına birçok katkısı söz konusudur. Bu amaçların gerçekleşmesinde, dil ve edebiyat kavramlarının öneminin vurgulanmasında günümüz öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir.

5.2. Öneriler

Bir toplumu millet hâline getiren unsurların başında dil ve edebiyat gibi manevi değerler gelmektedir. Tarih boyunca kültürlerini geniş coğrafyalarda yaşatmayı başarmış milletler incelendiğinde hepsinin dil ve edebiyat kaynaklarını korudukları görülmektedir. Kendi millî kültürlerini inşa edemeyen toplumlar ya tarih sahnesinden silinir ya da sömürge toplumu hâline gelir. Bu yüzden toplumlar ilk önce dil, edebiyat, kültür gibi unsurların öneminin farkında olmalıdır. Bu bilinç, bireylere en iyi şekilde ancak eğitimle kazandırılabilir. Özellikle örgün eğitim kapsamında okullarda verilen Türk dili ve edebiyatı dersine ait kazanımlar, Türk kültürünün benimsenmesine yönelik olmalıdır. Bu anlamda Türk dili ve edebiyatı derslerinde yer alan okuma, dinleme,

yazma ve sözlü iletişim becerileri; öğrencilerin millî kültürlerini ve tarih boyunca millî kültürlerine katkı sağlayan her türlü değeri tanıyıp onlara sahip çıkmanın bilincini kazandırmaya yönelik düzenlenmelidir. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı, ders planları, ders kitapları ve öğretmen kılavuz kitapları da bu doğrultuda sürekli güncellenmelidir.

"Türk kültürünü ve Türkçenin inceliklerini tanımaları", "Türkçeyi özenli ve bilinçli şekilde kullanmaları", "Türk edebiyatına ait eserler aracılığıyla millî, manevi, ahlâki, kültürel ve evrensel değerleri tanımaları ve benimsemeleri" gibi maddeler Millî eğitim politikalarının Türk kültürüne, Türk edebiyat tarihinin gelişimine, eserler aracılığıyla kültürel mirasımızın tanınmasına ve benimsenmesine yönelik olduğundan dikkat çekicidir (MEB, 2015, s.3). Bu kazanımların gerçekleşmesi adına eğitim-öğretim faaliyetlerinde edebî metinlerden sıklıkla yararlanılmalıdır.

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde ders kitaplarına örnek olarak alınacak metinlerin doğru bir şekilde seçilmesi gerekmektedir. 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı Millî Eğitim 11.Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı incelendiğinde "Şiir" ünitesinde Türkiye sınırları dışına çıkıldığı farklı Türk toplumlarının şairlerinin de kitapta yer aldığı görülmektedir. Azeri Edebiyatı'ndan Şehriyar ve Bahriyar Vahapzade gibi şairlerin eserlerine yer verilmesi MEB'in Türk kültürünü öğrencilere bir bütün olarak tanıtma ve kavratma çabasını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aynı anlayış, 10. Sınıf "Destan" ünitesinde de gösterilmelidir.

Kitaplarda sadece Oğuz Kağan, Battal Gazi gibi popüler destanlara değil, birçok milletten özellikle farklı Türk toplumlarından destan örneklerine yer verilmelidir. İncelemeye konu olan Çämbil Ḳamäli Destanı, Köroğlu'nun Özbek varyantını temsil etmektedir. Hem farklı bir Türk kültüründe yaratılmış olması hem de Türkçenin önemli bir şivesi olan Özbek Türkçesi ile yazılmış olması bu destanının önemini arttırmaktadır. Bu metnin bir bölümü Türkiye Türkçesiyle beraber ders kitabında yer alırsa öğrenci hem destan türünün diğer Türk toplumlarında da yaratıldığının bilincine varır hem de Türkçenin bir şivesi olan Özbekçenin dil özelliklerine aşina olur. Çoğu bireyin Özbekçe, Azerice, Türkmence, Kırgızca, Kazakça gibi dillerin Türkçenin bir şivesi

olduğunu bilmedikleri göz önüne alınırsa bu öneri, Türk kültürünün bir bütün olarak algılanmasına oldukça yardımcı olacaktır.

Millî kültür; ancak millî bir eğitim, millî bir dil ve millî bir edebiyat ile inşa edilebilir. Millî kültürün üzerine gidilmedikçe eğitimde ve toplumda yer alan problemlerin düzelmeyeceği unutulmamalıdır.

BÖLÜM VI: KAYNAKÇA

Açа, M., Ekici, M., Yılmaz, A.M. (2014). Anonim Halk Edebiyatı. Oğuz M. Ö. (ed.). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı.* (133-238). Ankara: Grafiker Yayınları.

Akalın, Şükrü Hâluk; [vd.]. (2011). *Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 11. Baskı.

Aksan, D. (1999). *Anlambilim.* Ankara: Engin Yayınları.

Alptekin, İ. ve İçel, H. (2011). Batı Versiyonlarında Köroğlu. *Millî Folklor Dergisi, 91,* 37-50.

Argunşah, M. (2014). *Çağatay Türkçesi.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Argunşah, M. ve Güner G. (2015). *Codex Comanicus.* İstanbul: Kesit Yayınları.

Aslan, E. (1978). *Sabit Müdamî, Doğu Anadolu Saz Şairleri (İkinci Kitap).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Atalay, B. (1970). *Abuşka Lugatı veya Çağatay Sözlüğü.* Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Avcı, Y. (1997). Özbek Türkçesindeki Ünlü Uyumlarına Dair. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.4.*, 166-172

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bayat, F. (2009). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Berdak, Y. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük.* Taşkent.

Berdak, Y. (2010). Ali Şir Nevai ve Şimdiki Özbek Dilinin Ünlüleri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 17*, 267-280 .

Boratav, P. N. (1984). *Köroğlu Destanı.* İstanbul: Adam Yayınları.

Boratav, P. N. (1931). *Köroğlu Destanı.* İstanbul: Evkaf Matbaası.

Ceylan, E. Y. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 151-165.

Coşkun, M. V. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2000). *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Demirel Ö. ve Kaya Z. (2012). Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. Demirel Ö. ve Kaya Z. (ed.). *Eğitim Bilimine Giriş* (s.1-22). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Destan. (1985). *Yeni Türk Ansiklopedisi. C.2.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Destan. TDEA. C. 2. (s. 263-271).

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilaçar, A (1968). *Dil Diller ve Dilcilik.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eckmann, J. (2014). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar.* (hzl.Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ekici, M. (2002). Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II. *Milli Folklor Dergisi*, 53, 27-34.

Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) -İnceleme ve Metinler*- Ankara: Akçağ Yayınları.

Elçin, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Erarslan, K. (1970), Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 18,* 113-124.

Ercilasun, A. B. (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.* Ankara.

Erenoğlu, D. (2008). Mehmet Kaplan'ın Dil Üzerine Görüşleri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 36,* 65-80.

Ergin, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

Ertürk, S. (1997). *Eğitimde Program Geliştirme.* Ankara: Meteksan.

Güzel, A. (2006). Edebiyat Eğitiminde Amaçlar ve Bu Amaçlara Yönelik Yöntem Teknik ve Örnek Uygulamalar, *Millî Eğitim Dergisi, 169*.

Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar.* (hzl. Vahit Türk). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Hüseyin K. K. (1928-1943). *Büyük Türk Lûgati. 4 cilt.* İstanbul: Devlet Matbaası.

Kanar, M. (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Say Yayınları.

Kaplan, M. (1985). Dil ve Kültür. *Türk Edebiyatı Dergisi, S.143*, 9.

Kaplan, M. (2011). *Kültür ve Dil.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kavcar, C. (1982). *Edebiyat ve Eğitim.* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Keklik S. ve Savran Ö. (2015). Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1923-2014). *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10/7,* 599-658.

Kırbaşoğlu, F. (1997). Köroğlu'nun Özbek Varyantları Üzerine Bir İnceleme. *Milli Folklor Dergisi, 33,* 31-34.

Komisyon, (2015). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı.* Ankara: MEB.

Komratbaev, E. (1987). *Kazak Destanı ve Türkoloji.* Almatı: İlim Yayınevi.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kurudayıoğlu, M. ve Çakıcı, E. (2013). *Türk Edebiyatı dersinin öğretiminde değerler. Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(3), 41-57.

Küçükahmet, L. (2002). *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Levend, A. S. (1980). *Divan edebiyatı: Kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar.* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Marufov, Z. M. (1981). *Özbek Dilinin İzahlı Lugati (Kiril).* Moskova. Cilt 1-2.

Oğuz, M. Ö. (2004). Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları. *Millî Folklor, 62,* (s.5-7).

Oğuzkan, A. (2001). *Çocuk Edebiyatı.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Öncül, R. (2000). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü- Dizinler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Özden, Y. (1998). *Eğitimde Dönüşüm, Eğitimde Yeni Değerler.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Öztürk, R. (2016). *Özbek Türkçesi El Kitabı.* Konya: Palet Yayınları.

Petruşevskiy, İ. P. (1949). *Azerbaycan'ın Tarihiyle İlgili Yazılmış Makaleler Külliyatı.* Bakü.

Savaşkan, V. (2017). Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlerinin Liselerdeki Türk Edebiyatı Eğitimi İçinde Halk Hikâyesi Öğretiminin Yeterliğine İlişkin Görüşlerinin Güncellenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(3),* 1706-1725.

Sayıner, Y. (2018). *Özbek Destanlarından Polken Rivayeti Olan Avazhan'ın (303-340 Sayfalar) Destan Dili Açısından İncelenmesi.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Sinan, A.T. (2006). Ana Dili Üzerine Bazı Düşünceler. *Doğu Anadolu Bölgesi Bölgesi Araştırmaları Dergisi,* C.4, S.2, s.75-78.

Sümer, F. ve Albayrak N. (2002). *Köroğlu.* DİA. C. 26. (s.268-270).

Şaabdurahmanov ve Ş., Hacıyev A. (1975). *Özbek Tili Grammatikası 1 Tom Morfologiya.* Taşkent: Fen Neşriyatı.

Şen, M. (1999). Almak Fiili Üzerine. *3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı* (1996). (s. 1071- 1092). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şen, M.(2007). Tarihî Şivelerde Ek Uyumsuzluğu Var mı?. *4. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II* (2000). (s. 1695-1733). Ankara: Türk Dil

Kurumu Yayınları.

Şen, M. (2016). *Türk Dilinin Dünü ve Bugünü.* İstanbul: Post Yayın.

Şeyh Süleyman Efendi-yi B. (1298). *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmanî.* İstanbul.

Tezcan, M. (1997). *Türk Kişiliği Türk Kültür-Kişiliği İlişkileri.* Ankara: Kültür Yayınları.

Topaloğlu, A.& Ayverdi İ. (2007). *Kubbealtı Lugati Türkçe Sözlük.* İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Turan, Ö. (2017). *Kitâb-ı Köroğlu (vr. 68b – 92a) (İnceleme-Metin-Dizin).* İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Uzun, E. (1997). *Köroğlu "Eser Ofset".* Trabzon.

Üşenmez, E. & Boltabayev, S. & Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.

Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: ABC Yayınları.

Varış, F. (1973). Cumhuriyet'in 50. yılında Türkiye'de Öğretmen Yetiştirmede Karşılaşılan Birkaç Sorun. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını.

Yerlikaya, M. A. (2018). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi 11. Sınıf Ders Kitabı.* Ankara: Ekoyay Yayınları.

Yetiş, K. Destan. DİA, C. 9. (s. 202-205).

Yıldırım, D. (1983). *Köroğlu Semineri Bildirileri.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü.* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.